

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KONUŞMA EĞİTİMİNE YÖNELİK KİTAPLARIN

SES BİLGİSEL VE SES BİLİMSEL GÖRÜNÜMLERİ

ÜZERİNE BİR İNCELEME

DİLEK TOSUN

İzmir

2012

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKÇE EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

TÜRKÇE ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KONUŞMA EĞİTİMİNE YÖNELİK KİTAPLARIN

SES BİLGİSEL VE SES BİLİMSEL GÖRÜNÜMLERİ

ÜZERİNE BİR İNCELEME

DİLEK TOSUN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. İ. Seçkin AYDIN

İzmir

2012

YEMİN

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “KONUŞMA EĞİTİMİNE YÖNELİK KİTAPLARIN SES BİLGİSEL VE SES BİLİMSEL GÖRÜNÜMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Mayıs-2012

Dilek TOSUN

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne

İşbu alışma, j¼rimiz tarafından T¼rke Eğitimi Anabilim Dalı T¼rke Öğretmenliği programında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI

¼ye : Yrd. Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN

¼ye : Yrd. Doç. Dr. İ. Seçkin AYDIN

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim t¼yelerine ait olduğunu onaylıyorum.

28/06/2012

Prof. Dr. h. c. İbrahim ATALAY
Enstit¼ M¼d¼r¼

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	437080
Yazar Adı / Soyadı	Dilek TOSUN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 64930207786
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	dilektosun87@windowslive.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Konuşma Eğitimine Yönelik Kitapların Ses Bilgisel ve Ses Bilimsel Görünümleri Üzerine Bir İnceleme
Tezin Tercümesi	Speaking of Books Prepared for the Training of Voice and Sound Scientific Views A Review of the Informational
Konu Başlıkları	Eğitim ve Öğretim Dilbilim Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Bölüm	Eğitim Bilimleri Bölümü
Anabilim Dalı	Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2012
Sayfa	370
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. İ. Seçkin AYDIN
Dizin Terimleri	Ses bilgisi=Phonetics Ses bilim=Phonology Sesletim=Pronunciation Konuşma=Speech
Önerilen Dizin Terimleri	konuşma eğitimi=elocution
Yayımlama İzni	☒ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelemesini istiyorum

a. Yukarıda başlığı yazılı olan tezimin, ilgililenlerin incelemesine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezime ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.

15.07.2012

İmza:

ÖNSÖZ

Konuşma insan hayatının, iletişimin vazgeçilmez bir parçasıdır. İnsan düşünce ve duygularını en rahat, en kolay konuşma yoluyla alıcılara ulaştırır. Bu nedenle başarılı bir konuşma etkili bir iletişimin anahtarıdır. Güzel ve etkili konuşabilmek insana hayatın her alanında başarı getiren bir yetidir.

Güzel ve etkili konuşabilmek için kişinin bazı noktalara dikkat etmesi gerekir. Bunlar içerisinde şüphesiz en önemlisi doğru sesletimdir. Bir kişi beden dili, vurgu, tonlama, bilgi birikimi hususlarında ne kadar yeterli olursa olsun sözcükleri doğru telaffuz edemiyor, sesleri hakkıyla çıkaramıyorsa konuşması ilgiyle dinlenmez. Bu durum insanın doğuştan getirdiği bir yeti olan konuşmanın işlenmesini gerektirir. Diğer bir deyişle etkili bir konuşma yapmak isteyen birey konuşma eğitimi almalıdır.

Konuşma eğitimi ilk olarak aile ve çevreden alınır. Fakat bu kişinin güzel konuşabilmesi için yeterli değildir. Bu nedenle eğitim kurumlarına büyük görev düşmektedir. Eğitim ortamları, zaman ve öğrenmenin bireyselliği göz önünde bulundurulduğunda eğitim kurumları da bazı yönlerden yetersiz kalabilmektedir. Dolayısıyla birey, güzel ve doğru konuşabilme yetisini bu alanda yazılmış kaynaklardan tamamlama yoluna gider.

Bu çalışmada konuşma eğitimine yönelik kitapların ‘sesletim/telaffuz’ bölümü mercek altına alınmıştır. Bu kaynaklarda yer alan doğru sesletim kuralları ve örnekleri, ünlü-ünsüzlerin çıkarılış biçimleri, konuşma dilindeki ses olayları incelenmiş ve bunların Türkçenin ses özelliklerine uygunluğu araştırılmıştır.

Çalışma var olan konuşma eğitimi kaynakları ile ses bilgisi/ses bilim kaynaklarını karşılaştırılmakta, uyuşan ve uyuşmayan yönleri gözler önüne sermektedir. Durum betimlemesi yapmanın yanı sıra Türkçenin ses özelliklerine uymayan kural ve örnekler, çelişen durumlar eleştirilmiştir. Bu çalışmada doğru sesletimin nasıl olması gerektiğini anlatan kurallar sıralanmamıştır. Ortak bir yazı dili olmasına rağmen ortak bir konuşma dilinin konuşma eğitimi kitaplarında bile görülmemesi eleştirilmiştir. Türkçenin ses özelliklerine uygun kaynakların yetkili merciiilerle işbirliği yapılarak oluşturulması yönünde öneriler geliştirilmiştir.

Tezin birinci bölümünde dil, iletişim kavramlarından söz edilmiştir. Araştırmanın amacına, önemine, bu araştırmanın yapılmasına neden olan problem durumuna ve terimlere yer verilmiştir.

İkinci bölümde tez konusu ile ilgili yayın ve araştırmaların taranması sonucu elde edilen bilgiler yer almaktadır. Bu bölümde konuşma, güzel konuşma/hitabet, konuşmayı etkileyen faktörler, konuşma eğitimi, konuşmanın ses bilgisel ve ses bilimsel görünümü, Türkçenin ses özellikleri başlıkları açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde araştırmanın modeli, evren ve örneklem ile veri toplama araçları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde örneklem olarak seçilen ses bilgisine ve ses bilime yönelik kitaplardan ve konuşma eğitime yönelik kitaplardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Beşinci bölüm olan sonuç bölümünde öncelikle bulgular karşılaştırılmıştır. Konuşma eğitime yönelik kitapların kendi içindeki çelişkili ve tutarsız bilgileri eleştirilmiştir. Konuşma eğitime yönelik kitaplardaki sesletim kuralları ve örnekleri ses bilgisine ve ses bilime yönelik kitaplardakilerle karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda Türkçenin ses özelliklerine, ses dizimine ters düşen örnekler belirtilmiş ve uyumsuzluk tartışılmıştır. Son olarak da Türkçenin ses özelliklerine uygun konuşma eğitimi kaynakları oluşturulması adına önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın ilk cümlesinden son cümlesine kadar bana destek olan, beni yönlendiren, çalışmaya en az benim kadar mesai harcayan değerli danışman hocam Yrd. Doç. Dr. İbrahim Seçkin AYDIN'a teşekkürü borç bilirim. Bazı ses bilgisi kaynaklarına ulaşmamda bana yardımcı olan Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Tahir KAHRAMAN'a, ünlü, ünsüz ve ses olayları tablolarını sınıflandırma aşamasında görüş ve önerilerini benimle paylaşan Dokuz Eylül Üniversitesi Türkçe Öğretmenliği bölümü öğretim üyeleri Yrd. Doç. Dr. Nevin AKKAYA ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKKAYA'ya, bazı sesbirimlerin sembollerini bulmamda bana yardımcı olan Dokuz Eylül Üniversitesi Dilbilim bölümü öğretim görevlisi Özgün KOŞANER'e teşekkürlerimi sunarım.

Maddi ve manevî yönden bana destek olan, bu çalışmayı yapabilmem için her türlü koşulu benim için uygun hâle getiren yaşam destek ünitem çok sevgili anne ve babama da ne kadar teşekkür etsem azdır.

Son olarak tezin tablo düzenlemelerinde yardımına koşan arkadaşım Ufuk YILMAZ'a ve manevî desteği için Gülcan VARMAZ UYUMAZ'a da teşekkür etmek isterim.

Dilek TOSUN

İzmir, 2012

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	ix
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xiii

BÖLÜM I

1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu.....	2
1.2. Amaç ve Önem.....	4
1.3. Problem Cümlesi.....	5
1.4. Alt Problemler.....	5
1.5. Sayıtlar.....	5
1.6. Sınırlılıklar.....	5
1.7. Tanımlar.....	5
1.8. Terimler.....	6

BÖLÜM II

2. İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

2.1. Konuşma.....	11
2.1.1. Güzel Konuşma Sanatı/Hitabet/Diksiyon.....	11
2.1.2. Konuşmayı Etkileyen Faktörler.....	13
2.1.3. Konuşma Eğitimi.....	17
2.1.4. Konuşmada Ses Bilgisel ve Ses Bilimsel Görünüm.....	20
2.2. Türkçenin Ses Özellikleri.....	24

BÖLÜM III

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli.....	32
3.2. Evren ve Örneklem.....	32

3.3. Veri Toplama Araçları.....	33
---------------------------------	----

BÖLÜM IV

4. BULGULAR VE YORUMLAR

4.1. Ses Bilgisine Yönelik Hazırlanan Kitaplarda Türkçenin Sesleri.....	34
4.1.1. Ünlüler.....	34
4.1.1.1. Özsoy (2004)'a Göre Ünlüler.....	34
4.1.1.2. Demircan (2009)'a Göre Ünlüler.....	37
4.1.1.3. Güler ve Hengirmen (2009)'e Göre Ünlüler.....	40
4.1.1.4. Selen (1979)'a Göre Ünlüler.....	41
4.1.1.5. Karaağaç (2010)'a Göre Ünlüler.....	45
4.1.1.6. Tansu (1963)'e Göre Ünlüler.....	46
4.1.1.7. Güz (1992)'e Göre Ünlüler.....	47
4.1.1.8. Coşkun (2010)'a Göre Ünlüler.....	48
4.1.1.9. Deny (1951/2004)'e Göre Ünlüler.....	55
4.1.1.10. Üçok (1951)'e Göre Ünlüler.....	57
4.1.1.11. Bergstrasser (1936)'e Göre Ünlüler.....	60
4.1.1.12. Genel Ünlü Tablosu-Karşılaştırma.....	69
4.1.1.12.1. Ünlü Sınıflandırmaları Bakımından Dil Araştırmacılarının Görüşleri.....	69
4.1.2. Ünsüzler.....	84
4.1.2.1. Özsoy (2004)'a Göre Ünsüzler.....	85
4.1.2.2. Karaağaç (2010)'a Göre Ünsüzler.....	93
4.1.2.3. Selen (1979)'e Göre Ünsüzler.....	97
4.1.2.4. Demircan (2009)'a Göre Ünsüzler.....	105
4.1.2.5. Tansu (1963)'ya Göre Ünsüzler.....	112
4.1.2.6. Coşkun (2010)'a Göre Ünsüzler.....	119
4.1.2.7. Güler ve Hengirmen (2005)'e Göre Ünsüzler.....	131
4.1.2.8. Deny (1951/2004)'e Göre Ünsüzler.....	134
4.1.2.9. Üçok (1951)'e Göre Ünsüzler.....	141
4.1.2.10. Güz (1992)'e Göre Ünsüzler.....	154
4.1.2.11. Bergstrasser (1936)'e Göre Ünsüzler.....	158

4.1.2.12.	Genel Ünsüz Tablosu-Karşılaştırma.....	168
4.1.3.	Ses Olayları.....	190
4.1.3.1.	Ünlü Türemesi.....	191
4.1.3.2.	Ünlü Düşmesi.....	192
4.1.3.3.	Ünsüz Türemesi.....	196
4.1.3.4.	Ünsüz Düşmesi.....	196
4.1.3.5.	Hece Düşmesi.....	202
4.1.3.6.	Ses Düşmesi.....	206
4.1.3.7.	Benzeşme.....	210
4.1.3.8.	Aykırılaşıma/ Benzeşmezlik.....	228
4.1.3.9.	Yer Değiştirme/Göçüşme/Nöbetleşme/Ses Aktarımı.....	230
4.1.3.10.	Düzlenme.....	231
4.1.3.11.	Büzüşme.....	231
4.1.3.12.	Ünlüleşme.....	232
4.2.	Güzel Konuşma-Diksiyon Kitaplarında Türkçenin Sesleri.....	236
4.2.1.	Ünlüler.....	236
4.2.1.1.	Kalınlık-İncelik.....	236
4.2.1.2.	Düzlük-Yuvarlaklık.....	239
4.2.1.3.	Darlık-Genişlik.....	240
4.2.1.4.	Uzunluk-Kısalık.....	241
4.2.1.5.	Yükseklik-Alçaklık.....	242
4.2.2.	Ünsüzler.....	244
4.2.2.1.	Ses Tellerine Göre Ünsüzler.....	244
4.2.2.2.	Çıkış Biçimine Göre Ünsüzler.....	245
4.2.2.3.	Çıkış Yerine Göre Ünsüzler.....	249
4.2.3.	Ses Olayları.....	255
4.2.3.1.	Ses Düşmesi.....	255
4.2.3.1.1.	Ünlü Düşmesi.....	255
4.2.3.1.2.	Ünsüz Düşmesi.....	257
4.2.3.2.	Ses Türemesi.....	275
4.2.3.2.1.	Ünlü Türemesi.....	275
4.2.3.2.2.	Ünsüz Türemesi.....	276

4.2.3.3.	Benzeşme.....	277
4.2.3.4.	Aykırılaşıma.....	291
4.2.3.5.	Yer Değiştirme.....	294
4.2.4.	Güzel Konuşma Kitaplarında Karşılaşılan Diğer Farklılıklar....	295
4.2.4.1.	Diftong Meselesi.....	295
4.2.4.2.	Türkçede Kaç Ünlü Vardır?.....	297
4.2.4.3.	Ünsüzler Tek Başına Sesletilebilir Mi?.....	297
4.2.4.4.	Güzel Konuşma/Diksiyonda Yerel Dil/Ağız Kullanımının Yeri Var Mıdır?.....	298
4.2.4.5.	Türkçe Yazıldığı Gibi Konuşulan Bir Dil Midir?.....	299
4.2.4.6.	Türkçede Kalın Ünsüz-İnce Ünsüz Var Mıdır?.....	302
4.2.4.7.	Konuşma Dilinde Kaç Ses Vardır?.....	306
4.3.	Yazılı-Sözlü Anlatım Kitaplarında Türkçenin Sesleri.....	308
4.3.1.	Ünlüler.....	308
4.3.1.1.	Kalınlık-İncelik.....	309
4.3.1.2.	Düzlük-Yuvarlaklık.....	310
4.3.1.3.	Darlık-Genişlik.....	310
4.3.1.4.	Uzunluk-Kısalık.....	311
4.3.1.5.	Yükseklik-Alçaklık.....	312
4.3.2.	Ünsüzler.....	314
4.3.2.1.	Ses Tellerine Göre Ünsüzler.....	315
4.3.2.2.	Çıkış Biçimine Göre Ünsüzler.....	316
4.3.2.3.	Çıkış Yerine Göre Ünsüzler.....	317
4.3.3.	Ses Olayları.....	321
4.3.3.1.	Ses Düşmesi.....	321
4.3.3.1.1.	Ünlü Düşmesi.....	322
4.3.3.1.2.	Ünsüz Düşmesi.....	323
4.3.3.2.	Ses Türemesi.....	331
4.3.3.2.1.	Ünlü Türemesi.....	331
4.3.3.2.2.	Ünsüz Türemesi.....	332
4.3.3.3.	Benzeşme.....	332
4.3.3.4.	Aykırılaşıma.....	336

4.3.3.5. Yer	
Değişirme.....	337
4.3.4. Yazılı-Sözlü Anlatım Kitaplarında Karşılaşılan Diğer Farklılıklar.....	338
4.3.4.1. Diftong Meselesi.....	338
4.3.4.2. Türkçede Kaç Ünlü Vardır?.....	338
4.3.4.3. Ünsüzler Tek Başına Sesletilebilir Mi?.....	338
4.3.4.4. Konuşmada Yerel Dil/Ağız Kullanımının Yeri Var Mıdır?.....	339
4.3.4.5. Türkçe Yazıldığı Gibi Konuşulan Bir Dil Midir?.....	339
4.3.4.6. Türkçede Kalın Ünsüz-İnce Ünsüz Var Mıdır?.....	340
4.3.4.7. Konuşma Dilinde Kaç Ses Vardır?.....	342

BÖLÜM V

5. SONUÇ, TARTIŞMA, ÖNERİLER	
5.1. Tartışma.....	343
5.1.1. Ünlüler.....	343
5.1.2. Ünsüzler.....	345
5.1.3. Ses Olayları.....	350
5.1.4. Diğer Farklılıklar.....	357
5.2. Sonuç ve Öneriler.....	361
6. KAYNAKLAR.....	363

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1: Özsoy (2004) Ünlü Tablosu.....	34
Tablo 2: Demircan (2009) Ünlü Tablosu.....	37
Tablo 3: Güler ve Hengirmen (2005) Ünlü Tablosu.....	40
Tablo 4: Selen (1979) Ünlü Tablosu.....	41
Tablo 5: Karaağaç (2010) Ünlü Tablosu.....	45
Tablo 6: Tansu (1963) Ünlü Tablosu.....	46
Tablo 7: Güz (1992) Ünlü Tablosu.....	47
Tablo 8: Coşkun (2010) Ünlü Tablosu.....	48
Tablo 9: Deny (1951/2004) Ünlü Tablosu.....	55
Tablo 10: Üçok (1951) Ünlü Tablosu.....	57
Tablo 11: Bergstrasser (1936) Ünlü Tablosu.....	60
Tablo 12: Genel Ünlü Tablosu.....	68
Tablo 13: Özsoy (2004) Ünsüz Tablosu.....	84
Tablo 14: Karaağaç (2010) Ünsüz Tablosu.....	92
Tablo 15: Selen (1979) Ünsüz Tablosu.....	96
Tablo 16: Demircan (2009) Ünsüz Tablosu.....	104
Tablo 17: Tansu (1963) Ünsüz Tablosu.....	111
Tablo 18: Coşkun (2010) Ünsüz Tablosu.....	118
Tablo 19: Güler ve Hengirmen (2005) Ünsüz Tablosu.....	130
Tablo 20: Deny (1951/2004) Ünsüz Tablosu.....	133

Tablo 21: Üçok (1951) Ünsüz Tablosu.....	140
Tablo 22: Güz (1992) Ünsüz Tablosu.....	153
Tablo 23: Bergstrasser (1936) Ünsüz Tablosu.....	157
Tablo 24: Genel Ünsüz Tablosu.....	162
Tablo 25: Ses Olayları Tablosu.....	190
Tablo 26: Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları-Ünlüler.....	235
Tablo 27: Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları Ünsüz Tablosu....	243
Tablo 28: Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları Ses Olayları Tablosu.....	254
Tablo 29: Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ünlü Tablosu.....	308
Tablo 30: Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ünsüz Tablosu.....	314
Tablo 31: Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ses Olayları.....	321

ÖZET

Konuşma, düşünceleri sözlü dil yoluyla dinleyiciye aktarma işidir. Teknolojinin ilerlemesiyle insanoğluna çok çeşitli iletişim seçenekleri sunulsa da konuşma hâlâ en önemli, en pratik, en yaygın iletişim aracıdır. Konuşma düşünceleri ifade etme, iletişim kurma gibi bireysel eylemlerin yanı sıra kitleleri etkileme gücüyle toplumsal bir nitelik taşır. Etkili bir konuşmayla düşünürler, bilim insanları, liderler, öğretmenler gibi öncü meslek grupları geleceğe ışık tutmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında güzel ve etkili konuşmanın önemi anlaşılmaktadır.

Güzel ve etkili bir konuşma, bu alanda yeterlilik kazanmaya bağlıdır. Bu yeterlilik ancak konuşma eğitimi ile kazanılabilir. Konuşma eğitiminde en önemli kaynak bu alanda yazılmış kitaplardır. Konuşma eğitiminin olmazsa olmazı doğru sesletimdir. Doğru bir sesletime sahip olmak için dilin seslerini ve bu sesler arasındaki etkileşime dair kuralları iyi bilmek gerekmektedir. Bu nedenle konuşma eğitimine yönelik kitaplar ses özelliklerini temel alarak okuyuculara doğru boğumlamayı öğretmelidir. Fakat bu noktada kitaplar arasında ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu görüş ayrılıklarından yol çıkılarak çalışma Türkçenin doğru telaffuzu konusundaki belirsizliğe dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır.

Çalışmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Ses bilgisi-ses bilim ile diksiyon alanını en iyi yansıttığı varsayılan kitaplar mercek altına alınmış ve bir karşılaştırma yapılmıştır. Elde edilen bulgulara bakıldığında ses bilgisi-ses bilim kitapları ile konuşma eğitimi kitapları arasında ünlü, ünsüz ve ses olayları açısından bir adlandırma ve gruplama birliği olmadığı görülmüştür. Ünlülerin gruplanmasında ses ve konuşma eğitimi kaynakları arasında önemli bir farklılık görülmezken ünsüzlerde adlandırma ve gruplama açısından bazı farklılıklar dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra ses bilgisi ve ses bilime yönelik kitaplar konuşma dilindeki ses değişimlerini olağan karşılarlarken konuşma eğitimine yönelik kitaplar bu durumu bir söyleyiş kusuru olarak nitelendirmiştir. Konuşma eğitimi kitaplarının Türkçenin ses özelliklerini vermede yetersiz kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu sonuç doğrultusunda, çalışmanın konuşma eğitimine yönelik kitapların hazırlanmasına ve bu alanda yapılacak akademik çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: ses bilgisi, sesbilim, konuşma eğitimi, sesletim.

ABSTRACT

Speech is transmission of thoughts to the listener through oral language. Although communication options in a wide variety has become available for humanity with the development in technology, the speech is still the most practical, the most common communication tool. The speech has a social quality with the power to influence the masses as well as its other functions such as expressing of thoughts and communicating. The pioneering occupational groups such as philosophers, scientists, leaders and teachers has enlightened the future with an effective speech.

Fluent and effective speech depends on gaining capability in this area. This capability can only be gained with elocution. The books in this area are the most important sources for elocution. To have a correct pronunciation, sounds of language and rules about interaction among these sounds should be well known. So, books for elocution should teach correct pronunciation to the readers based on sound properties. However, there are essential dissensions among books about this subject. Considering these dissensions, this work has been prepared to draw attention to the uncertainty about correct use of Turkish.

In this study, the model of descriptive scan was used. The books which were supposed to explain ideally phonetic guide-phonology and the area of elocution were carefully analyzed and compared. When the findings were examined, it was understood that there was not a naming and classification unity from the point of vowel, consonant and sound events between the books of phonetic guide-phonology and elocution. On the other hand, the books of elocution describe that phonetic change is a pronunciation mistake while the books of phonetic guide-phonology defend that it is acceptable. Additionally, when the books of elocution were compared with eachother, it was realized that different pronunciations were accepted as correct for a word and it was concluded that the books of elocution were insufficient in terms of explaining ideally the sound properties of Turkish. Considering this result, it is thought that this work will enlighten the preparation of books about elocutin and academic studies in this area.

Key Words: phonetic, phonology, elocution, pronunciation.

BÖLÜM I

1. GİRİŞ

İnsan, sosyal bir varlık olduğundan daima iletişim/bildirişim ihtiyacı duyar ve çeşitli yollarla bunu gerçekleştirir. İletişimin gerçekleşmesi temelde iki ögeye bağlıdır: Düşünce ve dil. Dil ve düşünce arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu iki kavram sürekli etkileşim içerisindedir. Dil düşüncenin taşıyıcısıdır, toplumların düşünce yapısını yansıtır. Bu nedenle tarih boyu ulusların kültürleri kendini dilde göstermektedir. Örneğin Göktürk yazıtları 8. yüzyıldaki Türk kültürüyle ilgili önemli bilgiler vermektedir (Aksan, 2000: 18). Bu bilgilerden yola çıkılarak dil şu şekilde tanımlanabilir (Aksan, 2000: 55): “Dil, düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.”. Bu noktada dil ile söz arasındaki ayrıma değinmek gerekir. Bu ayrımdan bahseden ilk araştırmacı, çağdaş dil biliminin kurucusu ve yapısal dil bilim akımının öncüsü Ferdinand de Saussure’dir. Saussure göre dil toplumsal, söz ise bireyseldir (Rifat, 2000: 26). Dil yetisinin toplumsallaşıp kurallaşmasıyla dil oluşur. Belli bir dildeki konuşucular o dile ait söz dizimsel, ses dizimsel yapıları bilirlerse sağlıklı bir iletişim gerçekleştirebilirler. Örneğin ‘igymied’ ses dizgesi, Türk diline ait bir ses dizgesi olmadığından bir Türk tarafından anlaşılmaz. Sesler ‘gideyim’ şeklinde dizilirse ancak iletişim gerçekleşmiş olur. Söz ise uzlaşım dil kurallarından ziyade kişinin kendi telaffuz şekli, kültürel birikimi, ağız özelliği gibi etmenlerle ilgilidir. Yani bireyseldir (Z. Kıran ve A. Kıran, 2006: 119). Aynı örnek üzerinden devam etmek gerekirse ‘gideyim’ sözcüğünü ‘cideyum, gidiveren, gidiim’ şekillerinde söylemek söz kavramı

kapsamına girer. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bir toplumda tek bir dil bulunurken söz sayısı toplumdaki birey sayısı kadar çeşitlidir.

Dil ve iletişim ilişkisi, üzerinde durulması gereken bir başka noktadır. İletişim diğer adıyla bildirişim toplum hâlinde yaşamının bir gereğidir. Günlük hayatta sıkça yapılan bu eylem aslında birçok etmenin bir araya gelmesiyle oluşan, karmaşık bir olaydır. Bildirişimin gerçekleşebilmesi konuşucu, dinleyici, düzgü, bağlam, oluk ve bildiri öğelerine bağlıdır. Sözlü ya da yazılı bilgi aktarımını sağlayan kişi konuşucu ya da yazardır. Bilginin yöneltildiği kişi ise dinleyici ya da okurdur. Verilmek istenen bildiri ses dalgaları ya da ışık (oluk) aracılığıyla dinleyicinin/okurun ve konuşucunun/yazarın bildiği konuşma dili, yazı dili, beden dili gibi kurallar bütünü (düzgü) kullanılarak alıcıya ulaştırılır. Bu aktarımda konuşucunun/yazarın ve dinleyicinin/okurun niteliklerini, bildirişimin yapıldığı yeri ve zamanı, bildirişimin süresini kapsayan bağlam da etkilidir (Huber, 2008: 19-28).

Yukarıda da belirtildiği gibi bildirişim sözlü ya da yazılı aktarmayla gerçekleşebilir. Bu da dilin ‘konuşma dili’ ve ‘yazı dili’ olarak iki bölüme ayrılmasını gerektirmiştir. Bu iki dil arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Konuşma dilinin başlangıç tarihi net olarak bilinmese de yazı dilinden eski bir geçmişe sahip olduğu düşünülmektedir. Bu nedenle konuşma dili temel alınır; fakat yazı dili de kalıcılığı gereği önemlidir. Sözlü iletişimde kullanılan konuşma dili, yazı diline göre daha canlı ve değişkendir. Az sözle çok şey anlatma isteği konuşma dilinde bazı seslerin söylenmemesine neden olmaktadır. Konuşma dili bölgelere göre farklılık gösterebilmektedir. Ayrıca dilde yazıyla gösterilemeyen birçok ses bulunmaktadır. Tüm bunların sonucunda yazı dilinin konuşma dilini tam olarak yansıtması zorlaşmakta (Aksan, 2000: 85) ve Türkçe gibi birçok dil, yazıldığı gibi konuşulmamakta, konuşulduğu gibi yazılmamaktadır (Ergin, ?: 10).

1.1. Problem Durumu

Güzel ve etkileyici konuşmalar yapabilmek her konuşucunun isteğidir. Çünkü etkili bir konuşma hem meslek hem okul hayatında hem de günlük yaşamda kişiye başarı getirir. Bu durum konuşma eğitiminin önemini arttırmış ve konuşma eğitimine yönelik birçok kitap yayımlanmasına neden olmuştur.

Güzel ve etkili konuşmanın temel şartı doğru boğumlamadır. Bu nedenle güzel konuşma becerisi kazandırmayı amaçlayan kitapların boğumlama üzerinde titizlikle durması gerekmektedir. Doğru bir boğumlanma için de Türkçe ses özellikleri iyi bilinmelidir. Bu noktadan yola çıkılarak konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitapların Türkçenin ses özelliklerini yansıtmayı yansıtmadığını araştırma ihtiyacı doğmuştur.

Türkçede yazım ve söyleyiş farkı bulunmaktadır. Yazı dilinde kısmen sağlanan birlik daha değişken olan konuşma dilinde tam olarak sağlanamamıştır. Kaynaklar arasında sözcüklerin telaffuzuyla ilgili farklılıklar olduğu bilinmektedir. Özellikle ‘ğ, y’ gibi ünsüzlerin ve ‘-ecek/-acak’ gibi eklerin uzatıcı, daraltıcı etkisiyle yazım ve söyleyiş farkı oluşmaktadır. Söyleyiş esnasında kimi ünsüzler (r, t, y, ğ...) ve heceler düşürülmekte, benzeşme ya da aykırılışma ses olayları nedeniyle değişmekte ve yazılışından uzaklaşmaktadır. Bu değişimler neticesinde sözcüklerin doğru telaffuzuyla ilgili birçok farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Kimi kaynaklar ses düşmelerini ve değişimlerini ‘en az çaba ilkesi’ gereği olağan kabul eder. Kimi kaynaklarsa bunu söyleyiş kusuru olarak nitelendirir.

Türkçenin ortak bir yazı dili bulunduğu gibi ortak bir konuşma dili de bulunur ve bu İstanbul Türkçesi olarak belirlenmiştir. Öyleyse söyleyişle ilgili bu kadar farklı görüşün ortaya çıkmasının nedeni nedir? Bu soru ancak Türkçenin ses özellikleri incelediğinde yanıtlanabilir. Her dil ses açısından kendine özgü karakteristik özellikler taşımaktadır ve iyi bir konuşucu bu özellikleri bilip doğru boğumlamalar yapmalıdır. Bu noktada konuşma eğitimi veren kitapların da Türkçenin ses özelliklerini temel alıp okuyucularını ortak doğruya yönlendirmesi gerekir. Konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplar arasındaki ciddi farklılık ve belirsizlikler, bu kitapların Türkçenin ses özelliklerini temel alıp almadığı konusunda bir karşılaştırma, irdeleme yapma gereğini doğurmuştur. Konuşma eğitimine yönelik kitaplarda rastlanan farklılıklar ve çelişkiler bu çalışmanın temel problemini oluşturmuştur.

1.2. Amaç ve Önem

Konuşma eğitimi sağlıklı bir iletişim için gerekli olan unsurların başında yer alır. Konuşma biçimi, aynı zamanda düşünme biçimlerini de ortaya koyar. Söz, düşüncenin yansımasıdır. İnsanlar diğer insanlara dair şemalarını çoğunlukla onların konuşmalarından yola çıkarak oluştururlar. Hatta kişinin konuşma becerisi, onun toplumdaki yerini belirleyebilir. Tüm bunlar, güzel konuşmanın önemine dikkat çekmektedir. Bu önem doğrultusunda konuşma becerisi, ilköğretimden yüksek öğretime kadar her öğrencinin bu yetiyi kazanabilmesi adına öğretim programlarında yerini almıştır. Türkçe öğretim programlarında kendini doğru ifade eden, güzel, akıcı konuşan, dilinin anlatım olanaklarını en iyi şekilde kullanan bireyler yetiştirmenin hedeflendiği belirtilmiştir (MEB, 2004; MEB; 2005). Bu anlamda konuşma eğitimi ve dolayısıyla bu alana yönelik hazırlanmış kitaplar büyük önem taşımaktadır.

Konuşma eğitimi, sadece öğrencilerin ya da öğretmenlerin değil, iyi bir iletişim kurmak isteyen her bireyin ilgilenmesi gereken bir konudur. Estetik kaygı taşıyan, sağlıklı iletişim kurmak isteyen her birey iletişim sürecinde etkili konuşmaya ve buna bağlı olarak dinleyicileri ikna etmeye çalışır.

Konuşmanın toplum içinde farklı amaçlara bağlı olarak bir saygınlık, statü imi taşıdığı da göz önünde bulundurulduğunda konunun önemi daha farklı bir düzeye taşınmış olur. Konuşma becerisini kazandırmada temel araçlar, bu alanda yazılmış kitap, ses ve görüntü kaynaklarıdır. Günümüzde konuşma becerisine yönelik hazırlanan kitaplara bakıldığında bu kaynakların arasında görüş, ilke ve kurallar yönünden bir ortaklık bulunmadığı görülmektedir. Bu kitapların Türkçenin ses bilgisine ve ses bilime uygunluğu konusunda da bugüne kadar herhangi bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu nedenle yapılan bu çalışma, ilk olma özelliği göstermektedir. Konuşma eğitimiyle ilgili günümüze değin yapılan çalışmalar, güzel konuşmanın nasıl olması gerektiği yönündedir. Bu çalışmada ise konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplarda ses özelliklerinin, Türkiye Türkçesi ses bilgisi ve ses bilim kurallarına uygunluğu yönünden bir değerlendirmesi yapılmıştır. Kaynaklar arasındaki benzer ve farklı durumlar ortaya konmuştur.

1.3. Problem Cümlesi

Konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplarla Türkçenin ses özelliklerini yansıtan kaynaklardaki ses bilgisel ve ses bilimsel görünümü ne şekildedir?

1.4. Alt Problemler

- 1.4.1. Türkçedeki mevcut kaynaklarda “ses”e ilişkin ne tür özellikler bulunmaktadır?
- 1.4.2. Konuşma eğitimine yönelik kitaplarda ses, ses özellikleri ve sesletim üzerinde ne şekilde durulmuştur?
- 1.4.3. Konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplardaki bilgiler, sesbilgisel ve sesbilimsel kitaplardaki bilgilerle örtüşmekte midir?

1.5. Sayıtlar

Çalışmada ele alınan kaynakların Türkçenin sesbilgisel ve sesbilimsel görünümünü açıklar nitelikte olduğu varsayılmıştır. Örneklem içerisinde yer alan konuşma eğitimine yönelik kaynakların evreni temsil ettiği varsayılmıştır. Çalışmada yer alan ses özelliklerinin Türkçedeki sese dair özellikleri içerdiği varsayılmaktadır.

1.6. Sınırlılıklar

Bu çalışmada yer alan sese ilişkin kitaplar, Türkçedeki ses ve söyleyiş özelliklerini yansıtan 12 kitapla sınırlandırılmıştır. Kitapların seçiminde sadece ses bilgisi veya ses bilim alanlarına yönelik olmaları ölçüt alınmıştır. Konuşma eğitimine yönelik kaynakların çok olması nedeniyle incelenen konuşma eğitimi kaynaklarında 2006-2011 yılları arasında yayımlanmış olanlar dikkate alınmıştır.

1.7. Tanımlar

Konuşma: Düşünceyi sözle ifade etme işi. Aynı dili konuşan bireyler arasında sözle anlaşma biçimi (Korkmaz, 2010: 149).

Ses Bilgisi: Bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, kelimelerdeki sıralanışları, yüklendikleri görevler ve uğradıkları türlü değişmeler açısından inceleyen gramer dalı (Korkmaz, 2010: 183).

Sesbilim: Sesleri bildirişimdeki işlevleri açısından inceleyen dilbilim dalı (Vardar, 2002: 168).

Dil: Düşünce, duygu ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir (Aksan, 2000: 55).

Konuşma Eğitimi: Konuşmayı, doğru, güzel ve belirgin bir biçime getirmek için yapılan eğitim (Türk Dil Kurumu [TDK], 2012).

1.8. Terimler

Adi konuşma: ‘l’ ünsüzünün iyi söylenmemesi sonucunda ‘r’ye dönüşmesi (Salmış, 2011: 189; M. Şahin, 2009: 113; Ünal, 2007: 120).

Ağız: Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri: Türkiye Türkçesinin İstanbul ağızı, Aydın ağızı, Konya ağızı gibi (Korkmaz, 2010: 11-12).

Aktif açıklık: Dudakların yardımıyla oluşan açıklıktır (Üçok, 1951: 33).

Akustik: 1. Fizikte ses ile ilgili bölüm. 2. Sesin titreşim sıklığı, süresi ve duyulma gücü bakımından taşıdığı nitelik; ses dağılımı, ses düzenlemesi (Korkmaz, 2010: 15).

Alofon: Aynı fonemin (sesbirimin) temsil ettiği ses değişiklikleridir (Davutoğlu, 2010: 87).

Alveolar: Dişlerin aralarındaki etli kabarık kısımlar (Üçok, 1951: 11).

Aperiyodik: Düzensiz (Coşkun, 2010: 109).

Boğumlanma/Boğumlama: Konuşmayı sağlayan hareketlerin tümü; ciğerlerden gelen havanın, ses yoluyla belirli bölgelerinde açılma, kapanma, daralma, hışırdama vb. hareketlerle sese dönüştürülmesi olayı (Korkmaz, 2010: 48-49).

Bürün: Titrem, vurgu, durak, süre vb. ses olgularının genel adı (Vardar, 2002: 52).

Bürünbirim: Bürün düzleminde yer alan birim. Parça özelliği taşıyan sesbirime karşıt olarak parçaüstü birim niteliği gösteren bürünbirimi sesbilimin özel bir bölümü olan bürünbilim inceler (Vardar, 2002: 53).

Diakritik Nokta: ‘i, ö, ü’ ünlülerinde bulunup onları ‘ı, o, u’ ünlülerinden ayıran noktalardır (Deny, 1951: 38).

Diftong: İkili ünlü (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005: 522).

Diksiyon: Konuşmada ve okumada seslerin, kelimelerin, vurguların, anlam ve heyecan duraklarının açık ve anlaşılır olmasına dikkat eden konuşma biçimi, düzgün söz söyleme sanatı (Korkmaz, 2010: 66).

Ekleme: Sesleme örgenleri aracılığıyla sesleri oluşturup çıkarma; akciğerlerden gelen havanın belli konumlara girmesini sağlayan devinimlerin tümü; özellikle de ses yolunun kimi nokta ya da bölgelerde daralması ya da kapanması. (Boğumlama da denir.) (Vardar, 2002: 90-91).

Fonem: Ses birimi (TDK, 2005: 712).

Fonetik: Ses bilgisi (TDK, 2005: 712).

Fonoloji: Ses bilimi (TDK, 2005: 712).

Frekans: Ses, dalga vb.nin birim zamandaki titreşim sayısı, sıklık. (TDK, 2005: 716).

Grafem: Kendi ses değeri olmayıp önündeki ünlüyü uzatmaya yarayan sesbirim (Coşkun, 2010: 162).

Hertz: Saniyede bir titreşim yapan devirli bir olayın frekansına eşit frekans birimi (TDK, 2005: 879).

Horizontal: Dilin yatay hareketi (Coşkun, 2010: 36).

Kavşak: İki sözcük arasında anlam ayrımını korumak adına ulamanın engellendiği yer (Ergenç, 2002: 26).

Kontraksiyon: Büzüşme (TDK, 2012).

Lambdaizm: ‘l’ sesinin iyi söylenmemesi (Deny, 2004: 32).

Monoftong: Tek ünlülü hece (Bergstrasser, 1936: 16; Üçok, 1951: 93).

Oluşturucu: Üretici-dönüşümsel dilbilgisinde kullanılan ve yaklaşık olarak dağıtımçıların en küçük gösterge anlamındaki biçimbirimine denk düşen, ama ondan daha soyut bir nitelik taşıyan birim (Vardar, 2002: 151).

Oynaklanma: Boğumlanma (Üçok, 1951: 17).

Palatal: Öndamak, sert damak (Üçok, 1951: 35).

Pasif açıklık: Alt çenenin hareketiyle oluşan açıklıktır (Üçok, 1951: 32).

Postdorsal: Dil ardının gerisinde oluşan ses (Selen, 1979: 22).

Praedorsal: Dilin (ardının) önünde oluşan ses (Selen, 1979: 22).

Rezonans: Ses oluşturucu, tınlatici boşluklar, yutak, ağız ve burun boşluğu gibi (Coşkun, 2010: 125-126, 34).

Rotasizm: ‘z’ sesinin ‘r’ sesine dönmesi (Deny, 2004: 32).

Seda: Ses (TDK, 2005: 1720).

Selenli: Havanın geçişi sırasında oluşturulan engelin en aza indiği, bu nedenle ünlülere yaklaşan genizsil ünsüzlerin, akıcıların, titreşimlerin, yarı ünlülerin ortak adı (Vardar, 2002: 167).

Sesbirimi: Konuşma organının belirli hareketleri ile oluşan ve belli bir biçimde sıralanarak aynı dili konuşanlar arasında bir kavramın ifadesi için kullanılan kelimeleri oluşturan anlam ayırt edici ses. yol, kol, bal, sal, baş, kaş, yaş, taş kelimelerindeki y, k, s, b, t sesleri bu kelimeler arasındaki anlam farklarını sağlayan öğeler olduklarından birer *ses birimidirler* (Korkmaz, 2010: 184).

Ses kirişi: ses telleri, önde halka ve kalkan kıkırdakların iç kenarlarına yerleşmiş olan, arkada üçgen piramit şeklindeki ibriksi kıkırdakların iç yüzüne bağlı bulunan, gırtlakın ortasında üçer kenarlı iki kiriş oluşturan ve sesin oluşmasında en önemli etken olan kaslar (Korkmaz, 2010: 186-187).

Sesbirimcik: Sesbirimi oluşturan ayırıcı özelliklerin her biri. Örneğin /b/ sesbirimi “çift dudaksıl” ve “titreşimli” sesbirimciklerden oluşur (Vardar, 2002: 170).

Seslem: Bir tek sesleme eylemiyle çıkarılan ses ya da sesler öbeği (Vardar, 2002: 171).

Sesletim: Söyleyiş (TDK, 2005: 1740).

Ses örgenleri: Seslemeyi sağlayan akciğerler, gırtlak, ağız, dil, vb. ile bunları yöneten kaslar (Vardar, 2002: 172).

Sesyazar: Ses dalgalarını kaydeden cihaz (Coşkun, 2010).

Söyleyiş: Sesleme edimi sırasında seslerle bürünsel öğeleri söyleme, gerçekleştirme biçimi (Vardar, 2002: 180).

Spektro: Ses dalgalarının sesyazarlarca tespit edilen görüntüsü, ses röntgeni (Coşkun, 2010: 158).

Telaffuz: Dil seslerinin çıkarılışları sırasında ses organlarının yaptığı hareketlerin bütünü; kelimelerin, seslerin boğumlanma hareketlerine bağlı söylenişi (Korkmaz, 2010: 212-213).

Tını: Yükseklik, yeğlilik ve süreden bağımsız olarak sesleri ayırt etmeye yarayan ve ikincil titreşimlerden (armoniklerden) oluşan özellik (Vardar, 2002: 193-194).

Velar: Ağızın arka bölümünde oluşan sesler (Bergstrasser, 1936: 21).

Vertikal: Dilin dikey hareketi (Coşkun, 2010: 36).

Yarı ünlü: Boğumlanma noktaları ünlüyle ünsüz arasında bulunan ve ünlüye yakın nitelik taşıyan ses. y, w, j, v gibi seslerdir (Korkmaz, 2010: 242).

BÖLÜM II

2. İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Bu bölümde, araştırmayı kuramsal açıdan desteklemek amacıyla çeşitli kaynaklardan yola çıkılarak oluşturulan bilgilere ve konuyla ilgili daha önceden yapılmış olup bu araştırmaya doğrudan ya da dolaylı olarak ışık tutabilecek çalışmalara yer verilmiştir.

2.1. Konuşma

Konuşma en önemli, en pratik, en yaygın iletişim aracıdır. İnsanlar konuşma sayesinde düşünce ve duygularını sözel ifadeler aracılığıyla aktarırlar. Düşünce ve dil arasındaki yakın ilişki konuşmayla düşünce arasında da bulunmaktadır. Hatta Evliyaoğlu (1973: 10)'na göre düzgün konuşmak doğru düşünmenin, doğru düşünmek düzgün konuşmanın temelidir.

Konuşma düşünceleri ifade etme, iletişim kurma gibi bireysel eylemlerin yanı sıra kitleleri etkileme gücüyle toplumsal bir nitelik taşır. Etkili bir konuşmayla düşünürler, bilim insanları, liderler, öğretmenler gibi öncü meslek grupları geleceğe ışık tutmuşlardır (Evliyaoğlu, 1973: 12-13).

2.1.1. Güzel Konuşma Sanatı/Hitabet/Diksiyon

Diksiyon “Konuşmada ve okumada seslerin, kelimelerin, vurguların, anlam ve heyecan duraklarının açık ve anlaşılır olmasına dikkat eden konuşma biçimi; düzgün söz söyleme sanatı” olarak tanımlanmıştır (Korkmaz, 2010: 66). Diksiyon Latince

‘dictio’ ve ‘distus’ sözcüklerinden Fransızcaya ‘diction’ olarak geçmiştir (Şenbay, 2010: 71). Hitabet ve güzel konuşma sanatı içine diksiyonun yanı sıra beden dilini, üslûbu, anlatımı da içine alan daha geniş bir kavramdır (Yılmaz, 2006: 11).

Güzel konuşma alanında ilk eseri MÖ. 450 yılında Corax yazmıştır (Okur, 2010: 13). Öğrencisi Tısiyas güzel konuşma alanında Lusias, Gorgias ve Sokrates gibi önemli konuşucuları yetiştirmiştir (Er, 2010: 143). Quintilian’ın ‘Hitabet Müessesesi’ adlı eseri bu alanda yazılmış önemli kitaplardan biridir (Okur, 2010: 13). Dünyaca ünlü filozofla Aristo, Platon ve Sokrates güzel konuşma sanatıyla ilgili önemli bilgiler sunmuşlardır.

Yunan ve Roma medeniyetlerinde güzel konuşma sanatına ayrı bir önem verilmiştir. Eski Yunanlılar güzel konuşma becerisini yöneticilerin olmazsa olmaz özelliği olarak görmüş ve hatip yetiştirme okulları açmışlardır. Verilen bu önem sonucunda Yunan medeniyeti Demosthenes, Perikles, Eşin gibi ünlü hatipler yetiştirmiştir. Romalılar da siyasetçilerin hitabet gücünün kuvvetli olması gerektiğine inanıyorlardı. Hatiplere verilen değer Sezar’ın ‘forum’ denilen meydana hatipler için bir kürsü koydurmasından da anlaşılmaktadır. Roma medeniyetinin dünyaca ünlü konuşmacısı Çıçero’dur. Arap medeniyetinde ise güzel konuşma sanatı İslâmiyet öncesi ve sonrası olmak üzere iki farklı güzergâhta gelişir. İslâmiyet öncesinde Araplar panayırda şiir ve hitabet yarışmaları düzenlemişlerdir ve hitabet bir sanat dalı olarak varlık göstermiştir. İslâmiyet sonrasında ise hutbe, sohbet, vaaz gibi yollarla İslâm dinini anlatmak amacıyla kullanılmıştır. Türklerde hitabet türünün ilk örneği sayılabilecek eser ‘Göktürk Yazıtları’dır (Yılmaz, 2006: 83-85).

Güzel konuşma tarih boyunca önemini korumuştur. Günümüzde de günlük hayatta ve meslekî yaşamda başarıyı yakalamak, etkili olmak isteyen herkes güzel konuşmayı amaç edinmiştir. Türkçeyi doğru ve güzel konuşmak sadece akademik olarak Türkçeye hizmet verenlerin değil, her Türk vatandaşının görevidir. Bunun yanı sıra politikacılar, öğretmenler, sunucular vb. konuşmaya dayalı meslekleri icra edenler için hitabet yeteneği ayrı bir önem kazanmaktadır.

2.1.2. Konuşmayı Etkileyen Faktörler

Göğüş (1978: 174), konuşmayı oluşturan öğeleri düşünce, dil, ses ve konuşma organları olarak sıralamıştır. Bu öğelere konuşmanın niteliği bakımından dinleyiciyi de eklemiştir.

Konuşmayı etkileyen en önemli faktör sestir. Ses işitme yoluyla alınan izlenimlerdir. Sesin oluşturduğu titreşimler işitme duyusu aracılığıyla beyne ulaşır ve algılanır. İnsanların duyabildiği sesler 16.000-20.000 Hertz arasındadır (Özben, 1989: 8).

Sesin nitelikleri şiddet, yükseklik ve tını olarak sıralanabilir. Ses şiddeti, sesin kulağa yaptığı etkinin büyüklüğüdür ve göğüs kafesine hapsedilen havayla doğru orantılıdır. Sesin yüksekliği üç grupta ele alınabilir: pes ses, tiz ses, boğaz sesi. Göğüs sesi olarak da adlandırılan pes ses gırtlak zorlanmadan başın aşağı eğilmesiyle elde edilir. Kafa sesi diye de bilinen tiz ses başın yukarı doğru kaldırılmasıyla elde edilir. Bu sesin çıkarılmasında az da olsa gırtlak payı vardır ve yorucudur. Boğaz sesi ise ağzın ve gırtlak büzülmesi, kasların kasılmasıyla oluşan metalik, sıkıcı bir sestir. Ses tınısı açık tını ve koyu tını olarak iki gruba ayrılabilir. Bu gruplamaya orta tını da dâhil edilebilir. Açık tını kafa sesinin çıkarılmasıyla oluşan, duygu gerektirmeyen anlatımlarda kullanılabilecek tını çeşididir. Koyu tını olumlu-olumsuz her tür duygunun ifadesinde kullanılabilecek bir tınıdır. Göğüs sesinin çıkarılmasıyla oluşur. Orta tını ise günlük konuşmalarda kullanılan, sesi yormayan tınıdır. İyi bir sesin tınılı, kuvvetli, berrak olması gerekir (Çevik, 2002: 14-16).

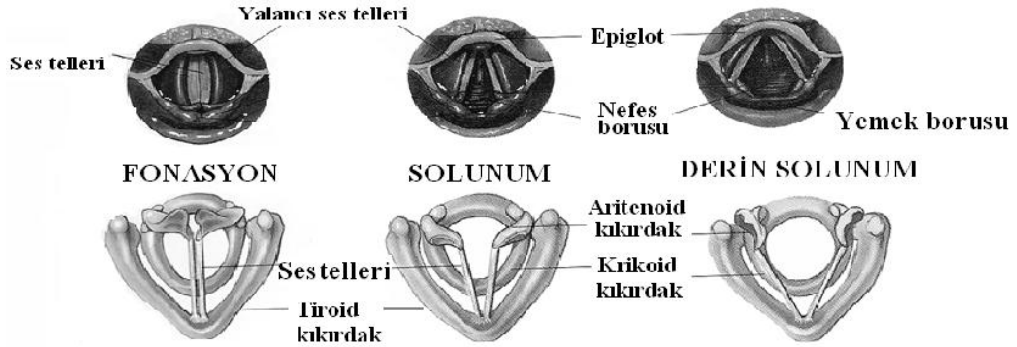
Sesi etkileyen etmenler fiziksel ve çevresel olarak ikiye ayrılabilir. Fiziksel etmenler yaş, alerji ve enfeksiyon, korku, yorgunluk, hormonal değişiklikler, hidrasyon, ilaçlar ve alışkanlık meydana getiren maddelerdir. Çevresel etmenler ise hava kalitesi, özel durumlar, nem, gürültü, konuşmacı-dinleyici mesafesidir (Ertan, 2006: 4). Bunların dışında kişinin ses organlarında doğuştan veya sonradan (hastalık, sigara vb. nedenlerle) aksaklık oluşması, kişinin yanlış ya da özensiz konuşma alışkanlıkları nedeniyle bazı ses bozuklukları görülebilir: kuvvetsizlik, ses titrekliliği, tiz ve keskin ses gibi (Çevik, 2002: 19-20).

Ses, dil açısından ele alındığında gürültülü sesler (ünsüzler) ve gürültüsüz sesler (ünlüler) ayırımına gidilebilir (Evliyaoğlu, 1973: 113). Eğer kullanıldığı sözcük içerisinde anlam ayırıcı bir işlev görürse de ‘ses birim’ adını alır (Z. Kıran ve A. Kıran, 2006: 239).

Güzel konuşmada en önemli etmenlerden biri de ‘doğru boğumlama’ yapmaktır. Konuşmayı etkileyen diğer etmenler doğru kullanılsa bile hatalı boğumlamayla etkili ve güzel bir konuşma yapmak mümkün değildir. Sesleri doğru boğumlandırmak kişinin kültür seviyesini de ortaya koyan bir özelliktir. Konuşma dili kişinin ilk olarak ailesinden, çevresinden edindiği işitsel öğeler aracılığıyla oluşur. Diğer bir deyişle kişi çevresinden işittiği doğru ya da yanlış boğumlamalarla konuşma dilini geliştirir. Konuşucu yanlış telaffuz ettiği sözcüklerin doğrularıyla karşılaşmadıkça yanlışını fark edemeyecektir. Bu nedenle eğitimciler, konuşma eğitimi alanına yönelik kaynaklara büyük iş düşmektedir. Çocuklukta edinilen yanlış boğumlama, eğer ses organlarından kaynaklanan bir engel yoksa, titiz bir çalışmayla düzeltilebilir. Fiziksel engeller ise gerekli tıbbî müdahaleler sonrasında ortadan kaldırılır ve yine boğumlama çalışmaları ile giderilebilir. Kimi boğumlama kusurları ise özensiz, hızlı, özentili konuşmalar nedeniyle gerçekleşmektedir. Boğumlama kusurlarında en çok karşılaşılan sıkıntı budur. Çünkü konuşma dili, kulaktan kulağa hızla yayılır. İnsanların az sözle çok şey anlatma hevesi gereği boğumlama yanlışları da hızla yayılmaktadır. Yılmaz (2005), belli başlı boğumlama kusurlarını z, s, r ünsüzlerinin doğru çıkarılamaması, ön ve art şekilleri bulunan a, o, u gibi ünlülerin karıştırılması, ses yutma, dil tembelliği, çene kapalılığı, dişleri sıkmak olarak sıralamıştır. Fakat bu tür özensiz konuşmadan kaynaklanan boğumlama kusurlarının özenli bir çalışmayla düzeltilmesi mümkündür (Nural, 2009; Yılmaz, 2005). Kişi, öncelikle kendi dilinin ses özelliklerini, özellikle de ünlü ve ünsüzlerin çıkış biçimlerini, çıkış yerlerini iyi bilmelidir. Bu bilgiler ışığında konuşmasını gözden geçirmeli ve yanlışlarını yaptığı pratiklerle düzeltmelidir. Böylece iyi bir konuşmanın temelini atmış olur.

Kaliteli bir ses ve doğru boğumlama için doğru nefes çok önemlidir. Derin, düzenli ve gürültüsüz bir biçimde nefes alınıp verilmelidir. İki şekilde nefes alınabilir: diyafram aracılığıyla ve göğüs aracılığıyla. Diyafram göğüs kafesi ile karın boşluğunu ayıran bir kastır. Konuşma sırasında en etkili nefes alma yöntemi göğüs

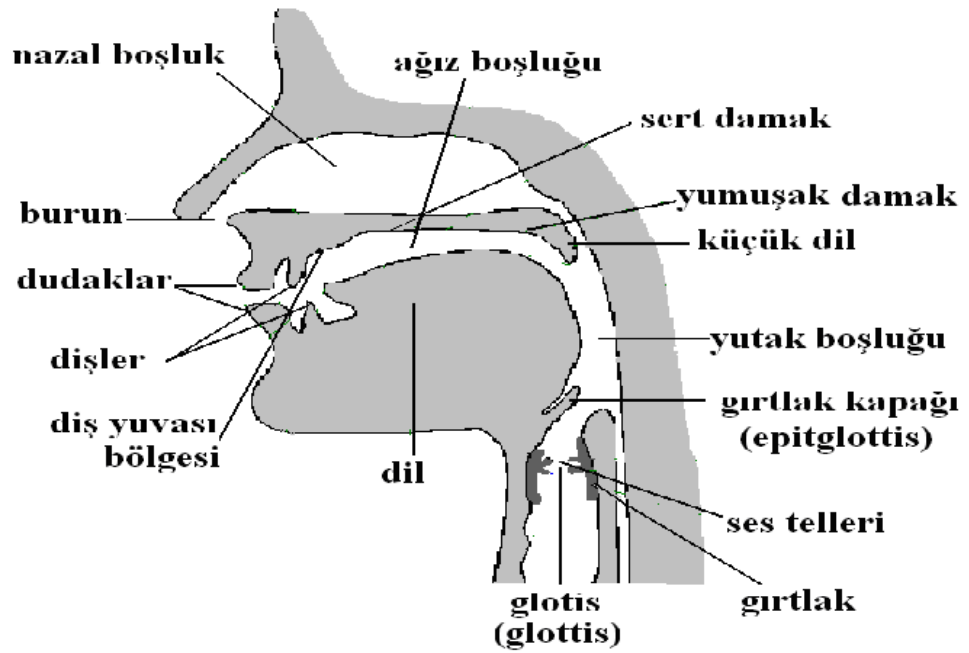
ve diyaframı kullanarak nefes almaktır. Nefes verilirken de aceleci davranılmamalıdır. Özellikle cümle sonlarının net bir şekilde duyulabilmesi için nefesin idareli kullanılması gerekir (Çevik, 2002: 2-4).

(Davutoğlu, 2010: 110)

Doğru bir nefes ve doğru bir boğumlama içinse kişinin ses aygıtlarının (örgenlerinin) sağlıklı olması ve bu ses aygıtlarını bilinçli kullanması gerekmektedir. Bunun yolu da ses aygıtlarını tanımaktan geçer. Sesi oluşturan örgenler diyafram, akciğerler, nefes borusu, gırtlak, ses telleri, yutak, küçük dil, ağız ve burun boşlukları, dil, damak, dişler, dudaklar ve çene'dir. Bu organların sistemli bir şekilde çalışmasını sağlayan yönetici organ ise beyindir (Coşkun, 2000: 393). Beynin motor korteks bölümünde ard arda uyarılar üretilir ve bu uyarılar sinirler yardımıyla beyin konuşma merkezine gönderilir. Beyinden gelen emirle nefes ve ses yolu açılır. Göğüsteki solunum kasları kasılarak içerde alçak basınç oluşturur. Dışarıdaki yüksek basınç alçak basınca doğru, solunum yoluna doğru, akar. Nefes alma gerçekleşir. Nefes vermede ise bu yolun tersi izlenerek hava ağız ve burundan çıkar. Ses nefes verme esnasında oluşur. Gırtlaktan geçen soluk ses tellerine gelir ve bunların titreşmesini sağlar. Titreşen ses telleri havayı parçacıklara böler ve yutak, ağız, burundaki tınlatici boşluklara gönderir. Hava bu boşluklarda çıkarılmak istenen sesin şeklini alır (Yılmaz, 2005: 45). Eğer ses bir ağız sesiye küçük dil burun boşluğunu kapatır, hava ağız yolundan çıkar. Genizsi bir ses çıkarılmak isteniyorsa küçük dil ağız boşluğunu kapatır ve ses burun yolundan çıkar. Sese özelliğini kazandıran organlar dil, damak, dişler, dudaklar ve çenedir. Bunlar arasında en etkili organ, en fazla hareket alanına sahip olan dildir. Tüm bu organların çıkacak sesin niteliğine göre işbirliği içerisinde çalışması sonucu dil sesi oluşur (Ahanov, 2008: 225-226). Bu

oluşumda üç aşama söz konusudur. İlk aşama gerilme aşamasıdır. Bu aşamada soluk verilirken ses organları istenen sesi çıkarmak için gerekli olan durumu alır. İkinci aşama duruş aşamasıdır. Ses organları gerilme esnasındaki durumunu kısa bir süre korur. Son aşama ise gevşeme aşamasıdır. Hava ses yolundan geçerek çıkar, ses organları gevşer ve bir dahaki oluşuma kadar bu durumda kalır (Üçok, 1951: 17-18).

(Davutoğlu, 2010: 113)

Konuşmayı etkileyen diğer faktörler ise beden dili, stres, ortam, görünüş, ruhsal durum, konuşmacının bilgi birikimi (okuma, dinleme vb.) olarak sıralanabilir. Konuşmada sözlerin etkisinin %7, ses tonu etkisinin %38, beden dili etkisinin %55 olduğu saptanmıştır (Tekinalp, 2009: 94). Beden dili kişinin söyledikleri kadar söylemediklerini de anlatır. Kişinin bakışından, duruşundan yüz ifadesinden o anki duygu durumu, sözel iletişime ek olarak düşündüğü şeyler anlaşılabilir. Bu nedenle bir konuşmacının söyledikleriyle beden dili örtüşmelidir. Konuşmacı konuşma ortamına, konusuna göre beden dilini ayarlamalıdır (Reca, 2010). Konuşurken ve dinlerken dik durmalı, elleri rahat ve doğal duruşunda olmalıdır (Evliyaoğlu, 1973: 86). Görünüş de konuşmayı etkileyen bir faktördür. Dinleyicilere saygı ve

konuşmanın etkili olması açısından konuşma ortamına, konuya uygun bir şekilde giyinilmeli. Daima özenli ve temiz olunmalıdır. Giysi nefes alışverişini engelleyecek bir nitelik taşımamalıdır. Konuşmanın yapılacağı yer dinleyicilerin konuşmacıyı rahatlıkla görebilecekleri, dikkati dağıtacak nesnelere bulunmadığı bir yer olmalıdır. Konuşmacı hitap ettiği kitleyi tanımalıdır. Dinleyici kitlesinin ilgi, beklenti, bilgi birikimi hakkında bilgi sahibi olmalıdır. Dinleyicinin görüşlerini dikkate almalı ve gerektiğinde bunlara dönüt vermelidir. Konuşmacı hazırlıklı olmalı ve hazırlıklı olduğunu, bilgiçlik taslamadan dinleyiciye hissettirmelidir. Bu dinleyicinin konuşmacının söylediklerini dikkate almasını ve ona güven duymasını sağlar. Konuşmacı konuşma esnasında rahat, doğal, samimi olmalıdır. Konuşma hızına, ses tonuna, telaffuzuna dikkat etmeli; gereksiz yere sözü uzatmaktan, taklitten kaçınmalıdır. İç dünyasındaki sıkıntıları konuşmasına yansıtmemelidir. Konuşmacı bu önemli noktaları göz önünde bulundurmazsa aşırı heyecan ve stres nedeniyle iyi bir konuşma yapması çok zordur (Evliyaoğlu, 1973: 86-89; Reca, 2010; Tekinalp, 2009: 75-99; Tunalı, 2010: 81-194). Konuşucunun iyi bir dinleyici ve okuyucu olması konuşmayı etkileyen bir diğer etmendir (Sever, 1998: 57).

İyi bir konuşmada konuşmayı etkileyen faktörler doğru bir şekilde kullanılır. Diğer bir deyişle nefesin doğru kullanımı, sözcükleri doğru söyleme, vurgu, ton, durak ve beden dilini doğru kullanma, yerel ağız ve argo söyleyişlerden kaçınma, az ve öz bir anlatım, işitilebilir bir ses güzel ve etkili bir konuşma sağlar (Sever, 1998: 56-57).

2.1.3. Konuşma Eğitimi

Araştırmalar iletişimin % 45 dinleyerek, %30 konuşarak oluştuğunu göstermektedir (Kurudayıoğlu, 2003: 290). Konuşma insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Güzel ve etkili konuşma, hayatın her alanında kişiye yarar sağlar. Her insan konuşma yetisine sahiptir; fakat güzel konuşma eğitimle sağlanabilir. Burada güzel konuşmanın yetenekten çok, azim ve çalışma ürünü olduğunu belirtmek gerekir.

Güzel bir konuşmaya, iyi bir telaffuza sahip olmada kişinin doğup büyüdüğü çevre, fizyolojik durumu ve aldığı eğitim önemlidir (Yelok ve Dolunay, 2007: 63).

Kişinin sistemli bir şekilde konuşma eğitimi aldığı ilk yer okuldur. Çünkü çoğu çocuk büyüdüğü çevrede doğru örnek oluşturacak konuşmalarla karşılaşmaz. Yaşına göre film ya da tiyatro oyunları izleyemez. Dolayısıyla bu etkinliklerdeki doğru kullanımları benimseyemez. Yaşına uygun bol kitap okuyamaz (Kurudayıoğlu, 2003: 294; Uçgun, 2007: 59-60). Tüm bu etmenler sonucunda öğrenci birtakım konuşma yetersizlikleri ile öğrenim hayatına başlar. Yerel ağızla konuşma, sözcük dağarcıklarının ve tümce bilgilerinin az olması nedeniyle yanlış sözcükler kullanma ya da yarım tümceler kurma, yetersiz anlatım, kavrayış eksikliği, yargılar arasında ilişki kuramama, dağınık konuşma, gereksiz sözcük kullanma, çekingenlik, konuşma ve dinleme sırasında uyulacak nezaket kurallarını bilmeme, sesini ve beden dilini iyi kullanamama, ruhsal veya fizyolojik konuşma özürleri öğrencilerde görülen konuşma yetersizliklerinden bazılarıdır (Göğüş, 1978: 179-180; Uçgun, 2007: 62). Bu yetersizlikler nedeniyle öğrenci konuşmaktan, özellikle topluluk önünde konuşmaktan, kaçınacaktır. Öğrencide öncelikle konuşma isteği uyandırılmalıdır. Öğrenci olumlu yargılarla yüreklendirilmelidir (Göğüş, 1978: 181).

Konuşma eğitiminde öğretmenlere büyük görev düşmektedir. Öğrencilere güzel ve doğru konuşma becerisini kazandırmak her branştan öğretmenin sorumluluğudur. Fakat bu sorumlulukta en büyük pay Türkçe ve edebiyat öğretmenlerine aittir. Bu görüşe dayanarak kimi araştırmacılar üniversitelerin Türkçe ve edebiyat bölümlerine özel yetenek sınavıyla öğrenci alınması gerektiğini belirtirler (Uçgun, 2007: 60; Yelok ve Dolunay, 2007: 65, 67). Hatta Uçgun (2007: 61). öğretmen adaylarının mesleğe alınmadan önce ses engelleri olmadığına dair sağlık raporu almaları gerektiğini ifade eder. Öğrenciler birçok konuda olduğu gibi doğru ve güzel konuşmada da öğretmenlerini örnek alırlar. Böylece öğretmenin telaffuzu, beden dili, görünüşü, sesi gibi etmenler önem kazanmaktadır.

Şu an kullanılmakta olan Türkçe öğretim programında okuma, dinleme, yazmada olduğu gibi konuşmayla ilgili bilgi verilmesi ve uygulamaların yapılması için de Türkçe dersi etkinlik süreci kullanılmakta, ayrı bir ders saati planlanmamaktadır. Göğüş (1978: 177), dersin akışı içerisinde verilen konuşma bilgisinin kalıcı olmadığını ifade etmektedir. Farklı konular işlenirken öğrencilerin konuşmalarında yapılan düzeltmeleri ve öğütleri yeterli bulmamaktadır. Hatta bu şekilde dersin

konusundan da uzaklaşılacağını belirtir. Konuşma eğitiminin gerçekleşebilmesi için “konuşma dersi” adı altında ayrı bir ders saati yapılması gerektiğini ifade eder. Kurudayıoğlu (2007: 292), Göğüş’e katılmakla birlikte uygulanmakta olan programda öğretmenin dil becerileri arasında ustalıkla bir geçiş yaparak da konuşma eğitimini çok rahat gerçekleştirebileceğini belirtir.

Konuşma eğitimi öğretim sürecinde yapılan etkinlikler büyük önem taşır. Konuşulacak konuların öğrencilerin yaşadıkları, gezip gördükleriyle, hobileriyle ilgili olması konuşmaya yönelik tutumu olumluya çevirecektir. Öğrencinin yaşına, cinsiyetine, ilgi düzeyine ve yetiştirme durumuna uygun olduğu sürece her konu seçilebilir (Göğüş, 1978: 169-173). Öğrencilerin ilgisini çekecek bir konu belirlendikten sonra, öğrencilere uymaları gereken konuşma kuralları hatırlatılmalıdır. Öğretmen konuşma esnasında değil, öğrencinin konuşması bittikten sonra, kırıcı olmayan bir dille yanlışları düzeltmelidir (Uçgun, 2007: 64). Öğrencinin yanlışını kendinin fark etmesi, öğretmenin bu farkındalığın oluşması için yönlendirici olması daha kalıcı sonuçlar doğurabilir (Ünal, 1997: 78). Bunun yanında öğretmen öğrencinin konuşmasında mutlaka bir yönü beğenerek öğrenciyi pekiştirmeli; fakat beğendiği bu yön olumsuz bir özelliği pekiştirecek türde olmamalıdır (Göğüş, 1978: 182). Konuşma etkinliklerinde sadece ders ve çalışma kitabına bağlı kalınmamalı, çeşitli görsel ve işitsel yardımcı kaynaklardan yararlanılmalıdır (Uçgun, 2007: 61). Öğrenciye belirli gün ve haftalarda konuşma görevi verilmelidir. Sempozyum, münazara gibi topluluk önünde konuşmayı sağlayan etkinlikler yapılmalıdır. Öğrencilere iyi konuşma örnekleri izlettirilmelidir (Göğüş, 1978: 178; Uçgun, 2007: 61). Kullanılan konuşma etkinlikleri öğrencileri güdüleyen, eğlenerek öğrenmelerini sağlayan etkinlikler olmalıdır. Bu nedenle yaş ve ilgi alanlarına göre anı, gezi, öykü, masal anlatma, kitap tanıtmaya, hayallerini paylaşma, tartışma yapma, dramatizasyon, karagöz veya kukla oynatma, söz korusu, tekerleme, bir görsel öge üzerine konuşma, tasvir yapma, dinlenen bir olayın devamını/sonunu tahmin etme gibi etkinlikler uygulanabilir. Bunlara ek olarak kulaktan kulağa, ben kimim?, sessiz sinema gibi eğitsel nitelik taşıyan oyunlar oynatılabilir (Kurudayıoğlu, 2007: 298-308).

2.1.4. Konuşmada Ses Bilgisel ve Ses Bilimsel Görünüm

Dil, seslerden oluşmuş büyük bir yapıdır. En küçüğünden en büyüğüne bütün dil birlikleri seslerin bir araya gelmesiyle oluşur. “Ses parçalanamayan en küçük gramer birliğidir”. Dildeki sesle doğadaki ses bir tutulamaz. Çünkü doğadaki sesler işlenmemiş, gelişigüzel seslerdir. Çocuğun çıkardığı ilk sesler bu sınıfa girer. Bu seslerin çevreden duyulan sesler aracılığıyla şekillenmesi sonucu dil sesleri oluşur (Ergin, ? : 29-30).

Dil sesleri sesbilim ve ses bilgisi alanları tarafından incelenir. Burada iki alanın birbirinden ayrıldığı yönü belirtmek gerekir. Sesbilim seslerin bildirişimdeki işlevi üzerinde durur. Bu nedenle kimi dilbilim araştırmacıları sesbilimi ‘işlevsel sesbilgisi’ olarak adlandırmışlardır. Sesbilgisi belli bir dile bağlı kalmadan ve işlevlerini göz önünde bulundurmadan sesleri inceler. Seslerin oluşumunu, aktarılmasını ve algılanmasını araştırır. Sesleri doğa bilimlerindeki yöntemleri kullanarak somut gerçekliği içerisinde, madde olarak inceler (Vardar, 2002: 167-168). Sesbilim ise sesbirimleri işlevleri açısından dilbilim yöntemlerini kullanarak inceler (Z. Kıran ve A. Kıran, 2006: 240).

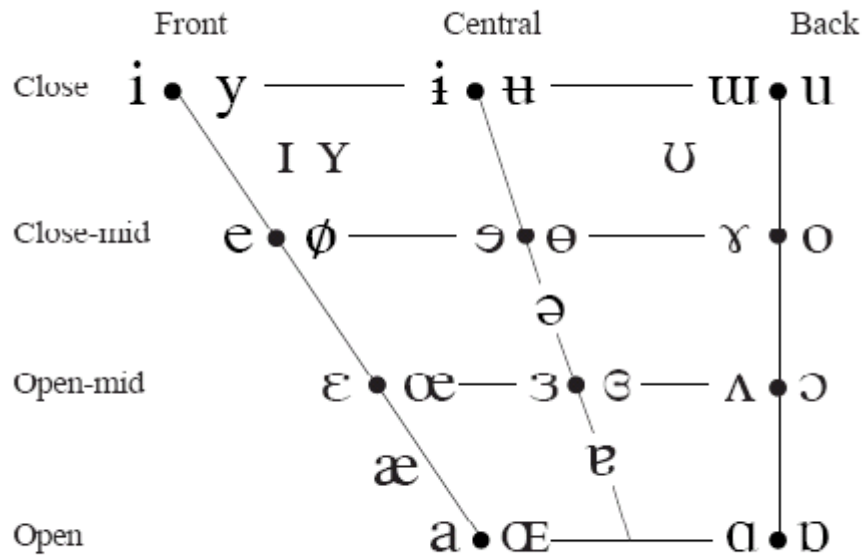
Yazı dili işaretleri (alfabe) konuşma dilindeki sesleri tam olarak karşılayamaz. Bu nedenle sesbilgisi (fonetik) aracılığıyla konuşma diline özgü fonetik alfabeler oluşturulmuştur. Bunlardan en yaygın kullanılanı Uluslararası Fonetik Birliği’nin oluşturduğu Uluslararası Fonetik Alfabe’dir. Bu alfabe konuşma dilindeki değişimler nedeniyle gerektiğince güncellenmiştir (Davutoğlu, 2010: 88-90).

CONSONANTS (PULMONICS) **The International Phonetic Alphabet (revised to 2005)**

	Labial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill				r					ʀ		
Fricative				ɾ		ɻ					
Tap or Flap	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral Fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral Approximant				ɭ		ɮ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

(Davutoğlu, 2010: 90)

Sesbilgisi (fonetik) kendi içinde birçok alt uzmanlık dalına ayrılmıştır: söyleyiş (fizyolojik) sesbilgisi, fiziksel (akustik) sesbilgisi, eşsüremlî sesbilgisi, genel sesbilgisi, deneysel sesbilgisi, işitsel sesbilgisi, artsüremlî sesbilgisi, karşılaştırmalı sesbilgisi, birleşimsel sesbilgisi, kuralcı sesbilgisi. Söyleyiş sesbilgisi ses

organlarının yapısını ve işleyişini, fiziksel sesbilgisi ses titreşimlerinin vericiden alıcıya ulaşma sürecini, eşsüremli sesbilgisi belli bir dildeki sesleri belli bir zaman dilimi çerçevesinde inceler. Genel sesbilgisi tüm dillerdeki sesleri inceler. Deneysel sesbilgisi sesleri çeşitli aygıtlar aracılığıyla laboratuvar ortamında inceler. İşitsel sesbilgisi seslerin duyulması ve algılanmasıyla ilgilenir. Artsüremli sesbilgisi seslerin zaman içinde geçirdiği değişimleri inceler. Karşılaştırmalı sesbilgisi iki veya daha fazla dilin seslerini karşılaştırır. Birleşimsel sesbilgisi seslerin birleşim esnasında birbirini nasıl etkilediğiyle ilgilenir. Kuralcı sesbilgisi söyleyiş bozukluklarını özel yöntemlerle düzeltmeyi amaçlar (Güz, 1992: 45-49).

Dilbilim araştırmacıları dildeki sesler için “sesbirim” terimini kullanır. Kendi başına bir anlam taşımayan fakat sözcük içerisinde anlam ayırt edici görev üstlenen seslere “sesbirim” denir (Huber, 2008: 130). Örneğin ‘kar’ ve ‘kor’ sözcükleri arasında anlam ayırt eden ‘a’ ve ‘o’ sesleri birer sesbirimdir (Erkman-Akerson: 2007: 123). Belli bir sesbirimin anlam ayırt etmeyen farklı çeşitlerine ise ‘alofon’ denir (Davutoğlu, 2010: 87). Örneğin ‘d’ ve ‘t’ ünsüzleri ‘del-’ ve ‘tel’ sözcükleri arasında anlam farkı yarattığı için sesbirimdir. ‘d’ ve ‘t’ sesbirimleri anlam farkı yaratmayacak şekilde ‘ağaç-ta’, ‘kapı-da’ şeklinde kullanıldığında alofon adını alırlar. Alofonlar sesbirimin değişikleridir (Akerson, 2007: 123-124). Anlam farkı yaratmayan telaffuz değişikliklerinde de alofonlar görülür. ‘ben’ sözcüğündeki açık e yerine kapalı e telaffuz etmek anlam farkı oluşturmayacağından ‘e’ sesbiriminin değişiksi, alofondur (Davutoğlu, 2010: 87).

Sesbirimler ünlüler ve ünsüzler olmak üzere ikiye ayrılır. Ünlüler ses yolunda bir engele uğramadan çıkan, tek başına hece oluşturabilen seslerdir. Oluşumları esnasında dilin durumuna göre kalın (a, ı, o, u) – ince (e, i, ö, ü), çenenin açıklığına göre geniş (a, e, o, ö) – dar (ı, i, u, ü), dudakların durumuna göre düz (a, e, ı, i) – yuvarlak (o, ö, u, ü), söyleniş süresine göre uzun – kısa gibi gruplara ayrılırlar (Ergin, ?: 34-43). Ünsüzler havanın ses yolundan geçerken çeşitli engellenmelerle karşılaşması sonucu oluşan seslerdir. Ünsüzler oluşumunda ses tellerinin titremesine göre ötümlü (b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, s, v, y, z) – ötümsüz (f, s, t, k, ç, ş, h, p), çıkış biçimine göre süreksiz (b, c, ç, d, g, k, p, t) – sürekli (f, ğ, h, j, s, ş, v, z) – yarı ünlü/ünsüz (l, m, n, r, y), çıkış yerine göre dudaksıl (b, m, p, v, f) - dişsil (t, d, n, l, c,

ç, j, r, ş, z, s) – damaksıl (k, g, ğ, y, ñ) – gırtlaksıl (h), geçtiği hava yoluna göre ağızsıl (m, n, ñ dışındaki ünsüzler) – genizsıl (m, n, ñ) gibi gruplara ayrılırlar (Ergin, ? : 46-48; Karaağaç, 2010: 33-41). (Ünlü ve ünsüzlerle ilgili detaylı bilgi ve tartışmalı noktalar ‘Bulgular’ bölümünde ele alınmıştır.)

Ünlü ve ünsüzler sözcük içinde yan yana geldiklerinde bazı değişimlere uğrar. Bu değişimler ses olaylarını meydana getirir. Türkçede görülen belli başlı ses olayları ses düşmesi, ses türemesi, benzeşme, aykırılışma ve yer değiştirmedir (Ergin, ? : 50-54; Karaağaç, 2010: 61-104).

Dilde anlam ayırt eden tek öge sesler değildir. Bu nedenle sesbilim sadece sesbirimleri değil, parçaüstü birimleri de inceler. Parçaüstü birimlere ‘bürünbirim’ de denir. Türkiye Türkçesinde anlam ayırt eden bürünbirimler süre (uzunluk), kavşak, durak, ton, ezgi ve vurgudur (Ergenç, 2002: 25).

Türkçede asli uzunluklar yerini ses yitimleriyle oluşan uzunluklara bırakmıştır. Bunun dışında yabancı dillerden alınan sözcüklerde kendiliğinden uzun ünlüler bulunmaktadır. Bu uzunluklar anlam ayırt etme görevi gördüklerinde bürünbirim olurlar. ‘dügün’ sözcüğünde ‘ğ’ ünsüzünün düşmesiyle oluşan uzun ü ile ‘dün’ sözcüğündeki ‘ü’ iki sözcük arasında anlam farklılığı yaratır (Ergenç, 2002: 26).

Diğer bir bürün ögesi kavşaktır. İki sözcük arasında anlam ayırımını korumak adına ulamanın engellendiği yere ‘kavşak’ denir. “Balkon açılmış.” ve “Balkona çıkmış.” tümcelerinde söyleyiş esnasında ulama yapılır. Fakat iki tümce aynı seslere sahip olmasına rağmen anlamları birbirinden farklıdır. Bu anlam farklılığını belirtmek adına birinci tümcede ulama yapılmaz. İki sözcük arasında kısa bir boşluk verilir. Durak ise bir tümce ya da söz öbeği arasındaki anlam karışıklığını önlemek amacıyla verilen kısa aradır. Örneğin “İzinsiz/inşaata giren iki çocuk yaralandı.” ve “İzinsiz inşaata/giren iki çocuk yaralandı.” cümlelerinde durak anlam farkı yaratmaktadır. Birinci tümcede izinsiz olan girme eylemidir. İkinci tümcede izinsiz olan inşaattır. Bu ayrımı belirtmek amacıyla duraklama yapılır (Ergenç, 2002: 26).

Ton bir seslemin pes ya da tiz sesletilmesi durumudur. Bir sesteki frekans yüksekliği ya da alçaklığı söyleyişte anlam ayırıcı işlev görebilir. Örneğin ‘ha: ’

seslemi yükselen bir tonda söylenirse ‘söylenileni anlama’yı, alçalan bir tonda söylenirse ‘söylenileni anlamama’yı ifade eder. Ton ögesi dilden dile, konuşurun ruhsal durumundaki değişikliklere göre farklılık gösterebilir (Ergenç, 2002: 26-27). Bu ton değişimlerinin tümüne birden ‘ezgi’ denir. Ezgi, dinleyicinin iletiye odaklanmasını, dikkatini canlı tutmasını sağlar. Türkçede üç tip ezgi bulunur: tümcenin bittiğini işaret eden biten ezgi, uzun tümcelerde tümcenin devam edeceğini işaret eden süren ezgi ve yanıt beklenen soru tümcelerinin sonunda bulunan soru ezgisi. Ezgi konuşucunun ruhsal durumu, konuşma ortamı gibi etmenlere bağlı olarak değişebilir (Ergenç, 2002: 26-29).

Vurgu, sözcük içindeki bir seslemin ya da tümce içindeki bir sözcük ya da sözcük öbeğinin diğerlerine göre daha baskılı söylenmesidir. Türkçe sözcüklerde vurgu genellikle son seslemedir. Üzerine vurgu çekmeyen eklerde ise vurgu sondan bir önceki seslemin üzerinde kalır. Olumsuzluk eki (-mE) vurguyu önündeki sesleme devreden eklere bir örnektir. Yer adları da Türkçenin genel vurgu kuralına uymamaktadır. İki seslemlili yer adlarında vurgu ilk seslemde bulunurken üç seslemlili yer adlarında ikinci seslemde yer alır. Fakat ‘Aksaray, Ankara’ gibi üç seslemlili yer adlarında vurgunun ilk seslemde kaldığı görülmektedir. Bu durum yer adlarında vurgunun genel bir kurala bağlanmasının ne kadar zor olduğunu ortaya koymaktadır. İkilemelerde vurgu genellikle ilk sözcüğün vurgulu seslemi üzerindedir. Anlamca ilişkili iki sözcükten kurulan ikilemelerde vurgunun ikinci sözcüğe kaydığı görülür: ana ba’ba gibi (Ergenç, 2002: 31-34).

2.2. Türkçenin Ses Özellikleri

Her dilin kendine özgü ses dizim kuralları vardır. Türkçenin ses dizim kurallarında ünlü-ünlü, ünlü-ünsüz ve ünsüz-ünsüz uyumları ön plana çıkar.

Ünlüler arasında artlık-önlük uyumu (büyük ünlü uyumu) ve düzlük-yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu) görülür (Eker, 2006: 283). Banguoğlu (1986: 80), önlük-artlık uyumu için “dil benzeşmesi”, düzlük-yuvarlaklık uyumu için “dudak benzeşmesi” adlandırmalarını kullanır. Ünlü uyumu Altay dil ailesinin ortak özelliğidir (Korkmaz, 2009: LXXII). Türkçe sözcüklerde kök hecedeki ünlülerle sonraki hecelerdeki ünlüler önlük-artlık bakımından uyumludur. Ön ünlüyü ön ünlü,

art ünlüyü art ünlü takip eder. “anne, elma, hani, hangi, dahi, kardeş” gibi Türkçe sözcüklerdeki ön-art uyumsuzluğu bu sözcüklerin zaman içinde değişime uğraması sonucunda oluşmuştur. +daş (+taş), +ken, +ki, +leyin, -(I)yor, +gil, +mtrak, +gen ekleri önlük artlık uyumuna uymayan sözcükler oluşturabilmektedir. Bu eklerin istisnai bir durum oluşturmalarının nedeni yazı diline sonradan geçmiş olmalarıdır. Bunun yanı sıra +ken, -(I)yor ekleri sözcükken eke dönüşmüştür (Eker, 2006: 283-284). “i-” fiilinden türeyen “iken” zarf fiili ve “yoru-r” fiilinden türeyen şimdiki zaman eki sözcükken ek biçimini aldığı için önlük-artlık uyumuna ters düşen sözcükler oluşturur (Demir ve Yılmaz, 2003: 148; Korkmaz, 2009: 17).

Alıntı sözcüklerde ünlü uyumu görülmez. Fakat alıntı sözcüklere getirilen eklerde önlük-artlık uyumu gözetilir (Gencan, 2007: 75). Yabancı kökenli sözcüklerdeki son hecenin ünlüsüne önlük-artlık bakımından uyumlu bir ek getirilir: tarih-e, hakikat-i gibi (Ergin, ?: 71). Bazı yabancı kökenli sözcüklerin son hecesinde art ünlü bulunmasına rağmen bu sözcüklere getirilen ekteki ünlü ön ünlü olabilir. Bunun nedeni sözcüğün sonundaki öndamaksıl k ve öndamaksıl l ünsüzleri ya da ince a’dır. Bunların dışında Türkçeye uzun zaman önce geçmiş yabancı kökenli sözcüklerin önlük-artlık uyumuna uyduğu görülür (Eker, 2006: 284). Önlük-artlık, diğer bir deyişle kalınlık-incelik, uyumu dolayısıyla k, g, l ünsüzleri yanlarındaki ön (ince) veya art (kalın) ünlülere göre incelik-kalınlık gibi özellikler kazanırlar (Korkmaz, 2009: LXXII).

Düzlük-yuvarlaklık uyumu (küçük ünlü uyumu) gereği düz ünlülerden (a, e, ı, i) sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden (o, ö, u, ü) sonra düz-geniş (a, e) ya da dar-yuvarlak (u, ü) ünlüler gelir (Gencan, 2007: 77-78). Fakat b, m, v dudak ünsüzlerinin kendinden sonraki ünlüyü yuvarlaklaştırması (dudaksılaştırması) sonucu “avuç, avun-, çamur, kavun” gibi sözcükler bu kurala uymamaktadır (Eker, 2006: 285, Yardımcı, 1996: 13).

XIII-XV. yüzyıllardan kalan Eski Osmanlıca metinlerde incelik-kalınlık uyumu görülmediği bilinmektedir (Banguoğlu, 1986: 88). Eski Anadolu Türkçesinde ise düzlük-yuvarlaklık uyumu görülmez. Bu uyum Türkiye Türkçesinde etkin bir hâl almıştır. Bu nedenle düzlük-yuvarlaklık uyumunun etki alanı kalınlık-incelik uyumu

kadar geniş değildir. Fakat yine de Türkçenin her döneminde çoğu Türkçe sözcüğün düzlük-yuvarlaklık kuralına uyduğu bilinmektedir (Ergin, ?: 72-73).

Türkçe kökenli sözcüklerde yalnızca sözcüğün ilk hecesinde o, ö ünlüleri bulunabilir. “yoru-r” fiilinden gelen şimdiki zaman eki -(I)yor bu durum için istisna oluşturur (Korkmaz, 2009: 17, Yardımcı, 1996: 14).

Ünlü-ünsüz uyumu gereği art ünlülerle kullanılan g, k, l art damakta, ön ünlülerle kullanılan g, k, l öndamakta oluşur (Yardımcı, 1996: 13-14). Bu nedenle bu uyuma ünlü uyumu yerine ‘hece uyumu’ da denmektedir (Demir ve Yılmaz, 2003: 161). Bu kurala uymayan sözcükler yabancı kökenlidir. Türkçe olmasına karşın art ünlülü sözcüklerde öndamaksıl l’nin kullanıldığı da görülür: Gülay, Ayla gibi (Eker, 2006: 292). Bu istisnai durum l’den önce gelen ‘y’ ünsüzünden kaynaklanmaktadır. ‘y’ ünsüzü bu sözcüklerdeki kalın l ünsüzünü ince l’ye dönüştürür (Banguoğlu, 1986: 97).

“v” ünsüzü ‘a’ ve ‘u’ ünlüleri arasında yer aldığı yarı ünlü niteliği kazanır (Ergenç, 2002: 24). Yuvarlak ünlüye komşu olan ‘v’ sesi, çift dudaksıl ‘w’ sesine dönüşür. Bu olaya ‘dudaksılaşma’ denir (Banguoğlu, 1986: 102). ‘w’ çift dudak ünsüzünün tarihi Karahanlı Türkçesine kadar uzanmaktadır. Bu ünsüz Oğuzcada ‘v’ ünsüzüne dönüşmüştür (Korkmaz, 2009: LXXXVIII).

Sözcük sonlarındaki süreksiz ünsüzler ç, k, p, t’ye ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde ötümlüleşir. Ergin (?: 63-64) sözcük sonunda yer alan p, ç, t ünsüzlerinin iki ünlü arasında kaldığında ötümlüleştiğini (b, c, d) belirtir. ‘k’ ünsüzünün ise hem ötümlüleşip hem yumuşadığını ekler. ‘k’ ünsüzü Eski Anadolu Türkçesinde ‘g’ye dönüşüp ötümlüleşmiş, Türkçenin yakın zamanlarında ise yumuşayıp ‘ğ’ ünsüzüne dönüşmüştür. ‘p, ç, t, k’ ünsüzleri tek heceli sözcüklerin ve eylem tabanlarının sonunda yer alıyorsa ötümlüleşmez (Gencan, 2007: 84). Arapça ve Farsçadan alıntı bazı sözcüklerin geldikleri dilde son ünsüzleri ötümlüdür (kitâb, hesâb gibi). Türkçeye geçerken kural gereği ötümsüzleşirler (kitap, hesap gibi). Ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ise asıllarına geri dönüp ötümlü hâle gelirler. Fakat bu durum her koşulda geçerli değildir. Sık kullanılan ve eski dönemlerde Türkçeye geçmiş alıntı sözcükler bu kurala uyarken az kullanılan ve yakın tarihte Türkçeye

geçmiş olan sözcüklerde bu ötümlüleşme görülmez (hukuk-un, evrak-ın gibi) (Demir ve Yılmaz, 2003: 160).

g, ğ, y ünsüzleri önlerindeki ünlüyü daraltıp ince sıradan bir ünlü hâline getirir: yapmayacağım > yapmi: ca: m, almayayım > almi: m gibi (Banguoğlu, 1986: 101). Bu değişim yazı dilinde gösterilmez.

Ünsüzler arasında da bir uyum söz konusudur. Ünsüz uyumu yan yana gelen ünsüzlerin ötümlülük bakımından birbirine uymasındır. Ötümsüz ünsüzler ötümlü karşılıkları ile yan yana bulunmazlar. Ötümsüz ünsüzler, yine ötümsüz ünsüzlerle ya da ötümsüz karşılığı olmayan ötümlü ünsüzlerle yan yana gelebilir. Ötümsüz karşılığı olan ötümlü ünsüzler ötümlü ünsüzlerle, ötümsüz karşılığı olmayan ötümlü ünsüzlerse ötümlü veya ötümsüz ünsüzlerle yan yana gelebilir. Bu ünsüz uyumu kök ve ek birleşmelerinde ünsüzle başlayan ekler için iki farklı şeklin oluşmasına neden olmuştur. Ötümlü ve ötümsüz karşılıkları olan ünsüzlerle başlayan eklerin ilk ünsüzlerinin ötümlü ve ötümsüz olmak üzere iki şekli vardır: -ce/-çe, -de/-te gibi. Ünsüz uyumu Osmanlıcanın sonlarıyla Türkiye Türkçesinde görülen ve kural hâlini almış bir uyumdur. Hatta alıntı sözcükler bile bu uyuma tabii tutulmuştur: müsbet > müspet gibi (Ergin, ?: 76-77).

Yine ünsüz uyumu gereği süreksiz yumuşak ünsüzlerle başlayan ekler, sert ünsüzlerden sonra gelirse sertleşir (Gencan, 2007: 83). Banguoğlu (1986: 111) k, g, ğ ünsüzlerinden önce gelen iç sesteki n'nin damaksılaştığını belirtir. Ergenç (2002: 24) ise k, g, y, j ünsüzleriyle birlikte kullanılan n'nin genizsileştiğini belirtir: Añkara gibi. Kalın ve ince l ünsüzleri iç seste genizsi n'den sonra gelirse n'ye dönüşür: yanlış > yannış (Banguoğlu, 1986: 110). Bu konuşma diline özgü bir benzeşimdir. 'n' ünsüzünden sonra gelen 'k' ünsüzü 'g'ye dönüşür (Gencan, 2007: 85). Sözcük sonundaki 'z' ötümlüleşir (Ergenç, 2002: 24).

Türkçe sözcüklerin ya da hecelerinin başında yan yana iki ünsüz bulunmaz (Ergin, ?: 67). Böyle bir durumda iki ünsüz arasında bir ünlü türer (Gencan, 2007: 73). Birkaç istisna dışında sözcük sonunda birden fazla ünsüzün bulunduğu sözcükler Türkçe değildir (Ergenç, 2002: 19). Türkçe sözcük ya da hece sonunda ancak -lç, -lk, -lp, -lt, -nç, -nk, -nt, -rç, -rk, -rp, -rs, -rt, -st, -şt ünsüz birlikleri bulunabilir (Demir

ve Yılmaz, 2003: 167; Ergin, ?: 68; Yardımcı, 1996: 22). Bu çiftlerde birinci ünsüzün temas derecesi ikincisinden daha azdır (Ergin, ?: 68). Diğer bir ifadeyle aynı hecede iki ünsüz bulunabilmesi için birinci ünsüzün l, n, r, s, ş ünsüzlerinden biri, ikinci ünsüzün ise süreksiz olması gerekir (Gencan, 2007: 86). Aynı hecede üç ünsüz yan yana bulunmaz (Eker, 2006: 294). Aynı hecede olmamak şartıyla iki ünsüzle biten bir sözcüğe ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde sözcük içinde üç ünsüz yan yana gelebilir. Bu durum da ünsüz yığılması olarak adlandırılır (Ergenç, 2002: 19).

Yabancı kökenli sözcüklerde bulunan ünsüz çiftleri arasında ünlü türeyebilir (Eker, 2006: 293). Türkçe sözcük köklerinde ikiz ünsüz bulunmaz. “anne, elli” gibi sözcükler bu durumun istisnalarıdır. “anne” sözcüğü “ana” sözcüğünün çocuk dilince yorumudur ve zamanla genel kullanıma geçmiştir. “elli” sözcüğündeki ‘l’ ikizleşmesi ise Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken bu sözcüğün sonundaki ‘g’ ünsüzünün düşmesiyle meydana gelir. Türkçe sözcüklerdeki ünsüz ikizleşmesi ancak kök ve ek birleşmelerinde gerçekleşebilir (Ergin, ?: 66-67). Türkçe sözcük köklerinde ikiz ünsüz bulunmamasına yönelik kural Arapçadan alıntı sözcüklere de uygulanmıştır. Arapça sözcüklerdeki ikiz ünsüzler Türkçeye geçerken tekleşmiştir. Bu sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda ünsüzlerin yeniden ikizleştiği görülür (Eker, 2006: 291).

Aynı hecede iki ünlünün yan yana gelip tek bir ses oluşturmasına ‘diftong’ denir. Türkçede diftong bulunmaz. Ses düşmeleri nedeniyle yan yana gelen ünlüler tam bir diftong oluşturmadığı için Türkçede diftong olmadığı kesin bir dille ifade edilebilir (Ergin, ?: 65). Ergenç (2002: 24) Türkçenin yazı dilinde diftong (ünlü kayması) olmadığını; fakat konuşma dilindeki diftong varlığının sesyazarlarla saptandığını belirtir. Ergin (?: 65-66), Türkçede aynı hecede iki ünlü bulunmadığı gibi iki farklı hecede bulunan iki ünlünün de yan yana gelebileceğini belirtir. Ergin’e göre (?: 65-66) böyle bir durumda araya ya yardımcı ünsüz girer ya da iki ünlü kaynaşıp tek bir ünlü hâline gelir. ‘ğ’ düşmesiyle iki ünlünün yan yana gelebildiğini savunmak da doğru değildir. Çünkü böyle bir durumda ‘ğ’ sesinin dikkat edilmeden, hissedilmeyecek derecede sesletildiği söylenebilir. ‘ğ’ sesi tamamen erimediği için iki ünlünün yan yana gelmesinden ya da diftongdan söz edilemez. Ayrıca ‘ğ’ sesi tamamen erise bile yeri boş kalmaz. Yerine ‘y’ sesi geçer. Bu anlamda ‘ğ’ ünsüzü

vekâleten de olsa varlığını sürdürür. Diftong ‘ikiz ünlü’ adıyla da anılmaktadır. Eker (2006: 290), Türkçede birincil ikiz ünlü olmadığını; fakat bir ünlüden sonra gelen ‘y’ ve ‘ğ’ ünsüzlerinin ikincil ikiz ünlü oluşturabildiğini belirtir: değer > deer, öğrenci imiş > öğrenciymiş. Eker (2006: 289), Türkçede birleşik sözcüklerin dışında iki ünlünün yan yana gelebileceğini belirtirken Gencan (2007: 70), birleşik sözcüklerde iki ünlünün yan yana gelmesi hâlinde genellikle birinci sözcüğün sonundaki ünlünün düşeceğini belirtir. Bazı yan yana iki ünlü barındıran Batı kökenli sözcüklerde Türkçenin bu kuralına uydurulur ve iki ünlü arasında ünsüz türeyebilir: puan > puvan, tual > tuval gibi (Gencan, 2007: 73).

Türkçe sözcüklerin başında c, ğ, l, m, n, ñ, r, v, z ünsüzleri bulunmaz (Ergin, ?: 60, Yardımcı, 1996: 23-25). Eker (2006: 288), bu ünsüzlere f, h, j, p, ş ünsüzlerini de ekler. Bu ünsüzlerden ‘ğ’ sözcük başında hiç bulunmazken diğerleri yansıma sözcüklerde başa geçebilir (Eker, 2006: 287; Gencan, 2007: 64). Korkmaz (2009: LXXIII), Altay dil ailesinin hiçbir üyesinde l, n, r ünsüzlerinin sözcük başında bulunmadığını belirtir. Eski Türkçede ‘ç’ ünsüzü sonradan ‘c’ye dönüşmüştür. Bu nedenle ‘c’ bazı sözcüklerin başında yer alabilir. ‘n’ ünsüzü ise sadece ‘ne’ ve ‘ne’den türemiş sözcüklerde başta bulunur (Ergin, ?: 60-61). ‘v’ ünsüzü ‘var, var-, ver-, vur-’ gibi sözcüklerde ve bu sözcüklerin türemiş hâllerinde başta bulunur. Eski Türkçeye bakıldığında sözcük başındaki ‘v’ ünsüzünün ‘b’ ünsüzünün değişmesi sonucunda oluştuğu anlaşılmaktadır. ‘p’ ünsüzü de ‘v’ gibi ‘b’ ünsüzünün değişmesiyle sözcük başında yer almaktadır. Sayılan ünsüzlerin bu durumlar dışında sözcük başında bulunduğu sözcükler yabancı kökenlidir (Eker, 2006: 287-288). Türkçe sözcüklerde akıcı ünsüzler sözcük başında bulunamayacağı için bu ünsüzlerin önüne ünlü eklenir (Banguoğlu, 1986: 66).

Türkçe sözcüklerin sonunda b, c, d, öndamaksıl g ve artdamaksıl g bulunmaz. Bu ünsüzlerin ‘sac, saç; ad, at’ gibi anlam ayırt ettiği durumlar, bu kuralın dışında tutulmaktadır (Eker, 2006: 289). Eski Türkçede b, d, g ve ğ ünsüzleri sözcük sonunda bulunabilmekteydi. Fakat bu ünsüzler zamanla ya düşmüş ya da başka bir ünsüze dönüşmüştür (Ergin, ?: 62-63). Sözcük sonlarında b, c, d, g ünsüzleri yerine bunların karşılığı olan p, ç, t, k ünsüzleri bulunur. p, ç, t, k ünsüzleri de iki ünlü arasında kaldıklarında b, c, d, ğ’ye dönüşür. Bu dönüşüm ulama sayesinde iki sözcük arasında

da görülür. Fakat ulama etkisi yazıya yansımaz (Banguoğlu, 1986: 95). ‘ğ’ ünsüzü de sözcük sonlarında pek bulunmayan bir ünsüzdür. Sadece tek heceli sözcüklerde son ses olduğu görülür (Gencan, 2007: 64). Çok heceli sözcüklerin sonunda ‘p’ ünsüzü bulunmaz (Demir ve Yılmaz, 2003: 160; Eker, 2006: 294).

Türkçede birincil (aslî, kendiliğinden) uzun ünlü bulunmamaktadır. Konuşma dilinde ses yitimi, ulama, tonlama vb. ses olayları sonucunda ikincil uzamalar görülür; fakat bunlar yazıya geçirilmez (Eker, 2006: 286-287). Banguoğlu (1936: 38-39), ikincil uzunlukları “büzulme uzunlukları” olarak adlandırmıştır. Yabancı dillerden gelen uzun ünlüler halk dilinde kısalma eğilimindedir. Alıntı sözcüklerdeki bu uzun ünlüler kapalı hecelerde kısalır; açık hecelerde yeniden uzar. Türkçe sözcüklerde ise yalnızca ‘ı’ ünlüsü kısalma eğilimindedir. Bu nedenle tek başına hece olduğunda genellikle ‘i’ye dönüşür (Ergin, ? : 55). Birincil uzun ünlülere sadece Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmaktadır: âç, âd gibi. Ayrıca aynı dönemde ünsüz düşmesi sonucu oluşan uzun ünlüler de yer almaktadır (Korkmaz, 2009: XCVI).

Her hecede bir ünlü bulunur. Türkçede altı çeşit hece vardır: bir ünlü, bir ünlü+bir ünsüz, bir ünsüz+bir ünlü, bir ünsüz+bir ünlü+bir ünsüz, bir ünlü+bir ünsüz+bir ünsüz, bir ünsüz+bir ünlü+bir ünsüz+bir ünsüz (Demir ve Yılmaz, 2003: 167; Gencan, 2007: 66).

Ünsüzle biten bir sözcük ve ünlü ile başlayan bir sözcük arasında ulama oluşur. İkinci hecesinde dar ünlü bulunan iki heceli sözcükler türetildiğinde ya da bu sözcüklere ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde ikinci hecedeki dar ünlü düşer (Gencan, 2007: 66-69).

Türkçe kökenli sözcüklerde c, f, ğ, h, v, j ünsüzleri bulunmaz. Bu ünsüzlerden c, f, ğ, h, v ünsüzleri; ç, p, k, q, b ünsüzlerinin zaman içinde değişmesiyle oluşan ikincil ünsüzlerdir. ‘j’ ünsüzü ise tamamen yabancı kökenlidir (Eker, 2006: 293). ‘j’ Türkçede sadece yansıma sözcüklerde görülür (Ergin, ? : 58). ‘f’ ünsüzü Altay dillerinden Türkçede ve Macarcada bulunmayan bir ünsüzdür (Korkmaz, 2009: LXXIII). Ancak ‘v’ ünsüzünün ‘f’ye dönüşmesiyle ve yansıma sözcükler aracılığıyla Türkçede yer alır. Bunun dışındaki kullanımlar Türkçe değildir. ‘h’ ünsüzü ise Eski

Türkçeden Batı Türkçesine geçirilirken bazı k'lerin dönüşmesiyle oluşmuş ikincil bir ünsüzdür (Ergin, ?: 58).

Ayin ve hemze ünsüzlerini barındıran sözcükler alıntıdır. Bu sözcükler Türkçeye alınırken ayın ve hemze düşürülür. Bu düşme sonucunda ayın ve hemzenin önündeki ünlü uzayabilir (mi'mar > mi: mar) ya da ikizleşebilir (şi'r > şiir) (Eker, 2006: 294).

'e-a' arası bir sese denk gelen ince a'ya Türkçe sözcüklerde rastlanmaz (Ergin, ?: 56-57). 'e-i' arası bir ses olan kapalı e İstanbul Türkçesinde genellikle yerini 'i' ünlüsüne bırakır (Demir ve Yılmaz, 2003: 147; Ergin, ?: 57). Ağzılarda görülen kapalı e İstanbul Türkçesinde git gide daha çok yer almaktadır (Ergin, ?: 57). Kapalı e'nin 'i' ünlüsüne dönüşmesi Eski Anadolu Türkçesi dönemine kadar uzanmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde ilk hecedeki kapalı e'ler yerini 'i' ünlüsüne bırakır. Fakat dönemin sonlarına doğru ilk hecede varlığını koruyan kapalı e ünlülerine de rastlanmaktadır: yél, yér gibi (Korkmaz, 2009: XCVI).

Ergin'e göre (?: 57, 68, 69) Türkçe sözcüklerde sonunda ünsüz bulunmayan orta hece ünlüsü ya düşer ya da değişir: ötürü > ötrü, yaşayan > yaşıyan. ç, ş, y ünsüzleri birlikte kullanıldıkları kalın ünlüleri inceltebilir: yaşıl > yeşil. 'r' ünsüzü titreşim olması ve söylenişindeki güçlük nedeniyle düşmeye eğilimlidir. İstanbul Türkçesi 'ğ, ñ' gibi çıkarılması güç seslerden kurtulma eğilimindedir.

Türkçedeki ünlüler ağızsıldır. Fakat 'n' ünsüzünün önündeki ünlüler genizsileşir. Türkçenin heceleri tek doruklu (tek ünlülü) ve düzenli hecelerdir (Banguoğlu, 1986: 38, 56).

BÖLÜM III

3. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, evren ve örneklem ile veri toplama araçları üzerinde durulmuştur.

3.1. Araştırma Modeli

Çalışmada model olarak betimsel tarama modeli seçilmiştir. Tarama modelleri geçmişte ya da hâlen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları, herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan, onu uygun bir biçimde gözleyip belirleyebilmektir (Karasar, 2007: 77). Veriler kaynak taraması yoluyla elde edilmiştir. Çalışmada uzman görüşü alınarak ses ve ses bilime yönelik 12 (on iki) eser temel alınmıştır. Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplardan 2006-2011 yılları arasında yayımlanmış olanlar araştırmaya dâhil edilmiştir.

3.2. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evrenini Türkçe dil bilgisi, ses bilgisi, ses bilim kitapları ve konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplar oluşturmaktadır. Çalışmanın örnekleme bilinçli örnekleme bağı olarak “Tipik Birimler Örnekleme” olarak saptanmıştır. Bu örneklem çeşidi, eldeki bilgilere dayanılarak örnekleme sadece tipik çözümleme

amacı açısından özellikle karakteristik özellikler gösteren birimler, olaylar, olgular dâhil edilmektedir (Gökçe, 2001: 119). Çalışma Türkçedeki ses temelli kaynaklar çerçevesinde hazırlanmıştır. Konuşma eğitimi kaynaklarında 2006-2011 yılları arasında yayımlanan kitaplar temel alınmıştır. Ses bilgisi ve ses bilimle ilgili olarak Özsoy (2004), Atabay, Özel, Çam, Pirali, Aksan (Ed.) (1978), Bergstrasser (1936), Coşkun (2010), Demircan (2009), Deny (1951 ve 2004), Güler ve Hengirmen (2005), Karaağaç (2010), Güz (1992), Selen (1979), Üçok (1951) ve Tansu (1963) kaynakları çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

Konuşma eğitimine yönelik olarak da Gürzap (2008), Okur (2010), M. Şahin (2009), Elik (2010), Kaplan (2009/10), Erata (2010), Şenbay (2010), Tunalı (2010), Şahzâde (2007), Er (2010), Salmış (2011), Kops ve Worth (?), Tekinalp (2009), Özdemir (2008), Selçuker, Konak ve Ada (2009), Reça (2010), S. Şahin (2007), Yılmaz (2006), Eren (2006), Önen (2009), Yaman (2007), Muallimoğlu (2011), Taşer (2009), Bayraktar, Ercan, Şengezer, Bulan, Kasımoğlu, Yaşar, Yüzbey, Üstün, Sezen, Eldemir, Külcü (2008), Babacan (2010), Ünalın (2007), Kıbrıs (2011), Bulgurcu (2009), Beyreli, Çetindağ, Celepoğlu (2011), Aktaş ve Gündüz (2010), Adalı (2009), Çotuksöken (2010), Temizyürek, Erdem, Temizkan (2011), Temur ve Çakıroğlu (2010), Akbayır (2007), Çekiç, Uzun, İleri (Ed.) (2007), Güneş (2009), Yakıcı, Yücel, Doğan ve Yelok (2012) kaynakları çalışmanın örneklemini oluşturmuştur.

3.3. Veri Toplama Araçları

Veri toplama aracı olarak ses bilgisi, ses bilim ve konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplar, dergiler, tezler, makaleler kullanılmıştır. Bu verileri elde etme aşamasında www.kitapyurdu.com, www.idefix.com, www.nadirkitap.com kitap satış sitelerinden; Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Kütüphanesi, Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi gibi çeşitli üniversite kütüphanelerinden ve YÖK'ün tez arşivinden yararlanılmıştır.

BÖLÜM IV

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Ses Bilgisine Yönelik Hazırlanan Kitaplarda Türkçenin Sesleri

‘Ünlü ve ünsüz’ konuları, incelenen kaynaklardaki her araştırmacının verdiği bilgiler doğrultusunda aktarılmıştır. Açıklamalara geçilmeden önce ünlü ve ünsüzlerin tablolarına yer verilmiştir. Konuyu toparlaması açısından bölüm sonlarında ‘genel ünlü’ ve ‘genel ünsüz’ tablolarına yer verilmiştir. Bu tablolarda da araştırmacıların görüşleri ve bilgileri karşılaştırılmıştır.

4.1.1. Ünlüler

4.1.1.1. Özsoy (2004)’a Göre Ünlüler

Tablo 1

Özsoy (2004) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön Ünlüler		Arka Ünlüler	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Kapalı (Dar)	i	ü	ı	u
Yarı-kapalı	e	ö		o
Açık (Geniş)			a	

‘a’ açık, arka düz ünlüdür. Türkçede a’nın üç sesbirimciği bulunur. Bunlardan ilki alıntı sözcüklerde damaksıl patlamalı ünsüzlerden önce ve sonra gelen a sesbirimciğidir ve arka, orta düz ünlü olarak geçer. Tablodaki a sesinden farkı dilin orta bölümünde oluşmasıdır. İkinci a sesbirimciği ise, Türkçe kökenli sözcüklerde bulunan a sesidir ve açık, arka düz ünlüdür. Tabloda belirtilen ses budur. Üçüncü a sesbirimciği ise genizsil ünsüzlerden önce gelen a sesidir. Bu sesbirimcik ‘genizsil a’ olarak adlandırılmıştır (Özsoy, 2004: 47-48).

‘İ’ ünlüsü kapalı, ön düz ünlüdür. Bu tabloda yer alan ‘i’ sesidir. ‘i’ ünlüsünün de üç sesbirimciği bulunur: genizsil i, daha açık i ve i. Daha açık i, genizsil ve akıcı ünsüzlerden önce ve sonra yer alan ve sözcük sonunda bulunan i’dir. Bu ‘i’ diğer ‘i’ seslerine göre daha açık telâffuz edilir. ‘m, n’ genizsil ünsüzlerinden önce gelen ‘i’ sesi ise bu ünsüzlerin etkisiyle genizsilleşir. Diğer durumlarda oluşan ‘i’ sesi ‘[i]’ sembolüyle gösterilmiştir (Özsoy, 2004: 36-37).

‘ü’ ünlüsü ön, kapalı, yuvarlak ünlüdür. Genizsil ü, daha açık ü ve ü olmak üzere üç sesbirimciği bulunur. ‘m, n’ geniz ünsüzlerinden önce gelen ‘ü’ bunlardan etkilenererek genizsileşir. Genizsil ve akıcı ünsüzlerden önce ve sözcük sonunda yer alan ü, sözcük içindeki ü’lere göre daha açık söylenir. Bu durumlar dışında kalan ü sesi de ‘[ü]’ olarak tanımlanmıştır. Tabloda yer alan ‘ü’ sesi bu son sestir. ‘ü’ ünlüsü için simge olarak fonetik alfabede yer alan ‘[y]’ işaretini kullanılmıştır (Özsoy, 2004: 38).

‘e’ yarı kapalı, ön, düz ünlü olarak tanımlanmıştır. Diğer ünlülerde olduğu gibi daha açık e, e ve genizsil e sesbirimcikleri vardır. Bu sesbirimcik çeşitlerinin oluşumu ‘i’ ve ‘ü’ ünlülerinde anlatıldığı gibidir (Özsoy, 2004: 39-40).

‘ö’ yarı kapalı, ön, yuvarlak bir ünlüdür. Türkçe kökenli sözcüklerde sözcük sonunda ya da ikinci seslemde (hecede) bulunmaz. ‘i’, ‘ü’ ve ‘e’ ünlülerinde olduğu gibi aynı şartlarda oluşan üç sesbirimciğe sahiptir: genizsil ö, daha açık ö ve ö (Özsoy, 2004: 41).

‘u’ kapalı, arka, yuvarlak bir ünlüdür. ‘i’, ‘ü’, ‘e’ ve ‘ö’ ünlülerinde olduğu gibi aynı şartlarda oluşan üç sesbirimciğe sahiptir: genizsil u, daha açık u ve u (Özsoy, 2004: 43).

‘ı’ kapalı, arka, düz bir ünlüdür. ‘i’, ‘ü’, ‘e’, ‘ö’ ve ‘u’ ünlülerinde olduğu gibi aynı şartlarda oluşan üç sesbirimciğe sahiptir: genizsil ı, daha açık ı ve ı (Özsoy, 2004: 44).

‘o’ yarı kapalı, arka, yuvarlak bir ünlüdür. ‘ö’ gibi ‘o’ da Türkçe kökenli sözcüklerde sonda veya ikinci seslemde bulunmaz. ‘i’, ‘ü’, ‘e’, ‘ö’, ‘u’ ve ‘ı’daki sesbirimcik çeşitleri ‘o’ için de geçerlidir. Farklı bir durum olarak ‘o’ sesbirimi üçüncü tekil kişi zamiri olduğunda daha açık o [o] olarak da sesletilebilir (Özsoy, 2004: 45-46) .

Tablodaki bilgilere ek olarak ‘uzun ünlüler’den bahsedilmiştir. Uzun ünlü bulunduran sözcükler Türkçe kökenli sözcükler ve alıntı sözcükler olmak üzere ikiye ayrılır. Türkçe sözcüklerdeki uzun ünlüler, kısa ünlülerin ötümlü artdamaksıl sürtünmeli ünsüz olan ğ’nin önüne gelmesiyle oluşur. Sesletimde ğ, önüne gelen kısa ünlüyü uzatma görevini yapar: “ağrı, çağrı, eğri, dağ, yağ”; a:rı, ça:rı, e:ri, da:, ya: gibi (Özsoy, 2004: 49-50).

Alıntı sözcüklerdeki uzun ünlülerse Türkçeye Arapça ve Farsça sözcükler aracılığıyla geçmiştir : “katil, tatil, telif, adil, gazi”; ka:til, ta:til, te:lif, a:dil, ga:zi gibi. Bu noktada birkaç farklılık bulunmaktadır: “cami, veda” sözcükleri iyelik eki aldıklarında ‘cami’ sözcüğünün i’si kısalırken ‘veda’ sözcüğünün a’sı uzun kalır: ca:mi, veda: ; cami+si, veda: + sı gibi. “merak, emlak” (merak, emlak; merakta; emlakta) gibi son hecesinde (seslemde) uzun ünlü bulunan sözcükler tek başlarına ya da ünsüzle başlayan bir ekle sesletildiklerinde son hecedeki uzun ünlüleri kısalır. Fakat ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında son hecedeki ünlülerin uzunluklarını koruduğu görülür: mera: k+ı, emla: k+ı “tetkik” sözcüğü de yalın okunurken ünlüleri kısadır; fakat ünlü veya ünsüz ile başlayan bir ek eşliğinde okunduğunda ‘i’ ünlüsünün uzadığı görülür: ‘tetkik’; ‘tetki: k+te, tetki: k+ i’ gibi (Özsoy, 2004: 51-53).

4.1.1.2. Demircan (2009)'a Göre Ünlüler

Tablo 2

Demircan (2009) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Dilönü Ünlüleri		Dilardı Ünlüleri		Kayan Ünlüler
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	
Dar	i	ü	ı	u	*Ünlü+v > ünlü+w
Geniş (Yarı Açık)	e	ö	a	o	*ünlü+y *ünlü+ğ

Çıkış yerine göre ünlüler, dilönü/sert damak ünlüleri (e, i, ü, ö) ve dilardı/damak ortası ünlüleri (a, ı, o, u) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırmda oluşum esnasında dilin kabarmasını temel alınmıştır. Ünlü oluşurken dilin önü yükseliyorsa o ünlü dilönü ünlüsü, arkası yükseliyorsa dilardı ünlüsüdür. (Demircan, 2009: 22).

Çıkış biçimlerine ünlüler için iki başlık açmıştır: Dil-damak arası açıklığına göre ünlüler: dar (i, ü, ı, u), orta (e, ö, o) ve geniş (a) ve dudakların biçimine göre ünlüler: düz/olağan (i, e, ı, a) ve yuvarlak (ü, o, ö, u) (Demircan, 2009: 23). Demircan ünlüleri çıkış biçimlerine göre sınıflandırırken ‘orta ünlüler’ kategorisine yer vermesine rağmen, ünlüleri tek tek incelediği bölümde sadece geniş (yarı açık) ve dar kategorilerini kullanmıştır. Bu nedenle yukarıdaki tabloya orta ünlü bilgisi yansıtılmamış, bu bilginin tablonun açıklamasında verilmesi uygun görülmüştür.

Ünlülerin sözcük içinde bulunduğu konumlara bağlı olarak boğumlanma biçimlerinde bazı değişiklikler olabilir. Dar bir ünlü olan ‘i’ sözcük sonunda bulunduğu biraz daha açık, ‘y’ ünsüzünden önce geldiğinde biraz daha dar, ‘ğ’den önce geldiğinde ise hem uzun hem de daha dar söylenir. ‘e’ ünlüsü kapalı hecelerde biraz dar, sonda biraz daha açık, ‘l, r, y’ ile biten ve ek almamış sözcüklerde biraz daha açık -ek alırsa biraz kapanır-, ‘y’ ve ‘ğ’den önce de ‘i’de

olduğu gibi daha kapalı söylenir. Bu noktada e'nin sesletiminin anlam ayırt edici bir görevi bulunur. 'sen'(2. Tekil kişi adılı)deki e daha açık, 'sen-' (eylem)deki e yarı kapalıdır. Yine 'ı' ünlüsü sözcük sonunda biraz açık, y'den önce ise biraz kapalıdır. 'a' da sözcük sonunda biraz kapanmaya uğrar. Yuvarlak ünlülerde ise konuma göre yuvarlaklık şiddetinde bir değişme meydana gelmektedir. 'ü' ünlüsü sonda biraz daha açık ve daha az yuvarlaktır. 'ö' ve 'o' ünlüleri Türkçe sözcüklerde sonda bulunamaz; ama onlar için de dudak ünsüzlerinden önce yer almaları durumunda daha da yuvarlaklaşma söz konusudur. 'u' ünlüsü de dudak ünsüzlerinden önce yer alması durumunda daha da yuvarlaklaşır. Sözcük sonundaki açık hecelerde yer alan geniş ünlülerden 'a' biraz kapanır, dar ünlüler ise biraz genişler: dizi, üşü, doğa, yaka gibi (Demircan, 2009: 40-42).

Demircan (2009: 43-44), kayan ünlü meselesine de ayrı bir başlık altında değinmiştir. 'ünlü+v' birleşimi 'v' ünsüzünü 'w' ünsüzüne dönüştürür. Önündeki ünlünün etkisiyle v'nin ses özellikleri değişir: öv > öw. 'ünlü +y' birleşiminin [y]ye doğru kayan bir ünlü oluşturduğunu belirtir. 'ünlü + ğ' birleşiminin de bir kayan ünlü oluşturacağını belirten Demircan bu üç birleşimde de kayan ünlünün nasıl bir boğumlanmayla oluştuğundan bahsetmez. Türkçe sözcüklerde uzun ünlü ses birimin varlığının kesin olarak kanıtlanmadığını da belirterek 'ünlü+ğ' birleşimine de kuşkuyla yaklaşmış olur.

Demircan (2009: 60), 'uzunluk ve uzatma' başlıklı bölümde bu iki kavram arasındaki farka değinmiştir. Uzunluk sözlükseldir, yani yazımsaldır; uzatma ise söylemseldir. Türkçe sözcüklerde uzatma bulunduğunu, uzunluğun alıntı sözcüklerde geçerli olduğunu belirtmiştir. Uzatma, bir ünsüz erimesiyle gerçekleşir: Sözcük sonundaki ğ'nin erimesiyle/düşmesiyle önüne gelen ünlünün daha uzun söylenmesi: 'dağ' > da: .

'ğ' için özel bir durumdan bahsedilmiştir. Birçok araştırmacı 'ğ'nin sesletimde düşerek önündeki ünlüyü uzattığını belirtir. Demircan (2009: 60-64), sözcük sonunda bulunan 'ğ'ler için bu kurala katılır. Fakat 'ğ' nin sözcük içinde bulunduğu durumlarda 'ğ' nin değil, önündeki ünlünün düştüğünü ifade eder. Örnek: 'dağ' sözcüğü. Sözcük bu hâldeyken 'ğ'nin düşüp önündeki a'nın uzun okunduğu söylenebilir. Fakat 'dağ' sözcüğüne bir ek getirilirse ('dağ-ın-da') heceleme gereği

‘ğ’ ikinci hecenin başına geçer. Bu durumda ‘ğ’ düşüp önündeki ünlüyü uzatmaz: da-ğın-da> da-ın-da> daa-da gibi bir sesletim doğru değildir. Bu durumda ‘ğ’ den sonraki dar ünlü ‘ı’ düşer ve sözcüğün sesletimi şöyle bir hâl alır: da-ğın > da-ğ-n-da > dağn-da. ‘ağız’ sözcüğünde de böyle bir uygulama vardır: ağız > aız > aaz / a:z gibi bir sesletim doğru değildir. ‘ağız’ sözcüğündeki değişim şu yöndedir: a-ğız > a-ğ-z > ağz. Özetlenecek olursa ‘ğ’ den sonra gelen ünlü düşer, ‘ğ’ de önündeki ünlüyü uzatır. Demircan, ‘ğ’ nin değil de ‘ğ’den sonraki ünlünün düştüğünü ve ‘ğ’nin önündeki ünlüyü uzattığını söylemesiyle diğer araştırmacılardan ayrılır (Diğer araştırmacıların ‘ğ’ ile ilgili görüşlerine ‘Uzun Ünlü’ başlığında yer verilmiştir.).

Demircan (2009: 73), uzun ünlü konusuna değinirken uzun ünlülerin kısalması hususuna da yer vermiştir: ‘mavi’ sözcüğünün vurgusu ilk hecede bulunduğu için ilk hecedeki ünlü uzun sesletilir: ma:vi gibi. Fakat ‘mavi’ niteleyicisi pekiştirilirken bu uzunluk ortadan kalkar: ‘masmavi.’ ma:smavi yanlış bir kullanımdır. Bu bilgiye sadece Demircan’ın kitabında rastlanmıştır.

Alıntı sözcüklerdeki uzun ünlülerin kullanımında da bazı ayrıcalıklar bulunmaktadır. Dilimizdeki alıntı sözcüklerin sadece açık hecelerindeki uzun ünlüler korunmuştur: za-man, za-ma:-nı. Görüldüğü gibi uzun ünlü olan ikinci a kapalı hecedeyken (-man) kısa okunur, açık heceye dönüştüğünde ise (-ma) uzun okunur. Burada bir nokta dikkat çeker. Açık hecelerdeki uzun ünlülerin korunması olayı Arapça, Farsça gibi dillerde mümkünken İngilizceden alınan sözcüklerdeki uzun ünlüler Türkçeye geçtiklerinde kısalma eğilimi gösterirler: meeting > mi-ting. Bu sözcüğü mi:ting şeklinde telâffuz etmek doğru değildir. Bu bilgiye sadece Demircan (2009: 62)’da rastlanmıştır (‘miting’ sözcüğündeki ilk i’nin İngilizce karşılığındaki ee ses birliğini karşılamak adına uzun kabul edildiği düşünülebilir.).

‘uzatma’ başlığı altında ise konuşurken seslenme ya da duygu belirten sözcüklerde gerçekleşen ünlü uzamaları anlatılmıştır: kom’şuuu!, geeeel (kızgınlık) gibi. Bu bilgiye sadece Demircan (2009: 63)’ın kitabında rastlanmıştır.

4.1.1.3. Güler ve Hengirmen (2005)'e Göre Ünlüler

Tablo 3

Güler ve Hengirmen (2005) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	İnce Ünlüler		Kalın Ünlüler	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Dar	i, e	ü	ı	u
Geniş	e	ö	a	o

Ünlüler ‘çıkış yerlerine göre’, ‘çıkış biçimlerine göre’ ve ‘çıkarılış sırasına göre’ üç bölüme ayrılır. ‘Çıkarılış sırasına göre ünlüler’ başlığı altında uzun-kısa ünlüleri inceleyen Güler ve Hengirmen (2005: 17), uzun-kısa ünlüleri ayrı bir başlık altında inceleyen araştırmacılardan biridir. Fakat Türkiye Türkçesinin tüm ünlülerinin kısa olduğunu ifade etmesiyle diğer araştırmacılardan ayrılır.

Türkçedeki uzun ünlüler sadece alıntı sözcüklerde bulunur (âlim, hâkim, rüzgâr...). Güler ve Hengirmen (2005: 17) de ‘ğ’ nin etkisiyle oluşan uzun ünlülere değinmez.

Çıkış yerlerine göre ünlüleri üç bölüme ayrılır: Dilin devimine göre: Kalın/Art (a, ı, o, u) - İnce/Ön (e, i, ö, ü) Ünlüler. Güler ve Hengirmen (2005: 13-14), ünlünün dilin neresinde oluştuğundan ziyade ünlü oluşurken dilin ileri-geri hareketini dikkate almıştır. Dudakların biçimine göre: Düz (a, e, i, ı) - Yuvarlak (o, ö, ü, u). Çene açısına göre ünlüler: Geniş (a, e, o, ö) – Dar (ı, i, ü, u).

‘Çıkış biçimine göre ünlüler’ bölümünde Güler ve Hengirmen (2005: 14-17) yeni bir sınıflama yapmamış, her bir ünlünün oluşumunu, çıkarılışı esnasında ses organlarının durumunu ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır.

4.1.1.4. Selen (1979)'a Göre Ünlüler

Tablo 4

Selen (1979) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön Dil Ünlüleri		Arka Dil Ünlüleri		Orta Dil Ünlüsü
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	Düz
Dar	i	ü		u	ı
Geniş	e	ö	a	o	

‘a’ geniş, düz bir arka dil ünlüdür. Postdorsal (arkada oluşan) ve praedorsal (önde oluşan) olmak üzere iki ‘a’ bulunmaktadır (Selen, 1979: 22). Bu farklılık şu örneklerle somutlaştırılabilir: ‘saadet’. Birinci a postdorsal (arka), ikinci a praedorsal (ön) ünlüdür. Bu sözcüklerin Arap harfleriyle yazımında iki a arasında ayn ya da elif bulunmaktadır (Selen, 1979: 24).

‘saat’ ve ‘kanaat’ sözcüklerindeki 1. ve 2. a’lar sırasıyla praedorsal a ve postdorsaldır (Selen, 1979: 24). Bu örnekler şu şekilde de yorumlanabilir: Bir diş ünsüzü olan ‘t’ ağzın önünde oluştuğu için az çaba ilkesi ve söyleyiş kolaylığı gereği ikinci a daha önde oluşmaktadır. Selen bir a’nın diğerinden farklı olmasını sağlayan koşulları açıklamamıştır. Bu iki a çeşidinin farklı sesletilmesi gerektiğini belirten Selen (1979: 24), günümüzde en az çaba yasası gereği a’ların kaynaştığını ve yalın a ifadesiyle karşılandığını belirtir.

Selen (1979: 25) praedorsal a için ‘adet, abide, cahil, nane, mana, tabi, gavur, lazım’ gibi örnekler verdikten sonra şöyle bir tanım yapar: “ Özetle, önseste duran akıcı sesleri [l] ve [r] ve ön damak patlamalı [t] ve [m] [n] ünsüzlerini vb. izleyen A praedorsal [a’]dır.”. Fakat bu tanım yine ‘saat, kanaat’ sözcüklerindeki a’ların farkını açıklamaz.

‘o’ yuvarlak, geniş, arka dil ünlüsüdür. İki çeşit o bulunmaktadır: postdorsal o ve praedorsal o. Postdorsal o dilin arkasında oluşur ve yarı kapalıdır. Praedorsal a ise dilin önünde oluşur ve açıktır. ‘o’; ‘r’ ve ‘l’ ünsüzleriyle beraber söylenirken praedorsaldır (Selen, 1979: 30-31). ‘o’nun bu çeşitlerine sadece Selen’in kitabında rastlanmıştır. ‘o’ ünlüsü Türkçe sözcüklerde yalnızca önseste bulunabilir (Selen, 1979: 31).

‘u’ dar, yuvarlak bir arka dil ünlüsüdür. Açık ve kapalı olma üzere iki ‘u’ bulunur. ‘l’ ve ‘r’ eşliğinde kullanılan u, açık u’dur ve dilin biraz daha önünde oluşur. Bu tarz sözcükler Türkçeye yabancı dillerden geçmiş ‘rûya, lûtfen’ gibi sözcüklerdir. ‘l’ ve ‘r’nin akıcı özelliği gereği bu sözcüklerdeki û sesleri Türkçede ü’ye dönüşmüştür. Kapalı u ise ünlüler içerisinde dilin en arkasında oluşan u’dur (Selen, 1979: 34-35).

“E düz, dar, bir ön dil ünlüsüdür.” (Selen, 1979: 37). ‘e ’ için ‘Dar bir ünlüdür.’ ifadesiyle sadece bu kaynakta karşılaşılmıştır. Selen e’nin dar bir ünlü olduğunu söylemesine rağmen açık ve yarı açık iki e tipi olduğundan bahseder. Burada bir çelişki görülmektedir. Bu çelişkiyi baskı hatasının da yaratabileceği düşünülmektedir; çünkü e ünlüsü ile ilgili bölümde e’nin dar oluşuna dair başka hiçbir bilgi verilmemiştir.

Açık e’ye örnek olarak organ adı olan ‘el’, kapalı e’ye örnek olarak yabancı anlamındaki ‘el’ sözcüklerine yer verilmiştir. Doğu Anadolu’da kullanılan ‘gece’ sözcüğü ise birincisi kapalı ve ikincisi açık olmak üzere iki çeşit e’yi de bünyesinde barındırmaktadır (Selen, 1979: 37).

‘i’ dar, düz ve dilin ön kısmında oluşan bir ünlüdür. Türkçede iki tür ‘i’ ünlüsü bulunur: kısa i ve yarı kapalı i. Bu bilgiye sadece Selen’in kaynağında rastlanmıştır. Swift, sözcük sonunda bulunan her ünlü gibi i’nin de kendisini başka bir ses takip etmediği takdirde daha açık söylendiğini belirtmiştir. Selen (1979: 44) kitabında yer verdiği bu görüşü yadsımamakla birlikte deneysel çalışmaların bu görüşü tam olarak doğrulamadığını belirtmiştir.

‘ö’nün ‘yarı kapalı’ ve ‘açık kısa’ olmak üzere iki çeşidi bulunur. Bunun yanında o’da olduğu gibi ö de Türkçe sözcüklerde birinci hece dışında bulunmaz (Selen, 1979: 45).

“Ü yuvarlak, dar bir ön dil ünlüsüdür.” (Selen, 1979: 47). Türkçede ‘yarı kapalı’ ve ‘kısa ü’ olmak üzere iki çeşidi vardır (Selen, 1979: 47-48).

Orta dil ünlüsüne (ı) Coşkun ve Selen’in kaynaklarında rastlanmıştır. Selen (1979: 51-52) ı için “dar, düz bir orta dil ünlüsü” der. ‘ğ’ eşliğinde kullanımı hariç Türkiye Türkçesinde ı’nın kısa türü bulunmaktadır.

Selen (1979: 60-61) uzun ünlü meselesini ayrı bir başlık altında incelemese de her ünlüyü açıklarken bu noktaya değinmiştir. Selen, Korkmaz’dan yaptığı alıntıyla Türkçedeki ünlülerin zamanla temel uzunluklarını yitirdiğini belirtmiştir. Bu noktadan hareketle Türkçede uzun ünlü olmadığını bazı durumlarda ünlülerin uzayabildiğini ifade etmiştir:

1. ‘ğ’ nin son ses olduğu sözcüklerin söylenişinde ğ düşer, ğ’den önceki ünlü uzar: dağ > da:

2. Ünsüz+ünlü+ğ+ünsüz birleşiminde ğ düşer, ğ’den önceki ünlü uzar: kağrı > ka:nı

3. Aynı iki ünlü arasında bulunan ğ, söyleyişte düşer ve iki ünlü birbirine ulanır, uzun bir ünlü elde edilir: uğultu > u:ltu

4. ‘hane’ sözcüğü ile üretilen birleşik sözcükler sesletilirken ‘h’ düşer ve yan yana gelen ünlülerin birbirine ulanması sonucu uzun ünlü oluşur: postahane > posta:ne

5. Aynı iki ünlünün yan yana gelmesiyle oluşturulan sözcüklerdeki bu iki ünlü birbirine ulanarak uzun bir ünlü oluşturur: saadet > sa:det.

6. Ünlü uyumsuzluğu nedeniyle de bir ünlü uzayabilir: Bektaşî (a-i uyumsuzluğu) > Bekta:şî.

7. Vurgulu açık hecedeki ünlü kapalı heceye göre uzun olabilir.

8. Bazı ünlü uzunlukları anlam ayırt edici olabilir: sağlık (sa:lık) – salık gibi.

Selen (1979: 62), ünlü kayması/çatışması olayına ünlüler başlığı altında değinmiştir. Ünlü kayması iki veya daha fazla ünlünün yan yana geldiği durumlarda oluşur. Ünlü kayması ‘ğ’li sözcüklerde ve birden fazla ünlünün yan yana bulunduğu alıntı sözcüklerde görülür.

‘ğ’ ünsüzünü barındıran sözcüklerde üç yolla ünlü kayması olur:

1. ğ’nin düşmesiyle yan yana gelen aynı nitelikte iki ünlünün ulanması yoluyla ünlü kayması olabilir.

2. ğ’nin düşmesiyle yan yana gelen ve aynı nitelikte olmayan seslerin kaynaşması yoluyla ünlü kayması oluşabilir. Bunlardan a ve ı’nın kaynaşması gerçek ünlü kayması meydana getirir. O-u ve e-i ünlü kayması oluşturmaz. e-i arasındaki ğ, ‘y’ ye dönüşür. a-o, a-u, e-ö, e-e, ö-ü sözde ünlü kayması oluşturur (Selen, 1979: 63).

Birden fazla ünlünün yan yana bulunduğu sözcüklerdeki ünlü kaymasında ‘ğ’ gibi başka bir ünsüzün etkisi yoktur. Bu sözcükler arasında Arapça ya da Farsça yazılışlarında gırtlak çarpması [ʔ]nı ifade eden hemze/ayn sesleri vardır. Bu sesler Latin alfabesinde gösterilmediği için iki ünlü yan yana kalmış ve ünlü kayması oluşturmuştur (Selen, 1979: 64).

Ünlü kayması dilin bir ünlüyü çıkarma biçiminden öbür ünlüyü çıkarma biçimine doğru kaymasıyla oluşur (Selen, 1979: 64).

Sadece iki ünlü arasında değil, bir ünlü ve bir yarı ünlü arasında da ünlü kayması olabilir: ünlü+y (Selen, 1979: 65).

İki sözcük arasında da ünlü kayması olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Selen’in ‘ulama’ diye tabir edilen ses olayını ‘ünlü çatışması’ başlığı altında işlemiş ve kavşakların anlam ayırıcı olduğu durumlarda ünlü çatışmasının gerçekleşmeyeceğini belirtmiş olmasıdır.

Örnek 1: İlk bahar at yarışları

Örnek 2: basımevi

İlk baharat yarışları

İkinci örnekte çatışan m ve e sesleri (ünsüz+ünlü çatışması) anlam ayırımı yaratmadığı için birbirine ulanır. Birinci örnekteki iki cümle farklı anlamlara sahiptir. ‘r’ ve ‘a’ sesleri çatışsa da anlamı değiştirdikleri için birbirine ulanmaz (Selen, 1979: 72).

4.1.1.5. Karaağaç (2010)’a Göre Ünlüler

Tablo 5

Karaağaç (2010) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	İnce Ünlüler		Kalın Ünlüler		Yarı Ünlüler
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	
Dar	i	ü	ı	u	l, r, v, y, g, h
Geniş	e	ö	a	o	

Karaağaç, ünlü sınıflandırmasında klasik bir bölümlenme kullanmıştır.

Ünlüler, boğumlanma yerlerine göre ince (e, i, ö, ü) –kalın ünlüler (a, ı, o, u), dudak durumuna göre düz (a, e, ı, i)-yuvarlak (o, ö, ü, u) ünlüler ve çene açıklığına göre geniş (a, e, o, ö)-dar (ı, i, u, ü) ünlüler olarak sınıflandırılır (Karaağaç, 2010: 42).

Karaağaç (2010: 43-45) uzun ünlü konusuna da değinmiştir. Fakat uzun ünlüleri anlam ayırt edip etmemelerine göre incelemiştir. Karaağaç’a göre Türkçedeki uzun ünlülerin hiçbiri anlam ayırt etmez, Türkçenin hiçbir döneminde kısa ünlüyle uzununu aynı anda kullanımda olmamıştır. Karaağaç uzun ünlü örneklerini sadece yabancı dillerden (Fince, Macarca) alıntılamıştır. Birçok kaynakta bulunan ğ’nin kendinden önceki ünlüyü uzatıp uzun ünlü oluşturmaya Karaağaç’ta rastlanmamıştır.

Karaağaç (2010: 45-46) ‘iki ünlü hece (difton)’ meselesine de değinmiştir. Türkçede aynı hecede iki ünlünün bulunamayacağını, bu nedenle diftonga rastlanmadığını ifade etmiştir.

Karaağaç (2010: 46-47), diğer araştırmacılardan farklı olarak ‘yarı ünlü’ başlığına ünlüler bölümünde de ünsüzler bölümünde de yer vermiştir.

4.1.1.6. Tansu (1963)’e Göre Ünlüler

Tablo 6

Tansu (1963) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön Ünlüler		Arka Ünlüler		Yüksek Ünlüler	Alçak Ünlüler	Katişik Ünlüler
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak			
Açık	e	ö	a	o		a, e, o, ö	e, ö
Kapalı	i	ü	ı	u	ı, i, u, ü		

Tansu (1963: 41-43), ünlüleri şu başlıklar altında incelemiştir:

Açıklıklarına göre: açık ünlüler (a, e, o, ö) ve kapalı ünlüler (ı, i, ü, u).

Dilin yükselip alçalmasına göre: yüksek ünlüler (ı, ü, ı, u) ve alçak ünlüler (e, ö, a, o). Bu ünlü grubuna sadece Tansu’da rastlanmıştır.

Dudakların durumuna göre: yuvarlak ünlüler (ü, u, o, ö) ve düz ünlüler (e, i, ı, a).

Dilin durumuna göre: ön ünlüler (e, i, ü, ö) ve art ünlüler (a, ı, o, u).

Yumuşak damağın durumuna göre: ağız ünlüleri ve geniz ünlüleri. Tansu (1963: 43) Türkçede geniz ünlüsü bulunmadığını belirtir. Fakat m, n gibi geniz ünsüzlerinden önce gelen ünlülerin genizsileştiğini ifade eder.

Katişik ünlü terimine de Tansu ve Üçok’ta rastlıyoruz. İ sesi çıkarılırken dudakların yuvarlaklaştırılmasıyla ü sesi, e sesi çıkarılırken dudakların

yuvarlaklaştırılmasıyla ö sesi elde edilir. İki boğumlanma biçiminin birleşmesiyle oluşan bu seslere (ü, ö) katışık ünlü denir (Tansu, 1963: 47).

‘ğ’ nin önünde bulunan ünlü konuşma esnasında ‘ğ’ nin düşmesiyle uzar. Tansu (1963: 53-55) Türkçede aslı uzun ünlü bulunmadığını, ünlülerin ‘ğ’ nin uzatıcı etkisi sonucu uzadığını belirtir. Kendiliğinden uzun ünlülerin ise Arapça ve Farsçadan dilimize geçen sözcüklerde bulunduğunu ifade eder: mücâdele, lâle, îcad, fânî gibi. Tansu, uzun ünlüler konusunda diğer araştırmacılarla aynı görüştedir.

4.1.1.7. Güz (1992)’e Göre Ünlüler

Tablo 7

Güz (1992) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön (İnce) Ünlüler		Ardıl (Kalın) Ünlüler	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Açık (Alçak)	e	ö	a	o
Kapalı	i	ü	ı	u

Ünlüler dilin dikey devinimine göre (açık: a, e, o, ö; kapalı: i, u, ı, ü), dilin yatay devinimine göre (ön: e, i, ü, ö; ardıl: a, ı, o, u), dudakların durumuna göre (düz: e, i, ı, a; yuvarlak: ö, o, ü, u), damak örtüsüne göre (ağızsıl, genizsil ünlüler) dört bölüme ayrılır (Güz, 1992: 64, 81-83).

Güz, açık ünlü için alçak ünlü ifadesini kullanmıştır. Bu noktada Tansu’yla aralarında bir ayrım oluşmaktadır. Tansu (1963: 42) çene açıklığına göre ünlüleri açık-kapalı diye ayırırken, dilin dikey durumuna göre de yüksek – alçak diye ayırmıştır. Güz (1992: 82) ise böyle bir ayrımı gözetmeden açık ve yüksek ifadelerini birbirinin yerine kullanmıştır.

Türkçede alıntı sözcüklerde uzun ünlü bulunur, bu ünlülerde de - özellikle sonda bulunanlarda - kısaltmaya gidilmiştir: cevâp > cevap gibi (Güz, 1992: 69).

Güz (1992: 69), ‘Sesler ve Kurallar’ adlı kitabında ses kurallarını anlatırken tüm dünya dillerinden yararlanmıştır. Bu nedenle ünlülere dair yeni terimlerle karşılaşmıştır: gergin ve gevşek ünlüler, tekünlüler ve çokünlüler, gırtlaksız ünlü, iç soluklu- dış soluklu ünlü gibi.

Eklelemedeki gerginliğin çok olduğu ünlüler gergin, az olduğu ünlüler gevşek ünlülerdir. Bu ünlülere Almancadan örnek verilmiştir: bitten (dilemek, istemek). Tek ünlüler, bir hecede tek ünlü bulunmasıyla, çok ünlüler bir hecede iki veya daha fazla ünlü bulunmasıyla oluşur: says (tekünlü), say, sayer (çokünlü) (Güz, 1992: 69).

Gırtlak vuruşu sayesinde oluşan ünlülere ise gırtlaksız ünlüler denir: Almancadaki /?/. Buna benzer bir sestem Demircan bahseder. Ama o, [?] için “gırtlak patlamalı ünsüzü” der.

Soluk alma sırasında oluşan ünlülere iç soluklu ünlüler denir. Türkçede ‘üf’ sözcüğü soluk alma esnasında söylenirse ‘ü’ iç soluklu bir sese dönüşür. Bu gibi durumlar dışında Türkçedeki tüm ünlüler dış solukludur (Güz, 1992: 69).

4.1.1.8. Coşkun (2010)’a Göre Ünlüler

Tablo 8

Coşkun (2010) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön Ünlüler		Arka Ünlüler		Orta Dil Ünlüsü
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak	Düz
Dar	i, Anadolu ağızlarında kullanılan e	ü		u, û	ı
Geniş	e, â	ö	a	o	

Coşkun (2010: 41-42), diğer araştırmacılardan farklı olarak Türkçede 21 ünlü olduğundan bahseder. ‘ğ’ ünsüzü Türkçeye sekiz uzun ünlü kazandırmıştır. Türkçedeki sekiz ünlü ‘ğ’nin önüne gelince sekiz uzun ünlü elde edilmiş olur. Coşkun, bunlara Arapçadan dilimize geçen â uzun ünlüsünü de ekleyip 9 uzun ünlü

elde eder. Sekiz ünlünün (a, e, ı, i, u, ü, o, ö) yanına Coşkun, arka ön o (rol, alkol), ön a ‘â’ (kâr), arka ön u ‘û’ (Halûk) ve Anadolu ağızlarında yaşayan yarı kapalı e’yi de ekler ve 21 ünlü elde edilmiş olur.

Ünlüler ağızın açıklığı bakımından, dilin bölümleri bakımından, dudakların aldığı durum bakımından, uzunluk-kısalık bakımından toplam dört bölüme ayrılmıştır (Coşkun, 2010: 43-44). Coşkun (2010: 43)’un ağızın açıklığı bakımından ünlüler sınıflaması diğer araştırmacılardan farklıdır: ‘dar (kapalı): i, ü, u; dar-yarı dar (kapalı-yarı kapalı): û; yarı dar (yarı kapalı): yarı kapalı e ve ı; yarı geniş (yarı açık): e, ö, o; arka ön o ve geniş (açık): â, a’. Bu sınıflamada dar-yarı dar (kapalı-yarı kapalı), yarı dar(yarı kapalı), yarı geniş (yarı açık) terimleri farklılık göstermektedir. Genel tabloya uyması adına bu sınıflama ayrıntıları ile verilmeyip Coşkun (2010)’un 45. sayfasındaki tablodan yararlanılmıştır.

Dilin bölümleri bakımından üç grupta bulunmaktadır: ön (i, ü, yarı kapalı e, yarı açık e, ö) , orta (ı) ve arka (u, o, a, û, arka ön o) (Coşkun, 2010: 43). Burada diğer kaynaklardan farklı olarak bir orta dil ünlüsü ile karşılaşılmaktadır. ‘orta dil ünlüsü (ı)’ ifadesine sadece Selen’in ve Coşkun’un kaynaklarında rastlanmıştır. Diğer kaynaklar ünlüleri dilin bölümlerine göre sınıflarken böyle bir sınıftan bahsetmemiştir.

Ünlüler dudakların aldığı duruma göre iki sınıfta incelenmektedir: yuvarlak (ü, u, ö, o; arka ön ünlüler û ve o) ve düz (i, yarı dar e, yarı açık e, â, ı,a) (Coşkun, 2010: 44).

Coşkun (2010: 44), ünlüleri uzunluk-kısalık bakımından ünlüler diye ayrı bir başlıkta toplayarak da bir farklılık oluşturmuştur. İncelenen kaynakların hepsinde uzun ünlü hadisesine değinilmesine rağmen bu konuya ayrı bir başlık altında sadece Güler ve Hengirmen, Karaağaç ve Coşkun’un kitaplarında değinilmiştir.

Coşkun (2010: 45), dilde arılaşma uğruna yabancı dillerden dilimize geçen â, û, î gibi ünlülere sahip çıkılması gerektiğini belirtir. Çünkü Coşkun’a göre ünlüler dilin melodisini oluşturur; ne kadar ünlü o kadar müzikalite demektir.

Coşkun ses laboratuvarında yaptığı çalışmalar doğrultusunda ünlülerin teknik özelliklerini de betimlemiştir.

4.1.1.8.1. Türkçedeki Ünlülerin Teknik Özellikleri ve Görüntüleri

4.1.1.8.1.1. Türkçedeki Ünlülerin Teknik Özellikleri

Ses dalgalarını görünür kılan cihazlar sayesinde rezonans kıvrımları (oluşturucu kıvrımları), ünlülerin ağzın içindeki yerini tam olarak belirleyebilmektedir. Ses laboratuvarındaki ölçümler sonucu ünlülerin ses dalgaları şöyledir: “Ortalama olarak, *i* ünlüsünün O1'i 275 Hz, O2'si 2200 Hz; *ü* ünlüsünün O1'i 275 Hz, O2'si 1800 Hz; *u* ünlüsünün O1'i 275 Hz, O2'si 825 Hz; *û* ünlüsünün (*mahlûk*, *Halûk* gibi kelimelerdeki *û*) O1'i 325 Hz, O2'si 1000 Hz; *ı* ünlüsünün O1'i 375 Hz, O2'si 1375 Hz; *e* ünlüsünün O1'i 500 Hz, O2'si 1875 Hz; *ö* ünlüsünün O1'i 500 Hz, O2'si 1500 Hz; *ô* ünlüsünün (*rol*, *hol* gibi kelimelerdeki *ô*) O1'i 500 Hz, O2'si 950 Hz; *o* ünlüsünün O1'i 500 Hz, O2'si 850 Hz; *â* ünlüsünün (*kâr*, *kâğıt* gibi kelimelerdeki *â*) O1'i 650 Hz, O2'si 1250 Hz; *a* ünlüsünün O1'i 650 Hz, O2'si 1075 Hz'dir.” (Coşkun, 2010: 125).

Coşkun (2010: 125), Nevin Selen'in 'Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi' adlı kitabında verdiği oluşturucu değerlerin hatalı olduğunu belirtmektedir: “Selen, yaptığı deneyli çalışmalar neticesinde ünlülerin oluşturucu değerlerini, a= O1 800, O2 1400; o= O1 1200, O2 2800; u= O1 400, O2 800; i= O1 400, O2 1200; e= O1 400, O2 1800; ö= O1 400, O2 1400; ü= O1 280, O2 1700; ı= O1 320, O2 2000 Hz şeklinde vermiştir. Fonetikğin kurallarına göre, oluşturucu Tin değeri 1000 Hz'in üzerinde olamaz. Ortaya çıkan değerlerden u, i, e ve ö ünlülerinin aynı yatay pozisyonda oluştuğu sonucu çıkmaktadır. Kural olarak, u,i ve ö,e ayrı ayrı gruplar hâlinde ayrı yatay pozisyonlarda oluşabilir. Nevin Selen'in yaptığı araştırmada ortaya koyduğu sonuçların bir kısmı hatalıdır. Bk. Nevin Selen, *Söyleyiş Sesbilimi, Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi*, TDK yayını, s. 11,12.”

O1; birinci oluşturucuyu, O2 ikinci oluşturucuyu simgelemektedir. O1 dilin vertikal (dikey), O2 dilin horizontal (yatay) hareketidir. Oluşturucu değerleri kişiden kişiye değişebilir. Hatta bazen aynı insanda da farklı oluşabilir. Dilin öne, arkaya,

yukarı, aşağı milimetrik kayışları oluşturuca değeri etkiler. Ortalama O1 hızı 650 Hz olan bir sesin bu hızını 700 Hz'ye çıkartabilir ya da 600 Hz'ye düşürebilir. Fakat bu kaymalar o sesin niteliklerini ve dâhil olduğu kategoriye değıştirmez (Coşkun, 2010: 125-126).

Coşkun iki ünlüyü oluşturuca değeri, oluşum yerleri açısından karşılaştırmış, ünlülerin özelliklerinin bu karşılaştırma aracılığıyla açıklamıştır. O1 ve O2 değeri ortalamada değeri olduğunu belirtmiştir.

Ön ünlüler oluşurken ağzın ön bölgesinde rezonans odacığı küçülür, arkada büyür. İki ön ünlüsü arasındaki farkı da rezonans odacığı belirler. Örneğin, 'i' ve 'ü' ünlülerinde 2. rezonans kıvrımları farklı yerde oluşur. 'ü' ünlüsünde dudaklar yuvarlaklaşır öne doğru uzadığı için bu ünlünün rezonans odacığı daha farklıdır (Coşkun, 2010: 127).

'e'-'ö': 'e' ve 'ö' ünlüleri arasındaki farkın sebebi de dudakların durumu nedeniyle oluşan 2. rezonans kıvrımı farklıdır. 'i' ünlüsünün O1'i 275 Hz, O2'si ise 2200 Hz'dir (Coşkun, 2010: 128).

İnce a (â) – Kalın a: 'a' ve 'â' ünlüleri arasında hem O1 hem de O2'de farklılık gözlenmektedir. 'a' ünlüsünün O1'i 650 Hz, O2'si 1075 Hz iken; 'â' ünlüsünün ('ince a' ya da 'ön a' da denmektedir.) O1'i 575 Hz'dir. Sayısal veri verilmese â ünlüsünün O2'sinin de a ünlüsünün O2'sinden yüksek olduğu belirtilmiştir. O1'in dilin vertikal (dikey) hareketi olduğu hatırlanırsa ve â ünlüsünün O1'nin de a'ya göre daha düşük olduğu dikkate alınırsa â ünlüsünün oluşumu esnasında ağız açıklığının daha az olduğu ortaya çıkar (Zaten kalın a tüm ünlüler içerisinde ağız açıklığının en fazla olduğu ünlüdür.). O2 ise dilin horizontal (yatay) hareketidir. Sesin dilin önünde ya da arkasında oluştuğuna dair bilgi verir. O2 değeri yüksekse ses dilin ön kısmında, düşükse arka kısmında oluşmuş demektir. 'â' ünlüsünün O2'sinin daha yüksek olduğu göz önünde bulundurulursa bu sesin a'ya göre daha önde oluştuğu görülür (Coşkun, 2010: 129).

İnce u (û) – Kalın u: İnce u (û) ile kalın u (u) arasındaki fark dilin horizontal hareketi açısından 'a' ve 'â' arasındaki ilişkiyle aynıdır. 'û' ünlüsünün O2'si (1075) 'u' ünlüsünün O2'sinden (825) daha yüksek olduğu için 'û' daha önde oluşmaktadır.

Dilin vertikal hareketi açısından incelendiğinde ise ‘a-â’ ilişkisinin tersi bir durumla karşılaşılmaktadır. ‘û’ ünlüsünün O1’i (325 Hz) de ‘u’ ünlüsünün O1’den (275 Hz) yüksektir. Bu nedenle û’da dil damak açıklığı daha fazladır (Coşkun, 2010: 129).

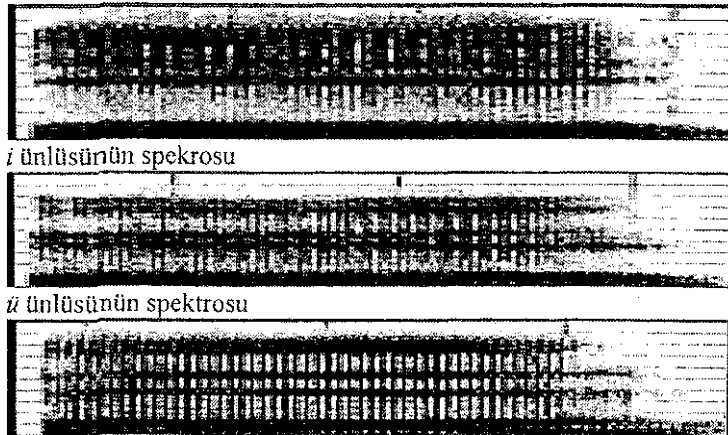
İnce o (ô) – Kalın o: İnce o’nun O1’i 500 Hz, O2’si 950 Hz’dir. Kalın o’nun O1’i 500 Hz, O2’si ise 850 Hz’dir. Bu verilere dayanarak ince ve kalın o ünlülerinin dil damak açıklığı hemen hemen aynıdır. Fakat ince o (ô) daha önde oluşmaktadır (Coşkun, 2010: 130-131).

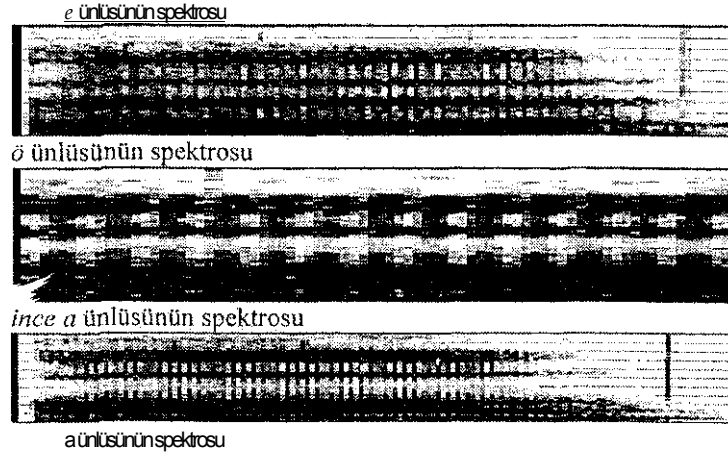
‘ı’ ünlüsü ağzın orta bölümüne yakın bir yerde oluşan bir ünlüdür. O1’i 375 Hz, O2’si 1375 Hz’dir (Coşkun, 2010: 131).

Ünlülerin ses dalgalarını gösteren grafikler incelediğinde ön seslerde dalgaların arka arkaya bitişik olduğu görülür. Dil damak açıklığı az olan ünlülerde ise yatay kesitte frekansın yükseldiği, dikey kesitte alçaldığı gözlenmektedir (Coşkun, 2010: 135).

4.1.1.8.1.2. Türkçedeki Ünlülerin Spektro Görüntüleri

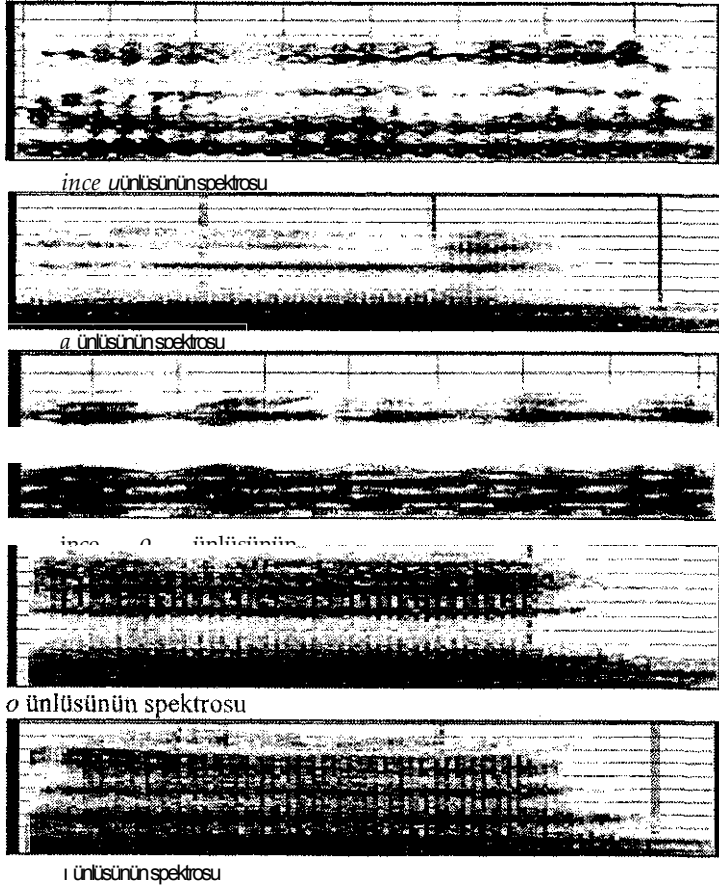
Spektro görüntüleri sayesinde ünlülerin oluşum yerleri hassasiyetle tespit edilebilmektedir (Coşkun, 2010: 135).

(Coşkun, 2010: 136)

Yukarıda sırayla 'i, ü, e, ö, ince a ve a' ünlülerinin spektro görüntüleri verilmiştir. Örnek olarak 'i' ünlüsü açıklanmıştır: 'i' ünlüsü beş yatay ve yoğun çizgiden oluşmaktadır. Bu çizgiler oluşturucuları simgeledikleri için 'i' ünlüsünün beş oluşturucusu vardır. En alttaki frekans O1'i, en üstteki frekans O5'i temsil etmektedir. O1 ile O2 arasındaki mesafenin fazla olması bu ünlünün ağzın üst, ön kısmında oluştuğunu gösterir (Coşkun, 2010: 136)

(Coşkun, 2010: 136)

Yukarıda sırasıyla ‘ince u, u, ince o, o, ı’ ünlülerinin spektroları verilmiştir. Enine boyut zamanı, dikine boyutsa frekansı verir (Coşkun, 2010: 137).

4.1.1.9. Deny (1951/2004)'e Göre Ünlüler

Tablo 9

Deny (1951) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	İnce Ünlüler		Kalın Ünlüler	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Dar	i	ü	ı	u
Geniş	e	ö	a	o

Türkçede dokuz ünlü bulunur: a, e, ı, i, o, ö, u, ü ve kapalı e. Kapalı i de bir ünlü çeşididir; ancak yazıda yer almadığından dokuz ünlü arasında sayılmaz. Kapalı i'ye daha çok sözcük sonlarında rastlanır: 'geldi' (Deny, 1951: 16-17).

Eski Türkçedeki uzun ünlüler zamanla kaybolmuştur. Günümüz Türkiye Türkçesindeki ünlüler ortalama uzunluktadır (Deny, 1951: 18).

Deny (1951: 38-42), ünlüleri 'derinlik', 'darlık' ve 'düzlük' kriterlerine göre incelemiştir. Bu diğer ünlü sınıflamalarıyla karşılaştırıldığında yeni bir durumdur. Derinlik kriterinde Deny dilin boğumlanmasına göre ünlüleri sınıflamış ve Türkçedeki ünlüleri az derin (ince ünlüler): e, i, ü, ö ve daha derin (kalın ünlüler): a, ı, o, u olarak kategorize etmiştir. i, ü, ö ünlülerini, ı, o, u ünlülerinden ayıran nokta işaretlerini de 'diakritik nokta' olarak adlandırmıştır.

Darlık kriterinde ünlüleri geniş (a, e, o, ö) ve dar (ı, i, ü, u) olarak gruplandırmıştır. Burada çevirmenin notunu iletmekte yarar vardır. Çevirmen, Deny'nin düz ünlü için dar, yuvarlak ünlü içinse geniş terimini kullandığını belirtiyor. Fakat buradaki sınıflandırma dudakların durumuna göre değil de dilin dikey yöndeki hareketine göre yapıldığı için bu ifadeleri dar ve geniş olarak dilimize çeviriyor (Deny, 1951: 39).

Deny (1951: 40), ö ve o seslerinin ikinci hecede bulunmayacağını belirterek bu konudaki ortak görüşe katılmıştır.

Düzlük kriterinde dudakların birleşme yerinin yakınlığını ve uzaklığını dikkate aldığını belirtmiştir. Düz ünlüler e, i, ı, a; yuvarlak ünlüler o, ö, ü, u olarak verilmiştir (Deny, 1951: 41).

Deny (1951: 43), diğer kaynaklardan farklı olarak ünlüler arasındaki ilişkilere de yer vermiştir:

1. Üçlü zıtlık: Ünlüler arasında hiçbir ilişkinin olmaması durumudur. Örneğin kalın, geniş ve düz olan a ile ince, dar ve yuvarlak olan ü arasında hiçbir ortaklık bulunmamaktadır.

2. Çifte zıtlık: İki ünlü arasında sadece bir özellik yönünden ortaklık bulunmasıdır. Deny, buna ‘basit ilişki’ denebileceğini de belirtmiştir. a ile i arasında düz olmaları yönünden tek yönlü bir ortaklık vardır.

3. Basit zıtlık: Buna ‘çifte ilişki’ de denebilir. İki ünlü arasında iki özellik yönünden ortaklık vardır: a ve e arasında düzlük ve genişlik yönünden ortaklık bulunması gibi.

4. Hiç zıtlık olmaması: Diğer adıyla ‘üçlü ilişki’. Bu durumun tartışmalı olduğunu belirten Deny, üç özellik yönünden de birbirinin aynı olan ünlülerin varlığının şüpheli olduğunu belirtir. Çünkü böyle ünlüler birbirinin aynı olduğu için karışabilir.

Değinilmesi gereken bir başka ifade de ‘karma ünlü’ adıyla geçen kapalı e’dir. ‘ı’ ve ‘e’ arasında bir ses olduğu için bu adı almıştır. Eski Türkçede i olarak geçen bu ses günümüz İstanbul Türkçesinde soneklerde bulunur: ver- dim gibi. Karma ünlü ince ünlüler sınıfına girer (Deny, 1951: 46).

4.1.1.10. Üçok (1951)'e Göre Ünlüler

Tablo 10

Üçok (1951) Ünlü Tablosu

Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön Dil Ünlüleri		Arka Dil Ünlüleri		Katışık Ünlüler
	Geniş	Yuvarlak	Geniş	Yuvarlak	
Açık			a		
Dar	i	ü	ı	u	ü
Yarı Açık	e	ö		o	ö

Üçok (1951: 63-64) ünlüleri üç sınıfta toplamıştır:

1. Dudakların durumuna göre: geniş (a, e, ı, i) – yuvarlak (ü, u, o, ö).

Üçok, diğer araştırmacılardan farklı olarak ‘düz ünlü’ ifadesi yerine ‘geniş’ ifadesini kullanmıştır. Oysa diğer araştırmacılar ‘geniş’ ifadesini ünlülerin çene açıklığını dikkate alarak kullanmışlardır.

2. Dilin durumuna göre: öndil ünlüleri(e, i, ü, ö) – arkadil ünlüleri (a, ı, o, u). Öndil yerine sert damak, arkadil yerine de yumuşak damak ifadeleri kullanılabilir.

3. Ağız açıklığına göre: dar (ü, i, ı, u) – yarı açık (e, ö, o) – açık (a). Bu sınıflamada yarı açık kategorisi diğer kaynaklardan farklılık göstermektedir.

Üçok (1951: 71-72), ü, ö için ‘katışık vokal’ adlandırmasını kullanır. Aynı adlandırmaya Tansu’da da rastlanmıştır. Üçok farklı bir terim olarak katışık vokal dışındaki ünlüler için (a, ı, o, u, e, i) ‘temel vokaller’ adlandırmasını kullanır.

Üçok (1951: 65), ünlüleri tek tek başlıklar altında incelemiştir ve ünlülerin yeni özelliklerini, çeşitlerini gözler önüne sermiştir. Üçok’un kitabında ‘açık u’ ve ‘kapalı u’ gibi yeni ‘u’ çeşitleriyle karşılaşmaktadır. Dil sırtının fazlaca kabarık olduğu u kapalı u, daha az kabarık olduğu u açık u’dur. Vurgulu u hem kısa hem daha açık,

vurgusuz u hem daha uzun hem daha dardır. Ayrıca Üçok Türkçede tınlaması en derin ünlü olarak u'yu göstermiştir.

Üçok (1951: 66), 'i' için de farklı çeşitlerden bahseder: 'açık i' ve 'kapalı i'. kapalı i'de dil neredeyse damağa sürtünecek derecede kabarıktır. Açık i'de ise bu kabarıklık daha az ve biraz daha geridedir: izci, bitirdi, piyaz, piliç.

'a' ünlüsünün de birçok çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan ilki 'berrak a'dır. Fransızca ve Danimarkacada çokça kullanıldığı belirtilen bu a çeşidi ile ilgili şu örnekler verilmiştir: opera, madame vs. Türkçede ise berrak a özellikle soneklerde ve tonlu hecelerde çarşıda, kıldan gibi ve alıntı sözcüklerin tonsuz hecelerinde palatal (ağzın önünde oluşan) l'nin yanında bulunduğu belirtilir: dergâh, helâk, kalb vs (Üçok, 1951: 67).

Bir diğer a ünlüsü de 'boğuk a'dır. Bu ünlünün oynaklanmasında dil mümkün olduğunca geriye çekilir. Bu a Türkçede tonsuz hecelerde görülür. Bunun dışında boğuk a'ya geniz ünsüzleriyle ve z ile birlikte rastlanır: fazla, kazma, kan vs (Üçok, 1951: 68).

Diğer bir a çeşidi de 'arı a'dır. Bu vokalin oluşumu esnasında ağız olabildiğine açıktır. Türkçede kullanımıyla ilgili bir örnek verilmemiştir: far (İng.) > uzak (Üçok, 1951: 68).

Son olarak yine boğuk a'ya benzeyen ama a-e arası bir ünlü olan a vardır. Üçok (1951: 68) bu a'yı 'köşeli parantez içerisinde ters a' imiyle göstermiştir. Bu a çeşidinin Türkçe sözcükte örneği verilmemiştir.

E, için üç tür bulunmuştur: açık, kapalı, normal. Kapalı e için i'ye en yakın e hâlidir ve dar bir ünlüdür denebilir: beş, ermiş, gece... Normal e ise kapalı e'ye göre daha geride boğumlanır ve daha açıktır: kelebek, şehit... Açık e, a'ya yakın bir e'dir. Türkçede tonlu hecelerde ve açık son hecelerde sıkça kullanılır: erken, dünden, evde... (Üçok, 1951: 68-69)

Üç çeşit 'o' bulunmaktadır: kapalı o, orta o ve açık o. Kapalı o, u'ya yakın bir o çeşididir. Türkçede kapalı o'ya pek rastlanmaz: odun, bol, bodrum... Orta o, u ve a

arasında bir sestir. Türkçede pek bulunmamaktadır. Açık o'ya Türkçede sıkça rastlanır. A'ya yakın bir sestir. "kolay, oğlum, doğdum" gibi örnekler verilmiştir (Üçok, 1951: 69-70). Üçok (1951: 71) ı için bir orta dil vokali ifadesini kullanarak Selen ve Coşkun'la aynı yönde görüş bildirir. Uzun ünlü meselesinde ise Coşkun'la aynı yönde görüş bildirmektedir. Nicelik yönünden her ünlünün uzununun ve kısasının bulunduğunu belirtir.

4.1.1.11. Bergstrasser (1936)'e Göre Ünlüler

Tablo 11

Bergstrasser (1936) Ünlü Tablosu¹

Ağzın Açıklığı Bakımından	Palatal Ünlüler		Velar Ünlüler	
	Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak
Kapalı	i, e	ü	ı	u
Açık	e	ö	a	o

Bergstrasser (1936: 8), sedalı harf olarak tanımladığı vokallerin (ünlülerin) telaffuzunu kesin bir şekilde ortaya koymanın zorluğundan bahsetmiştir. Ayrıca ünlülerin telaffuz alanının geniş olmasının da yanıltıcı olduğunu belirtir.

Bergstrasser (1936: 8), ünlüleri incelerken Bell-Sweet sistemini kullandığını belirtmiştir. Bu sisteme göre sıralamada boğumlanmaları sade olanları başa, güç olanları sona, şeklini koruyanları öne, yuvarlak şekil almış olanları sona koyduğunu ifade etmiştir.

4.1.1.11.1. A Ünlüsü

Bergstrasser (1936: 9), genel olarak 'a' ünlüsü için 'kısa a' ifadesini kullanır. Kısa a, kısmen açık ve donuktur. Özellikle -da, -dan eklerindeki a açıktır. Tonlu hecelerde donuk, tonsuz hecelerde daha donuktur.

Kısa a, kısmen açık ve donuktur. Özellikle -da, -dan eklerindeki a açıktır. Tonlu hecelerde donuk, tonsuz hecelerde daha donuktur (Bergstrasser, 1936: 9). Kısa a'nın çeşitleri bulunmaktadır:

Açık A

Türkçe olmayan alıntı sözcüklerde palatal l'nin (ağzın ön kısmında oluşan l'nin) yanında bulunur. Türkçedeki l ünsüzü velardır, ağzın arka bölümünde oluşur.

¹Bergstrasser, ünlülerde bu tablo kadar kesin ve net bir bölümlenmeye gitmemiştir. Konuyu netleştirmek ve şemayla somutlaştırmak adına böyle bir tablo yapılmıştır. Verilen bilgiler tabloyu betimlemekten çok adı geçen kaynağa dayanarak ünlüleri açıklamaya yöneliktir.

Bergstrasser (1936: 9), Türkçedeki bu l için arkanın ön kısmında oluştuğunu söylemenin daha doğru olacağını ifade eder.

Mat A

Gergin a'ya göre daha gevşektir. Dil ve dudaklar gevşektir. Çene açık, dil gergin a'ya göre daha kalkık, geriye doğru çekiktir. Dil ucu daha derin ve arkadadır (Bergstrasser, 1936:9).

Yarı Uzun A

Yarı uzun a, yapısında bulunan uzunluğun tam olarak ifade edilebilmesi için mat telaffuz edilir: bâriz, rüstemâne gibi (Bergstrasser, 1936: 9).

Derin A

Bu ses dilin tamamen geriye çekilip dil arkasının biraz yükselmesiyle oluşur (Bergstrasser, 1936: 9).

4.1.1.11.2. E Ünlüsü

Bergstrasser, genel olarak 'e' ünlüsü için 'kısa e' ifadesini kullanır. Kısa e de kendi içinde çeşitlere ayrılmaktadır:

Kapalı E

'i' ünlüsüne yakın bir ses oluşturacak şekilde önde boğumlanır. Uzun kapalı e çeşidi de bulunmaktadır. Uzun kapalı e, y'nin düştüğü yerlerde kontraksiyon (büzüşme) görevi görür (Bergstrasser, 1936: 9).

Açık E

Kapalı e'ye göre çene daha açık durumdadır. Dil yukarı doğru daha az bükülür. Yatık ve az gergindir. Dil ucu kapalı e'ye göre daha arkada olduğundan dilin kenarları üst dişlere çok değmez (Bergstrasser, 1936: 9).

Çok Fazla Açık E

Bu e'ye sesli hecelerde rastlanır. Özellikle sonda bulunan açık hecelerde ve n'den önce yer alır. Bu e, Arapça müennes (dişileştirme) eki olan 't'den sonra daha belirgindir. Sözcük içindeki tonlu hecelerde daha az rastlanır: 'etmeyecek > itmeyecek' gibi. Bazı durumlarda tonsuz hecelerde de bulunabilir: 'benzemiyen' gibi. (Bergstrasser, 1936: 9).

Bu e çeşitlerinden başka 'adi açık e' ve 'uzun açık e' bulunmaktadır. Adi açık e'de dil gevşek durumdadır. Uzun açık e, en açık e çeşididir. 'memed' sözcüğündeki ilk e uzun açık e'ye örnektir (Bergstrasser, 1936: 10).

'a' ile 'e' arasında birçok ses bulunmaktadır:

1. Hafif sedalardan (seslerden) sonra gelen a buna örnektir: "dedimja" (dedimya) gibi.

2. Ağır sedalardan (seslerden) sonra gelen e sesi ve son eklerdeki a sesi de a-e arasında bir sestir: olmak**la**, baks**am**

3. Türkçe olmayan ağır sedalı (sesli) sözcüklerin sonundaki uzun a'lar a-e arası ses oluştururlar: düny**ada**, zam**ana**, hat**ra** (hatıra)

4. Kendinden önce 'ı' ünlüsünün bulunduğu Türkçe sözcüklerdeki a'lar da aynı gruba girer: rahatsyzlylar**ına**, yaşy**nda** gibi.

5. 'y' ünsüzünden önce gelen a'lar da a-e arası bir sestir. Hatta bazı sözcüklerde -ma mastar ekinde 'e'ye dönüşürler: kasabee (kasabaya), şuree (şuraya), aramee (arama) gibi.

6. 'y' ünsüzünden sonra geldiği durumlarda da 5. madde gerçekleşir: yaş**amak**, ar**aje**, od**je** gibi.

7. Bazen de belli bir nedene dayanmadan 'fakat, kadar, çakal, mahallik' sözcüklerinin açık olan ilk hecelerinde, 'kardaş' sözcüğünün son hecesinde a-e arası bir ses oluşur.

(Bergstrasser, 1936: 11)

4.1.1.11.3. İ Ünlüsü

‘i’ ünlüsü üçe ayrılır.

En Dar İ

En dar i, sözcük içinde n’den önce (bin, insan, indim) ve -miz son ekinde bulunur. Yarı uzun seslendirilen ‘derin, ümüdini’ gibi sözcüklerde ünsüzlerden önce ve sonra gelen i’ler çeşitlilik gösterebilir. Fakat yine de ‘iki, gibi, -mi’ örneklerindeki i’ler en dar i’ye örnek olarak verilmiştir (Bergstrasser, 1936: 11).

Dar İ

Ağzın ön kısmından, gergin bir şekilde çıkarılır (Bergstrasser, 1936: 12).

Âdi İ

Tonsuz hecelerde âdi i oluşurken dil ucu biraz geridedir, tonlu hecelerde ise epey öndedir. Tonlu hecenin âdi i’inde dil dar i’deki gibi fazla oyukluk oluşturur. Ağzın epey önünde oluşur. Fakat çene daha açıktır. Dilin önü daha gergin ve kalkıktır (Bergstrasser, 1936: 12).

Sayılan bu i’ler arasında da çeşitli basamaklar bulunmaktadır. Örneğin ‘ihtiar’ sözcüğündeki ilk i ile ‘ihzar’ sözcüğündeki i âdi i ile açık e arasında bir sestir (Bergstrasser, 1936: 12).

Bu i’lerin yanı sıra bir de uzun i bulunmaktadır: çinemek gibi (Bergstrasser, 1936: 12).

4.1.1.11.4. I Ünlüsü

Ağzın arka kısmında oluşan (velar) bir ünlüdür. Bu nedenle mattır: kırmak, kırlara, açılır, kalabalık gibi. Sesletimde kaybolan ‘ğ’ ile telaffuzunda (sığ), her zaman olmasa da ‘n’ ile kullanımında (akşamın, dalgaların, kadınların) böyle mat bir i oluşur. ‘z’ ile kullanımında ise biraz farklılık göstermektedir: nabzıma, kız, sızdırmak gibi (Bergstrasser, 1936: 12).

‘ı’ ünlüsü dilin dar i ünlüsünü oluşturduğu konumdan yutağa doğru çekilmesiyle oluşur. Dil gevşek bir hâlde tutulursa en önde oluşabilecek ‘âdi ı’ sesi oluşur (Bergstrasser, 1936: 13).

Açık I

Açık hecelerdeki ı, kapalı hecelerdeki ı’ya göre daha açıktır ve e ünlüsünü andırır. Fakat kapalı hecede yer almasına rağmen ‘artık’ sözcüğündeki ‘ı’ da açık telaffuz edilmeye eğilimlidir. ‘artek’ gibi (Bergstrasser, 1936: 13).

Yarı Uzun I

Yarı uzun ı’ya pek nadir rastlanır. ‘inanmak, sigara’ sözcüklerindeki ı’lar yarı uzundur. ‘vazife’ sözcüğündeki ‘ı’ sesi de eğer âdi i şeklinde telaffuz edilmezse i sesine çok yakın bir hâlde yarı uzun ı olarak telaffuz edilir (Bergstrasser, 1936: 13). Yarı uzun ı, dar i’ye yakın olmakla birlikte dar i’ye göre dilin daha az kaldırılmasıyla oluşur (Bergstrasser, 1936: 13).

Mat I

Dilin orta kısmı sert damağa doğru bir tümsek oluşturur. Gerginlik yoktur. Ağzın arka bölümünde oluşur. ‘t’ ve ‘z’ ünsüzleriyle kullanılırken dil ucunun ön dişlere yakın olması nedeniyle oldukça dar bir hâl alır (Bergstrasser, 1936: 13).

4.1.1.11.5. O Ünlüsü

Açık bir ünlüdür.

En Açık O

‘ğ’ ünsüzünün önünde yer alan o’dur. ‘ğ’ ünsüzü söyleyişte düşer: olan (oğlan), dodum (doğdum) gibi (Bergstrasser, 1936: 13).

Kapalı O

Dudaklar yuvarlaktır. Nadir rastlanır: yokari, İstanbul gibi (Bergstrasser, 1936: 14).

4.1.1.11.6. U Ünlüsü

“... çene kemiği az açılır, dil damaktan uzak durur ve dudak fazla yuvarlak şekil alır.” (Bergstrasser, 1936: 14). ‘Yarı uzun u’ ve ‘uzun u’ gibi çeşitleri vardır. Adı geçen kaynakta bu u çeşitlerine örnek olarak Almancadaki ‘mut’ sözcüğü verilmiştir (Bergstrasser, 1936: 14).

‘u’ ünlüsü çeşitli ses aralıklarında farklı telaffuz edilebilir. ‘kapanur’, ‘oluyor’, ‘halbuki’, ‘o’ ve ‘u’ ünlülerinde sonra kullanılan ‘mu’ ekindeki u ünlüsü ı-u arası bir ses olarak telaffuz edilir (Bergstrasser, 1936: 15).

4.1.1.11.7. Ö Ünlüsü

Bu ünlü diğer dillerle karşılaştırma yapılarak açıklanmıştır. ö’nün telaffuzunun çevresindeki ünsüzlere göre değişebileceği belirtilmiştir.

Örnek: göz önünde

Bu söz öbeğindeki ilk ö’nün Almanca ‘götter’ sözcüğündeki ö ile; ikinci ö’nün Fransızca ‘seul’ sözcüğündeki ö sesi ile benzer olduğu belirtilmiştir (Bergstrasser, 1936: 14).

4.1.1.11.8. Ü Ünlüsü

İki çeşit ü ünlüsü bulunmaktadır: en dar ü ve yarı uzun ü. ‘uç’ ve ‘yüz’ sözcüklerindeki ü’ler en dar ü’ye; ‘meyus’ sözcüğündeki ise yarı uzun ü’ye örnektir (Bergstrasser, 1936: 14).

Bu sesler dışında i-ü, i-u ses aralığında da değişik sesler bulunur.

i-ü ses aralığında oluşan sesler:

1. Artık i’ye dönmüş olan ü sesleri: gelür, bilür...

2. ö, ü’den sonra gelen –iyor ekindeki ‘i’ düşer ve onun yerine gelen ö, ü sesleri i-ö, i-ü arası bir ses oluşturur (Bergstrasser, 1936: 14-15). Kaynakta belirtilmese de bu değişimde ‘y’ ünsüzünün daraltıcı etkisi rol oynamış olabilir.

4.1.1.11.9. Diftong Meselesi

“Diftong hususunda Türkçe pek zengindir.” (Bergstrasser, 1936: 15). Bergstrasser, diftong incelemesinde Türkçenin kullanımında olan söz varlığını ele almış, sözcüklerin Türkçe kökenli olup olmamasına dikkat etmemiştir. Genellikle ‘y’ ünsüzünün ünlülerle kullanımının diftong oluşturmasından bahsedilmiştir. Bunda ‘y’ ünsüzünün ‘i’ye yakın bir ses olması rol oynamış olabilir.

1. ‘ai’ Diftongu

Örnek: gayrı, haylı, hayr, ayran... (Bergstrasser, 1936: 15).

2. ‘ei’ Diftongu

Örnek: beyninde, seyr, feyz, meyve... (Bergstrasser, 1936: 15).

‘y’ ünsüzünden önce kapalı e ya da tonsuz i bulunması hâlinde tam diftong oluşur (Bergstrasser, 1936: 15).

3. ‘ai’ Diftongu

Donuk bir a ve i’ye benzer bir ı’nın birleşimiyle oluşur (Bergstrasser, 1936: 15). Örnek verilmemiştir.

4. ‘au’/‘eu’ Diftongu

‘a’ veya ‘u’ ünlüsünün ‘v’ ünsüzüyle kullanılması sonucu oluşan diftongdur. ‘v’ ünsüzü ‘u’ ve ‘ü’ ünlülerinin çıkış yerinden seslendirildiği için ünlüyle kullanıldığında diftong oluşturmaktadır (Bergstrasser, 1936: 16).

Örnek: av, ev... (Bergstrasser, 1936: 16)

5. ‘öi’ Diftongu

‘ö’ ünlüsüyle ‘y’ ünsüzünün yan yana kullanılması sonucu oluşur. Fakat bu diftong monoftonglaşmaya eğilimlidir (Bergstrasser, 1936: 16).

Örnek: öile, böile, öirenmek, söylemek... (Bergstrasser, 1936: 16).

Diftong sözcükler arasında da gerçekleşebilir. Hafif olan vokalin kuvvetli olan vokale dayanması sonucu tam bir birleşme yerine diftong oluşturur: oesnada, bahtiarııolaca: m gibi (Bergstrasser, 1936: 19-20).

Yukarıda bahsedilenler dışında ‘mırıltı vokalleri’ ve ‘fısıltı vokalleri’ bulunmaktadır. Mırıltı vokalleri ‘i’ ve ‘u’dur. Sözcük ortasında, sözcük içinde açık hecelerde ve cümle sonunda bulunur. Fısıltı vokali ise özellikle cümle sonunda mırıltı vokali yerine kullanılır (Bergstrasser, 1936: 17).

Tablo 12 Genel Ünlü Tablosu

	Ağzın Açıklığı Bakımından	Ön/İnce Ünlüler-Ön Dil Ünlüleri		Arka/Kalın Ünlüler- Arka Dil Ünlüleri		Orta Dil Ünlüsü	Yüksek Ünlüler	Alçak Ünlüler	Kayan Ünlüler	Yarı Ünlüler	Katışık Ünlüler
		Düz	Yuvarlak	Düz	Yuvarlak						
Sumru Özsoy	Kapalı (Dar)	i	ü	ı	u						
	Yarı-Kapalı	e	ö		o						
	Açık (Geniş)			a							
Ömer Demircan	Dar (Kapalı)	i	ü	ı	u				*Ünlü+v > ünlü+w *ünlü+y *ünlü+ğ		
	Geniş (Yarı Açık)	e	ö	a	o						
Güler-Hengirmen	Kapalı (Dar)	i, e	ü	ı	u						
	Açık (Geniş)	e	ö	a	o						
Nevin Selen	Dar	i	ü		u	ı					
	Geniş	e	ö	a	o						
Günay Karaağaç	Dar	i	ü	ı	u					ı, r, v, y, ğ, h	
	Geniş	e	ö	a	o						
Muzaffer Tansu	Açık	e	ö	a	o			a, e, o, ö			e, ö
	Kapalı	i	ü	ı	u		ı, i, u, ü				
Güz	Açık (Alçak)	e	ö	a	o						
	Kapalı	i	ü	ı	u						
Coşkun	Dar	i, Anadolu ağızlarında kullanılan e	ü		u, û	ı					
	Geniş	e, â	ö	a	o						
Deny	Dar	i	ü	ı	u						
	Geniş	e	ö	a	o						
Üçok	Dar	i	ü	ı	u						ü
	Yarı Açık	e	ö		o						ö
	Açık			a							

4.1.1.12. Genel Ünlü Tablosu-Karşılaştırma

Ayrı ayrı ünlü tabloları ve araştırmacıların görüşleri verildikten sonra genel ünlü tablosunda araştırmacıların görüşleri karşılaştırılacaktır.

4.1.1.12.1. Ünlü Sınıflandırmaları Bakımından Dil Araştırmacılarının Görüşleri

Ağzın açıklığı bakımından ünlüler genel olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Bu iki sınıf için Güler ve Hengirmen, Güz ve Tansu açık/kapalı; Selen, Deny, Coşkun, Karaağaç, Demircan dar/geniş terimlerini kullanmışlardır. Demircan (2009: 23) çıkış biçimlerine göre ünlüleri sınıflarken dil – damak açıklığına da değinmiştir. Dil-damak açıklığına göre ünlüleri üçe ayırmıştır: dar (ı, i, u, ü), orta (e, ö, o) ve geniş (a). Konu anlatımındaki bu ayrımı tabloya yansıtmamıştır.

Tablonun geneline bakıldığında dilin bölümleri açısından ünlülerin ön ve arka dil ünlüleri olarak sınıflandığı görülmektedir. Sadece Selen (1979: 51) ve Coşkun (2010: 43) bu genellenmenin dışında yer alarak ‘orta dil ünlüsü (ı)’dan bahsetmektedir.

Dudakların aldığı biçime göre ünlüler düz ünlüler ve yuvarlak ünlüler olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Demircan (2009: 23) ‘düz’ terimi yerine ‘olağan’ ya da ‘yuvarlak olmayan’ terimlerini kullanmaktadır.

Tansu (1963: 42), ünlüleri dilin yükselip alçalmasına yüksek ve alçak ünlüler olarak iki ayrı sınıfa ayırmıştır. Bu ayrıma sadece Tansu’da rastlanmıştır. Güz de sınıflamasında ‘alçak’ terimini kullanmıştır. Fakat bu Tansudaki gibi dilin alçalmasına dayanarak yapılan bir adlandırma değildir. Güz çene açıklığına göre açık ünlüleri ‘alçak ünlüler’ olarak adlandırmıştır.

Sadece Demircan (2009: 43) ‘Ünlüler’ bölümünde ‘Kayan Ünlüler’e yer vermiştir.

‘Ünlüler’ başlığı altında ‘Yarı Ünlüler’e yer veren araştırmacı ise Karaağaç (2010: 46)’tır.

‘Katışık Ünlüleri’ başlığına Üçok ve Tansu’da rastlanmaktadır. Fakat aynı başlık altında farklı ünlülere yer vermişlerdir. Üçok (1951: 71-72)’a göre katışık ünlüler ü, ö; Tansu (1963: 47)’ya göre katışık ünlüler e, ö’dür.

Bergstrasser (1936: 8-15)’de ise diğer kaynaklardaki gibi net bir sınıflamayla karşılaşmamaktadır. Bergstrasser ünlüleri sınıflamaktansa ayrı ayrı detaylı bir şekilde açıklamıştır.

4.1.1.12.1.1. A Ünlüsü

‘a’ ünlüsüyle ilgili en detaylı ve farklı bilgilere Özsoy, Bergstrasser, Selen ve Üçok’ta rastlanmıştır.

Özsoy (2004: 47) a’nın açık arka düz ünlü olduğunu belirtmekle birlikte üç farklı ses birimciğinin olduğunu belirtir: damaksıl patlamalı ünsüzlerle kullanılan düz orta arka a, geniz ünsüzlerinden önce gelen genizsil a ve Türkçe kökenli sözcüklerde bulunan açık arka düz a.

Selen (1979: 22)’e göre a, düz bir arka ünlüdür. İki farklı a bulunmaktadır: praedorsal (ön) a ve postdorsal (arka) a (Praedorsal ve postdorsal terimlerine sadece Selen’in kaynağında rastlanmıştır.).

Üçok (1951: 67-68) dört çeşit a’dan bahseder: boğuk a, berrak a, arı a ve a-e arası bir sesletime sahip olan a. Berrak a’ya son eklerde, tonlu hecelerde ve alıntı sözcüklerdeki tonsuz hecelerde bulunan ve ağzın ön bölümünde oluşan ‘l’ ünsüzünün yanında rastlanır.

Bergstrasser (1936: 9) ise kısmen açık ve donuk bir kısa a’dan bahseder. Kısa a da kendi içinde değişik seslere ayrılır. Bunlardan ilki ‘açık a’dır. Bu a Türkçedeki alıntı sözcüklerde bulunan ve ağzın ön kısmında oluşan l’nin yanında bulunur. Diğer a çeşidi de dilin gevşek bir hâl almasıyla oluşan ‘mat a’dır. Bir diğer a çeşidi de ‘yarı uzun a’dır. Türkçeye yabancı dillerden geçmiş olan ‘â’ ünlüsüdür. Son a çeşidi ise ‘derin a’dır. Dilin tamamen geri çekilmesiyle oluşur.

4.1.1.12.1.2. E Ünlüsü

Kaynaklarda farklı adlandırmalarla geçse de genel değerlendirme sonucu ‘e’ ünlüsünün açık, ön ve düz bir ünlü olduğu görülmüştür (Demircan, 2009: 40; Deny, 1951: 38-39-40-41; Güler ve Hengirmen, 2005: 14; Güz, 1992: 81-82-83; Karaağaç, 2010: 42-43; Tansu, 1963: 41-42-43; Üçok, 1951: 68).

Araştırmacılar, aynı doğrultudaki görüşlerini farklı adlandırmalarla ifade etmişlerdir. Özsoy (2004: 39), ağzın açıklığı bakımından ‘e’ ünlüsünün yarı kapalı olduğunu belirtirken, Coşkun (2010: 43) yarı kapalı ve yarı geniş (açık) olmak üzere iki farklı oluşumdan bahseder. Ağzın açıklığı bakımından ‘e’ için Deny (1951: 39), Karaağaç (2010: 43) ‘geniş’, Üçok (1951: 68-69) ‘yarı geniş’, Demircan (2009: 40) ‘yarı açık/geniş’, Güz (1992: 82) ve Tansu (1963: 41) ‘açık’, Güler ve Hengirmen (2005: 14) ‘geniş’ terimini kullanır.

‘e’ ünlüsünün dilin hangi bölümünde oluştuğunu ifade etmek için de farklı terimlere başvurulmuştur. Dilin ön bölümünde oluşan ‘e’ ünlüsü için Deny (1951: 38) ‘az derin’, Karaağaç (2010: 42), Güler ve Hengirmen (2005: 13) ‘ince’, Üçok (1951: 68), Demircan (2009: 40), Güz (1992: 81), Özsoy (2004: 39), Coşkun (2010: 43), Tansu (1963: 42-43), Selen (1979: 37) ön dil ünlüsü adlandırmasını kullanmıştır.

Dudakların durumuna göre ‘e’ ünlüsü düz bir ünlüdür (Coşkun, 2010: 44; Deny, 1951: 41; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Güz, 1992: 82; Karaağaç, 2010: 43; Özsoy, 2004: 39; Selen, 1979: 37; Tansu, 1963: 42). Üçok (1951: 68-69) ‘düz’ terimi yerine ‘geniş’ terimini kullanır. Demircan (2009: 40) ise, hem ‘düz’ hem de ‘olağan’ terimlerine yer verir.

Bu bilgilere ek olarak Özsoy (2004: 39) ‘e’ nin e, daha açık e ve genizsil e gibi üç farklı ses birimciğinin bulunduğunu ifade etmiştir. Demircan’a göre ‘e’ ünlüsü ön, orta, düz bir ünlüdür. Bunun yanı sıra Demircan (2009: 40) ‘e’ ünlüsünün kapalı hecelerde biraz dar, sonda biraz daha açık, ‘l, r, y’ ile biten ve ek almamış sözcüklerde biraz daha açık (Ek alırsa biraz kapanır.), ‘y’ ve ‘ğ’den önce de daha kapalı söylendiğini belirtmiştir. Bu noktada e’nin sesletiminin anlam ayırt edici bir görevi olduğuna değinmiştir. ‘sen’ (2. Tekil kişi adılı)deki e’nin daha açık, sen-

(eylem)deki e'nin yarı kapalı olduğunu belirtmiştir. Tansu (1963: 42) dilin yükselip alçalmasına göre ünlüleri yüksek ve alçak ünlüler olarak ikiye ayırmıştır. 'e' alçak bir ünlüdür.

Bergstrasser (1936: 9-11), -a'da olduğu gibi- e için de öncelikle bir 'kısa e'den söz eder. Bunun dışında 'kapalı e', 'açık e' ve 'çok fazla açık e' gibi e çeşitlerine yer verir. Bergstrasser'e göre açık e, çenenin kapalı e'ye göre daha açık olduğu, dil ucunun daha geri çekildiği bir e sesidir. Çok fazla açık e ise genellikle sonda bulunan açık hecelerde ya da n ünsüzünden önce bulunur.

İncelenen kaynaklarda 'kapalı e' konusuna da değinildiği görülmüştür (Coşkun, 2010: 45; Deny, 1951: 46; Selen, 1979: 37; Üçok, 1951: 68). Coşkun (2010: 45) kapalı e'nin Anadolu ağzında bulunan ve kaybedilmemesi gereken bir ünlü olduğunu belirtir. Selen (1979: 37) de Türkçede kapalı ve açık olmak üzere iki e bulunduğunu dile getirir ve açık e'ye örnek olarak organ adı olan 'el' sözcüğünü, kapalı e'ye örnek olarak yabancı anlamındaki 'el' sözcüğünü verir. Üçok (1951: 68-69), e'yi üçe ayırır: kapalı e, normal e ve açık e. Kapalı e, i ünlüsüne yakın bir sestir. Normal e ünlüsü ise kapalı e'ye göre daha geride çıkan bir sestir. Açık e ünlüsü de a-e arasında bir ses olma özelliği gösterir. Bergstrasser (1936: 9), açık e oluşurken çenenin daha açık, dil ucunun daha geride olduğunu belirtir. Deny (1951: 46) kapalı e için 'karma ünlü' terimini kullanır. Çünkü e'nin e ve i karışımı bir ses olduğunu belirtir. Bergstrasser (1936: 9) de kapalı e'nin i ünlüsüne yakın bir ses olduğunu belirtir. Buna ek olarak yanındaki 'y' ünsüzünün düşmesiyle kapalı e'nin 'uzun kapalı e' şeklini aldığını ifade eder.

4.1.1.12.1.3. I Ünlüsü

Çene açıklığı yönünden ı ünlüsü Özsoy (2004: 44), Tansu (1963: 41) ve Güz (1992: 83)'e göre 'kapalı', Demircan (2009: 40), Güler ve Hengirmen (2005: 13), Selen (1979: 21), Karaağaç (2010: 43), Deny (1951: 39) ve Üçok (1951: 70-71)'a göre dar, Coşkun (2010: 43)'a göre 'yarı dar (yarı kapalı)'dır.

'ı' dilin arka bölümünde oluşan bir ünlüdür. Araştırmacılar bu durumu çeşitli adlandırmalarla ifade etmişlerdir: 'arka' (Özsoy, 2004: 44), 'dilardı' (Demircan,

2009: 40), ‘kalın’ (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 42), ‘art’ (Tansu, 1963: 43), ‘ardıl’ (Güz, 1992: 81), ‘daha derin’ (Deny, 1951: 38), ‘arka dil’ (Üçok, 1951: 70-71). Fakat bu görüşe katılmayan araştırmacılar da vardır: Coşkun (2010: 43) ve Selen (1979: 21) ‘ı’ ünlüsünün dilin arka kısmında değil, orta kısmında oluştuğunu belirtir.

Dudakların aldığı biçime göre çoğu araştırmacının ifadesiyle ı, ‘düz’ bir ünlüdür. Demircan (2009: 40) ‘düz’ teriminin yanında -aynı anlama gelecek şekilde- ‘olağan’ terimini de kullanır. Üçok (1951: 71) ise, dudakların durumu açısından ı’yı geniş ünlü olarak adlandırır.

Bergstrasser (1936: 12-13), ı’nın velar bir ünlü olduğunu ifade eder. Yarı uzun ı, mat ı ve açık ı çeşitlerinden bahseder. Yarı uzun ı, dar i’ye yakın olmakla birlikte dar i’ye göre dilin daha az kaldırılmasıyla oluşur. Mat ı, ağzın gevşek bir hâl almasıyla oluşur. Açık ı, e ünlüsünü andıran ve açık hecelerde bulunan bir ı çeşididir.

Bu bilgilere ek olarak Özsoy (2004: 44) ı’nın genizsil ı, ı ve daha açık ı gibi üç ses birimciği olduğunu belirtir. Tansu (1963: 42) ise dilin yükselip alçalmasını göz önünde bulundurarak ı’nın dilin yükselmesi sonucu oluşan ‘yüksek’ bir ünlü olduğunu ifade eder.

4.1.1.12.1.4. İ Ünlüsü

Çene açıklığı açısından bakıldığında i ünlüsünün ‘kapalı’ (Özsoy, 2004: 36; Tansu, 1963: 41; Güz, 1992: 83) ve ‘dar’ (Coşkun, 2010: 43; Demircan, 2009: 40; Deny, 1951: 39; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 66) adlarıyla anıldığı görülür.

Dilin hangi bölümünde oluştuğuna bakılacak olursa ‘ön’ (Coşkun 2010: 43; Güz, 1992: 81; Özsoy, 2004: 36; Selen, 1979: 21; Tansu, 1963: 43), ‘dil önü’ (Demircan, 2009: 40), ‘ince’ (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç: 2010: 42), ‘öndil’ (Üçok, 1951: 66), ‘az derin’ (Deny, 1951: 38) gibi adlandırmalarla karşılaşılır.

Özsoy (2004: 36) ‘i’ ünlüsünün üç ses birimciğinin bulunduğunu belirtir: i, genizsil i ve daha açık i. Selen (1979: 44) ise Swift’in görüşüne dayanarak kısa i ve

yarı kapalı i olmak üzere iki çeşit i'den bahseder. Swift'e göre sözcük sonunda bulunan ve ardından herhangi bir ses gelmeyen i daha açık söylenmektedir. Bu konum dışında bulunan i ünlüsü de kısa i'dir. Demircan (2009: 40) da dar bir ünlü olan i ünlüsünün sözcük sonunda daha açık söylendiğini belirtir. Buna ek olarak y ünsüzünden önce gelen i ünlüsünün daha dar, ğ ünsüzünden önce gelen i ünlüsününse hem daha dar hem de daha uzun olduğunu belirtmiştir.

Deny (1951: 17), kapalı i olarak geçen yazıda yer almayan bir sestem bahseder. Bu ünlü daha çok sözcük sonlarında bulunur.

Tansu (1963: 42) dilin yükselip alçalmasını göz önünde bulundurarak i'nin dilin yükselmesi sonucu oluşan 'yüksek' bir ünlü olduğunu ifade eder.

Bergstrasser (1936: 11-12), 'en dar i, dar i ve âdi i' olmak üzere i ünlüsünü üçe ayırır. Tüm çeşitleri gibi dar i de bir ön dil ünlüsüdür. Çıkarılışı esnasında ağız gergindir. 'n' ünsüzünden önce gelen i ve -miz ekindeki i en dar i'ye örnektir. Âdi i, ağzın epey önünde çene açıkken oluşur.

4.1.1.12.1.5. O Ünlüsü

Çene açıklığı bakımından o ünlüsü için geniş (Deny, 1951: 39; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Selen, 1979: 21), açık (Güz, 1992: 83; Tansu, 1963: 41), yarı kapalı (Özsoy, 2004: 45), orta (Demircan, 2009: 41), yarı açık (Coşkun, 2010: 43; Üçok, 1951: 69) adlandırmaları kullanılır.

O ünlüsü dilin arka bölümünde oluşmaktadır. Bu nedenle kaynaklarda arka (Coşkun, 2010: 43; Özsoy, 2004: 45;), dilardı (Demircan, 2009: 41), kalın (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 42), arka dil (Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 69), art (Tansu, 1963: 43), ardıl (Güz, 1992: 81), daha derin (Deny, 1951: 38) adlarıyla yer alır.

Dudakların aldığı duruma göre o ünlüsü yuvarlak bir ünlüdür (Coşkun, 2010: 44; Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 41; Güz, 1992: 82; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Özsoy, 2004: 45; Selen, 1979: 21; Tansu, 1963: 42; Üçok, 1951: 69).

Selen (1979: 30) o ünlüsünü postdorsal ve praedorsal o olmak üzere ikiye ayırır. Postdorsal o ağzın arka bölümünde arka dil ünlüleriyle birlikte kullanılan o'dur, yarı kapalıdır. Praedorsal o ise 'r ve l' ünsüzleriyle birlikte kullanılır ve ağzın ön kısmında oluşur.

Özsoy (2004: 45-46)'a göre o ünlüsünün genizsil o, daha açık o ve o olmak üzere üç ses birimciği bulunur.

Tansu (1963: 42) dilin yükselip alçalmasını göz önünde bulundurarak o'nun dilin alçalması sonucu oluşan 'alçak' bir ünlü olduğunu ifade eder.

Üçok (1951: 69-70) ise üç çeşit o'dan bahseder: kapalı o, orta o, açık o. Kapalı o, u'ya yakın bir sestir: odun gibi. Orta o ise a ve u arasında bir sestir. Türkçede pek rastlanan bir o çeşidi değildir. Türkçede en çok rastlanan o çeşidi a ünlüsüne yakın bir ses olan açık o'dur: kolay gibi.

Bergstrasser (1936: 13)'e göre o açık bir ünlüdür. En açık o, kapalı o çeşitleri bulunur. En açık o 'ğ' ünsüzünden önce bulunur. Kapalı o ise çok rastlanan bir o çeşidi değildir. Kapalı o oluşurken dudaklar tam bir yuvarlak hâlini alır.

İncelenen kaynaklarda o ünlüsünün ikinci hecede bulunmayacağı konusunda görüş birliği tespit edilmiştir.

4.1.1.12.1.6. Ö Ünlüsü

Çene açıklığı bakımından ö için açık (Coşkun, 2010: 43; Güz, 1992: 83; Tansu, 1963: 41), geniş (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Selen, 1979: 45), yarı kapalı (Özsoy, 2004: 41), orta (Demircan, 2009: 41), yarı açık (Üçok, 1951: 72-73), az derin (Deny, 1951: 38) adlandırmaları kullanılmıştır.

Ö ünlüsü dilin ön bölümünde oluşmaktadır. Bu nedenle ön ünlü (Coşkun, 2010: 43; Güz, 1992: 81; Özsoy, 2004: 41; Tansu, 1963: 43), dilönü (Demircan, 2009: 41), ince (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 42), ön dil (Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 72-73), az derin (Deny, 1951: 39) adlandırmaları kullanılmıştır.

Dudakların aldığı biçime göre ö yuvarlak bir ünlüdür (Coşkun, 2010: 44; Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 41; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Güz, 1992: 82; Karaağaç, 2010: 43; Özsoy, 2004: 41; Selen, 1979: 21; Tansu, 1963: 42; Üçok, 1951: 72-73).

Özsoy (2004: 41), ö ünlüsünün genizsil ö, daha açık ö ve ö olmak üzere üç ses birimciğinin bulunduğunu belirtir.

Tansu (1963: 42), dilin yükselip alçalmasını göz önünde bulundurarak ö'nün dilin alçalması sonucu oluşan 'alçak' bir ünlü olduğunu ifade eder.

Üçok (1951: 71) yarı kapalı ve kısa açık ö çeşitlerinden bahseder. Ayrıca ö ünlüsünün 'katışık vokal' olduğunu belirtir. 'ö' aynı zamanda katışık bir ünlüdür.

Bergstrasser (1936: 14), ö ünlüsünün çevresindeki ünsüzlerin etkisiyle telaffuzunun değişebileceğini belirtmiş ve bunu Almanca ve Fransızca sözcüklerle örneklendirmiştir.²

Ö ünlüsü Türkçede ikinci hecede ya da sözcük sonunda bulunmaz.

4.1.1.12.1.7. U Ünlüsü

Çene açıklığına göre u dar (Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 39; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 65) ve kapalı (Coşkun, 2010: 43; Güz, 1992: 83; Özsoy, 2004: 43; Tansu, 1963: 41) adlarıyla anılmaktadır.

'u' ünlüsü dilin arka bölümünde oluşan bir ünlüdür. İncelenen kaynaklarda arka ünlü (Coşkun, 2010: 43; Özsoy, 2004: 43; Selen, 1979: 21), kalın ünlü (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 42), dilardı ünlüsü (Demircan, 2009: 41), art ünlü (Tansu, 1963: 43), ardıl ünlü (Güz, 1992: 81), daha derin ünlü (Deny, 1951: 38) ve arkadil ünlüsü (Üçok, 1951: 65) adlarıyla geçmektedir.

Dudakların aldığı biçim göz önünde bulundurulduğunda u'nun yuvarlak bir ünlü olduğu anlaşılmaktadır (Coşkun, 2010: 44; Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 41;

² Bkz. Bergstrasser'in Ünlü Tablosu

Güz, 1992: 82; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Özsoy, 2004: 43; Selen, 1979: 21; Tansu, 1963: 42; Üçok, 1951: 65).

Özsoy (2004: 43), u ünlüsünün genizsil u, daha açık u ve u olmak üzere üç ses birimciğinin bulunduğunu belirtir.

‘u’ ünlüsünün oluşumu esnasında dil yükseldiği için Tansu (1963: 42), u ünlüsü için ‘yüksek ünlü’ ifadesini kullanır.

Selen (1979: 34-35) açık ve kapalı u’dan söz eder. ‘l ve r’ ile birlikte söylenen u açık u’dur ve kapalı u’ya göre dilin daha ön kısmında oluşur. Kapalı u ise ünlüler içerisinde dilin en arkasında oluşan u’dur.

Üçok (1951: 65-66) açık ve kapalı u’dan bahseder. Dil sırtı oldukça kabarık olduğunda kapalı u, daha az kabarma meydana geldiğinde açık u oluşur. Bunun yanında vurgulu u ve vurgusuz u terimlerine de yer verir. Vurgulu u kısa ve daha açık, vurgusuz u ise uzun ve daha dardır. Üçok’a göre Türkçede tınlaması en derin ünlü u’dur.

Bergstrasser (1936: 14) u’nun çenenin az açılıp dudakların yuvarlak hâl almasıyla oluşan bir ünlü olduğunu ifade etmiştir. Yarı uzun u ve uzun u çeşitleri olduğunu belirtir.

4.1.1.12.1.8. Ü Ünlüsü

‘ü’ ünlüsü çene açıklığının az olduğu bir ünlüdür. Bu ünlü ‘kapalı’ (Özsoy, 2004: 38; Güz, 1992: 83; Tansu, 1963: 41) ve dar (Coşkun, 2010: 43; Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 39; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 43; Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 72) adlarıyla kaynaklarda yer almıştır.

Dilin ön bölümünde oluşan bir ünlüdür. Bu özelliği ön (Coşkun, 2010: 43; Güz, 1992: 81; Özsoy, 2004: 38; Tansu, 1963: 43), dilönü (Demircan, 2009: 41), öndil (Selen, 1979: 21; Üçok, 1951: 72), ince (Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Karaağaç, 2010: 42), az derin (Deny, 1951: 38) gibi terimlerle karşılanmıştır.

Dudakların aldığı biçim açısından ü ünlüsü yuvarlak bir ünlüdür (Coşkun, 2010: 44; Demircan, 2009: 41; Deny, 1951: 41; Güler ve Hengirmen, 2005: 13; Güz, 1992:

82; Karaağaç, 2010: 43; Özsoy, 2004: 38; Selen, 1979: 21; Tansu, 1963: 42; Üçok, 1951: 72).

Özsoy (2004: 38)'a göre ü'nün üç ses birimciği vardır: genizsil ü, daha açık ü ve ü. Selen (1979: 48) ü'nün yarı kapalı ü ve kısa ü çeşitlerinden de söz eder. Bergstrasser (1936: 14) ise, ü'nün en dar ü ve yarı uzun ü çeşitlerinden söz eder.

Tansu (1963: 47) ü'nün oluşumunda dil yükseldiği için 'yüksek ünlü' terimini kullanır. 'i' sesinin oluşumu esnasında dudakların yuvarlaklaştırılmasıyla ü ünlüsünün elde edildiğini belirten Tansu (1951: 71), bu nedenle bu ünlünün bir 'katışık ünlü' olduğunu ifade eder. Üçok (1951: 72) da ü'nün katışık bir ünlü olduğu görüşüne katılır.

4.1.1.12.1.9. Uzun Ünlü Meselesi

Türkçede uzun ünlü iki şekilde bulunmaktadır:

1. Türkçe kökenli sözcüklerdeki uzun ünlü
2. Alıntı sözcüklerdeki uzun ünlü

Çoğu araştırmacı Türkçe kökenli sözcüklerde uzun ünlü bulunduğunu belirtir ve bu ünlü uzunluğunu çoğunlukla 'ğ'nin uzatıcı etkisine bağlar. Güler ve Hengirmen'e göre (2005: 17) Türkiye Türkçesindeki tüm ünlüler kısadır.

Dilaçar (2010: 266-273) Türkçedeki uzun ünlülerin incelendiği araştırmaları tanıttığı makalesinde Türkçede başka bir sesin yardımına gerek duymadan var olan aslı uzunluklardan söz eder. Yer verdiği araştırmacılardan Prof. Dr. Talat Tekin 'Orta Türkçede Aruz Kuralları Yoluyla Uzun Ünlüleri Kısaldan Ayırma', 'Atabetü'l Hâkâyık'ta Uzun Ünlüler' başlıklı yazılarında Türkçedeki birincil ve ikincil uzun ünlülere yer vermiştir. Orhun Yazıtlarını incelediği kitabında da Türkçedeki aslı (birincil) uzun ünlülerin varlığından söz etmiştir. Kül Tigin yazıtındaki 'yok' sözcüğünün 'yuok' şeklinde verildiğini belirtmiştir. Divan-ı Lügati't Türk adlı eserde 'ad' ve 'at' gibi sözcüklerde birincil uzunluğun anlam ayırıcı işlevi olduğu görülmektedir.

Deny (1951: 18), Oğuz Türkçesinde uzun ünlülerin bulunduğunu ama Türkiye Türkçesinde kaybolduğunu belirtmiştir. Deny, Türkçe kökenli sözcüklerdeki uzun ünlülerle ilgili başka bir detay vermemiş, ğ'nin uzatıcı etkisine değinmemiştir.

Güz (1992: 69), uzun ünlülerin alıntı sözcükler aracılığıyla Türkçede yer bulduklarını belirterek Türkçe kökenli sözcüklerdeki uzun ünlülerle ilgili herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.

Karaağaç (2010: 43-44), uzun ünlü konusunu, uzun ünlünün anlam ayırt edip etmemesini dikkate alarak ele almıştır. Türkçedeki uzun ünlülerin anlam ayırt etmediğini belirtmiş, bu nedenle de uzun ünlü örneklerini yabancı dillerden (Fince, Macarca) vermiştir. 'ğ' nin uzatıcı etkisine de değinmemiştir.

4.1.1.12.1.9.1. Türkçe Kökenli Sözcüklerde Uzun Ünlü

Türkçe kökenli sözcüklerdeki uzun ünlülerin çoğu 'ğ' nin uzatıcı etkisiyle oluşur (Coşkun, 2010: 44-45; Demircan, 2009: 60-61; Özsoy, 2004: 49; Selen, 1979: 60; Tansu, 1963: 55; Üçok, 1951: 69).

Özsoy (2004: 49), Türkçe kökenli sözcüklerde 'ğ' ünsüzünden önce yer alan ünlülerin uzun okunduğunu belirtir. Yazıda gösterilen 'ğ' ünsüzü sesletim esnasında düşerek kendinden önceki ünlünün süresini uzatır.

Genel kabul 'ğ' ünsüzünün kendinden önceki ünlüyü uzatmak için düştüğüdür. Demircan (2009: 60), sadece sözcük sonunda bulunan 'ğ' ünsüzünün düştüğünü kabul eder. Fakat sözcük sonundaki ğ'den sonra bir ek gelirse 'ğ' ünsüzünün değil, bu ünsüzden sonra gelen ünlünün düştüğünü belirtmektedir. Demircan bunu 'dağ' örneği üzerinde açıklamıştır. 'dağ' sözcüğü eksiz hâliyle söylendiğinde 'ğ' ünsüzü düşer ve 'a' uzun okunur. Fakat 'dağ' sözcüğüne '-İ' ve '-DA' eklerini getirilirse (dağ + ı + nda) 'ğ' ünsüzü ikinci hecenin başına geçer (da- ğın- da). Bu durumda 'dağında' sözcüğü sesletilirken 'ğ' düşmez, 'ğ'den sonraki 'ı' ünlüsü düşer ve sözcük 'dağında' şeklinde sesletilir.

Coşkun (2010: 42), ‘ğ’ nin uzatıcı etkisine belirgin bir şekilde değinmiştir. Öyle ki ‘ğ’ ünsüzü sayesinde Türkçenin sekiz ünlü kazandığını dile getirmiştir. Türkçedeki bu durumu dilin bir zenginliği olarak görür.

Tansu (1963: 53) da ‘ğ’ nin kendinden önce gelen ünlüyü uzattığı görüşündedir. Türkçede aslı, kendiliğinden uzun ünlü bulunmadığını belirterek Tekin’in görüşüyle zıt düşmektedir.

Selen (1979: 60), Türkçe kökenli sözcüklerde aslı uzunluklar bulunduğunu, fakat bu uzunlukların zamanla kaybolduğunu Korkmaz (DTC S. 49-84)’a dayandırarak ifade etmiştir. Bu kayıp nedeniyle Türkçede uzun ünlü bulunmadığını; ama ünlülerin bazı durumlarda uzayabildiğini belirtmiştir. Bu durumlar arasında uzatma görevinin çoğunu ‘ğ’ ünsüzüne verdiği görülmektedir. ‘ğ’ ünsüzü düşerek önündeki ünlüyü uzatmaktadır.

Üçok (1951: 69) ise, nicelik olarak her ünlünün uzununun ve kısasının bulunduğunu belirtmiştir. Fakat bu durumları uzun uzadıya açıklayıp örneklendirmemiştir.

4.1.1.12.1.9.2. Alıntı Sözcüklerde Uzun Ünlü

Özsoy (2004: 51), dilimize Arapça ve Farsçadan geçen sözcüklerin uzun ünlü barındırdıklarını belirtir: ka:til, ta:til, te:lif gibi.

Demircan (2009: 62), Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerde açık hecelerin uzunluklarını koruduğunu, kapalı hecelerinse koruyamadığını belirtmiştir: za- man, za-ma: -nı gibi.

Güler ve Hengirmen (2005: 17), Türkçede uzun ünlülerin sadece alıntı sözcüklerde bulunduğunu ifade eder.

Selen (1979: 64), alıntı sözcüklerde yan yana gelen iki ünlünün birbirine ulanarak tek ve uzun bir ünlü şeklinde okunduğunu ifade eder.

Alıntı bir sözcük olan ‘hane’ sözcüğü ile kurulan birleşik sözcüklerde de ünlülerin uzadığı görülmektedir. ‘hane’ sözcüğündeki ‘h’ ünsüzünün düşmesi sonucu

yan yana kalan ünlüler birbirine ulanarak uzun okunur: hastahane > hasta:ne gibi. (Selen, 1979: 60).

Coşkun (2010: 44), yabancı dillerden dilimize geçen â, û, î gibi uzun ünlülerin bulunduğunu belirtmekle birlikte bu ünlülerin Türkçe için bir zenginlik olduğunu ifade eder. Deny de bu uzun ünlülerin varlığından bahseder.

Yukarıda sayılan durumlar haricinde de ünlüler uzayabilmektedir. Ünlü uyumsuzluğu nedeniyle ünlü uzayabilir: Bektaşî (a-i uyumsuzluğu) > Bekta:şı. Vurgulu açık hecedeki ünlü kapalı heceye göre uzun olabilir (Selen, 1979: 60-61).

Uzun ünlünün anlam ayırt edip sesbirim olarak kullanıldığı durumlar da bulunmaktadır: sa:lık (sağlık) ve salık gibi (Selen, 1979: 61). Karaağaç (2010: 43-44), uzunluğu sesbirimsel görev üstlenip üstlenmemesine göre ele almasına rağmen, ‘ğ’ nin uzatıcı etkisini göz önünde bulundurmadığından olsa gerek böyle bir örneğe yer vermemiştir.

Araştırmacılar uzun ünlü konusunu açıklarken ünlülerin kısalmasına da değinmişlerdir. Özsoy (2004: 52) uzun ünlüye sahip bazı sözcüklerin iyelik eki aldıklarında ünlülerinin kıaldığını belirtmiştir. ‘cami’ sözcüğündeki ‘a’ ve ‘i’ ünlüleri sözcük tek başına okunurken uzundur. Fakat ‘cami’ sözcüğüne 3. tekil kişi iyelik eki getirildiğinde (cami+si) a’nın uzun kaldığı, fakat i ünlüsünün kıaldığı görülmektedir. Ayrıca ‘merak’ sözcüğü tek başına ya da ünsüz bir ekle sesletildiğinde a ünlüsünün kısa, ünlü bir ekle sesletildiğinde a ünlüsünün uzun olduğu görülür. Bu durum k ünsüzünün yumuşayıp ğ ünsüzüne dönüşmesi ve ğ ünsüzünün önündeki a ünlüsünü uzatması sonucu oluşur.

Demircan (2009: 73) ünlü kısalmasına farklı bir açıdan yaklaşır. Demircan’a göre (2009: 73), nitelik bildiren bazı sözcükler uzun ünlüye sahipken pekiştirildiğinde ünlüsünün kıaldığı görülür. ‘mavi’ sözcüğünün a ünlüsü uzun okunur. Fakat sözcük ‘masmavi’ şeklinde pekiştirildiğinde ‘ma:sma:vi’ yerine ‘masma:vi’ biçiminde söylenir. Demircan bu olayı uzun ünlünün kısalması olarak açıklar.

Güz (1992: 69), alıntı sözcüklerde sonda bulunan uzun ünlülerde kısalma eğilimi olduğunu belirtmiştir. Örnek olarak ‘cevâp’ sözcüğünü vermiştir: cevâp > cevap.

Bergstrasser (1936: 23), ‘ğ’ ünsüzünün yer aldığı örneklerde ‘ğ’ nin düşmesi sonucu önündeki ünlünün uzadığını belirtmiştir: çiğnemek > çi:nemek gibi. Aynı uzama ‘hanım’ sözcüğündeki ‘h’ nin düşmesi sonucu bu sesin önündeki ünlüde de görülmektedir. Bunun yanı sıra yarı uzun a’ dan bahseder ki bu ses de Türkçeye Arapça ve Farsçadan geçmiş olan â sesidir.

4.1.1.12.1.10. Diftong (İki Ünlülü Hece)

İncelenen kaynakların çoğunun Türkçede iki ünlülü hece bulunmadığı noktasında hemfikir oldukları görülmüştür. Buna karşın Üçok ve Bergstrasser Türkçede diftongun varlığını savunan araştırmacılarıdır.

Üçok (2004: 92-93), Türkçede diftongun bulunduğunu belirtir. ‘a, e’ gibi ünlülerin ‘y, v’ ünsüzleriyle yan yana kullanımı sonucu diftong oluşmaktadır: ayran, avrat gibi.

İncelenen kaynaklar arasında diftong konusuna en geniş şekilde yer veren araştırmacı Bergstrasser’dir. Bergstrasser (1936: 15-20), Türkçenin diftong açısından zengin bir dil olduğunu belirtir. İki ünlünün, bir ünlü bir yarı ünlünün ya da iki sözcüğün yan yana gelmesi durumunda diftong oluşabileceğini belirtmiştir. Örnek ve açıklamalara bakıldığında ‘ünlü + y’ birleşiminin en çok karşılaşılan diftong şekli olduğu görülür.

4.1.1.12.1.11. Monoftong

Bu bilgiye Üçok (1951: 93) ve Bergstrasser (1936: 16)’de rastlanmıştır. Diftong özelliği gösteren bazı birleşimlerin söyleyişte teklediği görülmektedir: şöyle, söylemek, öğrenmek gibi. Bu sözcüklerde y ve ğ ünsüzlerinin söyleyişte düşmesi sonucu diftong, ‘monoftong’a dönüşmektedir. Aynı örnekler Bergstrasser’de ‘öile, böile, öirenmek, söylemek’ şeklindedir ve bu örneklerin monoftonglaşmaya eğilimli olduğu belirtilmiştir.

4.1.1.12.1.12. Kayan Ünlüler

Ünlü kayması dilin bir ünlüyü çıkarma biçiminden öbür ünlüyü çıkarma biçimine doğru kaymasıyla oluşur (Selen, 1979: 64). İki veya daha fazla ünlünün yan yana geldiği durumlarda ünlü kayması olayı gerçekleşir. Türkçe kökenli sözcüklerde iki veya daha fazla ünlü yan yana bulunamayacağı için bu şekilde bir ünlü kaymasına ancak alıntı sözcüklerde rastlanır (Selen, 1979: 62).

Selen (1979: 62) sadece iki ünlü arasında değil, bir ünlü ve bir yarı ünlü arasında da ünlü kayması olabileceğini belirtir: ünlü+y, ünlü+ğ gibi. Bu durum Türkçe kökenli sözcüklerde rastlanan ünlü kaymasıdır.

Ünlü+ğ birleşiminde sesletim esnasında ğ düşer. Bu düşme sonucu aynı nitelikteki ünlüler yan yana gelirse birbirine ulanırlar, farklı nitelikteki ünlüler yan yana gelirse bu ünlüler birbirlerine kaynaşırlar. Kaynaşan ünlüler a ve ı ünlüleri olursa buna gerçek ünlü kayması denir. O-u ve e-i ünlü kayması oluşturmaz. e-i arasındaki ğ, ‘y’ ye dönüşür. a-o, a-u, e-ö, e-e, ö-ü sözde ünlü kayması oluşturur (Selen, 1979: 62-63).

Selen (1979: 72)’e göre birbirini takip eden sözcükler arasında da ünlü kayması/çatışması meydana gelebilir. Buna ‘ulama’ da denebilir. Burada dikkati çeken nokta kavşaktır. İki sözcüğün arasındaki duraklama süresi anlam ayırımına neden oluyorsa bu sözcükler arasında bir ünlü kaymasından/çatışmasından söz edilemez.

Demircan (2009: 43-44), ünlü + yarı ünlü birleşiminin meydana getirdiği ünlü kaymasından söz eder. Ünlü+y, ünlü+v, ünlü+ğ birleşimleri sonucu ünlü kayması meydana gelir.

4.1.2. Ünsüzler

Tablo 13 Özsoy (2004) Ünsüz Tablosu

		BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE											
		Patlamalı		Patlamalı-Sürtünmeli		Sürtünmeli		Akıcı		Genizsil		Kayıcı	
		Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz
BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	Dudaksıl	b	p							m			
	Dişsil-Dudaksıl					v	f						
	Dişsil	d	t					l, r		n			
	Dişeti-Dişyuvasıl			c		z	s						
	Öndamaksıl				ç	j	ş						
	Damaksıl	ɸ	c								j		
	Artdamaksıl	g	k					ɬ					
	Gırtlaksıl						h						

4.1.2.1. Özsoy (2004)'a Göre Ünsüzler

Özsoy, sesleri ses bilim ışığında incelediğinden, ünsüzleri de ses birim olup olmamaları yönünden sınıflandırmış ve incelemiştir. Ünsüzler; patlamalı, sürtünmeli, patlamalı-sürtünmeli, genizsil, akıcı, kayıcı olarak altı sınıfa ayrılmıştır. Her sınıf da ötümlü olup olmamalarına göre sınıflandırılmıştır. Boğumlanma yerine göre ayrıca bir sınıflama yapılmamış, bu gruplar altında her bir ünsüzün boğumlanma yeri ve diğer özellikleri açıklanmıştır.

Türkçede 23 ünsüz ses birim bulunur (Özsoy, 2004: 13). Bu ünsüzler boğumlanma tarzlarına göre şöyle sınıflandırılır: patlamalı, sürtünmeli, patlamalı-sürtünmeli, genizsil, akıcı, kayıcı.

4.1.2.1.1. Patlamalı Ünsüzler

Patlamalı ünsüzler ötümlü patlamalı ve ötümsüz patlamalı ünsüzler olarak ikiye ayrılır. Bir sesin ötümlü olup olmaması ses tellerinin titreşimiyle ilgilidir. Bir ses oluşurken ses telleri titriyorsa o ses ötümlü titreşmiyorsa o ses ötümsüzdür. Sert ünsüzler olarak bilinen f, s, t, k, ç, ş, h, p ünsüzleri ötümsüzdür. Bunun dışında kalan ünsüzler ve ünlüler oluşumları esnasında ses telleri titredikleri için ötümlüdür.

4.1.2.1.1.1. Ötümsüz Patlamalı Ünsüzler

/p/, /t/, /c/ ve /k/ sesleri ötümsüz patlamalı ünsüzlerdir (Özsoy, 2004: 14).³ “/p/ sesi çift dudaksız ötümsüz patlamalı ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 14).

Bir ses birimin kollarına ses birimcik denir. Ses birimcikler ses birimlerden söyleyiş özelliği yönünden ayrılır. Aralarında çok büyük farklar bulunmaz (Özsoy, 2004: 13).

³ Özsoy, ağzın ön kısmında oluşan k’ yi işaret etmek için /c/ simgesini kullanır. ‘//’ işareti ise o sesin anlam ayırt eden bir ses birim olduğunu gösterir.

/p/ sesinin soluklu /p/ ve soluksuz /p/ olmak üzere iki ses birimciği bulunur (Özsoy, 2004: 14). (Bu ses birimcikler soluklu olup olmamaları özelliği nedeniyle /p/ ses biriminin alt dallarını oluştururlar.) Eğer /p/ ses birimi sözcük ya da seslem (hece) başındaysa solukludur, sözcük içinde kendinden sonra gelen seslem ünsüzle başlıyorsa soluksuzdur, sözcük sonunda ise soluklu da soluksuz da olabilir. /p/ deki bu soluklu olup olmama şartları tüm ötümsüz patlamalı ünsüzler için geçerlidir.

Örnek : ‘**p**il’, ‘sa- **p**a’ (sözcük/ seslem başında–soluklu)

‘**cep**- ken’ (seslem sonunda ve kendinden sonra gelen seslem ünsüzle (k ile) başlamış – soluksuz)

‘sa**p**’ (sözcük sonunda soluklu/soluksuz)

(Özsoy, 2004: 14)

“/t/ sesi dişyuvasıl ötümsüz patlamalı ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 15). Seslem başında soluklu, sözcük sonunda soluklu / soluksuz, diğer yerlerde soluksuzdur (Özsoy, 2004: 15).

Örnek : ‘**t**as’ (soluklu)

‘a**t**kı’ (soluksuz)

‘ka**t**’ (soluklu/soluksuz)

(Özsoy, 2004: 15)

“/c/ damaksıl ötümsüz patlamalı ünsüzdür.” /c/ sesinin sözcük içinde kullanım yeri biraz kısıtlıdır. Yabancı kökenli sözcüklerde seslem başında arka ünlülerden önce yer alır. Sözcük başındayken /a/ ünlüsünde önce, sözcük ortasında ise /a/ ve /u/ ünlülerinden önce bulunur. /c/ seslem sonunda bulunmaz. Tek ses birimciği vardır: soluklu /c/ (Özsoy, 2004: 16).

Örnek: kabus (sözcük başında /a/ ünlüsünden önce)

dükkan (seslem başında /a/ ünlüsünden önce)

sükut (seslem başında /u/ ünlüsünden önce)

(Özsoy, 2004: 16)

“/k/ artdamaksıl ötüksüz patlamalı ünsüzdür.” /k/ nin dört ses birimciği vardır: soluklu, soluksuz, damaksıl, artdamaksıl. Sözcük veya seslem başında soluklu, seslem sonunda kendinden sonraki seslem bir ünsüzle başlıyorsa soluksuz, sözcük sonunda soluklu ya da soluksuzdur. Damaksıl/artdamaksıl olması ise birlikte kullanıldığı ünlülere bağlıdır. Ön ünlülerden önce kullanılırsa damaksıl, arka ünlülerden önce kullanılırsa artdamaksıldır (Özsoy, 2004: 17).

Örnek:

kal (artdamaksıl, soluklu)

kil (damaksıl, soluklu)

atkı (artdamaksıl, soluklu)

etki (damaksıl, soluklu)

bakır (artdamaksıl, soluklu)

tekir (damaksıl, soluklu)

bakla (artdamaksıl, soluksuz)

bekle (damaksıl, soluksuz)

tok (artdamaksıl, soluklu/soluksuz)

tek (damaksıl, soluklu / soluksuz)

(Özsoy, 2004: 17)

4.1.2.1.1.2. Ötümlü Patlamalı Ünsüzler

Bunlar /b/, /d/, /g/ ve /ɟ/ (ince g) sesleridir. Ötümlü ünsüzler soluksuzdur.

/b/ çift dudaksıl ötümlü patlamalı ünsüzdür. Sonda bulunduğu sözcük sayısı kısıtlıdır: Rab, ab gibi (Özsoy, 2004: 18).

/d/ dişyuvasıl ötümlü patlamalı ünsüzdür. Sonda bulunduğu sözcük sayısı kısıtlıdır: ad gibi (Özsoy, 2004: 19).

/ɟ/ damaksıl ötümlü patlamalı ünsüzdür. /g/ ses biriminden farkı ağzın daha önünde, sert damakta oluşmasıdır. Sözcük içinde sadece a ünlüsünden önce bulunur. Sözcük başında bulunduğu tek sözcükse ‘gavur’ dur (Özsoy, 2004: 19-20).

“/g/ artdamaksıl ötümlü patlamalı ünsüzdür.” Bu ünsüzün iki ses birimciği vardır: ön ünlülerle damaksıl /g/ , arka ünlülerle artdamaksıl/g/ (Özsoy, 2004: 20).

Örnek : gar (artdamaksıl)

ezgi (ön damaksıl)

(Özsoy, 2004: 20)

4.1.2.1.2. Sürtünmeli Ünsüzler

4.1.2.1.2.1. Ötümsüz Sürtünmeli Ünsüzler

Bu ünsüzler /f/, /s/, /ş / (ş) ve /h/’dir.

“/f/ sesi dudaksıl-dişsil ötümsüz sürtünmeli ünsüzdür.” /f/ sesi yuvarlak ünlülerle birlikte kullanıldığında çift dudaksıl ünsüze dönüşür (Özsoy, 2004: 21). Araştırmacılar bunu ‘dudaksillaşma’ adı altında ‘Ses Olayları’ başlığı altında incelemiştir.

“/s/ sesbirimi dişyuvasıl ötümsüz sürtünmeli ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 22).

“/ş/ sesbirimi dişyuvasıl-damaksıl ötümsüz sürtünmeli ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 23).

“/h/ gırtlaksıl ötümsüz sürtünmeli ünsüzdür.” /h/ sesinin üç sesbirimciği vardır: Sözcük başında arka ünlülerden önce gelen /h/ sesbirimciği gırtlaksıl sürtünmeli [h], ön ünlülerden önce ve sonra damaksıl sürtünmeli [ç] ve arka ünlülerden önce ve sonra da artdamaksıl [x] olarak oluşur (Özsoy, 2004: 23).

Örnek: **h**ayır (gırtlaksıl sürtünmeli)

ihtiyar – **hiç** (damaksıl sürtünmeli)

saba**h** (artdamaksıl sürtünmeli)

(Özsoy, 2004: 23)

4.1.2.1.2.2. Ötümlü Sürtünmeli Ünsüzler

Bu ünsüzler /v/, /z/, /j/ ünsüzleridir.

“/v/ dudaksıl-dişsil ötümlü sürtünmeli ünsüzdür.” /v/ sesbiriminin iki sesbirimciği vardır: Düz ünlülerle birlikte kullanılan [v] dişsil-dudaksıl iken, yuvarlak ünlülerle birlikte kullanılan [β] dudaksıl-dişsildir (Özsoy, 2004: 24).

Örnek: ev (dişsil-dudaksıl)

vur (dudaksıl-dişsil)

(Özsoy, 2004: 25)

“/z/ dişyuvasil ötümlü sürtünmeli ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 25)

/j/ ünsüzü öndamaksıl ötümlü sürtünmeli bir ünsüz olup sadece alıntı sözcüklerde bulunur (Özsoy, 2004: 25-26).

4.1.2.1.3. Patlamalı – Sürtünmeli Ünsüzler

Bu ünsüzler, öndamaksıl ötümsüz patlamalı – sürtünmeli ünsüz /ç/ ve ötümlü patlamalı- sürtünmeli ünsüz /c/’dir (Özsoy, 2004: 26-27).

4.1.2.1.4. Genizsil Ünsüzler

Genizsil ünsüzler /m/ ve /n/ ünsüzleridir.

“/m/ çift-dudaksıl genizsil ünsüzdür.” /m/ sesbirimini /f/ sesbirimi takip ederse /m/ sesi dudaksıl-dişsil olarak oluşur (Özsoy, 2004: 27).

Örnek: ş**am** (çift-dudaksıl genizsil)

ş**am**fıstığı (dudaksıl-dişsil genizsil)

(Özsoy, 2004: 27)

“/n/ dişil genizsil ünsüzdür.” /n/ sesinin üç sesbirimciği vardır: /n/ sesi sözcük başında ve sonunda bulunduğu zamanlarda dişyuvastır. Ön ünlülerden sonra ve damaksıl /ɟ/, /c/ den önce geldiği zaman damaksıldır (/ŋ/). Arka ünlülerden sonra ve

artdamaksıl patlamalı ünsüzler /k/, /g/ den önce geldiği zamanlarda ise artdamaksıl /ŋ/ olarak oluşur (Özsoy, 2004: 28).

Örnek: **nasıl - ne** (dişyuvasil)

ye**ŋ**ge (damaksıl)

ta**ŋ**go (artdamaksıl)

(Özsoy, 2004: 28)

4.1.2.1.5. Akıcı Ünsüzler

Bu ünsüzler artdamaksıl yan ünsüz l (ł), dişyuvasil yan ünsüz l ve dişyuvasil akıcı r'dir.

“/ł/ artdamaksıl ötümlü yanünsüzdür.” Türkçede genellikle sözcük ortasında ve sonunda bulunur, sözcük başında bulunduğu tek sözcük ‘lala’dır. İki sesbirimciği vardır: arka ünlülerle kullanılan /ł/ artdamaksıl, ön ünlülerle kullanılan /ł/ dişyuvasil'dir (Özsoy, 2004: 29).

Örnek: ka**ł** (artdamaksıl)

ke**ł** (dişyuvasil)

(Özsoy, 2004: 29)

“/l/ dişyuvasil akıcı yan ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 30)

Örnek: lala, lor, lale, laf, Laz, layık, laik, Lut, lıkır, hala, bela, ukala, gol, sol gibi (Özsoy, 2004: 30).

“/r/ üstdamaksıl akıcı ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 30) (Üstdamaksıl ifadesine sadece bu kaynaktan rastlanmıştır.) Sözcük başında bulunduğu sözcükler Türkçe değil, alıntıdır. /r/ sesbiriminin üç sesbirimciği vardır: /r/ sesi iki ünlü arasında bulunuyorsa ‘vurucu [r]’, ‘bir, ver, var’ gibi sözcük sonlarında bulunuyorsa ‘ötümsüz akıcı [r]’, diğer durumlarda ise ‘akıcı [r]’dir. Kimi araştırmacılar sözcük

sonlarındaki ötümsüz akıcı [r] ‘nin konuşma esnasında düşebileceğini belirtir (Özsoy, 2004: 31).

4.1.2.1.6. Kayıcı Ünsüzler

Türkçede bir kayıcı ünsüz vardır: /j/. “/j/ damaksıl ötümlü kayıcı ünsüzdür.” (Özsoy, 2004: 31).

Tablo 14
Karaağaç (2010) Ünsüz Tablosu

BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE											
	Patlamalı		Sürtünmeli		Titrek		Yan		Geniz		Yarı Ünlüler	
	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz
Arka Damak	g	k		h					n		ğ	
Ön Damak	g	k		h					n		ğ	
Diş-Damak	d	t							n		y	
Diş Eti	(c)	ç	(j)	ş	r		l					
Diş Arası			z	s								
Diş-Dudak				(f)							v	
Çift Dudak	b	p							m			

4.1.2.2. Karaağaç (2010)'a Göre Ünsüzler

Karaağaç, ünsüzleri çıkış yerlerine ve boğumlanma biçimlerine göre iki ana başlık altında incelemiştir.

Çıkış yerlerine göre ünlüler tabloda da belirtildiği gibi şöyle sıralanabilir:

4.1.2.2.1. Dudak Sesleri

4.1.2.2.1.1. Çift Dudak Sesleri (b, p, m)

İki dudağın birbirine değmesi sonucu oluşan seslerdir (Karaağaç, 2010: 35).

4.1.2.2.1.2. Diş-Dudak Sesleri (f, v)

Alt dudağın üst dişlere dokundurulması sonucu elde edilirler (Karaağaç, 2010: 35).

4.1.2.2.2. Diş Sesleri

4.1.2.2.2.1. Diş Sesleri (t, d, n, l)

Dil ucunun üst dişlere dokundurulmasıyla oluşan seslerdir (Karaağaç, 2010: 36).

4.1.2.2.2.2. Diş Eti Sesleri (ç, c, j, r, ş)

Dil ucunun diş etine ya da diş yuvasına dokundurulması sonucu elde edilen seslerdir (Karaağaç, 2010: 36).

4.1.2.2.2.3. Dişler Arası Sesler (z, s)

Dilin hareketsiz kalması sonucu hava dişlerin arasından ıslıklı bir şekilde sızar (Karaağaç, 2010: 37).

4.1.2.2.3. Damak Sesleri

4.1.2.2.3.1. Ön Damak Sesleri (k, g, ğ, ñ, h)

Dil ucunun ön (sert) damağa dokundurulması sonucu oluşan seslerdir (Karaağaç, 2010: 37).

4.1.2.2.3.2. Art Damak Sesleri (k, g, ğ, n (nazal), h)

Dil ucunun art (yumuşak) damağa değdirilmesi sonucu oluşan seslerdir (Karaağaç, 2010: 38).

Boğumlanma biçimlerine göre ünsüzler şu şekilde sıralanmıştır:

4.1.2.2.4. Patlamalılar (b-p, d-t, g-k, g (ng) - k)

Ses yolunun anlık bir kapanması sonucu engelle karşılaşılan havanın ses yolunun birden açılması sonucu dışarı çıkmasıyla oluşan seslerdir. Ses yolu tamamen kapalıdır (Karaağaç, 2010: 40).

4.1.2.2.5. Sürtünmeliler (v, f, ş, s, c, ç, z, j)

Ses yolunun dar bir geçit oluşturması sonucu hava bu dar geçitten sürtünerek geçer ve bu sesler oluşur. Ses yolu yarı kapalıdır (Karaağaç, 2010: 40).

4.1.2.2.6. Sürtünmesizler

Bu ünsüzlerin hangi ünsüzler olduğuna değinilmemiş ve sadece boğumlanma biçimleri verilmiştir. Sürtünmelilerin tersine ses yolunun geniş tutulması sonucu oluşurlar. Bu yönden ünlülere benzediği belirtilen sürtünmesiz sesler az da olsa ses organlarına dokunmaları sebebiyle ünlülerden ayrılırlar (Karaağaç, 2010: 40).

4.1.2.2.7. Geniz Sesleri (m, n, n(nazal), n(nazal ve artdamaksıl))

Arka damağın alçalması sonucu ciğerlerden gelen havanın büyük bir bölümü burundan çıkar. Geniz sesleri böylece oluşur (Karaağaç, 2010: 40).

4.1.2.2.8. Yan Sesler (l)

Dil ucunun sert damağa dokunması sonucu avurtlardan çıkan bir sestir. “Türkçenin l sesi, yan ses (ince l) değil, dilucu l’sidir: el, al.” (Karaağaç, 2010: 40) Böylece Karaağaç (2010: 40) Türkçede ince l ve kalın l ayırımına net bir şekilde değinmiş olur. Dahası kalın l’nin Türkçeye ait bir ses olmadığını belirterek ve ‘al’ örneğinde olduğu gibi arka (kalın) ünlülerle kullanılan l’nin de ince l olduğunu ifade ederek diğer araştırmacılardan farklı bir bakış açısı olduğunu ortaya koymuş olur.

4.1.2.2.9. Titrek Sesler (r)

Dil ucunun sert damağa dokunması ve dil gövdesinin büzüşüp havanın dil üzerinden kesik kesik dışarı verilmesi sonucu oluşur (Karaağaç, 2010: 40).

4.1.2.2.10. Kayıcılar veya Yarı Ünsüzler (l, r, v, y, ğ, h)

Karaağaç (2010: 41), bu seslerin ünlüler gibi hece oluşturamadıklarını ve çıkarılırken –az da olsa- ses tellerini titrettiklerini belirtir. Bu yönler nedeniyle ünlülerden ayrıldıklarını ifade eder. Bu ifadeden ünlülerin oluşumu esnasında ses tellerinin titremediği anlaşılır. Fakat ünlüler ve ötümlü sesler çıkarılırken tabii ki ses telleri titreşmektedir. Ses tellerinin titreşmediği sesler ötümsüz seslerdir. Bu noktada Karaağaç ve bazı araştırmacıların farklı görüşte olduğu saptanmıştır. Kimi araştırmacılar ise ünlülerin ötümlülüğüne/ötümsüzlüğüne dair herhangi bir bilgiye yer vermemiş, bu ayırmada sadece ünsüzlerin adını kullanmışlardır.

Karaağaç (2010: 39), ünsüzleri çıkış yeri ve çıkış biçimi dışında ötümlülük-ötümsüzlük açısından da gruplamıştır:

“Ünsüzler söylenirken, ses telleri büzülüp kısılıyorsa ve sesin oluşumuna ünlünün katkısı az ise, ötümsüz ünsüzler oluşur; söylenişlerinde bir büzüşüp kısılma yoksa ve ünsüz yanındaki ünlüden yeterince destek alıyorsa, ünlü gibi, rahatça çıkabiliyorsa, ötümlü ünsüzler oluşur.” (Karaağaç, 2010: 39)

4.1.2.3. Selen (1979)'e Göre Ünsüzler

Selen, ünsüzleri 'kapanma ünsüzleri' ve 'daralma ünsüzleri' olmak üzere iki ana başlık altında incelemiştir. Bu çalışmada yapılan tablonun yapısı gereği Selen'in bölümlenmesinin alt başlıklarına yer verilmiştir.

Selen (1979: 74-97, 97-108), kapanma ünsüzlerini patlamalı ünsüzler, geniz ünsüzleri ve vurmalı ünsüzler olmak üzere üçe ayırmıştır. Daralmalı ünsüzleri başlığı altında ise sızmalı ünsüzleri incelemiştir. Selen ünsüzleri boğumlanma yerine ve biçimine göre ayrı ayrı incelememiş, kapanmalı ve daralmalı ünsüzleri açıklarken ayrı başlıklar altında oluşum yerlerine de değinmiştir.

4.1.2.3.1. Kapanma Ünsüzleri

4.1.2.3.1.1. Patlamalı Ünsüzler (b, p, d, t, k, g, ğ)

Anlık bir kapanma sonucu soluğun patlama sesine benzer bir şekilde çıktığını belirtir (Selen, 1979: 76). Patlamalı ünsüzlerden p ötümsüz, b ise ötümlü çift dudak ünsüzüdür (Selen, 1979: 77). t ötümsüz, d ise ötümlü dişardı ünsüzüdür. 't' dilin ön kıyısının üst kesici dişlere değmesiyle oluşur (Selen, 1979: 81).

Ünsüzlerin soluklu/soluksuz olma durumuna değinen araştırmacılardan biri de Selen'dir (bkz. Özsoy). Selen (1979: 81), sözcük başında bulunan t'nin iç ve son sesteki t'ye göre daha kuvvetli soluklu olduğunu belirtir.

Selen (1979: 81), t'nin konuşma esnasında aldığı konuma, değışen telaffuzuna değinerek bu ünsüze diğer dilcilerden farklı bir açıda yaklaşmış olur. Selen'e göre t kendinden sonra s sesinin gelmesi hâlinde onunla kaynaşarak s'ye dönüşebilir: gitsem>gissem gibi. Aynı zamanda iki ünsüz arasında yer alan t'nin de telaffuz sırasında düşebileceğini belirtir: çiftlik> çiflik gibi.

d'nin tellâfuzu için de farklı bir durumdan bahseder. Selen (1979: 82)'e göre d sesinden sonra l akıcı ünsüzü gelirse ötümlü olan d ötümsüz bir sese dönüşür: ödleک > ötleک gibi.

Diğer patlamalı ünsüzler artdamakta oluşan k, g ve ğ ünsüzleridir. İncelenen kaynaklarda ğ'nin bir ses olarak gruplandırılmadığı görülmüştür. ğ'ye sadece kendinden önce gelen ünlüyü uzatmakla görevli bir ünsüz olarak yer verilmiştir. Oysa Selen (1979: 85), ğ'yi artdamakta oluşan patlamalı ünsüzler sınıfına dâhil etmiştir. Fakat diğer araştırmacıların görüşleri doğrultusunda onun çıkarılma esnasında duyulmayan, sadece ünlüleri uzatan, görevli bir ünsüz olduğunu da belirtmiştir. Sözcük başında bulunamayacağını eklemiştir. ğ ile ilgili detaylı bilgiye ünlüler bölümünde yer verilmiştir.

k, g ve ğ'nin hem ön damakta hem arka damakta çıkarılan iki farklı çeşidi olduğunu dile getirmiştir. Ön damaktan çıkan bu ünsüzler sırasıyla [c], [ɟ], [ɣ] simgeleriyle verilmiştir (Selen, 1979: 85). g sadece ön seste bulunur. k sözcüğün başında, ortasında ve sonunda bulunmasının yanı sıra ön ve son sesteyken iç sestekine göre daha solukludur (Selen, 1979: 86).

4.1.2.3.1.2. Geniz Ünsüzleri

Geniz ünsüzleri; ötümlü çift dudak ünsüzü m, ötümlü dişeti ünsüzü n ve ötümlü artdamak ünsüzü ŋ'dir. Geniz ünsüzleri Türkçe sözcüklerde sözcük başında bulunmaz (Selen, 1979: 89).

Geniz ünsüzleri yan yana geldikleri diğer ünsüzlerle etkileşime girebilirler. Dişeti ünsüzü n; f, v dudak-diş ünsüzlerinin önüne geldiği takdirde çift dudak ünsüzü m'ye dönüşür. Bu kural konuşma için geçerlidir ve bu olaya daha çok yabancı sözcüklerde rastlanır. Art arda sıralanan sözcükler arasında gerçekleşen bu etkileşimi Selen, (Banguoğlu, 1959: 172 v.ö.)'ndan alıntı yaparak açıklamıştır (Selen, 1979: 89-90).

Örnek: can vermek > cam vermek (Selen, 1979: 90)

Bunun dışında dudak kapanma ünsüzlerinden p, b'nin kendinden önce gelen n'yi m sesine dönüştürmesi söz konusudur. Bu etkileşim birbirini takip eden sözcükler arasında da görülebilir, bir sözcük içindeki sesler arasında da görülebilir (Selen, 1979: 90).

Örnek: gün batarken > güm batarken

onbaşı > ombaşı

(Selen, 1979: 91)

Dile yerleşmiş bulunan yabancı bazı sözcüklerde ise bu n>m değişimi yazıya da yansımıştır (Selen, 1979: 91).

Örnek: cambaz, zampara

(Selen, 1979: 91)

Diş eti geniz ünsüzü ‘n’ Türkçe sözcüklerde sözcük başında bulunmaz. ‘ne, nasıl, niçin, nereden’ gibi soru sözcükleri istisna oluşturmaktadır (Selen, 1979: 91).

‘n’ ünsüzünün etkileşime girdiği bir başka ses de ‘l’ dir. Sözcük içerisinde n ve l sesleri yan yana bulunduğu takdirde l sesi n’nin etkisiyle n’ye dönüşür. Bu benzeşme durumu sadece söyleyiş için geçerlidir (Selen, 1979: 91).

Örnek: anılamak > anılamak

dinlemek > dinlemek

(Selen, 1979: 91)

Art damak geniz ünsüzü n –bilinen adıyla nazal n- genizsil bir sestir ve kendinden sonra gelen seslerin etkisiyle oluşum yeri değişebilir. [c] (ön damaksıl k) ve [ç] (ön damaksıl g) ünsüzlerinden önce geldiğinde ön damaksıl, art damaksıl k ve g ünsüzlerinden önce geldiğinde art damaksıl η olarak oluşur (Selen, 1979: 91).

Örnek: utaηgaç (art damaksıl nazal n)

denk (ön damaksıl nazal n)

(Selen, 1979: 92)

4.1.2.3.1.3. Akıcı Ünsüzler

- Vurmalı Ünsüz [r]

r, kapanmalı bir akıcı ünsüzdür. Oluşumu esnasında dil ucu hava yolunu kısa sürelerde kapatır. ‘r’ dil ucunun birkaç vuruşuyla meydana gelen bir ünlüdür. Fakat tek vuruşla oluşan bir ‘r’ ünsüzü de vardır. Bu ünsüze ‘tekvuruşlu r’ ya da ‘yuvarlanmayan r’ denir. Bu ünsüze iç seste ve bir ünsüzle yan yana olduğu zamanlarda rastlanır (Selen, 1979: 93).

Örnek: errken

orrrta

(Selen, 1979: 93)

Ön seste bulunan titreşimli r ve iç seste bir ünsüzle yan yana bulunan titreşimsiz/tek vuruşlu r’den başka bir de ‘yuvarlanan sürtünücü r’ vardır. Yuvarlanan sürtünücü r, son seste bulunan r’dir. Konuşma esnasında genelde yutulur (Selen, 1979: 94).

Örnek: bir

Bunlara ek olarak Selen (1979: 94), iki a arasında kalan r’nin de kaybolacağını belirtmiştir.

4.1.2.3.2. Daralma Ünsüzleri

4.1.2.3.2.1. Sızmalı Ünsüzler

Sızmalı ünsüzlerden ötümsüz f ve ötümlü v dudak-diş ünsüzleridir. Türkçe kökenli sözcüklerde f başta bulunmaz (Selen, 1979: 97).

Selen (1979: 98), Bergtraesser ve Swift gibi araştırmacıların görüşlerine de yer vermiştir. Bergtraesser’e göre v iki ünlü arasında ise, hele ki bu iki ünlüden biri yuvarlak diğeri düz ise v düşer. Yan yana kalan iki ünlü arasında ünlü kayması olur:

tavuk > tauk gibi. Swift'e göreyse iç seste bulunan v, iki ünlü arasındaysa yarı ünlü özelliği gösterir ve çift dudak sızmalı bir sese dönüşür: avuntu.

İki düz ön dil ünlüsünün arasında bulunan ya da önünde düz-ön dil ünlüsü ardında ünsüz bulunan v, yarı ünlüye dönüşemez. Sızmalı dudak-diş ünsüzü olur (Selen, 1979: 99).

4.1.2.3.2.2. Dişeti Ünsüzleri

's'(ötümsüz), 'z' (ötümlü), 'ş' (ötümsüz) ve 'j' (ötümlü) ise oluşum yeri dişeti olan sızmalı ünsüzlerdir. 'z' Türkçe kökenli sözcüklerde başta bulunmaz ve son seste bulunan z ötümsüzleşir. z'nin ötümsüzleşmesi bilgisine bu kaynakta rastlanmıştır (Selen, 1979: 99-100).

Selen (1979: 100), ön seste bulunan s'nin daha uzun olduğunu söyleyerek bir ünsüzün uzunluğundan bahseden tek araştırmacı olmuştur: 'sığ'. Sözcük ortasındaki ve sonundaki s'lere göre sözcük başındaki s'nin daha uzun olduğu sesyazarlarla saptanmıştır.

4.1.2.3.2.3. Öndamak Dişeti Ünsüzleri

f ve j ünsüzleri de birer dişeti ünsüzüdür fakat bunların diğer dişeti ünsüzlerinden farkı öndamak dişeti ünsüzleri olmalarıdır. 'j' Türkçeye ait bir ses değildir, 'ş' de önseste bulunmaz, bulunduğu sözcükler alıntıdır (Selen, 1979: 100-101).

4.1.2.3.2.4. Yarı Ünlü Öndamak Sesi

Bu ses ötümlü 'j' sesidir. 'j' iç sesteyken bir ünlüden sonra gelirse çıkış bakımından i ünlüsüne daha bir benzer. Böylece iki ünlü arasında ünlü kayması olmuş gibi bir söyleyiş meydana gelir (Selen, 1979: 102).

Örnek: yay (Selen, 1979: 102)

4.1.2.3.2.5. Sızmalı Gırtlak Ünsüzü

Bu ses ötümsüz [h] sesidir. Bu başlık altında Selen, üç çeşit h'den bahseder: gırtlak kapanma ünsüzü [ʔ], gırtlak üfleme ünsüzü [ç] ve gırtlak ünsüzü [h] (Selen, 1979: 103).

Gırtlak kapanma ünsüzü Arapçadaki hemze (ع) işaretinin denk geldiği sestir. Bu sese daha çok Gaziantep, Maraş ve çevresinde konuşulan ağızlarda rastlandığı belirtilmiştir. Selen (1979: 103) bu sesi [ʔ] işareti ile göstermiştir. Aynı işarete Demircan'ın kaynağında da rastlanmıştır. Fakat Demircan bu konuya daha derinlemesine ve farklı bir açıdan değinmiştir.

Gırtlak üfleme ünsüzü h ise Arapçada genellikle kalın ünlülerle kullanılan [ç]'dir. Türkiye Türkçesinde bu sese rastlanmadığı belirtilmiştir (Selen, 1979: 103).

Örnek: hayret

Son olarak gırtlak ünsüzü [h], soluğun ses yoluna sürtünerek geçmesiyle oluşan ötümsüz bir ünsüzdür. Ünlüden önce gelen h sesinin kuvvetli bir soluklu sesi olduğu belirtilir (Selen, 1979: 103).

4.1.2.3.2.6. Akıcı Avurtsu Ötümlü

Bu ses l sesidir. Türkçe kökenli sözcüklerde l önseste durmaz. Selen (1979: 106), l'nin iki türü olduğunu belirtir. Biri dilin üst diş ve diş etlerine değmesiyle oluşurken diğeri diş ardına değmesiyle oluşur. Dil ucunun dişlere değmesiyle oluşan l ünsüzü için [l], dişetlerine değmesiyle oluşan l ünsüzü için [ɭ] simgesi kullanılmıştır.

Selen (1979: 108) bu ünsüz sınıflarının yanında 'karışık ünsüzler' diye diğerkaynaklardan farklı, yeni, ayrı bir başlık açar. Karışık ünsüzler iki ünsüzün birbirine karışması sonucu bir solukta çıkan ünsüzlerdir: ç [tʃ] (ötümsüz),c [dʒ] (ötümlü). Selen bu seslerin içseste bulunmaları durumunda söyleyişte değışime uğradıklarını belirtir: ç> ş, c> j.

Örnek: açlık > aşlık

necdet > nejdet

(Selen, 1979: 108)

Selen (1979: 109) ünsüzler bölümünü 'ünsüz çatışması' başlığıyla tamamlar. İki ünsüzün yan yana gelmesi demek olan ünsüz çatışması Türkçede ön seste ve iç seste görülmez, son seste görülür.

4.1.2.4. Demircan (2009)'a Göre Ünsüzler

Demircan ünsüzleri patlamalı, patlamalı-sızmalı, sızmalı, yan (akıcı), çarpmalı (akıcı) ünsüzler, geniz ünsüzleri, yarı ünlüler/ünsüzler (kayıcılar) olarak bölümlendirmiştir.

4.1.2.4.1. Patlamalı Ünsüzler (b, p, t, d, k, g)

‘p’ ötümsüz, patlamalı, çift-dudak ünsüzüdür (Demircan, 2009: 45).

‘b’ ötümlü, patlamalı, çift-dudak ünsüzüdür (Demircan, 2009: 45).

‘d’ ötümlü, patlamalı, dişardı ünsüzüdür. Arapçadan alıntı sözcüklerdeki ikinci ‘d’ dilucu – damakönü ünsüzüdür: haddi gibi (Demircan, 2009: 45-46).

‘t’ ötümsüz, patlamalı, dişardı ünsüzüdür. Arapçadan alıntı sözcüklerdeki ikinci ‘t’ dilucu – damakönü ünsüzüdür: hatta gibi (Demircan, 2009: 45).

‘k’ ve ‘g’ için özel bir durum söz konusudur. Ön ve art ünlülerle kullanımına göre değişik özellikler göstermektedir (Demircan, 2009: 46).

İki değişik ‘k’ ünsüzü bulunmaktadır: Ötümsüz patlamalı damak önü ünsüzü olan ‘k’: kâr, bekâr, kâşif, mekân... ve ötümsüz patlamalı damak ünsüzü olan ‘k’ : kim, yokuş, çocuk, kes... ‘k’ art ünlülerle kullanıldığında yumuşak damağa yakın bir yerde, ön ünlülerle kullanıldığında sert damakta oluşur. ‘k’nin ön damakta oluşması olayına damaksıllaşma, arka damakta oluşması olayına yumuşak damaksıllaşma denmiştir. Demircan (2009: 46) damak ünsüzü ‘k’ ile damak önü ünsüzü ‘k’ nin söylenişinin karıştırıldığını, damak önü k’sinin damak k’si gibi seslendirildiğini belirtir. Türkçede alıntı sözcükler oldukça aradaki ayrımın eğitim aracılığıyla yerleştirilmesi gerektiğini belirtir. Dilde ‘mekân’ sözcüğü varsa buradaki k’yi art damakta oluşturmak eğitimle düzeltilmesi gereken bir yanlıştır. Ayrıca bu sözcüklerin sesletiminin sözlüklerde de bulunması gerektiğini savunur.

İki değişik ‘g’ ünsüzü bulunmaktadır: ötümlü, patlamalı, damak ünsüzü olan ‘g’ : gir, bilgi, gör... ve ötümlü, patlamalı, damak-önü ünsüzü olan ‘g’ : gâvur, gâh, gûya, rüzgâr... Damak ünsüzü ‘g’ ve damak-önü ünsüzü ‘g’nin söylenişinin de

karıştırıldığını, damak-önü ünsüzü olan ‘g’ nin doğru telaffuz edilmediğini belirtmektedir. Bu sorun da ancak eğitim yoluyla aşılabilir (Demircan, 2009: 46-47).

Demircan (2009: 46-47) diğer araştırmacılardan farklı olarak yeni bir patlamalı ünsüzden bahseder: /ʔ/. Bu ötümsüz, patlamalı bir gırtlak ünsüzüdür. Bu ses oluşurken ses telleri birleşip ani bir hareketle açılır, ses gırtlakta oluşur. Ünlü ile başlayan bir sözcük bile aslında /ʔ/ ünsüzü ile başlar. Çünkü ünlüyü oluştururken de ses telleri zorunlu bir kapantı oluşturur. Bu kapantı da /ʔ/ ünsüzünü doğurur. Aslında bu açıdan bakıldığında tüm sözcüklerin ünsüzle başladığı söylenebilir. Demircan /ʔ/ ünsüzü için (‘) simgesini de kullanır. Bu da Arapçadaki hemze işaretine denk gelmektedir. Ama /ʔ/ ünsüzünün kullanım kapsamı hemzeden geniştir. Demircan /ʔ/ ünsüzünün Türkçe sözcüklerde yalnızca sözcük başında kullanıldığını belirtir. Fakat Arapçadan alıntı sözcüklerde sözcük ortasında da bulunabildiğini ifade eder: mes’ul, te’lif, mel’un gibi.

/ʔ/ ünsüzünü yazıda göstermek için önceden (‘) işaretinin kullanıldığını ifade eden Demircan (2009: 47), özleşme sürecinde bu kesme iminden vazgeçilmesi üzerine yeni Türk alfabesinde /ʔ/ ünsüzünü belirtecek bir işaretin bulunmadığını dile getirir.

Bütün patlamalı ünsüzler düz ünlülerle düz, yuvarlak ünlülerle yuvarlak bir biçim alarak dudaksıllaşma kuralına uyarlar. Ötümsüz patlamalı ünsüzler sözcük başında üflelidir. (Özsoy’un tabiriyle solukludur.) Eski Türkçeden günümüze gelen ve uzun ünlü içeren sözcükler dışında (ad gibi) sözcük sonunda ötümlü patlamalı ünsüzler bulunmaz (Demircan, 2009: 48).

4.1.2.4.2. Patlamalı – Sızmalı Ünsüzler

‘ç’ ötümsüz, patlamalı-sızmalı, dişseti-damakönü ünsüzüdür. Demircan (2009: 49), benzeşim sonucu ç ünsüzünün söyleyişte ‘ş’ye dönüşebildiğini belirtir. ‘t’ ve ‘l’ ünsüzlerinden önce yer alan ç, söyleyişte ş ünsüzüne dönüşür: açtı>aştı, güçlü>güşlü...

‘c’ ötümlü, patlamalı-sızmalı, dişseti-damakönü ünsüzüdür. Düz ve yuvarlak ünlülerle kullanıldığında bu ünlülerin dudak durumuna uyarak dudaksıllaşır. Alıntı sözcükler dışında Türkçede sonda yer almazlar (Demircan, 2009: 49).

4.1.2.4.3. Sızmalı Ünsüzler

‘f’ ötümsüz, sızmalı, altdudak-üstdiş ünsüzüdür (Demircan, 2009: 50).

‘v’ ötümlü, sızmalı, altdudak-üstdiş ünsüzüdür. Bu ünsüz yuvarlak ünlülerle kullanıldığında çift dudaksıl yarı ünlü ‘w’ sesine dönüşür (Demircan, 2009: 50).

‘s’ ötümsüz, sızmalı, dilucu-dişseti ünsüzüdür (Demircan, 2009: 50).

‘z’ ötümlü, sızmalı, dilucu-dişseti ünsüzüdür (Demircan, 2009: 50).

‘ş’ ötümsüz, sızmalı, dilönü-sertdamak ünsüzüdür (Demircan, 2009: 50).

‘j’ ötümlü, sızmalı, dilönü-sertdamak ünsüzüdür. Fransızca ve Farsçadan alıntı sözcükler aracılığıyla Türkçeye girmiştir. Fakat bu ünsüzün Türkçeye ait olmadığı söylenemez. Türkçede yansıma sözcüklerde ve Anadolu ağızlarındaki yansımadan türemiş sözcüklerde kullanılır: vjt, vjj, bujlanmak: uyuşmak (Kars), bejdirme: bazlama, mij: sis, duman (Elazığ) gibi (Demircan, 2009: 50-51).

‘h’ ötümsüz, sızmalı/kayıcı, gırtlak ünsüzüdür (Demircan, 2009: 51).

“Ötümlü sızmalı ünsüzler, sözcük sonunda yarı ötümsüzleşirler.” (Demircan, 2009: 52).

4.1.2.4.4. Yan (Akıcı) Ünsüzler

Dilimizde iki çeşit l görülmektedir (Demircan, 2009: 52).

Ötümlü, yan, dilucu-dişseti ünsüzü olan l: Akıcı bir ünsüzdür. Ön ve art ünlülerle kullanılır: leylek, lak lak, bilge, saldır, salça, göl, yol gibi. Demircan (2009: 52-53) bu l’yi kendi içinde ikiye ayırır: ince l ve kalın l. Ön ünlülerle kullanılanı ince l, art ünlülerle kullanılanı kalın l’dir.

Ötümlü, dilönü-sertdamak, ünsüzü olan l: Türkçeye alıntı sözcükler aracılığıyla girmiştir. û, â, ô ünlüleriyle kullanılır: lâf, hâlâ, gôl gibi (Demircan, 2009: 52).

‘l’ ünsüzü ötümsüz ünsüzlerden önce ve sonra, sözcük sonunda yarı ötümsüzleşir: cilt, kalk, kütle, dal gibi (Demircan, 2009: 53).

4.1.2.4.5. Çarpmalı (Akıcı) Ünsüz

‘r’ ötümlü, çarpmalı, dilucu-dişseti ünsüzüdür, akıcı bir sestir (Demircan, 2009: 53).

‘r’ ünsüzünün iki çeşidi vardır. Biri sözcük başında ve ortasında yer alan çarpmalı r, diğeri sözcük sonunda yer alan sızmalı ve ötümsüz r’dir. Diğer kaynaklarda sonda yer alan sızmalı ve ötümsüz r’nin söyleyişte düşürüldüğüne değinilmiştir. Fakat Demircan (2009: 53)’da böyle bir bilgiye rastlanmamıştır.

4.1.2.4.6. Geniz Ünsüzleri

‘m’ ötümlü, çift dudak, geniz ünsüzüdür. Demircan (2009: 53), eski Türkologların belirttiğinin aksine Türkçede sözcük başında m’nin bulunduğunu ifade eder. Örnek olarak da yansıma sözcükleri gösterir: mırıltı, mışıl mışıl, mızımız gibi.

Bunun yanı sıra f, v diş dudak ünsüzlerinden önce gelen m’nin çift dudaksıl değil, altdudak üst dişil olarak oluştuğunu belirtir.

‘n’ ötümlü, dilucu-dişseti, geniz ünsüzüdür. Diğer araştırmacılar bu ünsüzün ‘ne, nasıl, niçin’ gibi soru sözcükleri dışında Türkçede sözcük başında bulunamayacağını belirtir. Demircan bu ayrıma girmeden n’nin sözcük başında, ortasında ve sonunda yer aldığı örnekler vermekle yetinmiştir (Demircan, 2009: 54).

b ve p’den önce yer alan n ünsüzü söyleyişte m ünsüzüne dönüşür: en büyük > em büyük, gün boyu > güm boyu gibi (Demircan, 2009: 54).

f ve v’den önce yer alan n ünsüzü söyleyişte m ünsüzüne dönüşür. f, v altdudak üst dişil ünsüzlerinin etkisiyle dilucu-dişseti olan n ünsüzü dudağa kayar ve çift dudaksıl m’ye dönüşür: son ver > som ver gibi (Demircan, 2009: 54).

k ve g ünsüzlerinden önce kullanılan n sesi yumuşak damaksıl olarak oluşur. Bu ünsüz eski yazıda nazal n (ŋ) adıyla anılmaktadır: soğül, reŋk (Demircan, 2009: 54).

n ve m ünsüzleri yuvarlak ünlülerle kullanıldığında dudakların öne doğru uzamasıyla oluşurlar. Diğer bir ifadeyle dudaksıllaşır (Demircan, 2009: 54).

4.1.2.4.7. Yarı Ünlüler/Ünsüzler, Kayıcılar

Bu ünsüzler oluşumları itibariyle ünlülere benzemekle birlikte tek başına hece oluşturamamalarıyla ünlülerden ayrılırlar. Yarı ünlü özelliği gösterdiklerinden kendilerinden önce gelen ünlüyle birlikte kayan ünlü oluştururlar (Demircan, 2009: 54-55).

‘y’ ötümlü, dilönü-sertdamak ünsüzüdür. Yarı ünlüdür, kayıcı sestir. Sözcük sonunda yarı ötümsüzleşir. Hece başında yarı ünlü özelliği gösterirken hece sonunda kendinden önceki ünlüyle birleşerek kayıcı işlevi görür (Demircan, 2009: 55).

Örnek: yün (yarı ünlü)

çiy (kayıcı ünsüz (iy))

(Demircan, 2009: 55)

‘w’ çift dudaksıl bir yarı ünlüdür. v ünsüzünün yuvarlak ünlülerle kullanılmasıyla oluşur. Sözcük başında yarı ünlü, sözcük sonunda kayıcı ünsüz özelliği gösterir (Demircan, 2009: 55).

Örnek: vur [wur] (yarı ünlü)

döv [döw] (kayıcı (öw))

(Demircan, 2009: 55)

‘ğ’ bir dil ardı-yumuşak damak ünsüzüdür. Yarı ünlülük ve kayıcılık özelliği gösterir. Sözcük başında bulunmaz. Hece başında yarı ünlü, hece sonunda kayıcı ünsüzdür (Demircan, 2009: 55).

Örnek: dağıl [da.ğıl] (yarı ünlü)

yağ (kayıcı ünsüz (ağ))

(Demircan, 2009: 55)

Demircan (2009: 55), bu sesin kesin olarak kayıcı veya akıcı olarak sınıflandırılabilmesi için ölçümlü bir çalışma yapılması gerektiğini ifade eder. İşlevi gereği akıcılardan çok kayıcılara benzediği için bu kategoriye aldığını belirtir.

‘h’ ötümsüz, gırtlak ünsüzüdür, kayıcıdır. Ünlülerden ötümsüz olması sebebiyle ayrılır. Oluşumu sırasında engelle karşılaşmaması açısından ünlülere benzer. ‘ğ’ gibi kendinden bir önceki ünlüye dâhil olarak onu uzatabilir: töhmet > tö:met (Demircan, 2009: 55).

Tablo 17
Tansu (1963) Ünsüz Tablosu

BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE										
	Patlamalı		Sızıcılar		Çarpmalı Vurmali (Akıcı) Titrek		Burun		Yarı Ünlü Ünsüz		Ağızsız
	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	
Çift dudak	b	p					m				m, n dışında- ki tüm ünsüzler
Diş-Dudak			v	f							
Asıl Diş	d	t	z	s	l, r		n				
Sert Damak	c	ç	j	ş					y		
Yumuşak Damak	g	k									
Gırtlak		(^h)	h	h							

4.1.2.5. Tansu (1963)'ya Göre Ünsüzler

Ünsüzler ciğerlerden gelen havanın engellenmesi sonucu oluşur. Bu engellenmenin biçimine ve yerine göre ünsüzler iki gruba ayrılır:

- Boğumlanma tarzına göre ünsüzler
- Boğumlanma yerine göre ünsüzler

4.1.2.5.1. Boğumlanma Tarzına Göre Ünsüzler

4.1.2.5.1.1. Kapantılı Ünsüzler

Ses yolu tamamen kapanır (Tansu, 1963: 57).

4.1.2.5.1.1.1. Patlamalı Ünsüzler: p, b, t, d, ç, c, k, g (Tansu, 1963: 57)

4.1.2.5.1.1.2. Burun Ünsüzleri: m, n (Tansu, 1963: 57)

4.1.2.5.1.2. Daraltılı Ünsüzler: f, v, s, z, ş, j, h, l, r, y

Ses yolu daralır (Tansu, 1963: 57).

4.1.2.5.1.2.1. Sürtünücüler

Ciğerlerden gelen hava daralan ses yoluna sürtünerek geçer (Tansu, 1963: 57).

4.1.2.5.1.2.2. Sızıcılar

Ciğerlerden gelen hava ses yoluna sürtünerek geçmekle birlikte bu ünsüzlerde ses yolu sürtünücülere göre daha dardır. Bu nedenle ünsüz çok dar olan ses yolundan sızar (Tansu, 1963: 58).

Daraltılı ünsüzlerden s, z 'ıslık ünsüzleri', ş, j 'fışılı ünsüzler' olarak adlandırılmıştır. Bu ifadelere sadece Tansu'da rastlanmıştır (Tansu, 1963: 58).

Ayrı bir yan başlık altında 'selenliler'e yer verilmiştir. Diğer kaynaklarda akıcı ünsüzler adıyla geçen ünsüzlere bu kaynakta 'selenliler' denmiştir. 'l, r, y, n, m'

ünsüz olmakla birlikte ünlü özellikleri de gösterdiklerinden selenli olarak tanımlanır (Tansu, 1963: 58).

‘l’ nin oluşumu esnasında dil ucu ağzın orta kısmını kapatır ve hava ağzın yan boşluklarından geçer. Bu nedenle bu ünsüz için ‘yan boğumlanmalı’ ifadesi kullanılmıştır ve akıcı bir ünsüz olduğu belirtilmiştir. Tansu (1963: 58), ince ve kalın olmak üzere iki l’nin varlığından bahseder. Ön ünlülerle kullanılan l (bölmek) ince l, art ünlülerle kullanılan l (kalmak) kalın l’dir.

‘r’ titreşim (yuvarlanan) bir ünsüzdür. Dilin hava akımını hızlı aralıklarla engellemesinden dolayı bu adı almıştır. Fakat ‘r’ oluşurken bazı durumlarda dil titreşmez ve tek vuruşla yetinir. Bu tür ‘r’ler için de ‘tek vuruşlu yuvarlanmayan r’ ifadesi kullanılır (Tansu, 1963: 58-59). Türkçemizdeki r’lerin çoğu diş eti fonemidir (Tansu, 1963: 78).

‘m ve n’ ünsüzleri ağız yolunun kapanması ve gelen havanın burundan sızması yoluyla oluşur. Hem kapantılı hem sızıcı özelliği gösterdiği söylenebilir. Tınlamaları genizde meydana geldiği için bunlara ‘geniz ünsüzleri’ de denir. Bu açıdan bakılınca Türkçenin ünsüzleri ‘ağız’ ve ‘geniz’ ünsüzleri olarak ikiye ayrılabilir. ‘m, n’ dışındaki ünsüzler ağız ünsüzleridir (Tansu, 1963: 59).

‘y’ yarı ünlü adı verilen tek sestir. y oluşumu bakımından ‘i’ ünlüsüne benzemekle birlikte ciğerlerden gelen havanın dar ses yoluna sürtünerek geçmesiyle de bir ünsüz özelliği gösterir (Tansu, 1963: 59).

Ünsüzler ses kırılganlığının durumuna göre ikiye ayrılmışlardır: Ötümlü ünsüzler ses tellerinin titreştiği ünsüzlerdir. Ötümsüz ünsüzlerse ses tellerinin titreşmediği ünsüzlerdir. Ünlüler ses tellerini titrettiğinden ötümlüdürler. Ötümsüz ünsüzler ötümlülere göre daha kuvvetlidir. Çünkü ötümlü ünsüzler güçlerinin bir kısmını ses tellerini titreştirmek için harcarlar. Ötümlü ünsüzler için ‘yumuşak’, ötümsüz ünsüzler için ‘sert’ ifadesi kullanılabilir (Tansu, 1963: 59). (Bu noktada Tansu ile Güler ve Hengirmen adlandırma açısından bir ortaklık yakalamış olur.)

4.1.2.5.2. Boğumlanma Yerine Göre Ünsüzler

4.1.2.5.2.1. Ağız Dışı Ünsüzleri

4.1.2.5.2.1.1. Dudak Ünsüzleri

4.1.2.5.2.1.1.1. Çift Dudak Ünsüzleri: p, b, m

Bunlar aynı zamanda kapantılı-patlamalı ünsüzlerdir (Tansu, 1963: 68).

4.1.2.5.2.1.1.2. Diş Dudak Ünsüzleri: f, v

Alt dudağın üst kesici dişlere değmesiyle elde edilen daraltıcı sızıcı ünsüzlerdir (Tansu, 1963: 68).

4.1.2.5.2.2. Ağız İçi Ünsüzleri

4.1.2.5.2.2.1. Asıl Diş Ünsüzleri: d, t, z, s, n, l, r

Dilin dişlere dokunmasıyla elde edilir (Tansu, 1963: 68).

‘s’ ve ‘z’ ünsüzleri ‘ışıklı ünsüz’ adıyla da bilinmektedir (Tansu, 1963: 76). Bu adlandırmaya sadece Tansu (1963: 62)’da rastlanmıştır. ‘s’ ötümsüz, ‘z’ ötümlüdür.

‘d’ ve ‘t’ patlamalı diş ünsüzleridir (Tansu, 1963: 68). ‘d’ ötümlü, ‘t’ ötümsüzdür (Tansu, 1963: 62).

4.1.2.5.2.2.2. Sert Damak Ünsüzleri: c, ç, ş, j, k, g

Dilin damağın ön bölümüne dokunmasıyla oluşan ünsüzlerdir (Tansu, 1963: 68-69).

‘c’ ünsüzüyle başlayan sözcükler yabancı kökenlidir. ‘c, ç’ ünsüzleri sert damakta kapanmalı bir şekilde oluşan ünsüzlerdir. Bu ünsüzlere damaksıllaşmış diş ünsüzleri de denilmektedir (Tansu, 1963: 76).

‘ş, j’ ünsüzleri ‘fişiltılı ünsüzler’ adıyla da bilinmektedir. Bu adlandırmaya sadece Tansu (1963: 76)’da rastlanmıştır. ş ötümsüz, j ötümlüdür (Tansu, 1963: 62). ‘j’ halk dilinde c’ye dönebilmektedir: ajans > acans gibi (Tansu, 1963: 76).

Sert damakta oluşan ‘k, g’ ünsüzleri ön ünlülerle kullanılır ve eski yazımda ك ve گ simgeleri ile gösterilir (Tansu, 1963: 74).

4.1.2.5.2.3. Ağız Gerisi Ünsüzleri: g, k, (‘), h

Bu ünsüzler boğaz, gırtlak, yutak bölümünde oluşur. Sert damakta oluşan k ve g’den farkı buradaki k, g ünsüzlerinin yumuşak damağın yakınında oluşmalarıdır (Tansu, 1963: 69). Artdamakta oluşan k ve g ünsüzleri art ünlülerle kullanılır ve eski yazımda ق ve غ simgeleri ile gösterilir (Tansu, 1963: 74).

4.1.2.5.2.3.1. Gırtlak Kapanma Ünsüzü

(‘) ünsüzü Arapçada bulunan hemze (ء) veya daha şiddetli hâli olan ayın (ع) sesidir. Patlama zayıf bir şekilde gerçekleşirse hemze, kuvvetli bir şekilde gerçekleşirse ayın sesi oluşur. Bu ünsüz gırtlak kapanma ünsüzü olarak adlandırılır ve Arapçadan alıntı sözcüklerde bulunur. Hemze sesi, ses tellerinin aniden birleşip açılmasıyla gırtlak bir patlamayla oluşur. Maraş ve Gaziantep ağızlarında bu ünsüze rastlanır (Tansu, 1963: 71).

Demircan patlamalı gırtlak ünsüzünü hemze ve ayın sesiyle sınırlamaz. Bu ünsüzün ünlü ile başlayan her sözcüğün başında bulunduğunu belirtir. Patlamalı gırtlak ünsüzünü [ʔ] işareti ile gösterir. Fısıltıyla konuşulduğunda da ses tellerinin birleşip ayrılırken gırtlakta patlama oluşturduğunu belirtir. Patlamalı gırtlak ünsüzüne Demircan (2009: 46-47)’ın ve Tansu (1963: 71)’nin kaynaklarında rastlanmıştır. Tansu, gırtlak patlamalı ünsüzünün sözcük başında da bulunabileceğini söyleyerek Demircan’la aynı yönde görüş bildirmiştir. Almancada sözcük başındaki vurgulu ünlülerin önünde gırtlak patlamalı ünsüzün işitildiğini belirtir. Demircan Türkçede de ünlü başlangıcı patlaması olduğunu belirtir.

4.1.2.5.2.3.2. Gırtlak Daralma Ünsüzü

Eski yazımda ه , ح , خ ünsüzleri, gırtlak daralma ünsüzleri, genellikle yabancı dillerden alınmış sözcüklerde bulunur. Türkçe örneği azdır. Gırtlaktaki ses kışırları oldukça birbirine yakın olduğu için hava kışırlardan sürtünerek geçer. Bu nedenle bu

ünsüze ‘gırtlak üfleme fonemi’ de denir. Gırtlak daralma ünsüzü genellikle kalın ünlülerle kullanılan h’dir: hayret, hata sözcüklerinde olduğu gibi (Tansu, 1963: 72).

4.1.2.5.2.3.3. Damak Kapanma Ünsüzleri (k, g)

Yukarıda da belirtildiği gibi ön ünlülerle oluşan k, g ön damak ünsüzleri, arka ünlülerle oluşan k, g art damaksıl ünsüzleridir. Ön ünlülerle kullanılan k ve g için yumuşak k ve yumuşak g ifadelerini kullanan tek araştırmacı Tansu’dur. Arapça ve Farsça’dan alıntı sözcüklerde bulunan uzun art ünlülerin önünde kullanılan k ve g yumuşak k ve yumuşak g olarak adlandırılır. Tansu, Arapça ve Farsçadan alıntı sözcüklerdeki uzun ünlüler için ‘uzun art ünlü’ ifadesini kullanan tek araştırmacıdır.

4.1.2.5.2.3.4. Damak Daralma Ünsüzleri

Bunlar [x] ve ğ ünsüzleridir.

Boğazdan telaffuz edilen [x] ünsüzü ötümsüz sızıcı damak ünsüzüdür: halife (Tansu, 1963: 75). İki ünlü arasında kaldığı zaman ötümlüleştiği belirtilmiştir (Tansu, 1963: 73).

‘ğ’ nin [x] ünsüzünden farkı ötümlü olmasıdır. Bu ünsüz İstanbul Türkçesinde iki ünlü arasına denk geldiğinde düşer: ağa > a’a > â. Orta Anadolu ağızlarında ğ ünsüzü y veya v’ye dönüşebilir: eğlenmek > eylenecek, soğan > sovan (Tansu, 1963: 76).

Sesin işitilebilme gücü ses yolunun açıklığıyla ilgilidir. Diğer araştırmacılardan farklı olarak Tansu (1963: 79) ünsüzleri duyulabilirliklerine göre sınıflara ayırmıştır:

Sıfır derecedeki tipler: p, t, k, b, d, g, ğ, c, ç (Ses yolunun en kapalı olduğu sesler)

Bir derecedeki tipler: f, v, s, z, ş, j, h, [x], g (gayn)

İki derecedeki tipler: m, n, ñ

Üç derecedeki tipler: l, r

Dört derecedeki tipler: y, (w)

Beş derecedeki tipler: i, ı, u, ü

Altı derecedeki tipler: e, o, ö

Yedi derecedeki tipler: a

Tansu (1963: 84), bir ünsüz için ötümlü ve ötümsüz ifadelerini kullanmanın keskin bir uygulama olacağını belirtir. Çünkü ötümlülük ile ötümsüzlük arasında birçok derece bulunmaktadır. Tansu bu yargıya sesyazarlarla yaptığı incelemeler sonucunda ulaşmıştır. Bu yönde görüş bildiren tek araştırmacıdır.

Tablo 18
Volkan Coşkun'un Ünsüz Tablosu

BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE		BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE											
		Patlamalı		Patlamalı Sızmalı Patlamalı Sürtünmeli SIZICI		Çarpmalı Vurmali (Akıcı) Titrek		Yan (Akıcı)		Genizsil Burun		Yarı Ünlü Ünsüz	
		Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz	Tonlu	Tonsuz
Dudak		b	p							m			
Diş-Dudak				v	f								
DAMAK	Diş eti - Dil ucu	d	t			r		l		n			
	Diş eti - Dil önü			z	s								
	Diş eti ardı - Dil önü	c	ç	j	ş								
	Ön damak	g	k								y		
	Orta damak	k	g										
	Arka damak	k	g										
Gırtlak					h								

4.1.2.6. Coşkun (2010)'a Göre Ünsüzler

Coşkun (2010: 63-64) ünsüzleri ayırırken diğer araştırmacıların gruplamalarına yer verdikten sonra kendi farklı bir gruplama kullanmıştır.

Coşkun ünsüzleri ton, boğumlanma yeri, ses yolu ve hava yolu bakımından incelemiştir.

4.1.2.6.1. Ton Bakımından Ünsüzler

4.1.2.6.1.1. Tonlu Ünsüzler

Bu ünsüzler tonlu olma özelliklerini ses tellerinin titreşmesinden alırlar: b, c, d, g (ön, orta ve art damak g'leri), j, l (ince l, kalın l), m, n, r, v, z, y (Coşkun, 2010: 65).

4.1.2.6.1.2. Tonsuz Ünsüzler

Ses tellerinin titreşmediği ünsüzlerdir. Seslerini çarpma ve sürtünme yoluyla alırlar: ç, f, h, k (ön, orta ve art damak k'leri), p, s, ş, t (Coşkun, 2010: 65).

Tonlu ve tonsuz ünsüzler birbirinin karşılığı olup olmamalarına göre de gruplara ayrılır. Tonlu bir ünsüzün tonsuz ünsüzler arasında bir karşılığı bulunabilir. Bu ünsüzlere 'karşılıklı ünsüzler' denir. Türkçedeki karşılıklı ünsüzler şunlardır: b > p, c > ç, d > t, g (ön, orta, art) > k (ön, orta, art), v > f, z > s, j > ş (Coşkun, 2010: 65-66).

Karşılıklı ünsüzler dışında kalan ünsüzlerse karşılıksız ünsüzlerdir. Bu ünsüzler tonlu ve tonsuz karşılıklarına göre ikiye ayrılır: 'tonsuz karşılığı olmayan ünsüzler (m, n, l (ince ve kalın l), r, y)' ve 'tonlu karşılığı olmayan ünsüzler (h)' (Coşkun, 2010: 66).

4.1.2.6.2. Boğumlanma Yeri Bakımından Ünsüzler

"Ünsüzler isimlendirilirken asıl boğumlanma yerleri, yani hava akımının ilk kesildiği yer dikkate alınır.". Ünsüzlerin boğumlanması hususunda ana görevi üstlenen organ dildir (dil kökü, dil arkası, dil ortası, dil önü, dil ucu). Boğumlanmayı

sağlayan diğer organlar; dudak, diş, diş eti, diş eti ardı, ön damak, orta damak, art damak, küçük dil, yutak, gırtlak, ses telleri olarak sıralanabilir (Coşkun, 2010: 66-67).

4.1.2.6.2.1. Dudak Ünsüzleri

Dudak ünsüzleri b, p ve m ünsüzleridir. Alt dudak ve üst dudağın birleşmesi sonucu oluşurlar. ‘b’ ve ‘m’ ünsüzleri oluşurken ses telleri titreşir, ‘p’ ünsüzünde ise ses telleri titreşmez. Kısaca, ‘b’ ve ‘m’ ünsüzleri tonlu, ‘p’ ünsüzü ise tonsuzdur. Bu ünsüzlere çift dudak ünsüzleri denir (Coşkun, 2010: 68-69).

4.1.2.6.2.2. Diş – Dudak Ünsüzleri

“Türkiye Türkçesinde diş-dudak ünsüzleri, f ve v ünsüzleridir.” (Coşkun, 2010: 69). Alt dudağın üst ön kesici dişlere değmesi sonucu oluşurlar. Bu değme esnasında hava diş ile alt dudağın arasından sürtünerek geçer. ‘f’ ünsüzü tonsuz, ‘v’ ünsüzü ise tonlu bir ünsüzdür. ‘v’ diş-dudak ünsüzü, yuvarlak ünlülerle yan yana kullanıldığında (Örn: davul) çift dudak ünsüzü ‘w’ gibi çıkmaktadır. Fakat bunun gerçek bir ‘w’ ünsüzü olduğu söylenemez. Bu ünsüzün gerçek ‘w’ olabilmesi için yuvarlak ünlüler dışındaki ünlülerle de kullanılması gerekir. İngilizcedeki ‘will, west, work’ örneklerinde olduğu gibi (Coşkun, 2010: 69-70).

4.1.2.6.2.3. Diş Eti Ünsüzleri

“Türkiye Türkçesinde diş eti ünsüzleri, d, l, n, r, s, t, z ünsüzleridir.”. Diş eti–dil ucu ünsüzlerinden ‘s’ ve ‘t’ ünsüzleri tonsuz, geri kalanları ise tonludur (Coşkun, 2010: 70).

Bu ünsüzlerden ‘n’ ünsüzü, tonlu havanın burundan çıkması sonucu oluştuğu için aynı zamanda bir burun ünsüzüdür (Coşkun, 2010: 70).

Diş eti ünsüzlerinden ‘l’ dil ucunun üst diş etine temas etmesi sonucu oluşur. Bu esnada hava dilin yan kısımlarından dışarı çıkar. Bu nedenle bu ünsüze ‘yan ünsüz’ de denmektedir. ‘l’ ünsüzünün iki farkı alt birimi vardır: İnce ünlülerle birlikte sesletilirken ince l, kalın ünlülerle birlikte sesletilirken kalın l biçimini alır (Coşkun, 2010: 71).

‘r’ ünsüzü dil ucunun üst diş etine değmesi ve gelen tonlu havanın dil ucunu titreştirmesi sonucu oluşur. Bu nedenle ‘titrek ünsüz’ adıyla da anılır (Coşkun, 2010: 72).

Diş eti – dil ucu ünsüzlerinden ‘d’ tonlu, ‘t’ tonsuz bir ünsüzdür. Bu ünsüzlerin oluşumunda dil ucu diş etine dokunur (Coşkun, 2010: 72).

‘s’ ve ‘z’ ünsüzlerinin oluşumunda dil ucu; diş eti ve dişe yaklaşır. Hava akımı bu aradan geçer. ‘s’ tonsuz, ‘z’ tonlu olarak oluşur (Coşkun, 2010: 73).

4.1.2.6.2.4. Diş Eti Ardı Ünsüzleri

“Bütün dişin diş kökü adı verilen 1/3’lük bölümünü saran bağlı diş etlerinin paralelindeki damak örtüsüyle kaplanmış kısma, *diş eti ardı bölgesi* adı verilir. Bu bölüm, diş eti bitimiyle ön damak başlangıcı arasında yer alır.” (Coşkun, 2010: 73).

Bu ünsüzler; c, ç, j, ş ünsüzleridir. ‘c’ ve ‘ç’ ünsüzleri patlamalı, ‘ş’ ve ‘j’ ünsüzleri sürtünmelidir. ‘ç’, ‘ş’ tonsuz; ‘c’, ‘j’ tonlu ünsüzlerdir. Bu ünsüzlerden ‘c’ ve ‘ç’ ünsüzleri ‘karışık ünsüzler’dir. ‘c’ ünsüzü ‘d’ ve ‘j’ ünsüzlerinin karışımıyla, ‘ç’ ünsüzü ‘t’ ve ‘ş’ ünsüzlerinin karışımıyla oluşmuştur (Coşkun, 2010: 73).

‘ş’ ve ‘j’ ünsüzleri diğer ünsüzlerde bulunmayan bir özelliğe sahiptir. Bu ünsüzler oluşurken dudaklar ön tarafa doğru çıkıntı yapar (Coşkun, 2010: 74).

4.1.2.6.2.5. Ön, Orta ve Art Damak Ünsüzleri

“Ön damak ünsüzleri; y, k ve g ünsüzleridir.” (Coşkun, 2010: 74). ‘y’ ünsüzü dilin ortasının ön damağa yaklaşması sonucu oluşur. “Y ünsüzünün oluşturucu değerleri, *i* ünlüsünün oluşturucu değerlerine çok yakındır; bu sebeple bu ünsüz, yarı ünlü sayılır.” (Coşkun, 2010: 75).

Ön damakta oluşan ‘k’ ve ‘g’ ünsüzleri ön ünlülerle birlikte kullanılan ünsüzlerdir. Dilin orta kısmının ön damağa iyice değmesi sonucu bu ünsüzler kapantılı/patlamalı bir şekilde oluşur. ‘k’ tonsuz, ‘g’ tonlu bir ünsüzdür (Coşkun, 2010: 75).

Ön damak ünsüzü olan ‘k’ ünsüzünün ‘q’ harfiyle gösterilmesi gereksizdir. Çünkü ‘q’ ünsüzü yumuşak damağın sonunda oluşmaktadır (Coşkun, 2010: 75).

‘k’ ve ‘g’ ünsüzleri bir orta damak ünlüsü olan ‘ı’ ile birlikte kullanıldıklarında orta damakta oluşurlar ve orta damak ünsüzü adını alırlar (Coşkun, 2010: 75). ‘k’ ve ‘g’ ünsüzleri dilin arka kısmının art damağa değmesi sonucu art damak ünsüzü olurlar. Dilin arka kısmı art damağı kapatır. Bu kapanma ani bir açılmayla patlama oluşturur. Bu yüzden bu ünsüzlere ‘patlamalı ünsüzler’ de denir (Coşkun, 2010: 76).

‘k’ ve ‘g’ ünsüzleri yanlarındaki ünlünün oluşum yerlerine göre boğumlandıkları için bu ünsüzlere ‘bağımlı ünsüzler’ denmektedir (Coşkun, 2010: 75).

4.1.2.6.2.6. Gırtlak Ünsüzü

“Türkiye Türkçesinde gırtlak ünsüzü, h ünsüzüdür.” (Coşkun, 2010: 76). ‘h’ oluşurken hava akımı ses tellerinin iç çeperlerine sürtünür. Ses tellerini titretmediği için tonsuzdur (Coşkun, 2010: 76-77).

4.1.2.6.3. Ses Yolu Bakımından Ünsüzler

4.1.2.6.3.1. Kapantılı Ses Yolunda Oluşan Ünsüzler

Ses oluşumunda görevli olan organlar bu ünsüzleri oluştururken ses yolunu belli bir noktada tamamen kapatır. Akciğerlerden gelen hava bu kapanmayı patlama sesiyle açar. Bu nedenle bu ünsüzlere ‘patlayıcı ünsüz’ denir. Patlama tonsuz ünsüzlerde daha sık karşılaşılan bir durumdur. Türkçedeki patlayıcı ünsüzler; b, c, ç, d, g (ön, orta ve art damak g’leri), k (ön, orta ve art damak k’leri), p, t (Coşkun, 2010: 77).

4.1.2.6.3.2. Açık Ses Yolunda Oluşan Ünsüzler

Açık ses yolu dar ya da geniş olabilir. Dar ses yolunda oluşan ünsüzler sızıcı, geniş ses yolunda oluşan ünsüzler akıcıdır (Coşkun, 2010: 77).

4.1.2.6.3.2.1. Dar Ses Yolunda Oluşanlar

Bu ünsüzler dar ses yolundan sızarak geçerler. Bu nedenle bu ünsüzlere ‘sızııcı ünsüzler’ denir: f, h, j, s, ş, v, z (Coşkun, 2010: 77-78).

4.1.2.6.3.2.2. Geniş Ses Yolunda Oluşanlar

Ses yolu geniş olduğu için hava bu yoldan rahatça geçer. Bu nedenle bu ünsüzlere ‘akıcı ünsüzler’ denir: l (ince ve kalın), m, n, r, y (Coşkun, 2010: 78).

Akıcı ünsüzler arasında yer alan ‘r’ ünsüzü sözcük sonunda sızııcı ve tonsuz bir hâl alır (Coşkun, 2010: 147).

4.1.2.6.4. Hava Yolu Bakımından Ünsüzler

Hava akımının ağız veya geniz yolunu tercih etmesiyle oluşan ünsüzlerdir (Coşkun, 2010: 78).

4.1.2.6.4.1. Ağız Ünsüzleri

Bu ünsüzler boğumlanırken hava ağız yolunu takip ederek dışarı çıkar: b, c, ç, d, f, g (ön, orta, art), h, j, l (ince ve kalın), k (ön, orta, art), p, r, s, ş, t, v, y, z (Coşkun, 2010: 78).

4.1.2.6.4.2. Burun Ünsüzleri

Küçük dilin ağız yolunu kapatması sonucu hava akımı burun yolundan geçerek burun ünsüzlerini oluşturur: m, n (Coşkun, 2010: 78).

Coşkun (2010: 146-167) diğer araştırmacılardan farklı olarak (Selen hariç) sesleri laboratuvar ortamında incelemiştir. Ünlü, ünsüzleri bu çalışmalar doğrultusunda incelemiş ve açıklamıştır. Bu nedenle diğer araştırmacılardan farklı olarak kitabının ikinci bölümünü laboratuvar çalışmasının sonuçlarına ayırmıştır. Bu bölümde ‘Türkçedeki Ünlülerin Teknik Özellikleri ve Görüntüleri’ ve ‘Türkçedeki Ünsüzlerin Teknik Özellikleri ve Görüntüleri’ alt başlıklarına yer vermiştir.

4.1.2.6.5. Tonlu-Tonsuz Karışık Patlayıcı Ünsüzlerin Spektro Çıktıları

Ç ünsüzü, ortalama 80 ms'lik aperiodyk ses dalgalarından oluşur; frekans dağılımı, ortalama olarak 2000 Hz'den başlar ve 5000 Hz'in üzerine kadar çıkar. Ç ünsüzü de, c ünsüzü gibi önce patlayıp daha sonra sızıcılaştığı için *karışık ünsüz* olarak adlandırılır.” (Coşkun, 2010: 147).

ç ünsüzü (tʃ)

TONSUZ-KARIŞIK PATLAYICI ÜNSÜZLERİN SPEKTRO ÇIKTILARI

Ses dalgaları aracılığıyla bir sesin damağın hangi bölümünde oluştuğu belirlenebilir. “Ses dalgalarının üst frekanslarda yoğunlaşması, bu ünsüzün bir ön damak ünsüzü olduğunu ifade eder.” (Coşkun, 2010: 148).

‘y’ ünsüzünün ses dalgaları ünlü ses dalgalarıyla benzeşmektedir. Bu nedenle de ‘y’ye yarı ünlü denmektedir (Coşkun, 2010: 148).

‘h’ ünsüzü oluşurken enerji yoğunluğunun üst frekanslarda olması bu ünsüzün sızıcı bir ünsüz olduğunu gösterir (Coşkun, 2010: 148).

Akıcı ünsüzlerle ünlüler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ses dalgalarından net bir şekilde anlaşılmaktadır. Akıcı ünsüzlerde ses yolu ünlülere göre daha dardır. Her ikisinin oluşumu esnasında da ses telleri titreştiği için ses dalgaları periyodiktir (düzenlidir) (Coşkun, 2010: 149). Sürtünme ünsüzlerinde ses dalgaları aperiodyktir (Coşkun, 2010: 152).

‘k’, ‘g’ ünsüzlerinin yanındaki ünlüye göre boğumlanma yerinin değiştiği, bu nedenle bunlara ‘bağımlı ünsüzler’ dendiği yukarıda belirtilmiştir. Bu ünsüzlerin yanındaki ünlüye göre nasıl bir değişim gösterdiği ses dalgalarından netçe

görülebilmektedir. Örneğin; ‘k’ ünsüzü ‘i’ ön ünlüsüyle kullanıldığında ses dalgaları oluşan rezonans odacıklarına bağlı olarak sonda genişlemektedir. Bir arka ünlü olan ‘a’ ile kullanıldığında ise ses dalgaları önde genişlemektedir (Coşkun, 2010: 154).

Spektro görüntüleri bir anlamda seslerin röntgenidir. Oluşum esnasında spektroda görülen ses dalgaları sayesinde incelenen sese dair birçok özelliği görebiliriz. Örneğin spektro ekranında ses dalgaları üstlerde karaltı oluşturuyorsa incelenen ses üst frekanslarda oluşuyor demektir. Eğer ses dalgaları ekranın her yanında karaltılar meydana getirmişse bu sesin oluşumu esnasında ses telleri birbirine yaklaşmış demektir. Bu şekilde oluşan ses de ‘h’ ünsüzüdür (Coşkun, 2010: 158).

Spektro görüntülerine bakarak o sesin nerede oluştuğu da öğrenilebilir. ‘d’ ve ‘g’ ünsüzlerinde olduğu gibi spektronun sağ kısmında dikey karaltılar oluşturan sesler dilin diş eti ve damağa değmesi sonucu oluşan seslerdir (Coşkun, 2010: 159).

Spektro görüntüleri ile ünsüzün damakta oluştuğu öğrenildikten sonra karaltı yoğunluğunu bakılarak bu ünsüzün damağın hangi bölümünde oluştuğu da öğrenilebilir. Örneğin ‘g’ ünsüzünün ince ünlüyle kullanıldığı bir durumda spektro ekranının sağ üst bölümünde yoğun bir karaltı görülmektedir. Kalın ünlüyle kullanıldığı durumda ise ekranın sağ alt bölümünde yoğun bir karaltı görülmektedir. Bu bilgi baz alınarak şöyle bir çıkarım yapılabilir: Spektro ekranındaki yoğun ses dalgaları ekranın üst bölümündeyseniz ince bir ünsüzden, alt bölümündeyseniz kalın bir ünsüzden söz edildiği söylenebilir. Bu çıkarım ‘k’ ve ‘g’ gibi yanındaki ünlüye göre oluşum yeri değişen bağımlı ünsüzler için geçerlidir (Coşkun, 2010: 159).

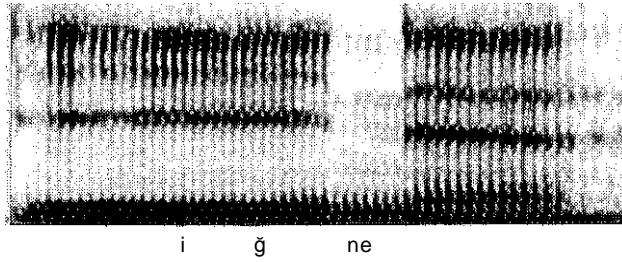
Türkçede ‘ğ’ ünsüzünün özel bir yeri vardır. Çünkü bu ünsüz harf olarak abecede yer almasına rağmen bir ses olarak sesletilmediği görüşü yaygındır. ‘ğ’ sadece işlevsel bir ses olarak görülmektedir. Bu nedenle olsa gerek, Coşkun da ‘ğ’ ünsüzünü ayrı bir başlık altında spektro görüntülerine dayanarak incelemiştir.

4.1.2.6.6. Türkçede Ğ'nin Görevi

Coşkun (2010: 161) öncelikle ‘ğ’yi bir ünsüz olarak nitelendiren araştırmacıların tanımlarına yer vermektedir: “Ğ, tonlu ve sızıcı bir arka damak sesidir.” Bu tanımın

Muharrem Ergin'in Türk Dil Bilgisi adlı kitabından alındığı belirtilmiştir. İkinci tanım ise Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri adlı kitaptan alınmıştır: “ğ, ünlü (tonlu) ve sızmalı bir art damak sesdeşidir.”

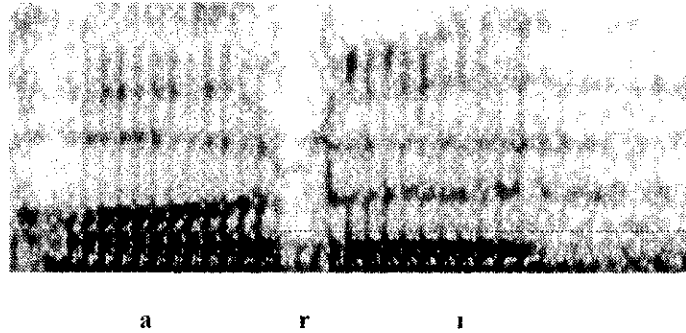
Coşkun (2010: 161) bu tanımlara şöyle bir soruyla karşı çıkıyor: “Eğer bu sesin diğer ünsüzler gibi kendine has nitelikleri varsa, bu ünsüz niçin kelime başında telâffuz edilemez?”. Coşkun bu soruyu ‘iğne’ sözcüğünün spektro görüntüsüyle detaylı olarak cevaplandırmıştır.

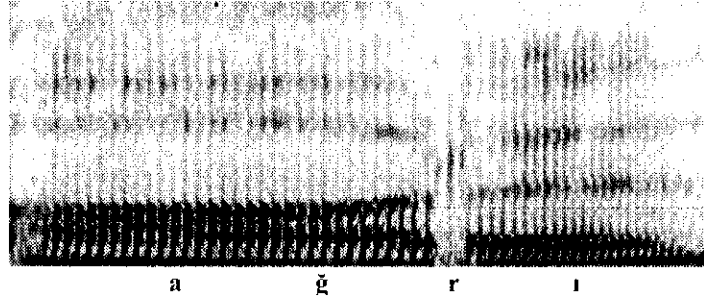

(Coşkun, 2010: 161)

En alttaki koyu çizgi 1. oluşturucuyu, üstteki ikinci koyu çizgi ise 2. oluşturucuyu göstermektedir. 1. ve 2. oluşturucuların ‘i’ ve ‘ğ’ seslerinde aynı hizada olduğu görülmektedir. Yani bu iki sesin frekansları aynıdır. Buradan ‘ğ’ sesinin kendini önceki ‘i’ ünlüsünü uzattığı anlaşılmaktadır. ‘ğ’ sesi kendinden önceki ünlüyü uzatmakla görevli olduğu için bir grafemdir. Coşkun (2010: 163) ‘h’ ünsüzünün de bazı sözcüklerde grafem görevi üstlendiğini belirtmiştir.

‘ğ’ nin bir grafem olduğunu ispatlayan bir başka örnek de ‘ağrı’ ve ‘arı’ sözcükleridir.

(Coşkun, 2010: 163)

‘ağrı’ sözcüğünde ‘a’ ve ‘ğ’ seslerinin frekans değerleri aynıdır. ‘ağ’ hecesinin ‘arı’ sözcüğündeki ‘a’ ünlüsünün uzun söylenmiş hâli olduğu görülmektedir. Kısaca ‘ğ’ sesi önündeki ‘a’ ünlüsünü uzatmıştır (Coşkun, 2010: 163). ‘ğ’ sesi bu işleviyle var olan sekiz ünlüden sonra gelip onları uzatarak Türkçeye sekiz uzun ünlü kazandırmıştır. ‘ğ’ nin bu uzatıcı etkisi fonetikte [:] işareti ile gösterilmektedir (Coşkun, 2010: 42).

‘ğ’ önüne gelen ünlüleri uzatmakla görevlidir ve sözcük başında bulunmaz. Bunların yanı sıra ‘ünlü+ğ’ birleşimini ‘ç, p, j’ ünsüzleri izleyemez (Coşkun, 2010: 164).

‘ğ’ ünsüzü Arapça ve Farsçadan alınan sözcüklerdeki hece sonunda ve başında bulunan art ve ön damak g’lerini de karşılamaktadır. Bu g’ler Türkçe yazı sisteminde ‘ğ’ye dönüşür: maglu:b > mağlup, nagme > nağme, ka:gaz > kâğıt... (Coşkun, 2010: 165)

Eski Türkçedeki g’lerin de günümüz Türkçesinde ‘ğ’ ye dönüştüğü görülmektedir. Coşkun bunun dilimize bir estetik kazandırdığını belirtmiştir. Çünkü bu sayede dilimizdeki ünlü sayısı artmış, ‘ağaç’, ‘ağır’, ‘yağış’ sözcüklerinde olduğu gibi iki ünlü yan yana gelebilmiştir. ‘ğ’ bir grafem olarak kabul edildiği için başlı başına bir sesletimi yoktur. Yazıda var olmasına rağmen söyleyişte yitirilir. Bu yüzden iki ünlü yan yana gelir. İki ünlünün yan yana telâffuz edilmesi sözcüğe işleklik kazandırmaktadır. Türkçede yana yan gelen ünlüler şunlardır:

		Kısa ünlüler							
		a	e	ı	i	o	ö	u	ü
Uzun Ünlüler	a:	+		+					
	e:		+		+				
	ı:	+		+					
	i:		+		+				
	o:	+						+	
	ö:		+						+
	u:	+						+	
	ü:		+						+

(Coşkun, 2010: 166)

Türkçede ünlü uyumunu bozmamak kaydıyla tüm ünlüler yan yana telâffuz edilebilir. Fakat ünlülerin yan yana telâffuz edilmesi diftong oluşturmaz. Türkçede aynı hecede iki ünlü bulunmaz, yani diftong yoktur. Bu nedenle ‘ğ’ nin ünlüleri uzattığı söylenebilir ama diftong oluşturduğu söylenemez (Coşkun, 2010: 166).

Coşkun (2010: 167) yazım, okunuş, söyleniş farkına da değinmiştir. Yazıda ve söylenişte ‘ğ’ sesini içeren sözcüklerin hecelere ayrılmasının farklı olduğuna değinmiştir. Örnek olarak ‘yağış’ sözcüğünü ele almıştır. ‘yağış’ sözcüğü söyleyişte ‘yağ-ış’ şeklinde hecelerine ayrılırken yazımda ‘ya- ğış’ şeklinde hecelerine ayrılır. Yazımda ‘ğ’ ünsüzünün ikinci hecede olmasının nedeni yazıda ‘ğ’ nin bir ünsüz olarak değerlendirilmesidir. Söylenişte ise fonetik gereği ‘ğ’ kendinden önceki

ünlüyü uzattığından o ünlüden ayırlamaz ve birinci hecede yer alır: [ya:-ıſ]. Buradan yazımda fonetik kurallara dikkat edilmediği yönünde bir çıkarıma ulaşabilir.

Ön ünlülerden sonra gelen ‘ğ’ sesi ‘y’ ünsüzüne dönüşebilir. Çünkü ‘y’ ünsüzü ön ünlüler gibi önde oluşur, yarı ünlü özelliği taşır ve oluşum frekansları dikkate alındığında bir ön ünlü olan ‘i’ ünlüsüne çok benzer: eğlence > eylence, değmek > deymek, öğle > öyle gibi (Coşkun, 2010: 167).

Tablo 19

Güler ve Hengirmen (2005) Ünsüz Tablosu

• Hengirmen ünsüzleri Sürekli (Daralma) Ünsüzleri ve Süreksiz (Kapanma) Ünsüzleri olmak üzere iki başlık altında incelemiştir. İki grup için de sert (ötümsüz) ve yumuşak (ötümlü) değerlendirmesi yapmıştır.					
		SÜREKLİ (DARALMA) ÜNSÜZLERİ		SÜREKSİZ (KAPANMA) ÜNSÜZLERİ	
		Sert /Ötümsüz	Yumuşak/Ötümlü	Sert/Ötümsüz	Yumuşak/Ötümlü
BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	ÇİFTDUDAK		m	p	b
	DUDAK-DİŞ	f	v		
	DİL UCU- DİŞ ARDI			t	d
	DİL UCU- DİŞ ETİ	s	n, r, z		
	DİL-ÖN DAMAK	ş	j, y	ç	c
	DİL UCU- ÖN DAMAK		l		
	DİL-ART DAMAK			k	g
	GIRTLAK	h			

4.1.2.7. Güler ve Hengirmen (2005)'e Göre Ünsüzler

Güler ve Hengirmen, ünsüzleri üç başlık altında incelemiştir: Çıkış yerine göre ünsüzler, çıkış biçimine göre ünsüzler ve ses tellerinin durumuna göre ünsüzler.

4.1.2.7.1. Çıkış Yerine Göre Ünsüzler

4.1.2.7.1.1. Çift Dudak Ünsüzleri (b, m, p)

Bu sesler ağzın tam kapanması sonucu patlama biçiminde ortaya çıkarlar (Güler ve Hengirmen, 2005: 18).

4.1.2.7.1.2. Dudak-Diş Ünsüzleri (f, v)

Üst dişlerin alt dudağa değmesi sonucu sürtünerek çıkarlar (Güler ve Hengirmen, 2005: 18).

4.1.2.7.1.3. Dil Ucu – Diş Ardı Ünsüzleri (d, t)

Güler ve Hengirmen (2005: 19) bu ünsüzlerin çıkış yerinin dışarıda olduğundan bahsetmiştir.

4.1.2.7.1.4. Dil Ucu- Diş Eti Ünsüzleri (n, r, s, z)

Dil ucunun üst sıra dişlerin etlerine değmesi sonucu oluşurlar (Güler ve Hengirmen, 2005: 19).

4.1.2.7.1.5. Dil Ucu -Ön Damak Ünsüzü (l)

Dil ucu diş etine ve ön damağa değerek bu sesi oluşturur (Güler ve Hengirmen, 2005: 19).

4.1.2.7.1.6. Dil –Ön Damak Ünsüzleri (c, ç, ş, y, j)

Dil ucunun biraz arkaya çekilmesi sonucu dilin iki yanı damağa değer ve bu sesler oluşur. Güler ve Hengirmen (2005: 19) bu sesler oluşurken dudakların hafif öne doğru çıktığını belirtmiştir. Bu ifadeden sonra bu durumun y için geçerli olmadığı belirtilmelidir.

4.1.2.7.1.7. Dil – Art Damak Ünsüzleri (g, k)

Dilin damağın arkasına doğru yükselmesiyle oluşan seslerdir (Güler ve Hengirmen, 2005: 19).

4.1.2.7.1.8. Gırtlak Ünsüzü (h)

Soluğun ses tellerini titremesi sonucu oluşur (Güler ve Hengirmen, 2005: 20).

4.1.2.7.2. Çıkış Biçimine Göre Ünsüzler

Güler ve Hengirmen (2005: 20) çıkış biçimine göre ünsüzleri süreksiz ünsüzler (kapanma ünsüzleri) ve sürekli ünsüzler (daralma ünsüzleri) olmak üzere ikiye ayırır. Süreksiz ünsüzler ses yolunda bir engelle karşılaşarak patlama sesine benzer bir sesle oluşan ünsüzlerdir: b, c, ç, d, g, k, p, t.

Sürekli ünsüzler ses yolunda bir kesintiye uğramadan havanın dar bir kanaldan çıkması sonucu oluşan ünsüzlerdir: f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z.

4.1.2.7.3. Ses Tellerinin Durumuna (Titreşimine) Göre Ünsüzler

Oluşurken ses tellerini titreştiren ünsüzler yumuşak (ötümlü), ses tellerini titreştirmeyen ünsüzlerse sert (ötümsüz) ünsüzlerdir (Güler ve Hengirmen, 2005: 21).

Sert ünsüzler: ç, f, h, k, p, ş, s, t

Yumuşak ünsüzler: b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z

Sese yönelik kaynaklar arasında bu ünsüzler için sert/yumuşak adlandırmasını kullanan tek kaynak Güler ve Hengirmen (2005)'tir.

Tablo 20

Deny (1951/2004) Ünsüz Tablosu

		BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE				
		Patlayıcı	Sızıcı	Titrek	Nazal	Yarı Ünlü
BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	Çift dudak	b, p			m	
	Diş-Dudak		f, v			
	Damak	k, g	ğ	l, l (artdamak ve öndamaksıl yanal)		
	Gırtlak	(')	h			
	Diş	t, d	s, z			
	Diş Arası					y
	Diş-Damak	c, ç	ş, j			

4.1.2.8. Deny (1951/2004)'e Göre Ünsüzler

Deny'nin ünsüz sınıflaması bilgi olarak olmasa da bölümleniş açısından yukarıdaki tablodan farklıdır. Çünkü Deny ünsüzleri 'boğumlanma tarzına göre' ve 'boğumlanma yerine göre' başlıkları altında sıralamamıştır. 'Ünsüzlerin Özellikleri' başlığı altında ünsüzlerin oluşum yerlerini belirten 'damak, diş, dişdamak, dudak ve gırtlak ünsüzleri' başlıklarına yer vermiştir. Bu başlıkların altında da farklı boğumlanma biçimleri farklı olan ünsüzleri bir arada vermiştir. Deny'nin ünsüz sınıflamasının diğer tablolarla karşılaştırılmasını kolaylaştırmak amacıyla-bilgilere sâdik kalınarak-tablo yukarıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Deny, ünsüzleri öncelikle tonlu ve tonsuz olarak sınıflandırmıştır. Tonlu ünsüzleri dudak sesleri, diş sesleri, dişdamak sesleri, damak sesleri ve gırtlak sesleri olmak üzere beş gruba ayırmıştır.

4.1.2.8.1. Dudak Ünsüzleri

Dudak ünsüzlerinde biri tonsuz (**p**), biri tonlu (**b**) iki patlayıcı; biri tonsuz (**f**), biri tonlu (**v**) iki sızıcı ünsüz bulunmaktadır. Sızıcı ünsüzler dudak diş hareketiyle oluşmaktadır (Deny, 1951: 19).

4.1.2.8.2. Diş Ünsüzleri

Tonsuz patlayıcı (**t**), tonlu patlayıcı (**d**); tonsuz sızıcı (**s**) ve tonlu sızıcı (**z**) olmak üzere dört adet diş ünsüzü bulunmaktadır (Deny, 2004: 20).

4.1.2.8.3. Diş-Damak Ünsüzleri

Tonsuz patlayıcı (**ç**), tonlu patlayıcı (**c**); tonsuz sızıcı (**ş**) ve tonlu sızıcı (**j**) olmak üzere dört adet diş-damak ünsüzü bulunmaktadır (Deny, 2004: 21).

Bunların yanı sıra '**r, l, y, n**' ünsüzleri de sızıcı diş ünsüzleri sayılmaktadır (Deny, 2004: 21).

4.1.2.8.4. Damak Ünsüzleri

Dilin damağa daha yakın dokunduğu durumlarda ıslanma meydana geldiği için bu yolla oluşan ünsüzler ıslak ünsüzlerdir. Damak ünsüzleri ince ünlülerle birlikte kullanıldığında ıslaktırlar, kalın ünlülerle birlikte kullanıldıklarında ıslak değildirler. â, û gibi uzun ünlülerin önünde bulunan damak ünsüzleri de (k, g) ıslaktır. Damak ünsüzleri ıslanma göz önünde bulundurulduğunda dört tanedirler: ıslak k, ıslak g, ıslak olmayan k, ıslak olmayan g (Deny, 1951: 22).

‘k’ tonsuz ünsüzdür. Damak ünsüzlerinden ıslak olmayan k, Doğu Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında gırtlaktan çıkar ve ‘h’ veya ‘g’/‘ğ’ ünsüzüne dönüşebilir: yakışı > yahşı, kan > gan gibi (Deny, 1951: 22-23).

Bir diğer damak ünsüzü g ise patlayıcı tonlu bir ünsüzdür. ‘gık, gıcır’ gibi yansıma sözcükler ve gaga gibi istisnai sözcükler dışında Türkçede ‘g’ ünsüzü kalın ünlülerle birlikte sözcük başında bulunmaz. Sözcük sonunda ‘g’ ünsüzüne rastlanmamaktadır. Sızıcı bir tonlu ünsüzden sonra sözcük içinde bulunabilir (Deny, 1951: 23).

Alıntı sözcüklerde de k ve g’nin ıslak olma kuralı aynıdır. Buna ek olarak yukarıda belirtildiği gibi uzun ünlülerden önce ıslak olduğu bilinmektedir (Deny, 1951: 23-24).

Bu damak ünsüzlerine ek olarak bir de sızıcı damak ünsüzlerinden bahsedilmiştir. Sızıcı damak ünsüzleri ‘h’ ve ‘ğ’dir (Deny, 1951: 24).

Tonsuz sızıcı damak ünsüzü ‘h’ye örnek olarak Almandaki ‘ach’ sözcüğü gösterilebilir. Bu ünsüze Türkiye Türkçesinde rastlanmamaktadır (Deny, 1951: 24).

Tonlu sızıcı damak ünsüzü ‘ğ’ Türkçede sadece ünlülerden sonra gelir. Kaybolma noktasına kadar yumuşadığı belirtilmekle birlikte görevinin kendinden önce gelen ünlüyü uzatmak olduğu ifade edilmiştir: aşağı > aşa gibi (Deny, 1951: 24).

Damak ünsüzleri bazı durumlarda, birlikte kullanıldığı ünlü veya ünsüzlerin etkisiyle değişime uğrayabilmektedir (Deny, 1951: 24).

g > ğ değişimi: İnce sesli sözcüklerdeki g ıslaktır ve yazıda ‘ğ’ harfi ile gösterilir: beğenmek, iğne, eğlenmek gibi. Bu ünsüzün ‘ğ’ olarak yazıldığı fakat ‘y’ olarak okunduğu belirtilmiştir: beyenmek, iyne, eylenmek gibi. Fakat aradaki ses değişiminin nedeni sesler arasındaki etkileşim açıklanmamıştır (Deny, 1951: 24-25).

Kalın sesli sözcüklerdeki ıslak olmayan ‘g’nin sürekli yumuşak damak sesi ğ’ye dönuştüğü belirtilmiştir (Deny, 1951: 25).

k > ğ değişikliği: Bu değişim Türkçede çok heceli isimlerin sonunda meydana gelir (Deny, 1951: 25).

g > v değişimi: Patlayıcı ünsüz olan g, yuvarlak ünlülerden sonra gelirse genellikle ‘v’ ünsüzüne dönuşür: gügercin > güvercin, sögmek > sövmek, gügenmek > güvenmek, koğmak > kovmak gibi (Deny, 1951: 25).

4.1.2.8.5. Gırtlak Ünsüzleri

Bu ünsüzler tonsuz sızıcı h, tonlu h ve hemze (ayn) olarak bilinen (‘) sesidir (Deny, 1951: 25-27).

(‘) kapanmalı bir gırtlak sesidir. Bu ses Türkçede özel bir hece kesimi meydana getirir (Deny, 1951: 25). Bu sestten önce gelen hece de kapalı hecedir (Deny, 1951: 26).

Örnekler:

mes’ul (me-sul şeklinde değil, mes-ul şeklinde telaffuz edilir.)

mes’ele (me- sele şeklinde değil, mes- ele şeklinde telaffuz edilir.)

me’şum (meyşum şeklinde değil, me-şum şeklinde telaffuz edilir.)

cür’et (cü-ret şeklinde değil, cür- et şeklinde telaffuz edilir.)

meb’us (me- bus şeklinde değil, meb-us şeklinde telaffuz edilir.)

mel’un (me- lun şeklinde değil, mel-un şeklinde telaffuz edilir.)

Bu ve bunun gibi sözcükleri (‘) ünsüzüne dikkat etmeden söylemenin özensiz söyleyiş olduğu belirtilmiştir (Deny, 1951: 26).

Soluklu tonsuz sızıcı ‘h’ ünsüzü kalın ünlülerle birlikte kullanılmaktadır. ‘ahi, ahu, dahi (edat)’ bu ünsüzü barındıran örneklerdir. ‘ahçı’ sözcüğü de tonsuz sızıcı gırtlaksız ünsüzü barındıran bir sözcüktür. ‘aşçı’ sözcüğünden gelmektedir. Günümüzde her iki yazımı da kabul edilmiştir (Deny, 1951: 27).

Bu ünsüzün kimi zaman telaffuzda kaybolabileceği de belirtilmiştir.

Örnek: tuhaf (tohaf, tuhaf, toaf, taaf şekillerinde telaffuz edilir.)

sabaha kadar (sabaa kadar şeklinde telaffuz edilir.)

sahife (sayıfa ya da sayfa şeklinde telaffuz edilir.)

(Deny, 1951: 28)

‘hane’ sözcüğüyle yapılan birleşik sözcüklerde de ‘h’ kaybına rastlanmaktadır.

Örnek: eczahane > eczane

hastahane > hastane

(Deny, 1951: 28)

Bu sözcüklerde ‘h’nin düşmesi sonucu yan yana kalan iki ‘a’ ünlüsü tek ve uzun bir ses olarak okunmaktadır (Deny, 1951: 28).

Tonlu h gırtlak ünsüzü Lorraine’de, Normandia’da, Fransız tiyatrosunun trajedilerinde, Almanca ve Fransızcada iki ünlü arasında yer alır: alcohol gibi. Bu ünsüze Türkçede ‘hacı, hangi, hendek, hakim’ gibi sözcükler örnek verilebilir. ‘dahi’ sözcüğü de bu örnekler arasında yer almaktadır. Fakat aynı sözcüğün tonsuz sızıcı ünsüz h için de verildiği görülmekte ve bu noktada bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Bu ünsüze örnek olarak yansıma sözcükler de verilmiştir: hıçkırmak, hüpürdemek gibi. Bu örneklerde de görüldüğü gibi bu ünsüz sözcük başında da bulunabilir: hafta, hiç, ah, höyük gibi (Deny, 1951: 28-29).

Tonsuz ünsüzler de tonlu ünsüzlerde olduğu gibi kendi içinde sınıflanmıştır. Bu ünsüzlerden ‘l, r, m, n’ akıcı ünsüzlerdir (Deny, 1951: 30-33).

4.1.2.8.6. Titrek Ünsüzler

4.1.2.8.6.1. Normal Titrek r: Dil ucunun titreşmesi sonucu oluşan bir titrek ünsüzdür. “Bu ses Türkçe veya yabancı kelimelerde bazen l ile yer değiştirir.” (Deny, 1951: 30) ‘r’ den ‘l’ ye ya da ‘l’den ‘r’ ye geçiş olabilmektedir.

Örnek: kerli ferli > kelli felli

bergüzar > belgüzar

teleme > tereme

güleş > güreş

(Deny, 1951: 30)

4.1.2.8.6.2. Yanal Titrek l: İki farklı yanal titrek l bulunmaktadır:

Düz l: İnce ünlülü Türkçe sözcüklerde bulunmaktadır: el, bilmeli gibi (Deny, 1951: 31).

Derin l: Arka ünlülü Türkçe sözcüklerde bulunan ve art damaktan çıkarılan bir ünsüzdür: kullanmak, balta gibi (Deny, 1951: 31).

Yabancı sözcüklerde l’nin telaffuzunda bazı farklı durumlar vardır:

“Genel kural şudur: Eğer kelime, yabancı asıllı olduğu unutulacak kadar çok kullanılıyorsa, l, kalın ünlülerin yanında derin olur.” (Deny, 1951: 31) . Bu derin ‘l’ ünsüzüne ‘karyola, lokanta’ sözcükleri örnek olarak verilebilir.

Düz l örnekleri içinse ‘general, liberal’ sözcükleri sıralanabilir (Deny, 1951: 31).

“Arapça ve Farsça kelimelerde l genellikle ıslaktır. Bu ıslanma, uzatma (inceltme) işareti alan â ve û ünlülerinin önünde daha hassastır. Örn: kelâm, belâ, malûl.” (Deny, 1951: 31).

“Halk diline geçmiş bazı Arapça kelimeler ise derin l ile telaffuz edilirler: halk, ak(1)l, as(1)l, fas(1)l, has(1)l, mal, fal, mal.” (Deny, 1951: 31)

Yine uzun a (â) önünde yer alan ‘l’ ünsüzü ıslak olarak telaffuz edilmektedir: laboratuar, lâmba, plâka gibi (Deny, 1951: 32).

Islak ‘l’ için ‘ince l’, ‘katıksız l’, ‘damak sesi l’ gibi ifadeler de kullanılmaktadır. Islak olmayan ‘l’ için de tumturaklı l ve art damaktan çıkan l ifadeleri kullanılmaktadır. ‘z’ sesinin ‘r’ sesine dönmesi anlamına gelen ‘rotasizm’ olayına da değinilmiştir. ‘gör-, göz’, ‘semir-, semiz’ sözcüklerinde kabul edilen görüşe göre r, z yönünde bir gelişme bulunmaktadır (Deny, 1951: 32).

Lambdaizm ise ‘l’ sesinin iyi söylenmemesi olayıdır. Altay dil ailesinden Moğolca ve Çuvaşçadaki ‘ş’ sesinin Türkçede l’ye denk gelmesi lambdaizm sonucudur (Deny, 1951: 32).

Yukarıda belirtilen titrek akıcı ünsüzlere ek olarak nazal n ve nazal m de eklenmelidir (Deny, 1951: 33). Nazal bir diş sesi olan ‘n’ye örnek olarak ‘nenni, ninni, ana, anne’ sözcükleri verilebilir (Deny, 1951: 33). Nazal bir dudak sesi olan m içinse ‘emmek, ummak’ sözcükleri örnek olarak verilebilir (Deny, 1951: 33). Tonlu ünsüzlerden sonuncusu ise yarı ünlü olan ‘y’ dir (Deny, 1951: 33).

Yukarıda belirtilen akıcı ünsüzlerden l, r, n hiçbir zaman sözcük başında bulunmazlar. Bu ünsüzlerle başlayan alıntı sözcükler ise konuşma dilinde başlarına bir ünlü alarak sesletilirler. ‘m’ ünsüzü Türkiye Türkçesinde fiil köklerinin başında bulunmaz. ‘y’ sesi ise sıkça sözcük başında bulunur: yılan, yıldız... (Deny, 1951: 33).

Tablo 21

Üçok (1951) Ünsüz Tablosu

OYNAKLANMA BİÇİMİNE GÖRE						
		Kapanma Fonemleri	Daralma Fonemleri			Akıcılar
			Sürtünücüler	Sızıcılar		
				Sızıcılar	Fışılıtlı Fonemleri	
OYNAKLANMA YERİNE GÖRE	Dudak	b, p				m
	Diş	t, d	f, v, peltek s ((ث))	z, s	j, ş	n, r
	Damak	k, g, [ç], ğ	y			l

4.1.2.9. Üçok (1951)'e Göre Ünsüzler

Üçok, ünsüzleri kapanma, daralma fonemleri ve akıcı – burun fonemleri başlıkları altında incelemiştir. Daralma ünsüzlerini de sürtünücüler ve sızıcılar olarak ikiye ayırmıştır. Sızıcı fonemler, sızıcı ve fişiltılılar alt başlıkları altında incelenmiştir.

Üçok oynaklanmayı ‘ara oynaklanma’ ve ‘yan oynaklanma’ olmak üzere ikiye ayırmıştır.

Ara Oynaklanma: Sesin oynaklanma yeri ağzın ortası olduğu için bu adı almıştır. Dilucu oynaklanması ve dilsırtı oynaklanması ara oynaklanma çeşitleridir. Dilucu dişlere, damağa ve alveollara değerse dilucu oynaklanması meydana gelir: dilucu r’si, t, d gibi. Dilsırtı damağın ön, orta ve arka kısımlarına doğru kapanırsa dilsırtı oynaklanması meydana gelir: y (damak önünde) (Üçok, 1951: 33).

Yan Oynaklanma: Dilin kenarları ile azı dişleri arasında gerçekleşen oynaklanmadır : ‘l’ (Üçok, 1951: 33)

4.1.2.9.1. Oynaklanma (Boğumlanma / Oluşum) Biçimine Göre Ünsüzler

4.1.2.9.1.1. Kapanma Fonemleri (b, p, t, d, k, g)

Bu ünsüzlerin oluşumu esnasında patlama sesine benzer bir ses meydana geldiği için bu ünsüzlere patlama fonemleri, ses yolundan hava bir anda dışarı bırakıldığı için de an fonemleri adı verilir (Üçok, 1951: 40-41).

‘p’ nin oluşumu esnasında dudaklar ve damak perdesi kapalıdır. Ses telleri titreşmez. Kapanmadan sonra aniden dışarı bırakılan nefes p’den sonra gelen bir ses olmadığında bu ünsüzün soluklu oluşmasına neden olur (Üçok, 1951: 41). p’nin soluklu olduğunu belirten kaynaklar arasında bunun nedenine yer veren tek kaynak Üçok’un ‘Genel Fonetik’ adlı kitabıdır.

‘b’nin sesletim esnasında p’den tek farkı ses tellerinin titreşmesidir. Sözcük sonunda yer alan b’ler daima p’ye dönüşür. Eğer b ünsüzü hece sonundaysa

kendinden sonra l, r gibi akıcıların gelmemesi şartıyla p'ye dönüşür (Üçok, 1951: 41).

't' dudakların açık, dil sırtının düz, damak perdesinin (yumuşak damağın) kapalı olması sonucu oluşur. Oluşumunda ses telleri titreşmez. Sözcük ve hece sonlarında solukludur (Üçok, 1951: 42).

'd' ünsüzünün sesletimi esnasında ağzın durumu t ünsüzünde olduğu gibidir. Tek fark d'de ses tellerinin titreşmesidir. Sözcük sonundaki d'ler ve kendinden sonra akıcı ünsüz gelmeyen hece sonundaki d'ler t'ye dönüşür (Üçok, 1951: 42).

Oluşum yerleri farklı olan iki farklı k'den bahsedilir: Sert damakta oluşan k [c], ön ünlülerle kullanılır. Bunun yanında bazı yabancı sözcüklerde art ünlülerle de kullanıldığı belirtilmiştir: kâğıt, sükûnet, hükûmet, helâk vs. Üçok â, û gibi ünlüleri art ünlü kabul etmiştir. Ses telleri titremez. Hece sonlarındaki ve sözcük sonlarındaki bu k nefeslidir (Üçok, 1951: 42-43). Yumuşak damağın yakınlarında oluşan k ise daha çok arka ünlülerle kullanılır. Fakat bazı Arapça sözcüklerde ön ünlülerle kullanıldığı görülmektedir: vakit, fakir, zevkini vs. Oluşumunda ses telleri titreşmez. Hece sonlarında ve sözcük sonlarında nefeslidir (Üçok, 1951: 42).

'g' ünsüzü için de oluşum yerleri farklı iki g'den bahsedilir. Her iki g ünsüzünde de ses telleri titreşir. Arka ünlülerle kullanılan g'de (gaga) dil ucu ön ünlülerle kullanılan g (ğ)'ye (gergin) göre daha geridedir. Ön dil ünlüleri ile kullanılan ğ kimi alıntı sözcüklerde arka dil ünlüleri ile de kullanılabilir: rüzgâr, müjgân gibi. Sözcük sonunda bulunan ve kendinden sonra akıcı ünsüz gelmemek şartıyla hece sonlarında bulunan g'ler k'ye dönüşür (Üçok, 1951: 43).

4.1.2.9.1.2. Daralma Fonemleri (f, v, s, s (peltek), y, z, j, ş)

Bu fonemlerin oluşumu esnasında ağız yolu tam kapanmayıp daralır. Nefes bu dar kanaldan sürtünerek geçer. Sürtünme işlemi devamlılık arz ettiği için de bu fonemlere 'sürekli fonemler' de denir. 'sürtünücü' ve 'sızıcı' olmak üzere ikiye ayrılır (Üçok, 1951: 43).

4.1.2.9.1.2.1. Sürtünücüler

Sürtünme fonemleri de kendi içinde oynaklanma yerine göre deri sürtünme fonemleri ve dış sürtünme fonemleri olmak üzere ikiye ayrılır.

Deri Sürtünme Fonemleri

‘w’, v ünsüzünün yuvarlak ünlülerle kullanılması sonucu dudaksıllaşan bir ünsüzdür. Yuvarlak ünlüyle kullanılmadığı bazı örneklerde de dudaksıllaşabilir: tavşan > tawşan. Ses telleri titreşir (Üçok, 1951: 44).

Türkçe örneği bulunmamakla birlikte w ünsüzünün titreşimsiz olan benzeri için de İngilizceden örnekler verilmiştir: why, where gibi (Üçok, 1951: 44).

‘j’ = (y) ünsüzü oluşurken dudaklar yarık durumdadır. Dilin ön kısmı sert damağa doğru kabarır. Ses telleri titreşir: yumurcak, iyi... (Üçok, 1951: 44)

‘ç’ ünsüzü için Türkçeden örnek verilmemiş, burada kastedilen ç ünsüzünün Almancadaki ich sözcüğünde geçen ch olduğu ifade edilmiştir (Üçok, 1951: 44-45).

[x] = (h) ünsüzü oluşurken dudaklar açık, dil yumuşak damağa doğru kabarır. Bu ünsüz için de Türkçe örnek verilmemiştir. Burada kastedilen [x] ünsüzünün Almancadaki ach sözcüğündeki ‘ch’ olduğu ifade edilmiştir (Üçok, 1951: 45).

[ɣ] Arapça (ġ) gayn sesiyle hemen hemen aynıdır. [ɣ] ünsüzünün oluşumunda küçük dilin titreşmesi sonucu soysuzlaşmış r ünsüzü oluşur. Bu ifadeye ve adlandırmaya yalnızca Üçok’un kaynağında rastlanmıştır. Bazı Orta Anadolu ağızlarında bu fonem v ya da y biçimine girerek hâlâ yaşamaktadır. Fakat bu hâli gayn sesine göre daha yumuşaktır: beyim>begim, koyduğum>koyduğum, eylemek>eglenmek gibi (Üçok, 1951: 45).

Dış Sürtünme Fonemleri

‘f’ ünsüzü oluşurken altdudak üst kesici dişlerle bir yarık oluşturur. Ses telleri titreşmez (Üçok, 1951: 45).

‘v’ ünsüzünün oluşumu da ‘f’ gibidir. Tek fark ‘v’de ses tellerinin titreşmesidir (Üçok, 1951: 46).

ö ünsüzüne Türkçeden örnek verilmemiştir. İngilizcedeki **then** ve Arapçadaki zıkr sözcüklerindeki ‘th’ (ð) ve z (ذ) ünsüzleri bu foneme örnektir (Üçok, 1951: 46).

Bu ünsüzün yukarıdaki ünsüzden farkı oluşumunda ses telleri titreşmemesidir. Türkçede örneği olmayan bu ünsüz Arapçada peltek s (س) olarak karşımıza çıkar. İngilizcede de ‘three’ sözcüğünde görülür (Üçok, 1951: 46).

4.1.2.9.1.2.2. Sızıcılar

Sızıcı ünsüzlerin sürtünücülerden farkı; sızıcılarda ağızın daha dar bir konumda bulunmasıdır. Sızıcılar; asıl sızıcılar ve fişilti fonemleri olmak üzere ikiye ayrılır (Üçok, 1951: 46).

‘z, s’ ünsüzleri asıl sızıcılardır. Dil ucunun taç kısmının üst kesici diş etlerine dokunmasıyla ötümlü olarak z (zarar, tez), ötümsüz olarak s (sağır, keskin) oluşur. Dil ucu ile diş etleri arasındaki mekik şeklindeki yarık s’de olduğundan daha ince ve daha yayvansa ‘gösterişli s’ olarak adlandırılan bir ünsüz oluşur. Bu fonem Arapçadaki ص (sad) fonemidir: ashab, sahifa... (Üçok, 1951: 46-47).

‘ʃ, j fonemleri ise fişilti fonemlerdir. Bu ünsüzler havanın dilin uç kısmı ile üst ve alt sıra kesici dişler – damak arasında oluşan fişilti boşluğundan geçmesi sonucu oluşurlar. ‘j’ ünsüzü Türkçeye Farsçadan geçmiş bir ünsüzdür. Fişilti ünsüzlerin oluşum biçimine ek olarak bu ünsüzde dudaklar öne doğru uzar: jandarma, müjde... ‘ʃ’ (ş) ünsüzü ses tellerinin titreşmemesi bakımından ‘s’ ünsüzüne benzemektedir. Üçok, aradaki farkı Jespersen’den özetleyerek açıklamıştır: Dil ucunun üst sıra ön dişlere temasıyla s, dilin geri çekilerek yumuşak damağa yaklaşmasıyla ş ünsüzü oluşur. ‘ş’ ünsüzünde de –j’de olduğu gibi- dilin orta bölümü ile damak arasında kaşık biçiminde bir fişilti boşluğu bulunur: taş, aşkın, eşelemek... Üçok, ş ünsüzünün dudakların ileriye doğru uzatılarak yuvarlaklaştırılması ve dilin biraz daha geriye doğru çekilmesiyle oluşan bir çeşidi daha olduğunu belirtir. Bu çeşidinin de Sankritçede var olduğunu belirtir (Üçok, 1951: 47).

4.1.2.9.1.3. Akıcı Fonemler ve Burun fonemleri

4.1.2.9.1.3.1. Akıcılar

Akıcı ünsüzleri l, m, n, r olarak sıralayan Üçok (1951: 48) bu ünsüzlerden m ve n'yi 'burun fonemleri' adıyla farklı bir başlık altında incelemenin daha doğru olacağını belirtmiştir. Bu ünsüzlerin oluşumu esnasında ses telleri titreşir.

'r' ünsüzü için birçok farklı r çeşidinden bahsedilir:

1. Sert damak r'si (ɾ): Bu r'ye Türkçede rastlanmamaktadır. Üçok bu sese daha çok bazı İngilizce ağızlarında (batı dükalıkları ve Kent eyaletlerinde): row (sandal gezisi, kürek çekmek) ve Amerikan İngilizcesinde (bird) rastlanır (Üçok, 1951: 48).

2. Alveolar / Lingual r [r]: Türkçedeki r'ler bu sınıfa girer. Dil biraz geriye çekilerek yanları sert damağa değer, dil ucu üst diş etlerinin alveollarına ard arda vurur ve dil ucu titrer. Bunun yanında dil ucunun birkaç vuruş yapmayıp tek vuruşla oluşturduğu r de mevcuttur. Birkaç vuruşla oluşan r'ye 'yuvarlanan', tek vuruşla oluşan r'ye 'yuvarlanmıyan' r denmektedir. Türkçede yuvarlanmayan r'ler aynı hecede olup t ve d'nin önünde bulunan r'lerdir: sert, artmak... Hafif yuvarlanan r'lere örnek olarak: erimek, erken, vurmak sözcükleri örnek verilebilir. Üçok'a göre alveolar r'ler aslında bir sürtünme fonemidir. Üçok bu fonemi akıcı fonemler başlığı altında incelemesinin nedenini nefesin ses yolundan rahatça geçmesi olarak belirtmiştir (Üçok, 1951: 49).

Alveolar r'nin de başka bir çeşidi bulunmaktadır: fişirtı r'sidir. Sözcük sonunda yer alan ya da hece sonunda bir kapanma foneminden önce yer alan r, bazı kişilerce ş veya j karakteri taşıyan bir r'ye dönüşebilir. Bu r için 'fişirtı r'si' ifadesi kullanılır: gelir, gelirken... Fişirtı r'si alveolların arkasında değil, sert damakta oluşur. 'l' ünsüzü ile fişirtı r'sinin yeri aynıdır (Üçok, 1951: 50).

Alveolar r bünyesinde yer alan bir başka ünsüz de diş r'sidir. Dilin üst sıra kesici dişlerin ucuna değmesiyle oluşur: traş, tramvay, dram... Diş r'sinin oluşmasındaki etken öncesinde yer alan diş ünsüzleri t ve d'dir (Üçok, 1951: 50-51).

Fakat tanımdan da anlaşılacağı üzere diş r'si alveollara dokunmadan oluşmaktadır. Bu nedenle alveolların alt başlığı olarak açıklanması kafa karıştırıcıdır.

3. Küçük Dil r'si [R]: Yukarıda verilen r çeşitlerinin oynaklanmasındaki etken dil ucu iken bu r'nin oynaklanmasındaki etken küçük dildir. Türkçede örneğine rastlanmaz. Daha çok Fransızca'da küçük dil r'sine rastlanır (Üçok, 1951: 51).

4. Gırtlak r'si: Ses tellerinin kesintili vuruşlar hâlinde birbirine çarpmasıyla oluşur. Buna 'gıcirtı sesi' de denir. Türkçede örneği yoktur (Üçok, 1951: 52).

5. Dudak r'si: Bu fonem dudakların titremesi sonucu oluşur. Soğuk ya da sığağa tepki vermek, hayvanlara komut vermek amacıyla kullanılır. Kitaplarda 'Prır' şeklinde geçer (Üçok, 1951: 52).

6. Burun r'si: Yaşayan bir fonem değildir. Burnundan ('hımhım') konuşan insanlarda görülür (Üçok, 1951: 52).

7. Dil Sırtı r'si: Başlı başına bir r fonemi değildir. Dilin r'yi takip eden ünlülere göre konumlanması sonucu oluşur. Küçük dil ön tarafa kıvrılmadan dilsırtının üstüne düşer ve iki yanından geçen nefes küçük dili etkisiz kılar. Paris ağzı r'si (Fransız r'si) buna örnektir (Üçok, 1951: 52).

'l' ünsüzü yan oynaklanma sonucu oluşan bir ünsüzdür. Dil ucu ağız kısmının orta ön kısmını kapatır. Dilin yan kısımları azı dişleri hizasında kabarır ve gelen hava yanlardan akıp gider. Nefes iki yana ayrılması sebebiyle bu fonemin oynaklaması için 'bölünmüş oynaklanma' ifadesi de kullanılır. Bu fonem için de birçok çeşitten bahsedilir:

1. Düz l ([l]) (Diğer kaynaklarda ince l, damaksıl l gibi adlarla yer alan bu fonem Üçok'un kaynağında 'düz l' adıyla geçmektedir.) : Düz l'nin oluşumunda dil sırtı düz, damak perdesi kapalıdır. Ses telleri titreşir. Düz l, ön vokallerle birlikte kullanılan Türkçe sözcüklerde ve Arapçadan alınan bazı sözcüklerde bulunur: ilik, leğen, inkilâp...(Üçok, 1951: 53)

Düz l'nin ses tellerinin titreşmediği titremsiz bir türü de vardır. Titremsiz düz l, yarı vokal özelliği gösterir. İncelenen kaynakta bu türe Türkçeden bir örnek verilmemiştir (Üçok, 1951: 54).

2. Yumuşak Damak l'si: Türkçede arka vokallerle kullanılan l'dir: çalım, soluk...(Üçok, 1951: 54)

3. Sert Damak l'si: İtalyanca 'gl', İspanyolca 'll' ve Portekizce 'lh' birleşmelerinden oluşan bir fonemdir. Türkçede bulunmaz (Üçok, 1951: 55).

4. Kalın l: Norveç dilinin ağızlarında görülür. Türkçede rastlanmaz. Dil ucu damak oyuntusuna doğru geri çekilir fakat ona dokunmaz. Sonra ani bir hareketle normal hâline döner (Üçok, 1951: 55).

4.1.2.9.1.3.2. Burun Fonemleri

Bu fonemler (m, n) oluşturulurken kapanma ağız boşluğunda, daralma veya açılma genizde/burun boşluğunda meydana gelir (Üçok, 1951: 55).

'm' çift dudaksız titremlili bir ünsüzdür. Titremsiz olanına Fransızca, Danimarkaca, İzlandca ve İsveçcede rastlanır. Tek dudakla oluşan ayrı bir m çeşidi de bulunmaktadır. [M] fonetik işareti ile gösterilir. Buna Almancada pf ve f önünde, İngilizcede f önünde bulunan m örnek olarak verilebilir. Türkçede de f, v diş- dudak ünsüzleri önünde bulunan m tek dudakla oluşur: cam fener > caM fener, benim vekilim > benim Vekilim (Üçok, 1951: 56).

'n' oluşurken dudaklar açıktır, dil dişlerin arkasına değer. Damak perdesi iniktir bu nedenle gelen hava geniz yolundan dışarı çıkar. Ses telleri titreşir. n ünsüzünün de çeşitleri bulunmaktadır:

1. Titremsiz bir şekli vardır. Bu n'ye Danimarkaca, İzlandcada ve Kümülcenede rastlanır (Üçok, 1951: 57).

2. 'n'nin bir başka türü de dilin dişlere değil, sert damağa dayandığı n'dir. Bu n'ye de sert damak n'si [ɲ] denir. Fransızca, İtalyanca, Flemenkçe gibi dillerde rastlanır (Üçok, 1951: 57).

3. Yumuşak Damak n'si [ŋ]: Bunun diğer n'lerden farkı dil ucunun sert damak ile yumuşak damak arasına dokunmasıdır. Ses telleri titreşir, damak perdesi iniktir. Orta Anadolu ağzında bu n'ye rastlanmaktadır: senin, bağladın mı... Bu fonemin titreşimsiz şekline nadiren de olsa rastlanmaktadır (Üçok, 1951: 57-58).

4.1.2.9.2. Oynaklanma (Boğumlanma / Oluşum) Yerine Göre Ünsüzler

4.1.2.9.2.1. Dudak Fonemleri

4.1.2.9.2.1.1. Çift Dudak Fonemleri (b, p, m)

Bu fonemlere asıl dudak fonemleri de denir (Üçok, 1951: 31).

4.1.2.9.2.1.2. Dudak Dış Fonemleri (v, f)

Üst kesici dişlerin alt dudağa dokunmasıyla oluşurlar (Üçok, 1951: 31).

Üçok dudak fonemlerini dudakların açıklığına göre sınıflayıp iki yeni terim ortaya koymuştur:

1. Pasif Açıklık: Alt çenenin hareketiyle oluşan açıklıktır (Üçok, 1951: 32).

2. Aktif Açıklık: Dudakların yardımıyla oluşan açıklıktır. Kendi içinde üçe ayrılır:

2.a. Dudakların yarık biçimini alıp yanlara doğru açılmasıyla oluşur: 'ipek' (Üçok, 1951: 33)

2.b. Dudakların aşağı yukarı açılarak yuvarlaklaşmasıyla oluşur: odun, ördek, üzüm (Üçok, 1951: 33)

2.c. Bazı dillerde ü, ö, o, u gibi ünlüler dudakların abartılı bir şekilde öne uzamasıyla oluşur (Üçok, 1951: 33).

4.1.2.9.2.2. Diş Fonemleri

4.1.2.9.2.2.1. Tersçevrik Fonemler

Dil ucunun damak kubbesine doğru geri çevrilmiş biçimde kabarmasıyla oluşan fonemlerdir. Üçok (1951: 34) Türkçede bulunduğu dair bir bilgi ya da örnek vermemiştir. Dravida dillerinde, Sanskritçede ve İsveççede bulunmaktadır.

4.1.2.9.2.2.2. Dişeti Fonemleri ve Alveolar

Dilucunun üst diş alveollarına dokunmasıyla oluşurlar. Almandaki t, d, n ünsüzleri bu gruba girer (Üçok, 1951: 34).

4.1.2.9.2.2.3. Diş Ardı Fonemleri

Dil ucunun ve kenarlarının üst sıra dişlerin arka yüzüne dokunmasıyla oluşurlar. Türkçedeki t, d, n gibi sesler bu gruba girer (Üçok, 1951: 34).

4.1.2.9.2.2.4. Dişlerarası Fonemleri

Dilucunun kenarları üst ve alt sıradaki dişlerin oluşturduğu açıklığı doldurur. Türkçeye ilgili herhangi bir örneğe rastlanmamıştır (Üçok, 1951: 34).

4.1.2.9.2.3. Damak Fonemleri

4.1.2.9.2.3.1. Öndamak Fonemleri

Dilsirtinin orta kısmını sert damağa dokundurmasıyla oluşan fonemlerdir. Palatal (öndamaksıl) vokallerle (ünlülerle) kullanılırlar (Üçok, 1951: 35).

4.1.2.9.2.3.2. Arddamak Fonemleri

Dilsirtinin arka tarafının yumuşak damağa doğru kabarmasıyla oluşan fonemlerdir (Üçok, 1951: 35).

4.1.2.9.2.4. Küçük Dil Fonemleri

Küçük dilin ya da damak perdesinin boğazın arka yüzeyine uzamasıyla oluşan fonemlerdir (Üçok, 1951: 36).

Üçok, fonemleri birleşmeleri açısından da sınıflandırmıştır:

1. Soluklu fonemler: ‘h’ nin herhangi bir ünsüzle (konsonla) birleşmesi sonucu oluşurlar: gh, ph, th, kh. Zayıf soluklu ve kuvvetli soluklu olmak üzere ikiye ayrılır (Üçok, 1951: 58-59).

2. Kapanma ve Sürtünme Fonemleri: Bir kapanma fonemi ve bir sürtünücü fonemin birleşmesinden oluşan fonemlerdir. Genelde alfabede tek harfle gösterilseler de iki sesin katkısıyla oluşurlar. Pf (Pfenning (Alm.)), ts > z (zahn: diş (Alm.)), tf > ç (çayır, açmak (Türk.)), dz > c (cam, cemile (Türk.)). Diğer kaynaklarda ‘katışık ünsüz’ adlandırılmasıyla yer alan ‘c’ ve ‘ç’ ünsüzleri Üçok (1951: 58-59)’un kaynağında ‘kapanma-sürtünme fonemleri’ adıyla yer almaktadır.

Ses tellerinin titreyip titrememesine göre de ünsüzler gruplandırılmıştır: titremeli/titremesiz fonemler. Bu fonemler için yumuşak-sert, tonlu-tonsuz, sesli-sessiz gibi terimlerin de kullanıldığını belirten Üçok (1951: 60-61), burada asıl önemli noktanın ses tellerinin titreşmesi ya da titreşmemesi olduğunu belirtir. Bu nedenle de titremeli/titremesiz terimlerini daha uygun bulduğunu ifade eder. Diğer adlandırmalara yer vermekle birlikte ‘ötümlü/ötümsüz’ ifadesine değinmemiştir.

4.1.2.9.2.5. Gırtlak Fonemleri

4.1.2.9.2.5.1. Gırtlak Kapanma Fonemi

Ses yarığının kapandıktan sonra şiddetli bir baskıyla açılması sonucu oluşurlar. Sesin fonetik işareti [ʔ] veya [ˀ] olarak belirlenmiştir. Ama [ˀ] işareti daha çok gırtlak çatlama sesini gösterir. Arap alfabesindeki karşılığı ʕ ünsüzüdür. Öksürme yoluyla oluşan sesler gırtlak çatlama sesini örnekler. Gırtlak kapanma sesi ise söze başlarken ya da birini uyarırken duyulur. Gırtlak kapanma fonemi semit dillerindeki ‘hemze (ayn)’ sesine çok benzemektedir. Semit dillerinin kullanıldığı yere yakın bir konumda bulunan Gaziantep, Maraş ağızlarında bu foneme rastlanmaktadır (Üçok, 1951: 25-26).

Gırtlak kapanma fonemine –yukarıda belirtilen bazı ağızlar hariç- genellikle Arapçadan alıntı sözcüklerde rastlanmaktadır: kat’iyen. Bu fonem iki ünlü arasında

düŒer. Eğer aynı cinsten iki ünlü arasında kalırsa bu iki ünlüden birinin niteliği deđiŒir (Üçok, 1951: 26).

Örnek: ‘sa’at’ sözcüğünde (‘) ünsüzünün etkisiyle ikinci a’nın niteliği deđiŒmektedir (Üçok, 1951: 26).

‘sa’adet’ sözcüğünde de (‘) etkisiyle ikinci a daha uzun olarak sesletilmektedir (Üçok, 1951: 26).

Hece veya sözcük sonunda var olan hemzeler kesintili bir biçimde oluŒmaktadır: hat’ta, me’mur gibi (Üçok, 1951: 26).

4.1.2.9.2.5.2. Gırtlak Üfleme Fonemi

Gırtlak kapanma foneminde ses yarığı tamamen kapanır ve Œiddetli bir nefesle açılır. Gırtlak üfleme foneminde ise ses yarığı tamamen kapalı değildir; yarı açıktır. Bu nedenle ses üflemeli bir Œekilde oluŒur. Bu sese ‘fısıldama fonemi’ de denir. Arap alfabesindeki karŒılıđı ح ünsüzüdür (Üçok, 1951: 27).

4.1.2.9.2.5.3. Gırtlak Titreme Fonemi

Hemen hemen kapalı bulunan ses yarığından nefes dıŒarı itildiğinde ses telleri düzensiz bir Œekilde titrediğinden fonem bu adı alır. Arap alfabesindeki karŒılıđı خ ünsüzüdür (Üçok, 1951: 27).

Örnek: hayr

4.1.2.9.2.5.4. Gırtlak Sürtünme Fonemi

Ses yarığı açık gibidir, oluŒumuna ağız hemen hemen hiç karıŒmaz. Bu nedenle bu fonemin ünlü olduğuna dair görüŒler de vardır. Fakat Üçok (1951: 28) bu görüŒlere katılmamaktadır. Gırtlak sürtünme fonemi oluŒurken ses yarığı açıktır, nefes ses tellerinin kenarlarına sürtünür. Bu nedenle bu sese ‘nefes fonemi’ de denir. [h] simgesiyle gösterilir.

Üçok (1951: 23), yukarıda sınıflanan ünsüzlerin dıŒında bir de ‘geçiŒ fonemi’nden bahseder. Bir sestten diğer bir sese geçerken çıkan ses kesintiye

uğramadan devam eder. Devam eden bu sese ‘geçiş fonemi’ denir. Örnek olarak ‘ana’ sözcüğü verilmiştir. a’dan n’ye geçiş esnasında ses kesintiye uğramaz. Ama bu geçiş sırasındaki ses de ne tam a, ne tam n’dir. İşte aradaki bu foneme ‘geçiş fonemi’ denir. Geçiş fonemi terimine sadece Üçok’ta rastlanmıştır. ‘ana’ sözcüğündeki bağımsız fonemler olan a, n ve a fonemleri ‘durum fonemi’ ; a’dan n’ye, n’den a’ya geçerken oluşan bağımlı fonemler ise ‘geçiş fonemi’dir.

Tablo 22**Güz (1992) Ünsüz Tablosu**

Titreşimli	b, v, d, z, c, g, j
Titreşimsiz	p, f, t, ç, s, k
Genizsil	m, n
Hışırılı	ş, j
Damaksıl	y
Yan	l
Titrek	r
Gırtlaksıl	h
Çift Dudaksıl	p, b, m
Dişsil Dudaksıl	f, v
Dil Ucu - Dişsil	t, d, n
Islıklı	s, z
Artdamaksıl	k, g

4.1.2.10. Güz (1992)'e Göre Ünsüzler

Güz, diğer araştırmacılardan farklı olarak ünsüzleri boğumlanma yeri ve biçimi bakımından iki ana gruba ayırmadan tek tek başlıklar altında incelemiştir.

4.1.2.10.1. Titreşimli (Ötüşümlü) Ünsüzler

Ses tellerinin titreşmesiyle oluşan ünsüzlerdir: **b, v, d, z, c, g, j** (Güz, 1992: 85)

4.1.2.10.2. Titreşimsiz (Ötüşümsüz) Ünsüzler

Ses tellerinin titreşmediği ünsüzlerdir: **p, f, t, s, ç, k** (Güz, 1992: 85)

4.1.2.10.3. Genizsil Ünsüzler

Ağız yolunun kapalı olduğu durumlarda sesin geniz yolundan çıkması sonucu oluşurlar: **m, n** (Güz, 1992: 85)

4.1.2.10.4. Hışırtılı Ünsüzler

“Dilin ön bölümüyle iki sıra diş arasında bir tınlama boşluğu bulunmasından kaynaklanan ve ekleme noktası damak olan sürtüşmeli sese **hışırtılı ünsüz** denir.” (Güz, 1992: 85) : **ş, j**.

4.1.2.10.5. Damaksıl Ünsüz

Boğumlanmanın damakta gerçekleştiği ünsüzdür: **y** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.6. Yan Ünsüz

Dil ucunun ya da sırtının damağa değmesi sonucu havanın ağız boşluğunun bir ya da iki yanından birden dışarı çıkması sonucu oluşur: **l** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.7. Titrek Ünsüz

Küçük dilin ya da dil ucunun hızlı ve ard arda açılıp kapanması sonucu oluşan ünsüzdür: **r** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.8. Gırtlak Ünsüzü

Eklemlenmenin gırtlakta meydana geldiği ünsüzdür: **h** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.9. Çift- Dudaksıl Ünsüzler

İki dudağın birleşerek ses yolunu kapatması sonucu oluşan ünsüzlerdir: **b, p, m** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.10. Dişsil – Dudaksıl Ünsüzler

Alt dudağın üst dişlere dokunmasıyla oluşan ünsüzlerdir: **f, v** (Güz, 1992: 86).

4.1.2.10.11. Dil ucu – Dişsil Ünsüzler

Dilin sert damağın ön bölümüne, özellikle de dişlere yaklaştırılmasıyla oluşan ünsüzlerdir: **t, d, n** (Güz, 1992: 87).

4.1.2.10.12. Islıklı Ünsüzler

Dilin ön orta bölümünün bir oluk biçimini alması sonucu buradan seslerin ısığa benzer bir tınıda çıkması sonucu oluşan ünsüzlerdir: **s, z** (Güz, 1992: 87).

4.1.2.10.13. Dişyuvasıl – Damaksıl Ünsüzler

Dişyuvalarıyla sert damak arasındaki bölüme dil ucunun ya da dil sırtının ön kısmının dokunması sonucu oluşan ünsüzlerdir: **c, ç** (Güz, 1992: 87).

4.1.2.10.14. Artdamaksıl Ünsüzler

“Dilin art yüzeyinin sert damağa değmesiyle oluşan ünsüzlere **artdamaksıl ünsüzler** denir.” (Güz, 1992: 87)

Burada şu ayrımı belirtmek gerekir: Diğer araştırmacılar artdamaksıl ünsüzlerin sert damaktan çok yumuşak damağa yakın bir yerde oluştuğunu belirtirler. Dilin art kısmının önde bulunan sert damağa değmesi fizyolojik olarak da çok kolay görünmemektedir.

Diğer tüm kaynaklarda ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerinin hem artdamaksıl hem de öndamaksıl çeşidine yer verilmiştir. Fakat Güz, ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerini sadece artdamaksıl olarak ele almıştır. Bu ünsüzlerin ön ünlülerle ya da alıntı sözcüklerdeki â, î, û gibi ünlülerle ön damakta da oluşabileceğine değinmemiştir.

Tablo 23
Bergstrasser (1936) Ünsüz Tablosu

Bergstrasser, ünsüzleri başlıklar altında detaylı bir şekilde sınıflayarak incelememiştir. Bu anlamda tek yönlü bir tablo yapılmıştır. Ünsüzlerin boğumlanma tarzları ya da boğumlanma yerlerinden çok diğer seslerle kullanımda aldıkları şekiller üzerinde durmuştur.

Vurmali-Dil	Nazal	Nefes Sedaları	Palatal ⁴	Velar ⁵	Diş	Diş-Dudak
r	n	hemze, ha, gayn, y ve ğ	l (alıntı sözcüklerdeki)	l (Türkçe sözcüklerdeki), ğ	z, s	f

Ön ünlülerle kullanılan ünsüzler palatal, arka ünlülerle kullanılan ünsüzler velar özellik gösterirler. Örneğin ‘z’ ve ‘s’ ünsüzleri diş sesi olmalarına rağmen arka vokallerle kullanıldıklarında arkada oluşurlar (Bergstrasser, 1936: 21).

⁴ Ağzın ön bölümünde oluşanlar. Ön ünlülerle kullanılan ünsüzler bu gruba girer.

⁵ Ağzın arka bölümünde oluşanlar. Arka ünlülerle kullanılan ünsüzler bu gruba girer.

4.1.2.11. Bergstrasser (1936)'e Göre Ünsüzler

Bergstrasser, detaylı bir bölümlemeye gitmeden ünsüzleri tanıtmıştır.

4.1.2.11.1. ‘r’ Ünsüzü

‘r’ her zaman dil r’sidir. Fakat dil vuruşu her zaman oluşmaz. Bu gibi durumlarda r’den ziyade yanındaki vokalin sesi duyulur: KrLAR (kırlar), FrLAMAK (fırlamak), BİrŞE: (bir şey) gibi. Aynı durum nadiren de olsa konsonantlardan sonra da görülür: stafulla (estağfurullah) gibi (Bergstrasser, 1936: 20).

4.1.2.11.2. ‘l’ Ünsüzü

Yabancı kökenli sözcüklerdeki ‘l’ palataldır; ağzın ön bölümüne yakın bir yerde oluşur. Türkçedeki ‘l’ ise velardır, ağzın daha arka bölümünde oluşur. Türkçe sözcüklerdeki l’nin velar oluşu en iyi ‘ı’ ile kullanımında anlaşılır: kılmak gibi (Bergstrasser, 1936: 20).

Bazen l’yi kendinden sonraki ünsüz temsil eder: bunnıordu (bulunuyordu). Bu olay diğer kaynaklarda tam benzeşme olarak geçer. Fakat ‘l’ yerine kullanılan bu ‘n’, dil ucu ile üst sıra dişler arasından çıkan n-l arası bir sestir (Bergstrasser, 1936: 20).

‘l’ ünsüzü genellikle düşme eğilimindedir. Örneğin ‘ilk’ sözcüğünün ‘i’si uzun okunursa buradaki ‘l’, ‘i’ sesine benzeşir (Bergstrasser, 1936: 21).

4.1.2.11.3. ‘n’ Ünsüzü

‘n’ kendinden önceki ünlüleri genizsileştirir. ‘n’nin nazal oluşuna ve hafifleşmesine en iyi örnekler a ile kullanıldığı örneklerdir: anlamak, fincanlar gibi (Bergstrasser, 1936: 21).

4.1.2.11.4. ‘z’ ve ‘s’ Ünsüzleri

‘z’ ve ‘s’ ünsüzleri diş sesi olmalarına rağmen arka vokallerle kullanıldıklarında arkada oluşurlar (Bergstrasser, 1936: 21).

4.1.2.11.5. ‘f’ Ünsüzü

Diş dudak sesidir (Bergstrasser, 1936: 21).

4.1.2.11.6. ‘v’ Ünsüzü

‘v’ ünsüzü iki vokal arasındaysa ya kaybolur ya da diftong oluşturur. tauk (tavuk), güe (güve) gibi sözcüklerde müstakil hece arasında düşer, oa (ova) sözcüğünde ise diftong oluşturur (Bergstrasser, 1936: 21).

4.1.2.11.7. Nefes Sedaları

Bu sesler hemze, ha, gayn, y ve ğ sesleridir.

Hemze, hafif bir sestir ve bazen sözcük içinde tamamen kaybolur.

‘ha’ ünsüzü iki ‘a’ arasında düşer: istiraat (istirahat), RAhATCA (rahatça) gibi. Ünsüzlerden önce daha geriden telaffuz edilir: maxrem (mahrem). Bu durum özellikle kişi isimlerinde görülür: a: med, MEhMED gibi (Bergstrasser, 1936: 23).

‘hı’ iki vokal arasında düşer: DAhİL gibi (Bergstrasser, 1936: 23).

‘hanım’ sözcüğündeki ‘h’ ünsüzü de düşmektedir: a:nım (hanım) (Bergstrasser, 1936: 23).

‘ğ’ ve ‘y’ ünsüzleri iki vokal arasında genellikle düşer. Düşmeleri hâlinde de diftong oluşur ya da önlerindeki ünlü uzar. ‘y’nin iki ünlü arasında olup düşmediği durumlar da vardır:

1. ‘y’ ünsüzünün önünde ve arkasında ‘a, o, u’ ünlülerinden biri varsa ‘y’ ünsüzü düşmeyebilir: dalgaja, olmajacak, bujurmak gibi.
2. Diftongdan sonra gelen j (y)’ler ya da çift j (y)’ler düşmez: muajjen (muayyen), seijah (seyyah) gibi.
3. Araya hiçbir ünsüzün girmediği ünlü birliklerinden sonra gelen j (y)’ler düşmez: tabiiye, ibtidaije (ibtidaiye) gibi.

(Bergstrasser, 1936: 23)

Bunun dışında a ile e, kısmen de a ile ı ve a ile ü arasında j (y)'ye yakın bir ses vardır: sajesinde (sayesinde), hajyrly (hayırlı) gibi (Bergstrasser, 1936: 23).

'y' ünsüzü düştüğünde ya her vokal ayrı bir hece oluşturur ya da diftong oluşturur. 'ebedien' (ebediyen), 'kõe (köye)' sözcüklerinde 'y' ünsüzünün düşmesiyle iki ayrı hece oluşur. '-yor' eki ise diftong oluşturur: gelmeor (gelmiyor) gibi. '-yor' eki dışında 'zaide, beşeriet, kymet' gibi sözcüklerde de diftong görülmektedir (Bergstrasser, 1936: 23).

'ğ' ünsüzü düştüğünde önündeki ünlüyü uzatır: de: il > değıl gibi. Ton değişimi olursa yarı diftong sadeleşerek uzun e olur: de: l gibi (Bergstrasser, 1936: 23).

Gelecek zaman eklerindeki 'ğ' ünsüzleri de düşer ve ekler 'eceim, eceis' şeklinde telaffuz edilir (Bergstrasser, 1936: 24).

Aynı iki ünlü arasında bulunan 'y' ve 'ğ' ünsüzleri düşse bile iki ünlü birleşmeyebilir; çünkü iki ünlü arasında kalan ses farkı birleşmeye engel olur.

Örnek: şee (şey), eer (eğer), dee (diye), gelme (gelmeye), geçmeen (geçmiyen)... (Bergstrasser, 1936: 24).

Bu durumun görüldüğü diğer örnekler şunlardır:

Örnek: diim (diyeyim), birincilii (birinciliği), söylemezmiim (söylemez miyim), jürüüş (yürüyüş), çarşıı (çarşığı)... (Bergstrasser, 1936: 24)

Bu uzun örnekler (dedi:nizi, güzelli:ni...) hızlı konuşmalarda kaybolabilir (Bergstrasser, 1936: 24).

'y' ve 'ğ' ünsüzlerinin düşmesi ikiden fazla ünlünün düşmesine neden olabilir: etmejejim > etmeim gibi (Bergstrasser, 1936: 24).

4.1.2.11.8. 'ğ' Ünsüzü

'ğ' velar bir ünsüzdür. 'ğ'nin 'y' gibi sözcük içinde varlığını koruduğu durumlar yoktur, o daima ortadan kalkar. 'ğ'nin ortadan kalkmasıyla yan yana gelen vokaller

zıt vokallerse ayrı ayrı hece oluştururlar: doar (doğar), yourt (yoğurt), aır (ağır) gibi. Ya da ‘ğ’ nin düşmesi diftong oluşturur: alıda (ağıl da) (Bergstrasser, 1936: 25).

‘ğ’ yerine ‘g’ kullanıldığı zaman bir aralık sesi ortaya çıkar; çünkü bu g hafiftir: ‘meşguliyet’ gibi (Bergstrasser, 1936: 25).

‘ğ’ sadece iki ünlü arasındayken düşmez: do: mak (doğmak. ‘ğ’ den önceki o, çok açık o’dur.), ja: mur (yağmur), sa: lyk (sağlık) gibi (Bergstrasser, 1936: 25).

Bazı sözcüklerde ‘ğ’ ortadan kalktığında ünlüyle g arası geçit bir ses oluşur: ra: men (rağmen) (Bergstrasser, 1936: 26). Bu durum ‘ğ’ nin bir derece de olsa duyulması olarak yorumlanabilir (Bergstrasser, 1936: 26).

4.1.2.11.9. ‘k’ ve ‘g’ Ünsüzleri

Türkçede kalın ve ince k, g ünsüzleri bulunmaktadır. ‘felaket, kemal’ gibi sözcüklerde ince k bulunmaktadır (Bergstrasser, 1936: 27). İnce g bazı sözcüklerde ‘y’ ye dönüşebilir: eger > eyer, diger > diyer gibi (Bergstrasser, 1936: 27). Kalın k ve kalın g ile ilgili örnek verilmemiştir.

		BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE																				
		Patlamalı		Patlamalı Sızmalı Patlamalı Sürtünmeli Sızıcı		Sızmalı Sürtünmeli Sürtünücü		Akıcı		Çarpmalı Vurmali (Akıcı) Titrek		Yan (Akıcı)		Genizsil Burun		Yarı Ünlü Ünsüz		Kayıcı		Ağızsıl		
				Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	Ötümlü	Ötümsüz	
ÖZSOY	BOĞUMLANMA YERINE GÖRE	Dudaksıl	b	p											m							
		Dişsil-Dudaksıl					v	f														
		Dişsil	d	t						l, r												
		Dişeti-Dişyuvasıl			c		z	s														
		Öndamaksıl				ç	j	ş														
		Damaksıl	g	k																		
		Artdamaksıl	g	k																		
		Gırtlaksıl							h													
		KARAAĞAÇ	BOĞUMLANMA YERINE GÖRE	Arka Damak	g	k				h						n		ğç				
Ön Damak	g			k				h						n		ğç						
Diş-Damak	d			t										n		y						
Diş Eti	(c)			ç			(j)	ş		r		l										
Diş Arası							z	s														
Diş-Dudak								(f)									v					
Çift Dudak	b			p											m							

Jean Deny

		BOĞUMLANMA TARZINA GÖRE				
		Patlayıcı	Sızıcı	Titrek	Nazal	Yarı Ünlü
BOĞUMLANMA YERİNE GÖRE	Çift dudak	b, p			m	
	Diş-Dudak		f, v			
	Damak	k, g	ğ	l, l (artdamak ve öndamaksıl yanal)		
	Gırtlak	(')	h			
	Diş	t, d	s, z			
	Diş Arası					y
	Diş-Damak	c, ç	ş, j			

Necip Üçok

		OYNAKLANMA BİÇİMİNE GÖRE				
		Kapanma Fonemleri	Daralma Fonemleri			Akıcılar
			Sürtünücüler	Sızıcılar		
				Sızıcılar	Fışılıtlı Fonemleri	
OYNAKLA NMA YERİNE GÖRE	Dudak	b, p				m
	Diş	t, d	f,v, (peltek) s	z, s	j, ş	n, r
	Damak	k, g, (ince) k, g	y			l

Nükhet Güz

Titreşimli	b, v, d, z, c, g, j
Titreşimsiz	p, f, t, ç, s, k
Genizsil	m, n
Hışırtılı	ş, j
Damaksıl	y
Yan	l
Titrek	r
Gırtlaksıl	h
Çift Dudaksıl	p, b, m
Dişsil Dudaksıl	f, v
Dil Ucu - Dişsil	t, d, n
Islıklı	s, z
Artdamaksıl	k, g
Dişyuvasıl-Damaksıl	c, ç

4.1.2.12. Genel Ünsüz Tablosu-Karşılaştırma

4.1.2.12.1. B Ünsüzü

‘b’ ünsüzü ses tellerinin titreşmesi açısından Özsoy (2004: 18), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 77), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 45) ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 19)’e göre tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre yumuşak; Güz (1992: 85)’e göre titreşimli bir ünsüz, Üçok (1951: 61)’a göre titremeli bir fonemdir.

Çıkış biçimi açısından b ünsüzü Özsoy (2004: 18), Karaağaç (2010: 40), Selen (1979: 74), Demircan (2009: 45), Tansu (1963: 57)’ya göre patlamalı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)’e göre süreksiz; Deny (1951: 19) ve Coşkun (2010: 79)’a göre patlayıcı; Güz (1992: 71)’e göre kapantılı bir ünsüz; Üçok (1951: 41)’a göre kapanma ünsüzüdür.

Çıkış yeri bakımından b ünsüzü Özsoy (2004: 19), Güz (1992: 86)’e göre çift dudaksız ünsüz; Karaağaç (2010: 35), Demircan (2009: 45), Güler ve Hengirmen (2005: 18), Tansu (1963: 68), Selen (1979: 77)’e göre çift dudak ünsüzü; Coşkun (2010: 68), Deny (1951: 19)’e göre dudak ünsüzü; Üçok (1951: 31)’a göre çift dudak fonemidir.

Yukarıdaki bilgilere ek olarak Tansu (1963: 68) b’yi ağız dışı ünsüzler kategorisinde incelemiştir. Coşkun (2010: 65) b ünsüzünün tonsuz karşılığı olan ünsüzün p olduğunu belirtmiştir. Havanın geçtiği yol bakımından b ağız ünsüzüdür (Coşkun, 2010: 78). Üçok (1951: 41), sözcük sonunda yer alan b’lerin p’ye dönüştüğünü, hece sonunda yer alan b’lerinse kendisinden sonra l, r akıcı ünsüzlerinin gelmemesi şartıyla p’ye dönüşebileceğini belirtir. b ünsüzü ses yolunun en kapalı olduğu patlamalı ünsüzlerden olduğu için Tansu (1963: 79) bu ünsüzü sıfır derecedeki tipler kategorisine almıştır.

4.1.2.12.2. C Ünsüzü

‘c’ ünsüzü ses tellerinin titreşmesi açısından Özsoy (2004: 27), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 108), Tansu (1963: 62), Demircan, (2009: 49)’a göre ötümlü;

Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21)'e göre tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21)'e göre yumuşak; Güz (1992: 85)'e göre titreşimli bir ünsüz, Üçok (1951: 61)'a göre titremeli bir fonemdir.

Çıkış biçimi açısından c ünsüzü Özsoy (2004: 27)'a göre patlamalı-sürtünmeli, Karaağaç (2010: 40)'a göre sürtünmeli, Demircan (2009: 49)'a göre patlamalı-sızmalı, Tansu (1963: 57) ve Selen (1979: 109)'e göre patlamalı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre süreksiz; Deny (2004: 21) ve Coşkun (2010: 79)'a göre patlayıcı; Güz (1992: 71)'e göre sürekli; Üçok (1951: 60)'a göre kapanma-sürtünme fonemidir.

Çıkış yeri açısından c ünsüzü Özsoy (2004: 26)'a göre öndamaksıl ünsüz, Güz (1992: 87)'e göre dişyuvasil-damaksıl ünsüz; Karaağaç (2010: 36)'a göre diş eti ünsüzü, Demircan (2009: 49)'a göre dişseti-damakönü ünsüzü, Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dil-ön damak ünsüzü, Tansu (1963: 68-69)'ya göre sert damak ünsüzü, Selen (1979: 109)'e göre ön damak ünsüzü; Coşkun (2010: 73)'a göre diş eti ardı ünsüzü, Deny (2004: 21)'e göre diş ünsüzü; Üçok (1951: 61)'a göre damak fonemidir.

Selen (1979: 108) c'nin bir 'karışık ünsüz' olduğunu belirtir. Onu kapanma ve daralma ünsüzlerinden ayrı tutmuştur. Coşkun (2010: 147) da c için 'karışık ünsüz' ifadesini kullanır ve bu durumu şöyle açıklar: “*C ünsüzü*, ortalama 210 ms'lik 21 periyodik ses dalgası yayar. Frekans dağılımı, 0-5000 Hz arasındadır. 11. ses dalgasından sonra, devam eden periyodik ses dalgalarına paralel olarak ortalama 2500-5000 Hz arasında aperiodyk ses dalgaları yaymaya başlar, yani bu ünsüz önce patlar daha sonra ise sızıcılaşır. Bu özellikleri dolayısıyla, bu ünsüze *karışık ünsüz* adı verilir.” Selen (1979: 108), c ünsüzünün iki ünsüzün karışımı olduğunu ve iç seste söylenirken j'ye dönüşebildiğini belirtir: Necdet > Nejdet gibi. Yuvarlak ünlülerle kullanıldığında dudaksıllaşır ve Türkçede sözcük sonunda yer almaz (Demircan, 2009: 49). Tansu (1963: 76) bu ünsüze damaksıllaşmış diş ünsüzü de denebileceğini belirtir. c ünsüzü ses yolunun en kapalı olduğu patlamalı ünsüzlerden olduğu için Tansu (1963: 79) bu ünsüzü sıfır derecedeki tipler kategorisine almıştır. c hava yolu bakımından ağız ünsüzüdür (Coşkun, 2010: 78). c'nin oluşumunda dudaklar hafif öne doğru çıkıntı yapar (Güler ve Hengirmen, 2005: 19).

4.1.2.12.3. Ç Ünsüzü

‘ç’ ünsüzü ses tellerinin titreşmesi açısından Özsoy (2004: 26), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 108), Tansu (1963: 62), Demircan, (2009: 49)’a göre ötümsüz, Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21)’e göre tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre sert; Güz (1992: 85)’e göre titreşimsiz bir ünsüz, Üçok (1951: 61)’a göre titreşimsiz bir fonemdir.

Çıkış biçimi açısından ç ünsüzü Özsoy (2004: 26)’a göre patlamalı-sürtünmeli, Karaağaç (2010: 40)’a göre sürtünmeli, Demircan (2009: 49)’a göre patlamalı-sızmalı, Tansu (1963: 57)’ya göre patlamalı, Selen (1979: 109)’e göre sızmalı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)’e göre süreksiz; Deny (2004: 21) ve Coşkun (2010: 79)’a göre patlayıcı; Güz (1992: 71)’e göre sürekli ünsüz; Üçok (1951: 60)’a göre kapanma-sürtünme fonemidir.

Çıkış yeri açısından c ünsüzü Özsoy (2004: 26)’a göre öndamaksıl ünsüz, Güz (1992: 87)’e göre dişyuvasil-damaksıl ünsüz; Karaağaç (2010: 36)’a göre diş eti ünsüzü, Demircan (2009: 49)’a göre dişseti-damakönü ünsüzü, Güler ve Hengirmen (2005: 19)’e göre dil-ön damak ünsüzü, Tansu (1963: 68-69)’ya göre sert damak ünsüzü, Selen (1979: 109)’e göre ön damak ünsüzü; Coşkun (2010: 73)’a göre diş eti ardi ünsüzü, Deny (2004: 21)’e göre diş ünsüzü; Üçok (1951: 61)’a göre damak fonemidir.

Selen (1979: 108) ve Coşkun (2010: 147) ç’nin bir ‘karışık ünsüz’ olduğunu belirtirler. Selen (1979: 108) ç ünsüzünün iç seste söylenirken değişime uğrayabileceğini belirtir: açlık > aşlık. Söyleyişte benzeşim sonucu ş’ye dönüşmektedir: açtı > aştı (Demircan, 2009: 49). ç ünsüzü ses yolunun en kapalı olduğu patlamalı ünsüzlerden olduğu için Tansu (1963: 79) bu ünsüzü sıfır derecedeki tipler kategorisine almıştır. ç hava yolu bakımından ağız ünsüzüdür (Coşkun, 2010: 78). Coşkun (2010: 147) ç için şöyle bir tanımlama yapar: “Ç ünsüzü, ortalama 80 ms’lik aperiodyk ses dalgalarından oluşur; frekans dağılımı, ortalama olarak 2000Hz’den başlar ve 5000 Hz’in üzerine kadar çıkar. Ç ünsüzü de, c ünsüzü gibi önce patlayıp daha sonra sızıcılaştığı için *karışık ünsüz* olarak

adlandırılır.” Güler ve Hengirmen (2005: 19) ç oluşurken dudakların hafif öne doğru çıkıntı yaptığını belirtir.

4.1.2.12.4. D Ünsüzü

‘d’ ünsüzü ses tellerinin titreşmesi açısından Özsoy (2004: 19), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 31), Tansu (1963: 62), Demircan, (2009: 45), Üçok, (1951: 61)’a göre ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 20)’e göre tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre yumuşak; Güz (1992: 85)’e göre titreşimli bir ünsüzdür.

Çıkış biçimi açısından d ünsüzü Özsoy (2004: 19), Karaağaç (2010: 40), Selen (1979: 74), Demircan (2009: 45), Tansu (1963: 57)’ya göre patlamalı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)’e göre süreksiz; Deny (1951: 19) ve Coşkun (2010: 79)’a göre patlayıcı; Güz (1992: 71); Üçok (1951: 42)’a göre kapanma ünsüzüdür.

Çıkış yeri bakımından d ünsüzü Özsoy (2004: 19)’a göre dişyuvasıl ünsüz, Güz (1992: 87)’e dil-ucu dişsil ünsüz; Karaağaç (2010: 36), Deny (2004: 20) ve Üçok (1951: 61)’a göre diş ünsüzü, Demircan (2009: 45) ve Selen (1979: 81)’e göre dışardı ünsüzü, Güler ve Hengirmen (2005: 19)’e göre dil ucu-diş ardı ünsüzü, Tansu (1963: 68)’ya göre asıl diş ünsüzü, Coşkun (2010: 70)’a göre diş eti ünsüzüdür.

d sıfır derece tipe ait bir ünsüzdür (Tansu, 1963: 79). Nefesin geçtiği güzergâh göze alındığında d’nin bir ağız ünsüzü olduğu görülür (Coşkun, 2010: 78). Sözcük sonunda bulunan ve kendinden sonra akıcı ünsüz gelmeyen d’ler t’ye dönüşür (Üçok, 1951: 42).

4.1.2.12.5. F Ünsüzü

‘f’ ses tellerinin durumu açısından Özsoy (2004: 21), Selen (1979: 97), Demircan (2009: 50), Tansu (1963: 62) ve Karaağaç (2010: 34)’a göre ötümsüz; Coşkun (2010: 65)’a göre tonsuz; Üçok (1951: 61)’a göre titremesiz; Güz (1992: 85)’e göre titreşimsiz; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre sert ünsüzdür.

Çıkış yeri açısından Özsoy (2004: 21)’a göre dudaksıl-dişsil, Güz (1992: 86)’e göre dişsil-dudaksıl, Karaağaç (2010: 35), Tansu (1963: 68), Bergstrasser (1936: 21)

ve Coşkun (2010: 69)'a göre dış-dudak ünsüzü, Demircan (2009: 50)'a göre altdudak-üstdiş, Selen (1979: 97), Güler ve Hengirmen (2005: 18), Deny (1951: 19) ve Üçok (1951: 45)'a göre dudak-diş ünsüzüdür.

Çıkış biçimi açısından Özsoy (2004: 21), Karaağaç (2010: 40), Üçok (1951: 45)'a göre sürtünmeli; Selen (1979: 97), Demircan (2009: 50)'a göre sızmalı; Tansu (1963: 58)'ya göre daraltılı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli; Coşkun (2010: 79)'a ve Deny (1951: 19)'ye göre sızıcı bir ünsüzdür.

Tansu (1963: 79) ağız açıklığı açısından f ünsüzünün 1. derecedeki tipe giren bir ünsüz olduğunu ifade eder. Coşkun (2010: 77-78)'a göreyse f dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzüdür. Selen (1979: 97) bu ünsüzün Türkçe kökenli sözcüklerin başında bulunmayacağını belirtir. Özsoy (2004: 21) yuvarlak ünlülerle birlikte kullanılan f'nin çift dudaksıl [ϕ] olduğunu ifade etmiştir.

4.1.2.12.6. G Ünsüzü

'g' ünsüzü oluşurken ses telleri titreşir. Bu nedenle g için Özsoy (2004: 20), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 46), Tansu (1963: 62) ötümlü; Coşkun (2010: 65), Üçok (1951: 61) ve Deny (1951: 23) tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21) yumuşak; Güz (1992: 85) titreşimli ifadelerini kullanırlar.

Çıkış yeri dikkate alındığında g ünsüzünün iki çeşidi ortaya çıkmaktadır. Bu ünsüz yan yana kullanıldığı ünlülerin etkisiyle ağzın ön ya da arka bölümünden çıkarılabilir.

Özsoy (2004: 19-20) iki çeşit g'den bahseder. İlki damaksıl patlamalı g'dir. Sert damakta oluşur. Sözcük başında sadece 'gâvur' sözcüğünde, sözcük içinde ince a'dan önce bulunur. İkinci g çeşidi ise artdamaksıl patlamalı g'dir. Artdamaksıl patlamalı g'nin iki sesbirimciği vardır: ön ünlülerle damaksıl g, arka ünlülerle artdamaksıl g.

Karaağaç (2010: 37-38) patlamalı öndamak ve artdamak g'lerinden söz eder. Selen (1979: 85) g ünsüzünün sadece sözcük başında bulunduğunu, ön ve arka damakta oluşan iki çeşidin olduğunu belirtir. Demircan (2009: 46) da iki çeşit

g'den bahseder. Biri patlamalı damak ünsüzü olan g, diğeri ise patlamalı damak önü ünsüzü olan g'dir. Damak önü g'si için 'rüzgâr' sözcüğündeki kullanımı örnek verilmiştir. Tansu da sert damak ünsüzü (1963: 69) ve artdamak ünsüzü (1963: 74) olmak üzere iki çeşit g'den bahseder. Ağız gerisinde oluşan g yumuşak damağa daha yakındır. Her iki g de ağız açıklığı açısından 1. derece tipe girerler (Tansu, 1963: 79). Coşkun (2010: 75) ön ünlülerle kullanılan g'nin patlamalı ön damak ünsüzü, 'ı' ile kullanılan g'nin patlamalı orta damak ünsüzü, arka ünlülerle kullanılan g'nin ise patlamalı arka damak ünsüzü olduğunu belirtir. g'nin boğumlanma yeri yanındaki ünlüye göre değiştiği için Coşkun bu ünsüzü 'bağımlı ünsüz' olarak adlandırır. g'yi çıkış yeri açısından 'orta damak ünsüzü' olarak nitelendiren tek araştırmacı Coşkun (2010: 75)'dur. Güler ve Hengirmen (2005: 20) g'nin çıkış yeri açısından ise bir dil-artdamak ünsüzü olduğunu belirtir. Deny (1951: 22) çıkış yeri değişik iki g ünsüzünden bahseder. Ağızın ön bölgesinde oluşan g'ler için ıslak damak g'si, arka bölgesinde oluşan g'ler için de ıslak olmayan damak g'si ifadelerini kullanır. Bergstrasser (1936: 27) de Türkçede ince ve kalın olmak üzere iki çeşit g'nin varlığından söz eder. Üçok (1951: 42-43) g'nin bir kapanma fonemi olduğunu, arka ünlülerle ve ön ünlülerle kullanılırken oynaklanma yerinin değiştiğini belirtir. g'nin arka ünlülerle kullanılması hâlinde dil ucunun daha geride olduğunu belirtir. Bu noktada bir istisnaya yer verir. Ön ünlülerle kullanılan g'nin alıntı sözcüklerde arka ünlülerle de kullanılabileceğini belirtir: rüzgâr, müjgân gibi. Bu açıdan bakıldığında Üçok'un â, û gibi alıntı sözcüklerde bulunan ünlüleri arka ünlü olarak değerlendirdiği görülür. Güz (1951: 87) ise g ünsüzünün artdamaksıl bir ünsüz olduğunu belirtmekle yetinir.

Çıkış biçimi açısından g ünsüzü için Özsoy (2004: 19-20), Karaağaç (2010: 40), Demircan (2009: 46), Tansu (1963: 57), Selen (1979: 74) patlamalı; Coşkun (2010: 79) ve Deny (1951: 22) patlayıcı; Güz (1992: 71) kapantılı; Güler ve Hengirmen (2005: 20) süreksiz; Üçok (1951: 42) kapanma fonemi terimlerini kullanmışlardır.

Coşkun (2010: 78), g ünsüzünün kapantılı ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzü olduğunu belirtir. Tansu (1963: 79) çene açıklığı bakımından g ünsüzünü sıfır derece sınıfına dâhil etmiştir.

4.1.2.12.7. Ğ Ünsüzü

Kaynaklar incelendiğinde ğ ünsüzünün çoğunlukla ‘Ünlüler’ bölümünde ele alındığı görülmüştür. ğ ünsüzünün Türkçede uzun ünlü oluşturma göreviyle varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir. Karaağaç (2010: 41) ğ’nin çıkış biçimi açısından kayıcı ünsüz/yarı ünlü olduğunu belirtmiştir. Oluşumu esnasında ünlülere yakın bir hava geçişi sağlaması nedeniyle yarı ünlü, önündeki ünlü uzatıp düşmesi nedeniyle de kayıcı ünsüz görevi görmektedir. Karaağaç (2010: 37-38) ğ’nin iki çeşidinden bahseder: öndamak ğ’si ve artdamak ğ’si. Selen (1979: 85) de ğ’nin öndamak ve artdamak çeşitlerine değinir. Demircan (2009: 48) bir çeşit ğ ünsüzünden bahseder: dil ardı yumuşak damak ünsüzü ğ. Demircan bu ünsüzün sözcük başında bulunmayacağını, hece başında yarı ünlü, hece sonunda ise kayıcı ünsüz özelliği gösterdiğini belirtir. Güler ve Hengirmen (2005: 20) bu ünsüzün ses telleri açısından yumuşak, çıkış biçimi açısından sürekli ünsüz özelliği gösterdiğini belirtir. Deny (1951: 24-25)’e göre ğ tonlu sızıcı damak ünsüzüdür. Türkçe sözcüklerde sadece ünlülerden sonra gelir. Kaybolma noktasına kadar yumuşayarak önündeki ünlüyü uzatmaya yarar. Türkçedeki çok heceli sözcüklerin sonunda yer alan k ünsüzünün de ğ ünsüzüne dönüşme eğilimi olduğunu belirtir. ğ ünsüzüne en kapsamlı şekilde yer veren araştırmacı Coşkun’dur. Coşkun (2010: 161) ğ’nin bir ünsüz olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır. En önemli dayanak olarak da ğ ünsüzünün diğer ünsüzler gibi sözcük başında bulunamayışını gösterir. Her ünsüz sözcük başında bulunma potansiyeline sahipken ğ bunu gerçekleştirememektedir. Spektro görüntülerini de dikkate alan Coşkun (2010: 162-163) bu verilerde ğ’nin kendinden önceki ünlüyle aynı frekans değerlerine sahip olduğunu belirtir. Tüm bunların sonucu ğ sesinin kendinden önceki ünlüyü uzatmakla görevli olan bir grafem olduğunu savunur. Coşkun (2010: 167) yazım ve okunuş, söyleniş farkına da değinmiştir. Yazıda ve söylenişte ‘ğ’ sesini içeren sözcüklerin hecelere ayrılmasının farklı olduğuna değinmiştir. Örnek olarak ‘yağış’ sözcüğünü ele almıştır. ‘yağış’ sözcüğü söyleyişte ‘yağ-ış’ şeklinde hecelerine ayrılırken yazımda ‘ya- ğış’ şeklinde hecelerine ayrılır. Yazımda ‘ğ’ ünsüzünün ikinci hecede olmasının nedeni yazıda ‘ğ’ nin bir ünsüz olarak değerlendirilmesidir. Söylenişte ise fonetik gereği ‘ğ’ kendinden önceki ünlüyü uzattığından o ünlüden ayrılamaz ve birinci hecede yer alır: [ya:-ış]. Bergstrasser (1936: 25-26), ğ’nin bir nefes sedası olduğunu, bazı durumlarda

düştüğünü ve bu düşmenin ya önünde bulunan ünlüyü uzatmaya ya da diftong oluşturmaya yaradığını belirtir.

4.1.2.12.8. H Ünsüzü

‘h’ ünsüzünün oluşumu esnasında ses telleri titreşmez. Bu nedenle h için Özsoy (2004: 23), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 51), Selen (1979: 103), Tansu (1963: 62) ötümsüz; Coşkun (2010: 65), Deny (1951: 29) tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21) sert, Güz (1992: 85) titreşimsiz adlandırmalarını kullanır.

Çıkış/boğumlanma yeri açısından bir gırtlak ünsüzü olduğu görülür. Boğumlanma yeri açısından h ünsüzü için Özsoy (2004: 23) gırtlaksıl ünsüz; Demircan (2009: 51), Coşkun (2010: 76), Güler ve Hengirmen (2005: 20), Deny (1951: 25-26-27), Üçok (1951: 25), Güz (1992: 86), Selen (1979: 103) gırtlak ünsüzü; Tansu (1963: 69, 71) ağız gerisi ünsüzü; Karaağaç (2010: 37-38) damak ünsüzü ifadelerini kullanmışlardır. Karaağaç (2010: 36-37) ön damak ve art damak olmak üzere iki h çeşidi bulunduğunu belirtir.

Çıkış biçimi dikkate alındığında farklı boğumlanmalara sahip h ünsüzleri dikkat çekmektedir. h’nin bir sürtünmeli ünsüz olduğunu belirten Özsoy (2004: 23) üç sesbirimciğinden söz eder. Bunlardan ilki sözcük başında arka ünlülerden önce yer alan gırtlaksıl sürtünmeli h’dir. İkincisi ön ünlülerle kullanılan damaksıl sürtünmeli h’dir. Sonuncusu ise arka ünlülerle kullanılan artdamaksıl h’dir. h’nin daraltılı bir ağız gerisi ünsüzü olduğunu belirten Tansu (1963: 69) iki çeşit h ünsüzüne yer vermiştir: gırtlak kapanma ünsüzü h ve gırtlak daralma ünsüzü h. Gırtlak daralma ünsüzü aynı zamanda gırtlak üfleme ünsüzü olarak geçen ve Arap alfabesinde (hı) olarak sesletilen ünsüzdür. Gırtlak kapanma ünsüzü ise yine Arap alfabesinde yer alan ve (‘) hemze olarak bilinen ünsüzdür. Tansu (1963: 79) her iki çeşidin de ağız açıklığı açısından 1. derece tip ünsüzler olduğunu belirtir. Üçok (1951: 25-29) h ünsüzünün dört çeşidi olduğunu belirtmiş ve bunları şöyle sıralamıştır: gırtlak kapanma ünsüzü (hemze), gırtlak üfleme ünsüzü (fısıldama fonemi), gırtlak titreme fonemi ve gırtlak sürtünme fonemi (nefes fonemi). Karaağaç (2010: 41) h ünsüzünün kayıcı/yarı ünsüz olma özelliğini de bilgilerine ekler. Deny (1951: 25-26-27) üç çeşit h’nin varlığından söz eder: kalın ünlülerle kullanılan tonsuz sızıcı h, tonlu sızıcı h ve gırtlak kapanma fonemi olan (‘) hemze. Selen (1979: 103) h’nin ötümsüz sızmalı bir

gırtlak ünsüzü olduğunu belirtmenin yanı sıra üç çeşidine yer verir: gırtlak kapanma ünsüzü, gırtlak üfleme ünsüzü ve gırtlak ünsüzü. Gırtlak kapanma ünsüzü Arapçadaki hemze (ayn) işaretinin denk geldiği sestir. Selen bu sesi [ʔ] işareti ile göstermiştir. Gırtlak üfleme ünsüzü h ise Arapçada genellikle kalın ünlülerle kullanılan (ha) ünsüzüdür. Selen Türkiye Türkçesinde bu sese rastlanmadığını belirtmiştir. Gırtlak ünsüzü h, soluğun ses yoluna sürtünerek geçmesiyle oluşan ötümsüz bir ünsüzdür. Selen ünlüden önce gelen h sesinin kuvvetli bir soluklu sesi olduğunu belirtmiştir. Coşkun (2010: 76-78)'a göre h dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzüdür. Coşkun h ünsüzünün bir sızıcı ünsüz olduğunu belirtmiştir. Bu yargıyı da seslerin röntgen filmleri olarak nitelendirilebilecek olan spektrolara dayanarak açıklamıştır. h ünsüzünün spektro sonucunda enerji yoğunluğunun üst frekanslarda olduğunu, bunun da sızıcılık özelliğini gösterdiğini belirtmiştir. Coşkun (2010: 158) h ünsüzünün oluşumu esnasında ses dalgalarının spektro ekranının her yanında karaltılar oluşturduğunu ifade eder. Coşkun'un ifadesine göre bu h ünsüzü oluşurken ses tellerinin birleşmediğini gösterir.

Demircan (2009: 51) tek bir h çeşidinden bahseder: sızmalı/kayıcı gırtlak ünsüzü h. Bu ünsüzün aynı zamanda yarı ünlüler sınıfına girdiğini belirtir (Demircan, 2009: 55). Güler ve Hengirmen (2005: 20) de tek bir h'den bahseder: sürekli gırtlak ünsüzü h. Güz (1992: 85) h'nin bir gırtlak ünsüzü olduğunu belirtmekle yetinir.

Bergstrasser (1936: 23), hemze sesinin sözcük içinde kaybolabilecek kadar hafif bir nefes sedası olduğunu belirtir. ha ünsüzünün iki a ünlüsü arasında, hı ünsüzününse iki vokal arasında düşeceğini belirtir. Bergstrasser ha ve hı ünsüzlerini de nefes sedaları içinde değerlendirmiştir.

4.1.2.12.9. J Ünsüzü

'j' ünsüzü ses tellerinin titreşimi açısından Özsoy (2004: 27), Selen (1979: 100), Karaağaç (2010: 34) ve Demircan (2009: 50)'a göre ötümlü; Güler ve Hengirmen (2005: 21)'e göre yumuşak; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21)'e göre tonlu; Üçok (1951: 61)'a göre titremeli; Güz (1992: 85)'e göre titreşimli; Tansu (1963: 62)'ya göre titremeli ünsüzdür.

Çıkış biçimi açısından j ünsüzü için Özsoy (2004: 27) ve Karaağaç (2010: 40) sürtünmeli; Selen (1979: 97-101), Demircan (2009: 50) sızmalı; Tansu (1963: 58) daraltılı; Güler ve Hengirmen (2005: 20) sürekli; Deny (2004: 21), Üçok (1951: 47) ve Coşkun (2010: 78) sızıcı, Güz (1992: 85) hışırtılı ünsüz terimlerini kullanmışlardır.

Çıkış yeri açısından j ünsüzü için Özsoy (2004: 27) öndamaksıl; Karaağaç (2010: 36) dilucu-diş eti; Selen (1979: 100) öndamak-dişeti; Demircan (2009: 50) dilönü-sertdamak; Tansu (1963: 69) sert damak; Coşkun (2010: 73) dişeti ardı; Güler ve Hengirmen (2005: 19) dil-öndamak; Deny (2004: 21) ve Üçok (1951: 47) diş-damak terimlerini kullanmışlardır. Demircan (2009: 51) j ünsüzünün Farsça ve Fransızcadan alıntı sözcüklerde bulunduğunu, Türkçede ise sadece yansıma sözcüklerde bulunduğunu belirtir: vjt gibi. Tansu (1963: 79) j ünsüzünün 1. derece tipe uygun bir ünsüz olduğunu belirtir. j'yi aynı zamanda 'fişilti ünsüzü' olarak adlandırır (Tansu, 1963: 58). Üçok (1951: 47) da bu adlandırmayı kullanmaktadır ve bu ünsüzün Türkçeye Farsçadan geçtiğini belirtmiştir. Güz (1992: 85) ise bu ünsüz için 'hışırtılı ünsüz' ifadesini kullanır. Dişlerle dil arasında oluşan boşluk sebebiyle nefesin bir hışırtı sesi çıkardığını ifade etmiştir. Üçok (1951: 47), bu ünsüzün oluşumunda dudakların öne uzadığını ifade etmiştir. Coşkun (2010: 77-78) ses yolu açısından incelenirse j'nin dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzü olduğunu belirtir.

4.1.2.12.10. K Ünsüzü

'k' ünsüzünün oluşumunda ses telleri titreşmez. Araştırmacılar bu durumu farklı adlandırmalarla ifade etmişlerdir. K için Özsoy (2004: 16-17), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 46), Tansu (1963: 62), Selen (1979: 85) ötümsüz; Coşkun (2010: 65), Deny (1951: 22) tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21) sert; Güz (1992: 85) titreşimsiz; Üçok (1951: 61) titremesiz ifadelerini kullanır.

Çıkış yeri ve çıkış biçimi açısından k ünsüzü değerlendirilirken sesbirimcikleri arasında farklılıklar olduğu görülür. Özsoy (2004: 16) iki farklı k ünsüzünden bahseder. İlki damaksıl ötümsüz patlamalı k ünsüzüdür. Özsoy bu ünsüzü /c/ işareti ile gösterir. Bu ünsüzün tek sesbirimciği bulunduğunu belirtir: soluklu /c/. /c/ ünsüzünün alıntı sözcüklerdeki â, û ünlülerinden önce kullanıldığını belirtir: kâbus

gibi. Özsoy (2004: 16-17) bir başka k ünsüzünden daha bahseder: artdamaksıl ötünsüz patlamalı ünsüz /k/. Bu ünsüzün dört sesbirimciği olduğundan bahseder: soluklu, soluksuz, damaksıl ve artdamaksıl k. Ön ünlülerle kullanılan k'nin damaksıl, arka ünlülerle kullanılan k'nin artdamaksıl olduğunu belirtir. Karaağaç (2010: 37-38) ve Selen (1979: 85) iki çeşit k ünsüzünden bahseder: öndamakta oluşan patlamalı k, artdamakta oluşan patlamalı k. Selen (1979: 86) k'nin ön seste ve son seste daha soluklu olduğunu ifade eder. Demircan (2009: 46) da Selen ve Karaağaç'la aynı görüştedir. k'nin patlamalı damak önü ünsüzü ve patlamalı yumuşak damak ünsüzü olmak üzere iki çeşidinden söz eder. Tansu ise k'nin patlamalı sert damak ünsüzü (1963: 69) ve patlamalı (1963: 57) ağız gerisi ünsüzü çeşitlerinden bahseder (1963: 69). Bergstrasser (1936: 27) de kalın ve ince olmak üzere iki çeşit k ünsüzünden bahseder. Coşkun (2010: 75-76) k'nin kapantılı ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzü olduğunu belirtmekle birlikte üç çeşidinden bahseder: ön ünlülerle kullanılan ön damak k'si, orta ünlü ı ile kullanılan orta damak k'si ve arka ünlülerle kullanılan art damak k'si. Deny (1951: 22) ön ünlülerle kullanılan ıslak k ve arka ünlülerle kullanılan ıslak olmayan k çeşitlerinden söz eder. Üçok (1951: 42-43)'a göre k bir kapanma fonemidir. Ön ünlülerle ve bazı yabancı sözcüklerdeki â, û gibi kalın ünlülerle kullanılan sert damak k'si ve art ünlülerle kullanılan yumuşak damak k'si olmak üzere iki çeşidi bulunur. Bu nedenle çıkış yeri açısından öndamak fonemi olan k ve arddamak fonemi olan k olmak üzere iki çeşidi bulunur (1951: 35). Güler ve Hengirmen (2005: 19-20) k'nin süreksiz bir dil-artdamak ünsüzü olduğunu ifade eder. Güz (1992: 87) ise titreşimsiz bir artdamaksıl ünsüz olduğunu söylemekle yetinir. k ünsüzü çene açıklığı açısından 0. derece tip sınıfına girmektedir (Tansu, 1963: 79).

4.1.2.12.11. L Ünsüzü

'l' ünsüzünün oluşumunda ses telleri titreşir. Bu nedenle l ünsüzünü Özsoy (2004: 29-30), Selen (1979: 106), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 52), Tansu (1963: 62) ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 30) tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21) yumuşak; Üçok (1951: 61) titremeli olarak adlandırır.

Genel olarak iki çeşit l ünsüzünün varlığından bahsedilmiştir. Özsoy (2004: 29-30) l'nin artdamaksıl bir yan ünsüz olduğunu belirtir. İki sesbirimciğinin

bulduğunu ifade eder: ön ünlülerle dişyuvasil l ve arka ünlülerle artdamaksıl l. Demircan (2009: 52-53) iki çeşit l'den söz eder. İlk l, dilucu-dişseti ünsüzü olan ön ve arka ünlülerle kullanılan l'dir. Ön ünlülerle kullanılan ince l, arka ünlülerle kullanılan kalın l'dir. Akıcıdır, yan ünsüzdür. Diğer l, dilönü-sertdamak ünsüzüdür. Alıntı sözcüklerde bulunan â, û, ô gibi ünlülerle kullanılır. Tansu (1963: 68) l'nin daraltılı, yan boğumlanmalı, akıcı bir ünsüz olduğunu belirtir. Boğumlanma yeri açısından bir asıl diş ünsüzüdür ve ön ünlülerle ince, art ünlülerle kalın sesletilir. Coşkun (2010: 70-71) l ünsüzünün boğumlanma biçimi açısından bir yan ünsüz, boğumlanma yeri açısından diş eti ünsüzü olduğunu ifade eder. Kalın ünlüler kullanılan l kalın l, ince ünlülerle kullanılan l ince l'dir. Bu bilgilere ek olarak Coşkun (2010: 78) l'nin geniş ses yolunda oluşan, akıcı bir ağız ünsüzü olduğunu dile getirir. Üçok l'nin yan oynaklanma/bölünmüş oynaklanma sonucu oluştuğunu belirtmiştir. Akıcı bir ünsüz olan l'nin ön vokallerle ve Arapçadan alıntı ünlülerle (â, û, ô) kullanıldığında düz l, arka vokallerle kullanıldığında yumuşak damak l'si olduğunu ifade eder. Deny (1951: 31)'e göre l yanal titreşimli bir ünsüzdür. İnce ünlülerle kullanılan l'ye düz l, kalın ünlülerle kullanılan l'ye derin l demiştir. Üçok (1951: 48) akıcı ünsüzler arasında incelediği l ünsüzünün daralma sonucu oluştuğunu belirtir. Bunun yanında l'nin düz l, yumuşak damak l'si, sert damak l'si ve kalın l çeşitlerinden bahsetmiştir (Üçok, 1951: 53-55). Bergstrasser (1936: 20) ağızın ön ve arka bölümünde oluşan iki l'den söz eder. Bergstrasser'e göre alıntı sözcüklerdeki l sesi palataldır; yani ağızın ön bölümünde oluşur. Türkçedeki l ünsüzü ise ağızın arka kısmında oluşan velar l'dir. Karaağaç l ünsüzünün bir diş ünsüzü olduğunu belirtir. Türkçedeki l'nin bilinenin aksine yan ses değil, dilucu l'si oluşunu belirtir. Yan ses olan l ünsüzünü barındıran sözcüklerin Türkçe olmadığını belirtir. Güz (1992: 86) ise l için yan ünsüz demektedir. Türkçeye ait olan dilucu l'sinin hem ön ünlülerle hem de arka ünlülerle kullanıldığını ifade eden Karaağaç (2010: 40) böylece tek bir l'nin varlığını kabul etmiş olur. l ünsüzü kayıcı ünsüz/yarı ünlüdür. Güler ve Hengirmen de dilucu-öndamakta (2005: 19) oluşan sürekli l'den bahseder (2005: 20). Selen (1979: 106) iki tür l'den bahseder: [l] dilin dişlere değmesiyle, [t] dilin diş etlerine değmesiyle oluşur. Selen (1979: 106) ve Bergstrasser (1936: 20) n ile yan yana kullanılan l ünsüzünün n'ye benzeştiğini belirtir. Demircan (2009: 53), l'nin ötümsüz ünsüzlerden önce ve sonra, sözcük sonunda yarı ötümsüzleştiğini ifade eder. Tansu

(1963: 79) l ünsüzünün ağız açıklığı bakımından 3.derece tip ünsüzler sınıfına girdiğini belirtir. Tansu (1963: 58) çıkış biçimi açısından l'yi daraltılı ünsüzler sınıfına dâhil etmiştir. Deny (1951: 32), l'nin iyi telaffuz edilememesi olayına lambdaizm dendiğini ifade etmiştir.

4.1.2.12.12. M Ünsüzü

Ses tellerinin durumu göz alındığında m ünsüzünün Özsoy (2004: 27), Selen (1979: 89), Karaağaç (2010: 34), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 53)'a göre ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 33)'e göre tonlu; Üçok (1951: 61)'a göre titremeli; Güler ve Hengirmen (2005: 21)'e göre yumuşak bir ünsüz olduğu görülür.

Çıkış biçimi açısından bakılırsa m ünsüzünün Özsoy (2004: 27) ve Güz (1992: 85)'e göre genizsil ünsüz; Karaağaç (2010: 40), Selen (1979: 89), Demircan (2009: 53)'a göre geniz ünsüzü; Tansu (1963: 57), Coşkun (2010: 79) ve Üçok (1951: 55)'a göre burun ünsüzü; Deny (1951: 33)'e göre nazal ünsüz; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli ünsüz; Coşkun (2010: 79)'a göre akıcı burun ünsüzü olduğu görülür.

Çıkış yeri açınsındansa m ünsüzü Özsoy (2004: 27) ve Üçok (1951: 56)'a göre çift dudaksıl ünsüz; Karaağaç (2010: 35), Selen (1979: 89), Demircan (2009: 53), Tansu (1963: 68), Güler ve Hengirmen (2005: 18) ve Güz (1992: 86)'e göre çift dudak ünsüzü; Coşkun (2010: 69) ve Deny (1951: 33)'e göre dudak ünsüzü, Üçok (1951: 31)'a göre ise çift dudak fonemidir.

Tansu (1963: 79) m'nin ağız açıklığı açısından 2. derece tipe uygun bir ünsüz olduğunu belirtir. Coşkun (2010: 78)'a göre m geniş ses yolunda oluşan akıcı bir burun ünsüzüdür. Özsoy (2004: 27) f'den önce gelen çift dudaksıl m ünsüzünün dudaksıl-dişsil (m) hâle geldiğini belirtmiştir: şamfıstığı gibi. Demircan (2009: 53-54) da m ünsüzünün f, v ünsüzlerinden önce yer alması durumunda çift dudaksıl olma özelliğini kaybedeceğini ve altdudak-üst dişsil olacağını belirtir. Üçok (1951: 56) çift dudaksıl titremeli m dışında, titremesiz m ve tek dudakla oluşan m çeşitlerinden bahseder.

4.1.2.12.13. N Ünsüzü

Ses tellerinin titreşip titreşmemesi açısından n ünsüzü için Özsoy (2004: 28), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 54), Tansu (1963: 62) ve Selen (1979: 89) ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 33) tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21) yumuşak; Üçok (1951: 61) titremeli adlandırmasını kullanmıştır.

Çıkış biçimi açısından Özsoy (2004: 28), Karaağaç (2010: 40) ve Güz (1992: 85)'e göre genizsil; Selen (1979: 89), Demircan (2009: 54)'a göre geniz ünsüzü; Tansu (1963: 57), Coşkun (2010: 79) ve Üçok (1951: 55)'a göre burun ünsüzü; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli ünsüz; Deny (1951: 33)'e göre nazal ünsüzdür. Coşkun (2010: 79) n'nin aynı zamanda akıcı bir ünsüz olduğunu belirtir.

Çıkış yeri açısından n ünsüzü Karaağaç (2010: 36) ve Deny (1951: 33)'e göre dış ünsüzü; Demircan (2009: 54)'a göre dilucu-diş seti ünsüzü; Tansu (1963: 68)'ya göre asıl dış ünsüzü; Coşkun (2010: 70), Üçok (1951: 34) ve Selen (1979: 89)'e göre dişeti ünsüzü; Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dilucu-dişeti ünsüzü; Güz (1992: 87)'e göre dilucu-dişsil bir ünsüzdür.

Tansu (1963: 79)'ya göre ağız açıklığı açısından n, 2. derece tipinde bir ünsüzdür. Coşkun (2010: 78)'a göre m geniş ses yolunda oluşan akıcı bir burun ünsüzüdür. Özsoy (2004: 28), n'nin üç sesbirimciği olduğunu söyler. Sözcük başında ve sonunda bulunan n'lerin dişyuvasil, ön ünlüden sonra ve damaksıl g, k'den önce damaksıl (ŋ) ve arka ünlülerden sonra ve artdamaksıl g, k'den önce artdamaksıl (ŋ) olarak oluştuğunu belirtir. Selen (1979: 91) de üç çeşit n ünsüzünde bahseder: ötümlü genizsil dişeti ünsüzü n, ötümlü artdamak ünsüzü olan nazal n ve n. Selen n'nin diğer ünsüzlerle etkileşimine de değinmiştir. f, v gibi dış-dudak ünsüzlerinden önce gelen n ünsüzü m'ye dönüşür. 'ne, nasıl, niçin' vb. soru sözcükleri dışında Türkçede sözcük başında bulunmaz. 'l' ünsüzüyle yan yana bulunan n ünsüzü l'yi kendine dönüştürür: anlamak > annamak gibi. Bergstrasser (1936: 21) ise n'nin kendinden önceki ünlüyü uzattığını belirtir. Üçok (1951: 57) sert damak n'si ve yumuşak damak n'si olmak üzere iki n çeşidinden bahsetmiştir.

4.1.2.12.14. P Ünsüzü

‘p’ ünsüzü oluşurken ses telleri titreşmez. Bu açıdan Özsoy (2004: 14), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 77), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 45)’a göre ötümsüz, Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 19)’e göre tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre sert; Güz (1992: 85)’e göre titreşimsiz bir ünsüz, Üçok (1951: 61)’a göre titremesiz bir fonemdir.

Çıkış biçimi açısından p ünsüzü Özsoy (2004: 14), Karaağaç (2010: 40), Selen (1979: 74), Demircan (2009: 45), Tansu (1963: 57)’ya göre patlamalı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)’e göre süreksiz; Deny (1951: 19) ve Coşkun (2010: 77)’a göre patlayıcı; Güz (1992: 71) ve Üçok (1951: 41)’a göre kapanma ünsüzüdür.

Çıkış yeri bakımından p ünsüzü Özsoy (2004: 14) ve Güz (1992: 86)’e göre çift dudaksıl ünsüz; Karaağaç (2010: 35), Demircan (2009: 45), Güler ve Hengirmen (2005: 18), Tansu (1963: 68), Selen (1979: 77)’e göre çift dudak ünsüzü; Coşkun (2010: 68), Deny (1951: 19)’e göre dudak ünsüzü; Üçok (1951: 31)’a göre çift dudak fonemidir.

Özsoy (2004: 14)’a göre p’nin soluklu ve soluksuz olmak üzere iki sesbirimciği vardır. Tansu (1963: 68) p’yi ağzın dışında oluşan ünsüzler kategorisine almıştır. Coşkun (2010: 78)’a göre havanın geçtiği yol bakımından p, ağız ünsüzüdür. Üçok (1951: 41) p’yi takip eden bir ses olmadığı takdirde soluklu telaffuz edileceğini belirtir. p ünsüzü ses yolunun en kapalı olduğu patlamalı ünsüzlerden olduğu için Tansu (1963: 79) bu ünsüzü sıfır derecedeki tipler kategorisine almıştır.

4.1.2.12.15. R Ünsüzü

‘r’ ünsüzü ses tellerinin titreşmesi açısından Özsoy (2004: 30), Karaağaç, (2010: 34), Selen (1979: 93), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 53)’a göre ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21)’e göre tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21)’e göre yumuşak; Üçok (1951: 61)’a göre titremeli bir fonemdir.

Çıkış biçimi açısından r ünsüzü Özsoy (2004: 30)’a göre akıcı, Karaağaç (2010: 40), Tansu (1963: 58), Güz (1992: 72, 86) ve Coşkun (2010: 79)’a göre titreşim, titrek,

Demircan (2009: 53)'a göre çarpmalı (akıcı), Selen (1979: 74)'e göre (kapanma ünsüzlerinden) vurmali; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli; Deny (2004: 21)'e göre sızıcı ünsüzdür. Üçok (1951: 48)'a göre daralma fonemleri kapsamına giren akıcı bir fonemdir. Coşkun (2010: 79) da r'yi akıcı ünsüzler sınıfına dâhil eder.

Çıkış yeri açısından r ünsüzü Özsoy (2004: 30)'a göre üstdamaksıl ünsüz; Karaağaç (2010: 36)'a göre diş eti ünsüzü, Demircan (2009: 53)'a göre dilucu-dişeti ünsüzü, Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dil ucu-diş eti ünsüzü, Tansu (1963: 68)'ya göre asıl diş eti ünsüzü, Selen (1979: 75)'e göre dişeti ünsüzü; Coşkun (2010: 70)'a ve Deny (2004: 21)'e göre diş ünsüzü, Üçok (1951: 49)'a göre alveolar fonemdir.

Özsoy (2004: 31) sözcük sonundaki r'lerin ötümsüzleştiğini belirtir. Tansu (1963: 78) r'yi asıl diş ünsüzleri içerisinde ele almakla birlikte Türkçedeki r'lerin dişeti r'si olduğunu dile getirir. Karaağaç (2010: 41) aynı zamanda bu ünsüzün bir kayıcı ünsüz/yarı ünlü olduğunu belirtir.

Araştırmacılar r'nin çeşitlerinden de bahsetmişlerdir. Özsoy (2004: 31)'a göre r'nin üç sesbirimciği vardır: İki ünlü arasında kalan r vurucu, sözcük sonunda yer alan r ötümsüz akıcı r'dir. Diğer durumlarda bulunan r'ler ise akıcı r'dir. Selen (1979: 93)'e göre de üç çeşit r bulunmaktadır: Ön seste ve bir ünsüzle birlikte iç seste bulunan r tek vuruşlu r'dir. Dil ucunun tek vuruşuyla oluşur. Sözcük sonundaki r, yuvarlanan r'dir. Bu nedenle bu r'de vuruş pek hissedilmez. Bir diğer r de vurmali r'dir. Dil ucunun ard arda birkaç darbesiyle oluşan r'dir. Demircan (2009: 53) r'nin sözcük başında ve ortasında çarpmalı, sözcük sonunda sızmalı ve ötümsüz olduğunu belirtir. Tansu (1963: 58-59) titrek (birkaç vuruşlu) r yanında tek vuruşlu (yuvarlanmayan) r'den de bahseder. Üçok (1951: 48-52), kitabında Türkçe dışında birçok dilin fonetiğine değindiği için en fazla r çeşidine yer veren araştırmacıdır. Üçok, sert damak r'si, alveolar r, küçük dil r'si, gırtlak r'si, dudak r'si, burun r'si, dil sırtı r'si gibi yedi çeşit r'den bahseder. Türkçedeki r'ler alveolar r sınıfına girer. Yansıma sözcükler de dikkate alınırsa soğuğa tepki olarak çıkarılan 'prrrr' sözcüğündeki dudakların titreşmesiyle oluşan dudak r'si de Türkçeye dâhil edilebilir. Alveolar r, dil ucunun dişetlerine birkaç kez çarpıp titremesi sonucu oluşur. Fakat Üçok bu r'nin kimi zaman tek vuruşla da oluşabileceğini belirtir. Birkaç vuruşla

oluşan r için yuvarlanan, tek vuruşla oluşan r için yuvarlanmayan r ifadelerinin de kullanılabilceğini belirtmiştir. Üçok alveolar r'nin aslında akıcıdan ziyade sürtünmeli ünsüz olduğunu belirtir. Akıcı olarak nitelenmesinin nedeninin havanın ses yolundan rahatça geçmesi şeklinde açıklamıştır. Üçok'a göre alveolar r'nin bir başka çeşidi de fişirtı r'sidir. Fişirtı r'si sözcük sonunda yer alan ya da hece sonunda bir kapanma foneminden önce yer alır. Bazı kişilerce ş veya j karakteri taşıyan bir r'ye dönüşebilir. Fişirtı r'si alveolların arkasında değil, sert damakta oluşur. Alveolar r bünyesinde yer alan bir başka ünsüz de diş r'sidir. Dilin üst sıra kesici dişlerin ucuna değmesiyle oluşur: traş, tramvay, dram... Diş r'sinin oluşmasındaki etken öncesinde yer alan diş ünsüzleri t ve d'dir. Deny (1951: 30) r'nin l ünsüzü ile yan yana bulunduğu durumlarda l'ye dönüşebileceğini belirtir. Özsoy (2004: 30) r ünsüzünün Türkçede sözcük başında bulunmayacağını belirtir. Tansu (1963: 79) ses yolu açıklığı açısından r'nin 3. derece tipe uygun bir ünsüz olduğunu ifade etmiştir. Bergstrasser (1936: 20)'e göre r bir dil ünsüzüdür. Fakat r ünsüzü her zaman dil vuruşla oluşmaz. Bu gibi durumlarda r'den ziyade yanındaki vokalin sesi duyulur: BİRŞE: (bir şey).

4.1.2.12.16. S Ünsüzü

's' ünsüzü oluşurken ses telleri titreşmez. Bu nedenle Özsoy (2004: 22), Selen (1979: 99), Karaağaç (2010: 34), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 50) bu ünsüz için ötümsüz; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 20) tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21) sert; Üçok (1951: 61) titremesiz; Güz (1992: 85) titreşimsiz ifadelerini kullanır.

Çıkış yeri açısından s ünsüzü Özsoy (2004: 22)'a göre dişyuvasıl ünsüz, Karaağaç (2010: 37)'a göre dişler arası ünsüz; Selen (1979: 99)'e ve Coşkun (2010: 70)'a göre dişeti ünsüzü, Demircan (2009: 50)'a, Üçok (1951: 47)'a ve Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dilucu-dişeti ünsüzü, Tansu (1963: 68)'ya göre asıl diş ünsüzü, Deny (2004: 20) ve Bergstrasser (1936: 21)'e göre diş ünsüzüdür.

Çıkış biçimi açısından Özsoy (2004: 22) ve Karaağaç (2010: 40)'a göre sürtünmeli, Selen (1979: 99) ve Demircan (2009: 50)'a göre sızmalı, Deny (2004: 20) ve Üçok (1951: 46)'a göre sızıcı, Güz (1992: 87)'e göre ıslıklı ünsüzüdür. Tansu

(1963: 58)'ya göre ise ıslık ünsüzüdür. Güler ve Hengirmen (2005: 20) çıkış biçimi açısından s'yi sürekli ünsüzler sınıfına dâhil eder. Coşkun (2010: 79) ise s ünsüzünün çıkış biçimi açısından sızıcı bir ünsüz olduğunu belirtir.

Tansu (1963: 79) ağız açıklığı açısından s'nin 1. derece tipe giren bir ünsüz olduğunu belirtir. Selen (1979: 100) sözcük başındaki s'lerin daha uzun okunduğunu ifade eder. Bergstrasser (1936: 21) arka ünlülerle kullanılan s'nin ağzın arka bölümünde oluştuğunu ifade eder.

4.1.2.12.17. Ş Ünsüzü

'ş' ünsüzü oluşurken ses telleri titreşmez. Bu nedenle Özsoy (2004: 23), Selen (1979: 100), Karaağaç (2010: 34), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 50) bu ünsüz için ötümsüz; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21) tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21) sert; Üçok (1951: 61) titremesiz ifadelerini kullanır.

Çıkış yeri açısından ş ünsüzü için Özsoy (2004: 23) dişyuvasıl-damaksıl, Selen (1979: 100) dişeti, Demircan (2009: 50) dilönü-sert damak, Tansu (1963: 68-69) sert damak, Karaağaç (2010: 36) dişeti, Coşkun (2010: 73) dişeti ardı, Güler ve Hengirmen (2005: 19) dil-öndamak, Deny (2004: 21) diş-damak, Üçok (1951: 47) dilucu-diş adlandırmalarını kullanır.

Çıkış biçimi açısından ş ünsüzü Özsoy (2004: 23), Karaağaç (2010: 40) göre sürtülmeli ünsüz, Selen (1979: 100) ve Demircan (2009: 50)'a göre sızmalı ünsüz, Tansu (1963: 58)'ya göre fişiltılı ünsüz, Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli ünsüz, Deny (2004: 21) ve Coşkun (2010: 79)'a göre sızıcı ünsüz, Üçok (1951: 47)'a göre fişiltılı fonem, Güz (1992: 85)'e göre hışırtılı ünsüzdür. Selen (1979: 101) ş'nin sözcük başında bulunmayacağını belirtir.

Tansu (1963: 79) ş ünsüzünün ağzın açıklığı açısından 1. derece tipe uygun olduğunu belirtir. Coşkun (2010: 78) ş'nin dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzü olduğunu ve oluşumunda dudakların ön tarafa çıkıntı yaptığını belirtir. Üçok (1951: 47) ş söylenirken dudakların öne uzadığını belirtir.

4.1.2.12.18. T Ünsüzü

‘t’ ünsüzü oluşurken ses telleri titreşmez. Bu nedenle Özsoy (2004: 15), Selen (1979: 81), Karaağaç (2010: 34), Tansu (1963: 62), Demircan (2009: 45) bu ünsüz için ötümsüz; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 21) tonsuz; Güler ve Hengirmen (2005: 21) sert; Üçok (1951: 61) titremesiz; Güz (1992: 85) titreşimsiz ifadelerini kullanır.

Çıkış yeri açısından t ünsüzü Özsoy (2004: 15)’a göre dişyuvasil, Güz (1992: 87)’e göre dilucu-dişsildir. Karaağaç (2010: 36) ve Deny (2004: 21)’e göre diş, Demircan (2009: 45) ve Selen (1979: 81)’e göre dişardı, Tansu (1963: 68)’ya göre asıl diş, Coşkun (2010: 70)’a göre dişeti, Güler ve Hengirmen (2005: 19)’e göre dilucu-dişardı, Üçok (1951: 34)’a göre dişeti ünsüzüdür.

Çıkış biçimi açısından t ünsüzü Özsoy (2004: 15), Karaağaç (2010: 40), Selen (1979: 74), Demircan (2009: 45), Tansu (1963: 57)’ya göre patlamalı, Deny (2004: 21) ve Coşkun (2010: 79)’a göre patlayıcı, Güler ve Hengirmen (2005: 20)’e göre süreksiz ünsüzdür. Üçok (1951: 42)’a göreyse kapanma fonemidir.

Özsoy (2004: 15) t ünsüzünün seslem (hece) başında soluklu, sözcük sonunda ise soluklu veya soluksuz olabileceğini belirtmiştir. Selen (1979: 81) sözcük başındaki t’nin daha soluklu olduğunu belirtmiştir. Üçok (2004: 20) sözcük ve hece sonlarındaki t’nin soluklu olduğunu ifade eder. Selen (1979: 81) aynı zamanda t’nin s’den önce geldiği durumlarda s’ye benzeştiğini, iki ünsüz arasında ise düştüğünü belirtmiştir. Tansu (1963: 79) ağzın açıklığı açısından t’nin 0. derece tipe uygun olduğunu belirtir. Coşkun (2010: 78) t’nin bir ağız ünsüzü olduğunu ifade eder. Üçok (1951: 42) bu fonemin sözcük ve hece sonlarında soluklu olacağını belirtmiştir.

4.1.2.12.19. V Ünsüzü

‘v’ ünsüzü oluşurken ses telleri titreşir. Bu nedenle Özsoy (2004: 24), Selen (1979: 97), Karaağaç (2010: 34), Demircan (2009: 50), Tansu (1963: 62) bu ünsüz için ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 20) tonlu; Güler ve Hengirmen

(2005: 21) yumuşak; Üçok (1951: 61) titremeli; Güz (1951: 85) titreşimli ifadelerini kullanırlar.

Çıkış yerine göre v ünsüzü Özsoy (2004: 24)'a göre dudaksıl-dişsil, Güz (1951: 86)'e göre dişsil-dudaksıldır. Karaağaç (2010: 35), Tansu (1963: 68), Coşkun (2010: 69)'a göre diş-dudak, Selen (1979: 97), Güler ve Hengirmen (2005: 18), Deny (2004: 20), Üçok (1951: 31-32)'a göre dudak-diş, Demircan (2009: 50)'a göre altdudak-üstüdiş ünsüzüdür.

Çıkış biçimi açısından v Özsoy (2004: 24), Karaağaç (2010: 40)'a göre sürtünmeli, Selen (1979: 97) ve Demircan (2009: 50)'a göre sızmalı, Tansu (1963: 58)'ya göre daraltılı sızıcı, Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli, Deny (2004: 20) ve Coşkun (2010: 79)'a göre sızıcıdır. Üçok (1951: 46)'a göre diş sürtünme fonemidir.

Yukarıda bahsedilen v dışında bir de dudaksıl v (β) bulunmaktadır. Özsoy (2004: 24) v'nin iki sesbirimciği bulunduğunu, düz ünlülerle kullanılan v'nin dişsil-dudaksıl, yuvarlak ünlülerle kullanılan v'nin dudaksıl-dişsil olduğunu ifade eder. Selen (1979: 99) biri düz biri yuvarlak iki ünlü arasında bulunan v'nin düşebileceğini belirtir. Demircan (2009: 55) yuvarlak ünlülerle kullanılan v'nin çift dudaksıl (w) olduğunu ifade eder. Çift dudaksıl v'nin sözcük başında yarı ünlü, sözcük sonunda kayıcı ünsüz özelliği gösterdiğini belirtir. Tansu (1963: 79), oluşum yeri diş-dudak olan v'nin ağız açıklığı bakımından 1. derece tipe, çift dudaksıl v'nin 4. derece tipe uygun olduğunu belirtir. Coşkun (2010: 78), yuvarlak ünlülerle kullanılan v'nin, düz ünlülerle kullanılan v gibi, dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzü olduğunu belirtir. Üçok (1951: 44) da bir diş sürtünme fonemi olarak tanımladığı v'nin yuvarlak ünlülerle w (yuvarlaklaşan v) olduğunu ifade eder. Bergstrasser (1936: 21), iki ünlü arasında kalan v ünsüzünün kaybolarak diftong oluşturacağını belirtir.

4.1.2.12.20. Y Ünsüzü

Ses tellerinin durumu açısından y ünsüzü Özsoy (2004: 31), Karaağaç (2010: 34), Selen (1979: 102), Tansu (1963: 62) ve Demircan (2009: 55)'a göre ötümlü ünsüz; Coşkun (2010: 65) ve Deny (1951: 33)'e göre tonlu ünsüz; Güler ve

Hengirmen (2005: 21)'e göre yumuşak ünsüz; Üçok (1951: 61)'a göre titremeli fonemdir.

Çıkış yeri göz önünde bulundurulduğunda Özsoy (2004: 31)'a göre damaksıl ünsüz; Selen (1979: 102)'e ve Coşkun (2010: 74)'a göre öndamak ünsüzü; Demircan (2009: 55)'a göre dilönü-sert damak ünsüzü; Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dil-ön damak ünsüzü; Deny (1951: 33)'e göre diş-damak ünsüzü; Güz (1992: 86)'e göre damaksıl ünsüz; Üçok (1951: 44)'a göre dilucu-sert damak fonemidir.

Çıkış biçimi açısından y ünsüzü için Tansu (1963: 58) daraltılı ünsüz, Güler ve Hengirmen (2005: 20) sürekli ünsüz, Deny (1951: 33) sızıcı ünsüz, Üçok (1951: 44) deri sürtünme fonemi ifadesini kullanır. Coşkun (2010: 78)'a göre y geniş ses yolunda oluştuğu için akıcı bir ağız ünsüzüdür. Karaağaç (2010: 41) ve Özsoy (2004: 31) y ünsüzünün kayıcı ünsüz, Selen (1979: 102), Coşkun (2010: 75), Demircan (2009: 55) ve Tansu (1963: 78) yarı ünlü olduğunu belirtmiştir.

Tansu (1963: 79) ses yolunu açıklığı açısından y'yi 4. derece tipe uygun bulur. Demircan (2009: 55), y'nin sözcük sonunda yarı ötünsüzleştiğini belirtir. Hece başında yarı ünlü, hece sonunda kayıcı ünsüz olduğunu ifade eder. Coşkun (2010: 75) y ünsüzünün yarı ünlü olmasını oluşturucu değerlerinin i ünlüsüne çok yakın olmasıyla açıklar. Bergstrasser, y'nin bir nefes sedası olduğunu, bazı durumlarda düştüğünü ve bu düşmenin diftong oluşturmaya yaradığını belirtir (Bergstrasser, 1936: 23).

4.1.2.12.21. Z Ünsüzü

Ses tellerinin durumuna göre z ünsüzü Özsoy (2004: 25), Karaağaç (2010: 34), Selen (1979: 99), Demircan (2009: 50), Tansu (1963: 62)'ya göre ötümlü; Coşkun (2010: 65) ve Deny (2004: 20)'e göre tonlu; Güler ve Hengirmen (2005: 21)'e göre yumuşak; Güz (1992: 85)'e göre titreşimli, Üçok (1951: 61)'a göre titremelidir.

Çıkış yeri açısından z Özsoy (2004: 25)'a göre dişyuvasıl ünsüz; Karaağaç (2010: 37)'a göre dişlerarası ünsüz; Selen (1979: 99)'e ve Coşkun (2010: 70)'a göre dişeti ünsüzü; Demircan (2009: 50)'a göre dilucu-dişeti ünsüzü; Tansu (1963:

68)'ya göre asıl diş ünsüzü; Güler ve Hengirmen (2005: 19)'e göre dilucu-dişeti ünsüzü; Deny (2004: 20) ve Bergstrasser (1936: 21)'e göre diş ünsüzüdür.

Çıkış biçimi açısından z ünsüzüne bakıldığında Özsoy (2004: 25) ve Karaağaç (2010: 40)'a göre sürtünmeli; Demircan (2009: 50) ve Selen (1979: 99)'e göre sızmalı; Deny (2004: 20) ve Üçok (1951: 46)'a göre sızıcı; Güler ve Hengirmen (2005: 20)'e göre sürekli; Tansu (1963: 58)'ya göre daraltılı; Güz (1992: 87)'e ve Tansu (1963: 58)'ya göre ıslıklı ünsüz olduğu görülür. Coşkun (2010: 78)'a göre z ünsüzü dar ses yolunda oluşan bir ağız ünsüzüdür. Selen (1979: 99), z ünsüzünün Türkçe kökenli sözcüklerde sözcük başında bulunmayacağını ve sonseste de ötümsüzleşeceğini belirtmiştir (Selen, 1979: 100). Bergstrasser (1936: 21) arka ünlülerle kullanılan z'nin ağızın arka bölümünde oluştuğunu ifade eder. Çene açıklığına göre Tansu (1963: 79) z ünsüzünü 1. derecedeki ünsüzler sınıfına dâhil etmiştir.

4.1.3. Ses Olayları *

Tez konusunun kapsamı gereği incelenen kaynaklardaki ‘ses olayları’ konusu konuşma ve yazı dilinde fark yaratması yönüyle ele alınmıştır. Konuşma dilini, telâffuzu etkileyen ses olaylarına yer verilmiştir (Coşkun, 2010: 179).

Tablo 25
Ses olayları Tablosu

ARAŞTIRMACILAR	SES OLAYLARI										Ünlü Kaynaşması	Büzüşme	Ünlüleşme	Düzlenme	Hece Düşmesi
	Ünlü Düşmesi	Ünsüz Düşmesi	Ses Düşmesi	Ünlü Türemesi	Ünsüz Türemesi	Benzeşme	Aykırılışma	Yer Değiştirme	Fonem Atımı						
S. ÖZSOY	+	+	+	+	+	+					+				+
Ö. DEMİRCAN	+	+		+	+	+		+						+	+
G. KARAAĞAÇ		+		+		+	+	+				+	+		
N. ÜÇÖK						+	+		+						
J. DENY	+	+				+		+							
V. COŞKUN		+	+			+		+							+
N. GÜZ															
N. SELEN															
ATABAY VE DİĞER.	+	+	+	+	+	+	+	+			+				+
BERGSTRASSER		+				+									+
M. HENGİRMEN	+	+		+	+	+		+							+
M. TANSU															

* Ses olaylarının sınıflandırılmasında incelenen kaynaklardaki bölümlenme ve adlandırmalar kullanılmıştır.

4.1.3.1. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesi söyleyiş kolaylığı sağlamayı amaçlayan bir ses olayıdır.

Türkçe kökenli sözcüklerde sözcük başında ünsüz kümeleri bulunmaz (Özsoy, 2004: 98). Alıntı sözcüklerde yan yana bulunan birden fazla ünsüzün arasında söyleyiş kolaylaştırmak amacıyla bir ünlü türer. Bu ünlü, sözcüğün ilk sesi olan ünsüze ve ilk ünlüye göre belirlenir (Özsoy, 2004: 102).

‘grup, klüp, krem’ gibi ilk sesin artdamaksıl ünsüz olduğu sözcüklerde iki ünsüz arasına girecek olan ünlü arka kapalı (dar) ünlü olmalıdır. Düz ya da yuvarlak oluşu da ilk ünlüye göre belirlenir (Özsoy, 2004: 102).

Konuşma dilindeki ünlü türemesiyle ilgili kaynaklarda rastlanan bazı örnekler şunlardır:

Örnekler:

grup > gurup

klüp > kulüp

(Özsoy, 2004: 102)

elektrik > elektirik

ekspres > ekispires

(Demircan, 2009: 88)

gram > gıram

ekstra > ekistıra

kontrat > konturat

meclis > mecilis

(Güler ve Hengirmen, 2005: 35)

grip > gırip

nötr > nötür

(Aksan, Atabay, Özel, Çam, Pirali, 1978: 52)

Türkçe kökenli sözcüklerde de özensiz söyleyiş sonucu ünlü türemeleri görülebilir.

Örnek:

giderken > giderkene

Bu tür kullanımlar Karaağaç (2010: 96)'a göre 'bozulma'dır.

4.1.3.2. Ünlü Düşmesi

'içeri, dışarı, yukarı' gibi yer bildiren, son sesi düz kapalı ünlü olan belirteçlere -DA, -DAn, -sI gibi ünsüzle başlayan bir ek getirilirse sözcüğün son ünlüsü düşer (Özsoy, 2004: 106; Deny, 1951: 119). Fakat yazıda bu hâlleriyle yer almazlar (Coşkun, 2010: 60). Güler ve Hengirmen (2005: 31) ise, ünlü kaybına uğramış bu sözcüklerin yazımda da kullanılabildiğini belirtmiştir.

Konuşma dilinde ünlü düşmesiyle ilgili kaynaklarda rastlanan bazı örnekler şunlardır:

Örnekler:

içerisi > içersi

dışarısı > dışarsı

yukarısı > yukarsı

yukarıdan > yukardan

nerede > nerde

(Atabay ve diğer., 1978: 46; Özsoy, 2004: 106)

Burada yer – yön bildiren ‘aşağı’ sözcüğünden de bahsetmek gerekir. ‘aşağı’ sözcüğünde basit bir ünlü düşmesi olayından fazlası olmaktadır. ‘aşağı’ sözcüğüne ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde sondaki ‘ı’ ünlüsü düşer ve bu durum ikinci hecedeki ‘a’ ünlüsünün uzamasına yola açar (Özsoy, 2004: 106).

Örnekler:

aşağısı > aşı:sı

aşağıda > aşı:da

Fakat Özsoy (2004: 106) ‘aşağı’ sözcüğünün ek almamış hâlinde de ‘ı’ ünlüsünün düşüp ‘a’ ünlüsünün uzadığını belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında ek almak ‘ı’ ünlüsünün düşmesini ve ‘a’nın uzamasını etkilememektedir. Deny (1951: 119) de ‘aşağı’ sözcüğünün bazen ‘aşı:’ şeklinde söylendiğini belirtmiştir.

Yer bildiren ‘burada, şurada, orada’ sözcüklerinin ikinci hecelerindeki ‘a’ ünlüsü de özensiz konuşma sonucu düşebilmektedir. Özsoy, konuşmada hüküm süren bu ünlü yitiminin son zamanlarda yazıya da yansıdığını belirtmektedir.

burada > burda

şurada > şurda

orada > orda

(Özsoy, 2005: 106)

‘dakika’ sözcüğünde vurgusu azalan ‘i’ ünlüsü düşer: dakika (Coşkun, 2010: 194). (Coşkun, bu bilgiye ‘Ses Düşmesi’ başlığı altında yer vermiştir.)

Sözcüğe ek eklenirken ya da bir sözcükten diğerine geçerken de ünlü düşmesi gerçekleşebilir.

Örnekler:

bırak çocuğu > bırak çocu:

kilit-lemek > kitlemek

(Demircan, 2009: 93)

Konuşma dilinde rastlanan ünlü düşmesi olayına Güler ve Hengirmen (2005: 32), Atabay ve diğer. (1978: 46) şu örnekleri vermiştir:

kayısı > kaysı

gazete > gaste

anneanne > annanne

(Güler ve Hengirmen, 2005: 32)

tükürük > tükrük

Hatice > hatçe

(Atabay ve diğer., 1978: 47)

Özsoy diğer araştırmacıların ‘Ses Düşmeleri’ bölümünde incelediği aşağıdaki örnekleri ‘Ünlü Düşmesi’ başlığı altında vermiştir.

Özsoy (2004: 107)’a göre bir başka ünlü yitimine de ‘ne’ sözcüğüyle oluşturulan soru kalıplarında rastlanmaktadır. ‘ne’ soru sözcüğü ünlüsünü kaybetmekte, ‘ne’ den sonra gelen sözcüğün ilk ünlüsü de uzun söylenmektedir.

ne olur > no:lur

ne haber > na:ber

ne yapıyorsun > na:pıyorsun

‘değil’ sözcüğü de sesletim esnasında değişime uğrayan bir sözcüktür. İkinci hecedeki (seslemdeki) ‘i’ ünlüsü birinci hecedeki (seslemdeki) ‘e’ ünlüsünü yükselterek kendisine benzetir ve sözcük uzun i ile tek seslemliler bir şekilde söylenir.

değil > di:l

(Özsoy, 2004: 107)

‘değil’ sözcüğü –mİ soru ekiyle birlikte söylendiğinde iki ayrı söyleniş biçimi ortaya çıkmaktadır.

değil mi > di:mi

Bu söyleyişte ‘i’, ‘e’ ünlüsünü kendisine benzetmekte ve uzun i oluşturmaktadır.

değil mi > dimi

Bu söyleyişte ise ‘i’ ünlüsü ‘e’yi kendisine benzetse de uzatmaz, sözcük kısa okunur (Özsoy, 2004: 107).

Özsoy, ‘değil’ sözcüğüne ‘-mİ’ soru ekinin eklenmesi sonucu meydana gelen değişiklikleri anlatırken ‘l’ ünsüzünün düşmesinin nedenini anlatmamıştır.

‘ağabey’, ‘hanımefendi’ gibi hitap sözcükleri söyleyişte seslemlerinden bazılarını kaybetmektedir.

ağabey > a:bi

hanımefendi > hamfendi

(Özsoy, 2004: 107)

Ekler de ünlü düşmesine neden olmaktadır. Bu düşmeler daha çok söyleyişte meydana gelen düşmelerdir.

-(y)AcAk eki ünlü düşmesinin yaşandığı eklerden biridir. Fiille birleşmelerde ekin ilk ünlüsü düşer, ikinci ünlüsü de uzatılarak söylenir.

içeceğim > iççe:m

gideceğim > gidce:m

alacağım > alca:m

(Özsoy, 2004: 108)

Seslem düşmesinin yaşandığı bir başka ek de istek kipi ekidir.

isteyeyim > isti:m

geleyim > geli:m

(Özsoy, 2004: 109)

4.1.3.3. Ünsüz Türemesi

Güler ve Hengirmen (2005: 37-38), ‘Ünsüz Türemesi’ başlığı altında yazı dilinde meydana gelen türemelerin yanında sadece konuşma dilinde meydana gelen ünsüz türemelerine de yer vermiştir. Konuşma dilinde ön seste ünsüz türemesine örnek olarak verdiği sözcüklerden bazıları “öyük > höyük, avlu > havlu, elbet > helbet” dir. İç seste ünsüz türemesine örnek olarak verdiği sözcüklerden bazıları “tüfek > tüfenk, aile > ayile, puan > puvan, lâboratuar > lâbaratuvar, saat > sahat, ait > ayit, palyaço > palyanço” dur. Son seste meydana gelen ünsüz türemelerini örneklediği sözcüklerden bazıları ise “şimdi > şimdik, elin ile > elinlen”dir. ‘puvan, ayit, tüfenk, palyanço’ vb. örneklere Atabay ve diğer. (1978: 54)’de de rastlanmıştır.

Demircan konuşma dilinde meydana gelen ünsüz türemelerinin ‘ile’ sözcüğünden kaynaklandığını belirtmektedir. ‘ile’ sözcüğünün özensiz kullanım sonucu ‘ilen’ olarak söylendiğini ifade eden Demircan bunun yöresel bir söyleyiş özelliği olduğunu belirtir. Atabay ve diğer. (1978: 55)’de ‘ile’ sözcüğüne eklenen ‘n’ ünsüzünün daha çok kişi adlarında bulunduğu bahseder; ama bunun yerel bir söyleyiş olduğuna değinmez.

4.1.3.4. Ünsüz Düşmesi

Konuşma dilinde yazı dilindeki gibi her ünsüz sesletilmeyebilir. Sözcükler sesletim esnasında ünsüzlerini yitirebilirler. En çok düşme eğilimi olan ünsüzler; r, h, t, y, ğ ünsüzleridir.

Özsoy (2004: 109), hızlı konuşmalarda ünsüz kaybına daha çok rastlandığını ve genellikle /r/, /l/, /y/, /h/ akıcı ve kayıcı ünsüzlerin düştüğünü belirtmiştir.

4.1.3.4.1. /r/ Düşmesi

/r/ ünsüzü ‘bir’ sözcüğünde ve ‘-yor’ ekinde hızlı konuşmalarda genellikle düşmektedir (Özsoy, 2004: 109). Kural olarak ifade etmek gerekirse; sözcük sonunda yer alan sızıcı r’ler düşmektedir (Coşkun, 2010: 194).

Örnekler:

bir > bi

geliyor > geliyo

geliyorsun > geliyosun

(Özsoy, 2004: 109)

bir tane > bi tane

dur bakalım > du bakalım

(Demircan, 2009: 92)

bir lira > bi lira

almıyor > almıyo

(Atabay ve diğer., 1978: 45)

bir şey > bi şey

yazmıyor > yazmıyo

(Güler ve Hengirmen, 2005: 33)

arслан > aslan

(Karaağaç, 2010: 73)

diyorum > diyom

(Deny, 1951: 121)

4.1.3.4.2. /h/ Düşmesi

‘hane’ sözcüğü ile oluşturulan birleşik sözcüklerde iki ‘a’ ünlüsü arasında kalan ‘h’ düşer.

postahane > postane (Özsoy, 2004: 110)

hastahane > hastane (Güler ve Hengirmen, 2005: 39)

yetimhane > yetima:ne (Atabay ve diğer., 1978: 45; Demircan, 2009: 92)

Özel adlarda bir ünsüzden önce yer alan ‘h’ sesi de düşürülmektedir.

Ahmet > A:met

Mehmet > Me:met

(Özsoy, 2004: 111)

‘hanım’ sözcüğüyle kurulan söz öbeklerinde ‘h’ sesi düşmektedir.

hoca hanım > hoca:nım (Demircan, 2009: 92)

‘hanım’ sözcüğü bir kişi ismiyle birlikte kullanıldığında ‘h’ ünsüzünün düştüğü görülür: Hatice hanım > HAÇÇA:NyM (Bergstrasser, 1936: 28).

Yukarıda belirtilen durumlar dışında ‘h’ ünsüzünün düştüğü örnekler şunlardır:

merhaba > meraba

Allah’a > Alla:

vallahi > valla:

allahısmarladık > ala:smarladık

sıhhatler olsun > sa:tler olsun

(Özsoy, 2004: 111)

pahalı < pa:lı

tuhaf > tuaf

(Coşkun, 2010: 179)

4.1.3.4.3. /t/ Düşmesi

Alıntı sözcüklerin sonundaki patlayıcı ünsüz ‘t’ düşebilmektedir.

serbest > serbes

(Atabay ve diğer., 1978: 46; Coşkun, 2010: 102)

dost > dos

(Güler ve Hengirmen, 2005: 33)

kist > kis

tost > tos

(Atabay ve diğer., 1978: 46)

Sözcüklerin birleşimi esnasında ünsüz yitimi olabilir (Coşkun, 2010: 103). ‘üst, ast, çift, rast’ gibi sözcükler birleşik sözcük oluştururken sondaki ‘t’ sesini kaybedebilirler (Atabay ve diğer., 1978: 45).

rast+gele > rasgele

feth+et- > fetet-

(Coşkun, 2010: 103)

üstgeçit > üsgeçit

çiftteker > çifteker

(Atabay ve diğer., 1978: 45)

Bunların dışında da sesletim esnasında /t/ ünsüzü düşebilir. ‘t’ ünsüzü tek heceli sözcüklerde yer aldığı zaman ya da aynı hecede başka bir ünsüzle yan yana bulunduğu zaman söyleyişi zorlaştığı için sesletilmeyebilir (Demircan, 2009: 92).

çiftçi > çifçi (Coşkun, 2010: 103; Demircan, 2009: 92; Karaağaç, 2010: 73)

üsteğmen > üseğmen

katarakt > katarak

serbest > serbes

(Demircan, 2009: 92)

çiftlik > çiflik (Bergstrasser, 1936: 27)

Karaağaç aşağıdaki ünsüz düşmesi örneklerine ‘İç Ses Düşmesi’ başlığı altında değinmiştir.

rastgele > rasgele

(Karaağaç, 2010: 73)

rastlamak > raslamak

(Güler ve Hengirmen, 2005: 33)

4.1.3.4.4. /y/ Düşmesi

Özsoy sözcük ortasında ya da sonunda bulunan y’lerin düşebileceğini belirtir.

şöyle > şö:le

koy > ko

şey et- > şe:t

şey yap > şa:p

Görüldüğü gibi ‘şey yap’ ifadesinde her iki y sesi de düşmüş, ‘a’ ünlüsü ‘e’ ünlüsünü kendisine benzetmiş ve gerileyici benzeşme sonucu a’ya dönüştürmüştür. Sonuç olarak iki sözcük tek bir sözcük hâlinde a’sı uzun olarak okunur (Özsoy, 2004: 110).

böyle > bö:le (Atabay ve diğer., 1978: 45; Coşkun, 2010: 179; Güler ve Hengirmen, 2005: 33)

öyle > ö:le (Atabay ve diğer., 1978: 45; Deny, 1951: 123)

4.1.3.4.5. /ğ/ Düşmesi

Demircan ile Güler ve Hengirmen dışındaki araştırmacılar ‘ğ’ ünsüzünün söyleyişte düşmesini ‘uzun ünlü’ konusu çerçevesinde ele almış, bunu ayrıca bir ünsüz yitimi olarak işlememişlerdir.

Demircan (2009: 92) ‘ğ’ ünsüzünün kullanıldığı sözcüklerde ünsüz düşmesi görüldüğünü belirtir.

bağırsak > ba:rsak > barsak

soğur > so:r

Bunun yanında bu sözcüklerdeki ‘ğ’ ünsüzünün doğrudan düştüğünü söylemenin doğru olmayacağını ifade eder. Türkçede her hecenin ünsüzle başlaması gerektiğini savunduğu için ‘ğ’ nin de düşmediğini, özelliğini yitirdiğini belirtir (Demircan, 2009: 93).

Güler ve Hengirmen (2005: 33) “ağız > a:z, çağ > ça:” örneklerinde ‘ğ’ ünsüzünün düştüğünü belirtmiştir.

Atabay ve diğer. (1978: 45)’te konuşma dilinde ‘ğ’ ünsüzünün iç ve son seste söylenmediğini belirtmiş ve şu örnekleri vermiştir: “ağız /a:z/, bağır /ba:r/, ağaç /a:ç/, dağ /da:/, bağ /ba:/, çağ /ça:?”.

4.1.3.4.6. /l/ Düşmesi

Özsoy (2004: 209) /l/ ünsüzüyle biten bir sözcüğe /s/ ünsüzü ile başlayan ve içinde dar ünlü bulunan bir ekin gelmesi durumunda /l/ ünsüzünün düştüğünden, /l/ den önce yer alan ünlününse uzadığından söz eder.

al+sın > a:sın

kal+sın > ka:sın

ol+sun > o:sun

nasılsınız > nasısınız

/l/ ünsüzüyle biten sözcüğe eklenen sonekin ünlüsü kapalı (dar) değilse /l/'nin genellikle düşmediğini belirtir. Örneğin 'kalsa', 'olsa' sözcüklerinin sesletiminde 'l' düşmemektedir (Özsoy, 2004: 110).

4.1.3.4.7. /f/ Düşmesi

Özsoy (2004: 111)'a göre 'f' ünsüzü de konuşma esnasında düşen ünsüzler arasındadır. 'f' ünsüzü 'Mustafa' özel adını 'bey' sözcüğünün takip ettiği durumlarda düşer. 'a' ünlüsü ise uzar.

Mustafa Bey > musta:bey

4.1.3.4.8. /n/ Düşmesi

Deny (1951: 124), 'n' ünsüzünün düşmesini özel bir durum olarak nitelendirmektedir. 'sonra' sözcüğündeki 'ñ' ünsüzü 'ğ'ye dönüşerek 'soğra' biçimini almıştır. 'ğ' ünsüzünün de söyleyişte yitirilmesi sonucu sözcük 'sora' şeklini alır.

4.1.3.5. Hece Düşmesi

Sözcüğe ek eklenirken ya da bir sözcükten diğerine geçerken ünlü düşmesi gerçekleşebilir (Demircan, 2009: 93).

Örnek: bırak çocuğu > bırak çocu:

(Demircan, 2009: 93)

kilit-lemek > kitlemek

(Atabay ve diğer., 1978: 56; Demircan, 2009: 93)

Eğer bir önceki hecenin son ünsüzü ile bir sonraki hecenin ilk ünsüzü ard arda söylenirken herhangi bir güçlük oluşmuyorsa aradaki açık hece düşebilir: cerjan, üzre gibi (Bergstrasser, 1936: 18).

Kimi zaman da düşen hecenin/ünlünün izi kalır ya da ondan önceki ünlü uzar: Be:olna (Beyoğluna), verilcek (verilecek), karşsynda (karşsında) gibi (Bergstrasser, 1936: 18).

Başında patlamalı bir ünsüz bulunan hece çekimlenirse –genellikle i ünlüsünde olduğu gibi- arada bir fısıltı vokali oluşur: geğt.ler (geğtiler), üst.ne (üstüne) gibi (Bergstrasser, 1936: 18). Bu olay iki sözcük arasında da görülebilir: sükûnet.çinde, ik.taraf gibi (Bergstrasser, 1936: 18).

Sözcük içinde sonor sedalar varsa ünlü büsbütün kaybolabilir: ra:sslyk (rahatsızlık), bajlmak (bayılmak), jaradlmış (yaradılmış) gibi (Bergstrasser, 1936: 19).

Yan yana gelen iki ünlünün birleşimi de söz konusudur: hava:l (hava al) gibi (Bergstrasser, 1936: 19). Fakat bazı durumlarda bu birleşim gerçekleşmeyebilir: başüstüne efendim (Bergstrasser, 1936: 19).

İki sözcük arasında hafif olan vokalin güçlü olan vokale dayanmasıyla da birleşim meydana gelebilir. Fakat burada tam bir birleşim yerine diftong görülür: oesnada, bahtiarmlolaca:m gibi (Bergstrasser, 1936: 19).

“Hece eksilmelerinin bir bölümü özensiz, hızlı konuşmanın bir sonucudur.” (Demircan, 2009: 93).

Örnek: bo.za.cak.sın > boz.cak.sın, git.me.ye.ce.ğim > git.miy.cem, dışarıda > dı.şar.da, gazete > gaste, kayısı > kaysı, Hatice > hat.çe, yemeğe > yeme:, toprağı > topra:, pek iyi > peki, Zehra Hanım > Zehra.nım, postahane > posta.ne, ağabey > a:bi, Mustafa Bey > musta: bey, hanımefendi > hamfendi (Demircan, 2009: 93-94).

Allahısımarladık > alla:smarladık...

(Atabay ve diğer., 1978: 56; Demircan, 2009: 94)

Atabay ve diğer. (1978: 57)'de karşılaşılan diğer hece düşmesi örneklerinden bazıları şunlardır:

Örnek: beybaba > bey:ba

allahını seversen > alla:sen

söyleyeyim > söyleyim

hanımefendi > hamfendi

(Atabay ve diğer., 1978: 57)

Atabay ve diğer. (1978: 57), 'hane' sözcüğüyle kurulan birleşik sözcüklerde de hece yitimi görüldüğünü belirtmiştir:

Örnek: eczahane > eczane

pastahane > pastane

Yön tarif eden kimi sözcük öbeklerinde de hece yitimi olabilir:

Örnek: öteye git > öte git

(Atabay ve diğer., 1978: 57)

Coşkun, konuşma dilinde 'gel-iyor' sözcüğünün sonundaki 'r' ünsüzünün düşerek 'gel-iyö' biçimini aldığı belirtilmiştir. 'pek iyi' sözcükleri de birleşirken hece düşmesine uğrar ve 'peki' biçimini alır.

Coşkun (2010: 90), bir sözcüğün kullanım sıklığı arttıkça telâffuz biçiminin sözlüğe de yazıya da geçtiğini belirtir. Diğer bir deyişle sözcüğün kullanım sıklığı arttıkça telâffuz yazıma üstün gelir ve sözcükler söylendiği gibi yazılır hâle gelir. ‘Kelimelerde ünsüz uyumu’nu anlatırken Coşkun şöyle bir ifadeye yer verir: “Kelimelerde ünsüz uyumu varlığını tespit edebilmek için, kelimenin söylenişi dikkate alınmalıdır. Kelimenin yazılı şeklinden yararlanmak ve onu dikkate almak, doğru ve bilimlik değildir.”

Alıntı sözcükler Türkçenin ünsüz uyumu kuralına uymadıkları için söylenmeleri zordur. Bu nedenle bu sözcükleri Türkçe sesletime uygun hâle getirmek gerekir. Coşkun (2010: 88) bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Alıntı bir kelimedeki ses birlikteliklerinde Türkçenin ünsüz uyumu yoksa, o ses birlikteliklerine sahip kelimelerde ünsüz uyumunu oluşturabilmek için, ilgili kelimeyi 10 – 15 defa hızlı ve sesli olarak tekrarlamak yeterlidir. Bu fonetik bir kuraldır.”

Örneğin ‘mezhep’ sözcüğünde Türkçede bulunmayan bir ses birlikteliği vardır: zh. Fakat bu sözcüğün 10 – 15 kez tekrarlanınca ‘meshep’ şeklini aldığı görülmektedir. Böylece ‘zh’ ses birlikteliği yerini ‘sh’ ses birlikteliğine bırakmış ve alıntı sözcük Türkçenin ünsüz uyumuna uygun hâle getirilmiş olur.

Bazı alıntı sözcükler alındıkları dillerde tonlu ünsüzlere sahipken Türkçenin ses sistemine uyum sağlamaları amacıyla tonsuzlaştırılırlar: tescil > teşçil, mescit > meşçit, mahcup > maşçup, şofben > şofpen, mezheb > meshep, tezhîp > teşhip, ezkaza > eskaza, hicazkâr > hicaskâr, garazkâr > garaskâr, mezkûr > meskûr, tezkere > teskere, hodkâm > hotkâm, sebkîhîndî > sepkihîndî, obsesyon > opsesyon, ekzotermik > eksotermik, mahzen > mahsen, mahzun > mahsun, mahzur > mahsur, mahzar > mahsar, hıfzısıhha > hıfısıhha, mahdut > mahtut, tefcir > tefçir, tescil > teşçil. (Coşkun, 2010: 89).

Birleşik sözcüklerde ünsüz uyumu aranmaz. Çünkü konuşma sırasında iki sözcük arasındaki söyleyiş süresi uzundur. Bazı sözcükler Türkçenin ses sistemine uymasa da söyleyişleri değişmez. Bunun nedeni bu sözcüklerdeki ses birleşimlerinin

birleşik sözcüklerde bulunmasıdır. ‘ikbal, makbul, makber’ gibi sözcüklerdeki ünsüz birleşimlerinin değiştirilmeme nedeni de bu birlikteliklerin birleşik sözcüklerde de bulunması ve bu sözcüklerin sık kullanılmamasıdır (Coşkun, 2010: 89).

Güler ve Hengirmen’in hece düşmesine örnek olarak verdiği kullanımlardan bazıları şunlardır:

postahane > postane

haydi > ha:di

bir daha > bi:da:

söyleyeyim > söyle:yim

Ahmet Bey > A:met Bey

kabahat > kaba:t

nasılsınız > nas:sınız

(Güler ve Hengirmen, 2005: 39)

4.1.3.5.1. Kaynaşma

Atabay ve diğer. (1978: 58), birçok kaynakta ‘seslem yitimi’ olarak geçen bu olayın daha çok sözcük birleşmeleri esnasında görüldüğünü belirtir: ne olur > n’olur, babaanne > baba:nne gibi. Önce gelen sesin baskın olması hâlinde ilerleyici, sonra gelen sesin baskın olması hâlinde gerileyici kaynaşmanın meydana geleceğini ifade eder.

4.1.3.6. Ses Düşmesi

Özsoy, ünlü ve ünsüz düşmelerini ‘Sesbilgisel Süreçler’ başlığı altında vermiş, ses düşmesini ise ‘Sesbilimsel Süreçler’ başlığı altında incelemiştir. Bu nedenle bu araştırmada da kaynakların bölümlenmeleri esas alınmıştır. Coşkun da ses düşmesi olayını ünlü ve ünsüz düşmelerinden ayrı bir başlık altında incelemiştir.

Atabay ve diğer. (1978: 44) ve Coşkun (2010: 175) konuşma dilinde az çaba ilkesinin esas olduğunu belirtmiştir. Amaç az sesle, sözle daha fazla şey anlatmaktır.

‘ağabey’ sözcüğünde az çaba ilkesi gereği ses düşmesi görülür. ‘ğ’ ünsüzünün uzatıcı etkisi sebebiyle ‘a’ uzun okunur: a:bey. ‘e’ ünlüsü de ‘y’ ünsüzünün etkisiyle frekans değeri yakın olan ‘i’ye dönüşür ve sözcük a:bi şeklini alır (Coşkun, 2010: 193).

‘almayacağım’ sözcüğü konuşma dilinde almıyaca:ım > almıyıca:ım > almıyca:ım > almıycam > almıcam şeklini alır (Coşkun, 2010: 193).

‘böyle > bö:le’, pek iyi > peki sözcüklerinde ‘y’ ünsüzünün düştüğü görülmektedir (Coşkun, 2010: 193).

Sözcük sonundaki ‘r’ sızıcılaşarak düşer: gidiyor > gidiyo (Coşkun, 2010: 194). İki ünlü arasında kalan ‘h’ ünsüzü de ünlülerle oluşum yeri aynı olduğundan düşer: pahalı > pa:lı (Coşkun, 2010: 179).

‘dakika’, ‘ısıcak’ gibi sözcüklerde vurgusu azalan ‘i’ ve ‘ı’ ünlüleri düşer: dakika, sıcak (Coşkun, 2010: 194).

‘gazete > gaste’ sözcüğündeki değişim şöyledir: Birinci ‘e’ ünlüsü daralarak düşer (gazte). ‘t’ tonsuz ünsüzü ‘z’ ünsüzünü kendine benzeterek tonsuzlaştırır ve ‘s’ ye dönüştürür (gaste) (Coşkun, 2010: 195).

‘misk’ sözcüğü konuşma esnasında son ünsüzünü kaybeder: mis. ‘üstteğmen’ sözcüğü ise konuşma anında ‘üsteymen’ biçimini alır (Coşkun, 2010: 195).

Coşkun (2010: 223), ‘Fonetik ve İmlâ İlişkisi’ başlığı altında telâffuz ve yazılış farkına tekrar değinmiştir. Coşkun’a göre fonetikle imlâ uyumunu bozan üç etken vardır: alıntı sözcükler, ek görünümünde olan dilin eski zamanlarından kalmış sözcük kalıntıları ve harflerin sesleri karşılamadaki yetersizliği. Eğer kapalı e, ince a gibi ünlüler yazıda karşılık bulmazsa kaybolup gitmeleri mümkündür.

4.1.3.6.1. /k/ Düşmesi

‘k’ ile biten çok seslemliler, ‘k’ ile biten ve son sesleminde kısa ünlü bulunan alıntı sözcükler, ‘k’ ile biten türetim ekleri almış sözcükler ve ‘k’ ile biten çekim eki almış sözcükler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ‘k’ ünsüzü düşer.

bacak+ım > baca+ım

tanık+a > tanı+a

batak+ımsı > bata+ımsı

git+ecek > gid+ece+im

erzak+a > erza+a

gök+üm > gö+üm

(Özsoy, 2004: 120-122)

Burada k’nin yumuşayıp ğ olması söz konusudur. Fakat ğ zaten sesletilmez, telâffuzda düşer. Bu nedenle Özsoy, k’nin ğ’ye dönüşüp düştüğünü belirtmektense direkt k’nin düştüğünü ifade etmiştir (Özsoy, 2004: 120-121).

‘k’ ile biten çok seslemlilerde ‘k’ nin düştüğü görülmemektedir.

acı+ıyor > acıkıyor

bırak+ıyor > bırakıyor

(Özsoy, 2004: 123)

Son sesi ‘k’ olan eylemler yardımcı eylemle birleşirken de ‘k’ ünsüzünü kaybetmezler: tatbik etmek, tetkik etmek...

(Özsoy, 2004: 123)

4.1.3.6.2. Tekleşme

Örn: cedd +ler > cedler

cedd+imiz > ceddimiz

Bazı alıntı sözcükler alındıkları dilde çift ünsüzle yazılırlar. Fakat bu alıntı sözcüklere ünsüz ile başlayan bir ek getirildiğinde çift ünsüz tekleşir. Genel dilbilgisinde bu olay ünsüz ikizleşmesi/ türemesi olarak geçerken Özsoy (2004: 125), bu olaya ‘ünsüz tekleşmesi’ olarak yer verir.

4.1.3.6.3. Fonem Atımı

Üçok (1951: 186), fonem atımının benzeşme sonucu oluştuğunu belirtmektedir. Daha çok ‘bir’ sözcüğüyle kurulan söz öbeklerinde ‘r’ foneminin telâffuzda atıldığı görülmektedir.

Örnek: **bir** kere > bi kere

bir tane > bi tane

bir lira > bi lira

Bunun dışında fonem atımının gerçekleştiği sözcüklerden bazıları şunlardır:

rast**ge**le > rasgele

hay**di** > hadi

almı**şs**ın > almışın

senin**le**(n) > senine(n)

(Üçok, 1951: 186)

Bu örneklerdeki fonem atımı az çaba ilkesinden doğmuştur. Üçok (1951: 186), bu fonemlerin benzeşme sonucu yanındaki fonemlere dönüştüğünü zamanla da kaybaldığını belirtmiştir. Örneğin; ‘bir kere’ sözcüğündeki ‘r’ ünsüzü zamanla ön

damaksıl k ünsüzüne dönüşmüş, daha sonraları da düşmüştür. Diğer bir deyişle r ünsüzü k ünsüzüne benzeşmiş, sonra kullanımdan düşmüştür.

4.1.3. 7. Benzeşme

İki farklı sestem birinin öteki sesi kendi çıkış yerine ya da biçimine benzetmesine ‘benzeşme’ denir (Karaağaç, 2010: 65).

“Benzeşme olayında bir başka sesi etkileyen sese *benzeştiren*, bir başka sesin etkisinde kalan sese de *benzeşen* adı verilir.” (Atabay ve diğer., 1978: 16).

Benzeşmede bir sesin sözcük içindeki başka bir sesin yerine kendine benzer bir sesi alması söz konusudur. Önceki ses sonraki sesi değiştirirse ilerleyici benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 20), sonraki ses önceki sesi değiştirirse gerileyici benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 21) söz konusudur. Birbirini etkileyen sesler birbirine yakınsa yakın benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 23), uzaksa uzak benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 23) meydana gelir. Bir ses diğer sesi tamamen kendine çeviriyorsa tüm benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 17), bazı özelliklerini benzetiyorsa yarı benzeşme (Atabay ve diğer.; 1978: 19) söz konusudur. Benzeşmeler ünlü benzeşmesi, ünsüz benzeşmesi ve ünsüz-ünlü benzeşmesi gibi gruplara ayrılabilir. Ünlü benzeşmesi kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumudur (Coşkun, 2010: 181).

Konuşma dili ile yazı dili arasındaki farkın nedenlerinden biri de benzeşmedir. Bazı sözcükler benzeşme nedeniyle yazıldığı gibi söylenmezler. Çıkış biçimleri ve çıkış yerleri farklı olan sesleri art arda söylemek oldukça zordur. Bu nedenle dil sesleri değişime zorlar. Bu değişim çoğunlukla benzeşme şeklinde olur. Özetle, benzeşmeler dildeki ‘en az çaba’ ilkesinin gereğidir (Atabay ve diğer., 1978: 17).

4.1.3.7.1. Ünlüler Arasındaki Benzeşme

4.1.3.7.1.1. Ünlü Uyumu

Art ünlülerin sözcük içindeki diğer ünlüleri art ünlüye, ön ünlülerin sözcük içindeki diğer ünlüleri ön ünlüye benzetmesidir (Atabay ve diğer., 1978: 24).

4.1.3.7.1.2. Ünlü Kaynaşması (Uzunluk Ekleme)

Ünlü ile biten bir sözcük ve ünlü ile başlayan bir sözcük ard arda geldiğinde iki ünlünün kaynaştığı görülür.

Örnek: baba adı > ba-ba:dı

yeni evli > ye-ne:v-li

yeni işçi > ye- ni:ş-çi

gözü ıslak > gö-zığs-lak > gö-zı:s-lak

(Demircan, 2009: 74)

4.1.3.7.1.3. Kayan Ünlüleşme (Demircan, 2009)/Kayan Ünlüler (Güler ve Hengirmen, 2005)

Geniş ünlü (a, e, o, ö) ile biten sözcükten sonra dar ünlü (ı, i, u, ü) ile başlayan bir sözcük geldiği takdirde ikinci sözcüğün başındaki dar ünlü kayan ünlüye dönüşür. Bu durum akıcılığı ve söyleyiş kolaylığını sağlar.

Örnek: bize ilet > bi-ze + ? i- let > bi-zei-let > bi-zey-let

bana uzat > ba-na + ? u-zat > ba-nau-zat > ba-naw-zat

hava ılık > ha- vağ- lık

(Demircan, 2009: 75-76)

‘ile’ sözcüğünün başka bir sözcüğe eklenmesi de kayan ünlüleşme yoluyla olmaktadır.

Örnek: sürü + ile > sü-rü + ? i- le > sü-rüy-le

(Demircan, 2009: 76)

Güler ve Hengirmen (2005: 46) kayan ünlüleri sözcük içinde ele almıştır. “Bir sözcükte yan yana duran iki ünlünün tek ünlü gibi çıkarılmasına ya da başlangıçta

duyulan bir sesin bitişte yerini bir başka sese bırakması olayına **ünlü kayması** denir.”.

Örnekler:

geometri > g:ometri

saat > sa:t

saâdet > s:âdet

maaş > ma:ş

(Güler ve Hengirmen, 2005: 46)

Dilimizde ünlü kaymasına neden olan ünsüzler ‘ğ, v, y’ kayıcı ünsüzleridir.

‘ğ’ iki ünlü arasındaysa ya da bir ünlü bir ünsüz arasında yer alıyorsa kendinden önce gelen ünlüyü uzun okutur.

Örnekler:

bağır > ba: r

ağaç > a:ç

yağmur > ya: mur

(Güler ve Hengirmen, 2005: 47)

‘ğ’ ince bir ünlüden sonra geldiğinde ‘y’ ünsüzüne dönüşerek ünlü kayması oluşturur.

Örnekler:

iğne > iyne

beğen- > beyen-

eğik > eyik

(Güler ve Hengirmen, 2005: 47)

‘ğ’ iki farklı ünlünün arasında yer aldığında söyleyişte kaybolur ve iki ünlü birbirine ulanır. Bu durumda da ‘ğ’ ünlü kaymasına sebep olur.

Örnekler:

ağıt > a:ıt

oğul > o:ul

söğüt > sö:t

(Güler ve Hengirmen, 2005: 47)

‘y’ nin kayıcı etkisi

şöyle > şö:le

kaymak > ka:mak

buyruk > bu:ruk

kıyma > kı:ma

(Güler ve Hengirmen, 2005: 48)

‘v’ nin kayıcı etkisi

kovuk > ko:uk

avutma > a:utma

tavuk > ta:uk

(Güler ve Hengirmen, 2005: 48)

4.1.3.7.2. Ünsüzler Arasındaki Benzeşme

Birbirini etkileyen ve benzeyen sesler ünsüz ise ünsüz benzeşmesi meydana gelir. Bazı ünsüzler sözcük içinde yan yana söyleyişi zorlaştırırlar. Bu nedenle birbirlerini etkileyerek değiştirirler. Bu ünsüzlere ‘karşılıklı çapraz ünsüzler’ denir (Coşkun, 2010: 188).

“*B-p (p-b), c-ç-(ç-c), d-t (t-d), g-k (k-g), j-ş (ş-j), v-f (f-v), z-s (s-z)* karşılıklı düz ünsüzler; *b-ç (ç-b), b-t (t-b), b-k (k-b), b-ş (ş-b), b-f (f-b), b-s (s-b), c-p (p-c), c-t (t-c), c-k (k-c), c-ş (ş-c), c-f(f-c), c-s (s-c), d-p (p~d), d-ç (ç-d), d-k (k-d), d-ş (ş-d), d-f(f-d), d-s (s-d), g-p (p-g), g-ç (ç-g), g-t (t-g), g-ş (ş-g), g-f (f-g), g-s (s-g), j-p (p-j), j-ç (ç-j), j-t (t-j), j-k (k-j), j-f(f-j), j-s (s-j), z-p (p-z), z-ç (ç-z), z-t (t-z), z-k (k-z), z-j (j-z), z-f(f-z)* karşılıklı çapraz ünsüzlerdir. Bu ünsüzler, kelimelerde yan yana olurlarsa, ST'de akustik ve fizyolojik sebeplerden dolayı telâffuz edilemezler veya bu ünsüzlerin telâffuzunda zorluk çekilir. *V-p (p-v), v-ç (ç-v), v-t (t-v), v-k (k-v), v-ş (ş-v), v-s (s-v)* karşılıklı çapraz ünsüzlerinde durum farklıdır. *V* ünsüzünün diğer ünsüzlere göre akıcı olması, telâffuzu mümkün hâle getirmektedir.” (Coşkun, 2010: 188).

Karşılıklı çapraz ünsüzler yazıda yan yana gelebilmelerine rağmen konuşmada birlikte telâffuz edilmeleri zordur. ‘mescit’ ve ‘tasdik’ sözcüklerinin telâffuzda ‘meşcit’ ve ‘tastik’ şeklini almalarının nedeni budur. Bu şekli benzeşme sonucu alırlar. Tonsuz sızıcı ünsüz *s*, tonlu ünsüzler ‘*c*’ ve ‘*d*’yi kendine benzetererek tonsuzlaştırır (Coşkun, 2010: 188).

4.1.3.7.2.1. Genizsil Benzeşme (Genizsilleşme)

Genizsilleşme; benzeşme yoluyla genizsil bir ünsüzün yakınındaki ünsüzü genizsileştirmesidir.

Örnek: dinlemek > dinnemek

anlamak > annamak

(Karaağaç, 2010: 75-76)

Özsoy ‘-lAr’ ekindeki ‘l’ ünsüzünün n’nin etkisiyle dönüşmesini genizsil benzeşme olayından ayrı olarak ‘/l/ Benzeşmesi’ başlığı altında işlemiştir.

‘-lAr’ eki ‘n’ ünsüzü ile biten bir sözcüğe getirildiğinde n’ye dönüşür.

Örnek: on+lar > onnar

bin+ler > binner

(Özsoy, 2004: 112)

onlar > onnar

karınlar > karınnar

(Deny, 1951: 63)

Genellikle ‘g, k’ ünsüzlerinden önce gelen ‘n’ ünsüzünün genizsileştiği görülmektedir.

Örnek: san̄ki, haᅇgi, yaᅇki, döᅇgü...

(Demircan, 2009: 73)

Bunun dışında ‘şimdi’ ve ‘hanımefendi’ sözcüklerinde seslerin etkileşimi sonucu genizsil benzeşme meydana gelmektedir. ‘şimdi’ sözcüğünde bir diş sesi olan ‘d’ nin etkisiyle çift dudaksıl m ünsüzü dişil genizsil n ünsüzüne dönüşür.

şimdi > şindi

(Özsoy, 2004: 112)

‘hanımefendi’ sözcüğü n, ı ve e seslerinin düşmesiyle ‘hamfendi’ sözcüğüne dönüşür. ‘hamfendi’ sözcüğündeki ‘m’ ünsüzü diş-dudak ünsüzü olan ‘f’ nin etkisiyle dudaksıl-dişil m olarak söylenir (Özsoy, 2004: 112).

Benzeşmeye uğrayan bir başka ses de genizsil-dişil n sesidir. ‘n’ ünsüzü kendinden sonra gelen patlamalı ünsüzün çıkış yerine uyum sağlar. ‘yenge’ ve ‘tango’ sözcüklerindeki ‘n’, patlamalı ‘g’ ünsüzünün etkisiyle ‘nazal n (ŋ)’ olarak

telâffuz edilir. ‘on bir’ söz öbeğinde ‘n’ ünsüzü kendinden sonra gelen ‘b’ çiftudaksıl patlamalı ünsüzün etkisiyle çiftudaksıl m ünsüzüne dönüşür: on bir > om bir (Özsoy, 2004. 112).

Üçok (1951: 163), diğer araştırmacılardan farklı olarak ünsüzlerin yanı sıra ünlülerin genizsileşmesine de değinmiştir. ‘anan, ülkenin, kement’ sözcüklerindeki ‘a, e, i’ ünlülerin ‘n’ ünsüzünün etkisiyle direkt genizsileşmeseler bile daha burundan çıktıklarını belirtmiştir. Bunun yanı sıra k, g gibi ünsüzlerin arka ünlülerle ağzın arka kısmında, ön ünlülerle ağzın ön kısmında oluşmalarını da benzeşmeye örnek olarak göstermiştir: ka, ke gibi. (Üçok, 1951: 163). Bu olayı art ünlülerle kullanım için ‘arddamakcılılaşma/velarlaşıma’, ön ünlülerle kullanım için ‘palatallaşıma’ olarak adlandırır (Üçok, 1951: 179).

4.1.3.7.2.2. Ötümsüzleşme / Ünsüz Benzeşmesi

Son sesi ötümlü sürtümlü ünsüz olan bir sözcüğe ötümsüz ünsüzle başlayan bir ek getirildiğinde sözcüğün ötümlü olan son sesi ötümsüzleşir.

tuz + suz > tus+ suz > tussuz

(Özsoy, 2004: 113)

Ötümsüz ünsüzlerden önce gelen z, r, y ötümlü ünsüzleri ötümsüzleşir.

Örnek: yaz + sın > yaş+sın

olmaz+sa > olmaş +sa

(Demircan, 2009: 77)

Bu aynı zamanda ötümlü uyumu kuralıdır. Sözcüğün son sesi ötümlü ise gelen ek de ötümlü, ötümsüzse gelen ek ötümsüz olmalıdır. Kimi zaman yukarıdaki örneklerde olduğu gibi ekin de kökü değiştirdiği görülebilir.

Bu kural sadece ek alan sözcükler için geçerli değildir. Ötümlü sanılan ünsüzlerin bile sözcük sonundayken söyleme süresi uzatıldığında yarı ötümsüzleştiği görülebilir.

Örnek: kaz [kazzzsss]

ov [ovvfff]

(Demircan, 2009: 77)

Atabay ve diğer. (1978: 28) konuşma dilindeki ünsüz benzeşmesine örnek olarak şunları vermiştir: mahcup > mahçup, rehber > rehper, mahzen > mahsen, mahzur > mahsur.

4.1.3.7.2.3. Üfleme

“Türkçede hece başındaki ötümsüz patlamalılar üflemedir.” (Demircan, 2009: 78). Sözcük sonunda bu üfleme en aza iner.

Örnek: pay [phay] (üfleme)

yap [yap] (üfleme yok denecek kadar az)

(Demircan, 2009: 78)

Özsoy (2004: 14-32), bunu ayrıca bir ses olayı olarak vermemiş, ünsüzler hakkında bilgi verirken sözcük içinde buldukları konuma göre soluklu/soluksuz olabileceklerini belirtmiştir.

Demircan, ünsüzlerin ünsüzlere etkisiyle oluşan benzeşmeleri ‘çıkış yeri benzeşmesi’ ve ‘çıkış biçimi benzeşmesi’ olarak gruplandırmıştır.

4.1.3.7.2.4. Çıkış Yeri Benzeşmesi

Çift dudak ünsüzlerinden (p, b) ve diş dudak ünsüzlerinden (v, f) önce gelen n, ‘m’ ünsüzüne dönüşür. Damaksıl k ve g’den önce gelen n ise ‘nazal n’ ye dönüşür.

Örnek: penbe > pembe

son pazar > som pazar

ön far > öm far

un var > um var

en güzel > eñ güzel

son köy > soñ köy

(Demircan, 2009: 79)

Çıkış yeri benzeşmesi gereği z ünsüzünün ş'ye dönüşmesi de söz konusudur.

Örnek: ez şunu > eş şunu

bas şuna > baş şuna

(Demircan, 2009: 79)

4.1.3.7.2.5. Çıkış Biçimi Benzeşmesi

Bu ses olayı 'l-n', 't-s', 't-ş', 'ç-ş', 'c-z', 't-ç', 'r-l' ünsüzleri arasında gerçekleşir.

Örnek: l > n: gelinlik > gelinnik, bunlar > bunnar, anla- > anna-

t > s, t > ş: tütsü > tüssü, tut şu çocuğu > tuş şu çocuğu

ç > ş: üç şehitler > üş şehitler

c > z: eczane > ezzane

t > ç: tut çocuğu > tuç çocuğu

r > l: gelirler > geliller, kerli ferli > kelli felli

(Demircan, 2009: 79)

Benzeşmenin yönü, benzeşen seslerin birbirine uzaklığı ve benzeşme derecesi farklı benzeşme türleri doğurmuştur. Bu türler ünsüzlerin ünsüzleri etkilemesiyle oluşmuştur.

4.1.3.7.2.6. İlerleyici Benzeşme

“Sözcük içindeki bir sesin kendisinden sonra gelen sesi değiştirerek kendisine benzetmesine **ilerleyici benzeşme** denir.” (Güler ve Hengirmen, 2005: 70). Benzeşmenin yönü açısından bakıldığında Türkçede en çok ilerleyici benzeşme görülmektedir (Atabay ve diğer., 1978: 20).

Örnek: anlamak > annamak

şemsiye > şemşiye

onlar > onnar

abdest > aptest

rehber > rehper

çünkü > çünkü

şoför > şofor

(Güler ve Hengirmen, 2005: 70)

eşya > eşşa

yanlış > yannış

şemsiye > şemşiye

fetva > fetfa

enstitü > enstütü

(Atabay ve diğer., 1978: 20)

dinle > dinne

(Üçok, 1951: 167)

4.1.3.7.2.7. Gerileyici Benzeşme

Seslerden birinin kendinden önceki sesi çıkış yer ve biçimi bakımından kendine benzetmesidir.

Örnek: on başı > om başı

eczacı > ezzacı

(Karaağaç, 2010: 66)

Örnek: enstitü > enstütü

doküman > döküman

olmazsa > olmassa

yazsın > yassın

birader > bilader

fincan > filcan

kerli ferli > kelli felli

tuzsuz > tussuz

(Güler ve Hengirmen, 2005: 70-71)

sünbül > sümbül

gönlüm > gönnüm

kaynamazsa > kaynamassa

tütsü > tüssü

(Atabay ve diğer., 1978: 22)

4.1.3.7.2.8. Yakın Benzeşme

Eğer benzeşme olayı yan yana bulunan sesler arasındaysa buna da ‘yakın benzeşme’ denir.

Örnek: iğne > inne, bunlar > bunnar, olmazsa > olmassa, yatsı > yassı, eczane > ezzane (Karaağaç, 2010: 66)

Örnek: eşya > eşşa

gözsüz > gössüz

eczane > ezzane

bonbon > bombon

günler > günner

(Güler ve Hengirmen, 2005: 72)

dinle > dinne

alırlar > alıllar

eczane > ezzane

(Atabay ve diğer., 1978: 23)

4.1.3.7.2.9. Uzak Benzeşme

Sözcük içinde birbirine uzakta bulunan sesler benzeşiyorsa uzak benzeşme meydana gelir.

Örnek: şemsiye > şemşiye

(Karaağaç, 2010: 66)

Örnek: abdest > aptest

fantezi > fantazi

(Güler ve Hengirmen, 2005: 72)

Bergstrasser (1936: 27), uzak benzeşmeyi bir sesin uzağındaki bir sesi temsil etmesi olarak tanımlamıştır; fakat bunu ‘uzak benzeşme’ adıyla vermemiştir.

Örnek: çocuk > çoçuk

4.1.3.7.2.10. Tam / Tüm Benzeşmesi

“Sözcükteki bir sesin çeşitli nedenlerle sözcük içindeki bir başka sese dönüşerek her yönden o sese eşit bir duruma gelmesine **tüm benzeşme** denir.” (Güler ve Hengirmen, 2005: 66). Benzeşme türleri arasında en çok rastlanan benzeşme türü tüm benzeşmedir (Atabay ve diğer., 1978: 17).

Örnek: gelmezse > gelmesse

gitsin > gissin

(Karaağaç, 2010: 66)

şoför > şöför, şofor

fondöten > fondoten

fantezi > fantazi

(Güler ve Hengirmen, 2005: 67)

nişanlı > nişannı

gidenler > gidenner

günler > günner

şemsiye > şemşiye

bunlar > bunnar

sorarlar > sorallar

şunlar > şunnar

görürler > görüller

onlar > onnar

olmazsa > olmassa

tütsü > tüssü

gözsüz > gössüz

fosfat > fosvat

yalnız > yannız

gazsız > gassız

kızkulesi > kıskulesi

ağaçlık > ağaşlık

az çok > as çok

çeyrek > çeyyek

gezsın > gessin

yanlış > yannış

yazsa > yassa

yazsın > yassın

temizsin > temissin

eczane > ezzane

yüzsüz > yüssüz

dinlemek > dinnemek

aczi > azzi

anlamak > annamak

geçtim > geştım

önlemek > önnemek

(Güler ve Hengirmen,2005:67)

bismillah > mismillah

(Atabay ve diğer., 1978: 18)

dinle > dinne

(Üçok, 1951: 166)

Yukarıda verilen örneklerden ‘olmazsa > olmassa, yatsı > yassı, yanlış > yannış, onlar > onnar ’ gibi z>s, t>s, l>n vb. ses benzeşmelerinin ağız özelliği olduğunu belirtir (Üçok, 1951: 170).

4.1.3.7.2.11. Yarı Benzeşme

“Sözcükteki bir sesin yalnızca bazı nitelikleri yüzünden başka bir sese benzemesine **yarı benzeşme** denir.” (Güler ve Hengirmen, 2005: 68). “Yarı

benzeşme daha çok çift dudak ünsüzleri olan **n**, **m** seslerinde görülür.” (Güler ve Hengirmen, 2005: 68).

Örnek: binbir gece > bimbir gece

enbiya > embiya

onbir > ombir

sonbahar > sombahar

(Güler ve Hengirmen, 2005: 68)

Atabay ve diğer. (1978: 19) yarı benzeşmeye örnek olarak ‘b’ çift dudak ünsüzünün kendinden sonra gelen dişeti ünsüzü ‘n’yi yine bir çift dudak ünsüzü olan ‘m’ ye dönüştürmesini vermiştir.

kanbur > kambur

sünbül > sümbül

on bir > om bir

İstanbul > İstambul

(Atabay ve diğer., 1978: 19)

kâğıt > kahat

‘k’ ünsüzünün ‘ğ’yi ötümsüz gırtlak sesi ‘h’ye dönüştürdüğü belirtilmiştir (Atabay ve diğer., 1978: 19).

Üçok (1951: 170), yukarıdaki konu başlıklarında geçen ‘yanlış > yanlış, yazsalar > yassalar, onlar > onnar, olmazsa > olmassa, yanlış > yanlış’ gibi örneklerin diyalekte ait örnekler olduğunu belirtmiştir. Bu sözcüklerin yöresel dilin kullanım örnekleri olduğu bilgisine sadece bu kaynaktan rastlanmıştır.

4.1.3.7.3. Ünsüzlerin Etkisiyle Ünlülerde Oluşan Benzeşme

4.1.3.7.3.1. Ünlü Yükselmesi (Özsoy, 2004)/Darlaşma (Demircan, 2009)/Daralma (Coşkun, 2010)/Kırılma (Üçok, 1951)

“Sonekteki /y/ sesi kendinden önce gelen açık ünlüyü kapalı ünlüye dönüştürür.”. Genel olarak ‘ünlü daralması’ adıyla bilinen bu olay Özsoy (2004: 113)’da ‘ünlü yükselmesi’ adıyla yer almıştır.

bekle+yecek > bekliyecek > beklicecek

ara+yacak > arıyacak > arıcak

bekle+yen > bekliyen

de+iyor > diyor

bak+ayım > baki:m

(Özsoy, 2004: 113)

Coşkun (2010: 57) da ‘y’ nin daraltıcı etkisine yer veren araştırmacılardandır. Bu etkinin sebebini şöyle açıklar: “Ünlülerin daralmasını sağlayan y ünsüzüdür, çünkü y ünsüzünün oluşum yeri, frekans yönüyle *i* ünlüsünün oluşum yerine çok yakındır. Bu özelliği dolayısıyla, y ünsüzüne *yarı ünlü* de denir.”.

Örnek: görme+yecek > görmiyecek, alma+yan > almıyan...

(Demircan, 2009: 72)

Güler ve Hengirmen, konuşma dilindeki ünlü daralmasına pek çok örnek vermiştir.

anlatacağım > anlaticam

sunacağım > sunucam

başlayan > başlıyan

değil > diğil

arayan > arıyan

sulayan > suluyan

etkileyerek > etkiliyerek

kollayacak > kollıycak

söyleyecek > söyliyecek

soracak > sorucak

(Güler ve Hengirmen, 2005: 51-52)

buraya > buriya

(Atabay ve diğler., 1978: 38; Deny, 1951: 48)

söyleye > söylyie

(Atabay ve diğler., 1978: 38)

varıncaya > varıncıya

(Deny, 1951: 47)

Üçok (1951: 185), ‘y’ nin daraltıcı etkisini ‘kırılma’ olarak adlandırmıştır. Kırılmayı da y, v gibi akıcı ünsüzlerin önündeki ünlüyü etkileyip kendine benzetmesi şeklinde tanımlamıştır. ‘gülmeyen > gülmiyen, gülmeyecek > gülmiyecek’ örneklerinde tam bir kırılma meydana geldiğini belirtmiştir.

4.1.3.7.3.2. Genişleme (Demircan, 2009)/Ünlü Genişlemesi (Karaağaç, 2010)

Ünlüleri etkileyen bir benzeşimdir. İlk ünlüsü art, geniş olan iki heceli bir sözcüğün ikinci hecesi “‘ğ’ + dar ünlü”den oluşuyorsa ikinci hecedeki dar ünlü genişler ya da önceki ünlüye katılarak uzun okunur. Genişleme olayı daha çok özensiz ve hızlı sesletimlerde görülür.

Örnek: bağır > bağar > ba:r, yoğurt > yoğort > yo:rt, ağıt > ağat > a:t...

(Demircan, 2009: 72)

Karaağaç (2010: 98), dar ünlülerin genişlemesinin nedenini ünlülerin ağzın çok açılmasına bağlar.

Örnek: ağır > ağar

bağışlamak > bağaşlamak

(Karaağaç, 2010: 98)

4.1.3.7.3.3. Ünlü Kısılması

Sonunda ‘ğ’ ünsüzü bulunan sözcüklerin ünlüleri uzun sesletilir; çünkü ‘ğ’ ünsüzü kendinden önceki ünlüye katılır. Böylece o ünlü uzar. Eğer sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek eklenirse ‘ğ’ ünsüzü, hece başında ünsüz bulunması kuralına göre, sonraki heceye geçer. Bir önceki hecede bulunan ünlü ise artık uzun okunmaz, kısalmır. Bu olaya ünlü kısılması denir (Demircan, 2009: 73).

Kısılma yoluyla benzeşme olayına Coşkun da değinmiştir. Eski Türkçe sözcüklerdeki uzun ünlülerin günümüz Türkçesinde kısılma eğilimi gösterdiğini belirtmiş, ‘ğ’ nin ünlüler üzerindeki etkisine değinmemiştir. İki araştırmacı benzer başlıklar altında farklı konular işlemişlerdir.

Örnek: kibri: t (Ar.) > kirbit

(Coşkun, 2010: 54)

4.1.3.7.4. Ünlülerin Etkisiyle Ünsüzlerde Oluşan Benzeşme

Üçok (1951: 163), ‘anan, ülkenin, kement’ gibi sözcüklerde genizsil ünsüzler m, n arasında bulunan a, i, e ünlülerinin tamamen genizsileşmeseler bile daha burundan çıktıklarını ifade etmiştir. Bunu da bir benzeşme olarak görmüştür.

Benzeşme konusunda detaylı bir bölümlenme yapmayan Bergstrasser (1936: 27), benzeşmeyi seslerin birbirini temsil etmesi olarak ifade etmiştir. Bu bağlamda şu

durumların gerçekleştiğini belirtir: Bazı durumlar ‘t’ ünsüzü ‘s’ tarafından temsil edilebilmektedir: yassı, gissem gibi. Dişsel patlamalı sesler olan t, s, ş gibi ünsüzler ç ya da c’den önce bulduklarında patlayıcı özelliklerini kaybederler.

Örnek: içtikten > içdikden, geçti > geşdi

4.1.3.8. Aykırılışma/Benzeşmezlik

“Benzeşmezlik, bir sözcük içinde yinelenen iki sesin, aynı iki söyleyiş hareketinin ayrı ayrı seslere dönüştürülmesi ya da aynı nitelikteki seslerden birinin başka nitelik taşıır duruma getirilmesidir.” (Atabay ve diğer., 1978: 41).

Beyin iki sesi de konuşmaya hazır hâle getirir. Fakat aynı sözcük içindeki iki sesteki kuvvetli olan üzerine dikkat toplandığından diğer ses ihmal edilmiş olur ve benzeşmezlik meydana gelir (Üçok, 1951: 193).

Ünsüzler arasında gerçekleşen benzeşmezlik olayı genellikle r, l, m, n, b ünsüzleri arasında gerçekleşir.

Örnek: birader > bilader

silsile > sinsile

(Atabay ve diğer., 1978: 42)

Benzeşmezliğin rastlandığı diğer örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek: içten > işten

geçtim > geştim

ecdat > ejdat

Necdet > nejdet

secde > sejde

(Atabay ve diğer., 1978: 43)

4.1.3.8.1. Uzak Aykırılışma

Birbirinin uzağında bulunan, boğumlanma yerleri ya da biçimleri birbirine benzer olan iki sestem birinin farklı bir sese dönüşmesidir.

Örnek: berber > belber, birader > bilader, zelzele > zerzele... (Karaağaç, 2010: 64)

4.1.3.8.2. Gerileyici Aykırılışma

Sonraki sesin önceki sesi farklılaştırdığı aykırılışmadır.

Örnek: aşçı > ahçı (Karaağaç, 2010: 65)

4.1.3.8.3. Vokal Benzeşmezliği

Türkçede ünlü uyumu güçlü bir etkiye sahip olduğu için vokal benzeşmezliğine çok sık rastlanmaz. Yabancı dillerden alınan sözcükler ünlü uyumuna uymadığı için vokal benzeşmesine örnek oluşturabilirler. Bunun dışında ‘kalacak’ sözcüğünün İstanbul ağzında ‘kalıcak’ olarak telaffuz edilmesi de vokal benzeşmezliğine örnektir (Üçok, 1951: 194).

4.1.3.8.4. Konson Benzeşmezliği

Vokal benzeşmezliğine nazaran daha çok karşılaşılan bir durumdur. fincan > filcan, birader > bilader sözcüklerinde konson benzeşmezliği görülür (Üçok, 1951: 195).

Benzeşmeme/Aykırılışma ve Benzeşme konularında bazı kaynaklar arasında bir fikir birliği olmadığı görülmüştür. ‘birader > bilader, fincan > filcan, geçti > geşti’ gibi sözcükler Karaağaç, Atabay ve diğer.’de aykırılışmaya örnek verilmiştir. Oysa Güler ve Hengirmen bilader ve filcan sözcüklerinin, Bergstrasser geşdi sözcüğünün benzeşme sonucu oluştuğunu ifade eder.

4.1.3.9. Yer Değiştirme / Göçüşme / Nöbetleşme / Ses Aktarımı

Sesletimi kolaylaştırmak adına sesler arasında yapılan yer değişimidir. Ağızlarda ve çocuk dilinde sıkça görülür (Demircan, 2009: 95). Bu olayı ‘ses aktarımı’ başlığıyla veren Atabay ve diğer. (1978: 63-64), bunun daha çok Anadolu ağızlarında karşılaşılan bir ses olayı olduğunu belirterek Demircan’a katılmış olur. Deny (1951: 66-67) de bu yönde görüş belirtmiştir.

Örnek: kibrit > kirbit, yanlış > yalnış, perhiz > pehriz, ekşi > eşki, öksür > öskür, reçel > leçel, bulgur > burgul... (Demircan, 2009: 95)

Karaağaç sözcük içindeki seslerin yer değiştirmesi olayı için ‘göçüşme’ ve ‘nöbetleşme’ terimlerini kullanmıştır.

Örnek: eski > eksi

lanet > nalet

kibrit > kirbit

yanlış > yalnış

(Karaağaç, 2010: 77-78)

Birbirine yakın sesler yer değiştirirse yakın göçüşme, uzak sesler yer değiştirirse uzak göçüşme meydana gelir.

Örnek: birader > bilader

dönüm > dölüm

(Karaağaç, 2010: 84)

Yer değiştirmeye daha çok Anadolu ağızlarında rastlanır.

kibri: t (Arapça) > kirbit

toprak > torpak

kirpik > kiprik

(Coşkun, 2010: 103-104)

Güler ve Hengirmen bu ses olayı için ‘ses aktarımı’ adını kullanır.

Örnekler:

yaprak > yarpak

öksür > öskür

yüksek > yüskek

meryem > Meyrem

(Güler ve Hengirmen, 2005: 45-46)

4.1.3.10. Düzlenme

Düzlenme terimi özellik yitimi için kullanılabilir. Örneğin geleneksel yaklaşımda sözcük sonunda yer alan ‘ğ’ sesinin düştüğü öne sürülür (dağ). Fakat sözcüğe ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ‘ğ’ sesinin yeniden ortaya çıktığı görülmektedir (dağın). Düşen bir ses yeniden ortaya çıkmayacağı için bu sesin düştüğü söylenemez. Buradaki olay ‘ğ’ ünsüzünün sözcük sonunda düzlenmesi, yani kimi özelliklerini yitirmesidir (Demircan, 2009: 71).

4.1.3.11. Büzüşme

Art arda iki heceden birincinin son sesi ile ikincinin ilk sesinin kaynaşması ve hece sayısının azalması sonucu oluşur.

Örnek: geleceğim > gelcem

geliyorum > geliyom

(Karaağaç, 2010: 69)

4.1.3.12. Ünlüleşme

İki ünlü arasında yer alan ünsüzün kaybolması sonucu oluşur.

Örnek: evimiz > e-miz

ne kadar > nadar

bakalım > balım

(Karaağaç, 2010: 100-101)

Ses olaylarını inceleyen araştırmacılar konuyu başlıklar hâlinde detaylı bir şekilde işlemekle beraber konuyla ilgili genel değerlendirici bilgiler de vermişlerdir.

Karaağaç (2010: 113-115), konuşma dilindeki ses olaylarına yer vermenin yanı sıra konuşma dili ile yazı dilini de karşılaştırmıştır. Karaağaç, konuşma dilini yazı diline göre daha ön planda tutmuştur. Yazı dili sınırlayıcıdır, standart Türkçeyi esas alır, yöresel söyleyiş özelliklerini kapsamaz. Konuşma dilinin alanı daha geniştir. Konuşma dili değişme ve gelişmeye daha açıktır. Bu nedenle sözlü kullanımda bazı ifadeler kalıplaşarak, kısalarak ek hâline gelebilirken yazı dili buna izin vermez. Sözlü geçmişi daha derin olan dillerin ek – kök zenginliği bundandır. Konuşma dili konuşana özgü özellikler içerir (vurgu, tonlama vs.). Yazı dili standarttır. Yazı dili nesnellik, incelenebilirlik, genel kullanım açısından önem arz etse de dildeki tüm sesleri karşılayamaması da büyük bir eksikliklerdir.

Günay Karaağaç (2010)'da ses olaylarını eski metinlere dayandırarak art süremlili bir çalışma sunmuştur. Bunun yanında günümüz konuşma diline özgü örneklerle yer vermiştir.

Coşkun (2010: 174-198), Eski Türkçeden günümüze sözcüklerdeki ses değişimlerini, ses olaylarını incelemiştir. Konuşma dilinde meydana gelen ses değişikliklerine az yer vermiştir.

Coşkun (2010: 174) ses olaylarının temelinde en az çaba ilkesinin bulunduğunu ifade eder. Ses olaylarının kalıcı olabilmesi için toplumca kabul görmüş olması

gerekir. Kişinin ruhsal ve fizyolojik durumu nedeniyle yaptığı değişikler kişisel ses olaylarıdır.

Coşkun ünlülerle ve ünsüzlerle ilgili ses olaylarını ayrı ayrı inceledikten sonra ‘Açıklamalı ve Karşılaştırmalı Ses Olayları’ başlığı altında ses olaylarını Eski Türkçe, Anadolu ağızları ve standart Türkiye Türkçesinden örneklerle anlatmış, daha çok da artsüremli bir inceleme sunmuştur.

Ses olaylarını açıklamaya başlamadan önce konuyla ilgili bazı eleştiri ve önerilerine yer verir:

1. Aynı ses olayı için farklı terim ve adlandırmaların kullanılması kavram karışıklığına yol açmaktadır (Detaylı bilgi için bkz. a.g.e. s. 175-177).

2. Terim adları ses olaylarını karşılamamaktadır. Örneğin ‘kaynaşma’ iki sesin birleşip tek bir ses oluşturması demektir. Türkçede böyle bir oluşum gözlenmez. Oysaki ‘y, ş, s, n’ ünsüzleri için ‘kaynaştırma ünsüzü’ ifadesi kullanılmaktadır. Bunlar kaynaştırma ünsüzü değil, ‘bağlantılı ünsüzler’dir. İki sesi birbirine bağlamaya yarayan seslere ‘bağlantılı ünlüler’ ve ‘bağlantılı ünsüzler’ denir.

3. ‘ile’ sözcüğünün ‘-yle, -yla’ yapısına dönüşmesiyle ilgili de farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacılar ‘i’ ünlüsünün düşerek yerini ‘y’ ünsüzüne bıraktığını, kimi araştırmacılar ise ‘i’ ünlüsünün ‘y’ ünsüzüne dönüştüğünü belirtir. Burada gerçekleşen ses olayı şudur: Ünlü ile biten bir sözcükle ‘ile’ sözcüğü arasında ‘y’ bağlantılı yarı ünlüsü türer. Sonrasında da ‘i’ ünlüsü düşer.

4. Ses olaylarıyla ilgili örnek ve kurallar verilmekte fakat ses olaylarının açıklaması verilmemektedir.

5. Standart Türkçedeki ses olayları ile Anadolu ağızlarındaki ses olayları ayrı başlıklar hâlinde verilmelidir. Kitaplarda ses olaylarıyla ilgili verilecek örnekler standart Türkçeden seçilmeli, ağızlarla ilgili ses olayları ayrı başlıklar altında verilmelidir.

6. Gerek ses olayları anlatılırken gerek sınıflandırılırken laboratuvar sonuçları temel alınmalıdır.

7. Konuşma dilindeki ve yazı dilindeki ses olayları ayrı ayrı başlıklar altında incelenmelidir.

8. Ses olayları anlatılırken seslerin fonetik laboratuvarlarında uygulanan deneyler aracılığıyla belirlenen nitelik ve nicelikleri üzerinde durulmalıdır.

Ses olaylarının sadece dününe ve bugününe değil, gelişimine de yer verilmelidir. Ses olaylarını tam olarak aydınlatılabilmek ve ara geçişleri gösterebilmek amacıyla tarihi lehçelere, ağızlara ve çağdaş lehçelere başvurulmalıdır.

Tablo 26
Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları-Ünlüler

Yazar Adı	Ünlüler				
	Kalınlık-İncelik	Düzlük-Yuvarlaklık	Darlık-Genişlik	Uzunluk-Kısalık	Yükseklik-Alçaklık
GÜRZAP	+	-	-	+	-
OKUR	+	+	+	+	+
M. ŞAHİN	+	+	+	+	+
ELİK	+	+	+	+	-
KAPLAN	+	+	+	+	-
ERATA	+	-	-	+	-
ŞENBAY	+	+	+	+	+
TUNALI	-	+	-	-	-
ŞAHZÂDE	+	+	+	-	-
ER	+	-	-	+	-
SALMIŞ	+	+	+	+	+
KOPS-WORTH	-	-	-	-	-
TEKİNALP	+	+	+	-	-
ÖZDEMİR	+	+	+	-	-
SELÇUKER-KONAK VE ADA	+	+	+	+	-
RECA	-	-	-	-	-
S. ŞAHİN	-	-	-	-	-
YILMAZ	+	+	+	+	+
EREN	-	-	-	-	-
ÖNEN	+	+	+	+	+
YAMAN	+	+	+	+	-
MUALLİMOĞLU	-	-	-	-	-
TAŞER	+	+	+	+	-
<i>f</i>	17	15	14	14	6

4.2. Güzel Konuşma-Diksiyon Kitaplarında Türkçenin Sesleri

4.2.1. Ünlüler

Kops ve Worth, Reca, Sevgi Şahin, Muallimoğlu ve Eren kitaplarında ünlülere değinmemiştir. Bu kaynaklarda ünlülerin oluşumu, telaffuzu konusunda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Gürzap, Okur, Murat Şahin, Elik, Kaplan, Erata, Şenbay, Şahzâde, Er, Salmış, Tekinalp, Özdemir, Selçuker, Konak ve Ada, Yılmaz, Yaman, Taşer ve Önen ise kitaplarında ünlülerle ilgili açıklamalara yer vermiştir.

4.2.1.1. Kalınlık-İncelik

Ünlülerin kalınlık-incecik özelliklerine Tunalı, Kops ve Worth, Reca, Sevgi Şahin, Muallimoğlu ve Eren'nin kitaplarında rastlanmazken Gürzap, Okur, M. Şahin, Elik, Kaplan, Erata, Şenbay, Şahzâde, Er, Salmış, Tekinalp, Özdemir, Selçuker, Konak ve Ada, Yılmaz, Yaman, Taşer ve Önen'in kitaplarında rastlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında ünlüler konusuna yer veren her kaynağın ünlülerin kalınlık-incecik özelliğine de yer verdiği saptanmıştır. Kalınlık-incecik özelliğinin ünlülerden ayrı düşünölemeyen bir özellik olduğu görölmektedir. Fakat her yazar kalınlık-incecik özelliğine aynı oranda yer vermemiştir. Kimi yazarlar kalınlık-incecik özelliğine çok az değinmiştir. Tekinalp (2009: 91), tek bir simgeyle yazılan ünlünün farklı sözcükler içinde farklı telaffuzlara sahip olabileceğini belirtmiş, bu görüşünü de a (kalın, geniş, düz) ve e (ince, geniş, düz) örnekleriyle somutlaştırmıştır. Tekinalp'ın kitabında ünlülerin oluşum özelliklerine dair verilen tek bilgi ayrıç içinde yer verdiği kalın, geniş, düz ve ince, geniş, düz ifadeleridir. Gürzap (2008: 98) da ünsüzlerin sesletiminin sonraki ünlünün kalınlığına ya da inceliğine göre değışebileceğini belirtmek amacıyla a ünlüsünü örnek göstermiş ve onun (^) imi aldığıında ince, almadığıında kalın bir ünlü olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında ünlülerin kalınlık-incecik ile ilgili başka bir bilgiye yer vermemiştir. Tekinalp ve Gürzap ünlüleri ve ünsüzleri konu başlığı olarak ele almamış; fakat yer yer örneklerle ilgili konuya değinmişlerdir. Şahzâde (2007: 156) ve Kaplan (2009/10: 37) ise ünlülerin kalınlık-incecik ve diğer özelliklerini tablo aracılığıyla vermiştir. Özdemir (2008: 50) ve Yaman (2007: 43-44) ise kısa bir grüplama bilgisi ardından tabloya yer vermiştir. Ünlülerin kalınlık-incecik özelliğini Okur, Er, Salmış, Önen,

Yılmaz, M. Şahin, Şenbay, Selçuker ve diğer., Elik'in ayrıntılı bir şekilde, ayrı başlıklar altında anlattıkları görülmüştür. Erata ise kalın-ince ünlülerin oluşumlarını açıklamamış; fakat kitabın sonunda yer alan örnek sözcükler kısmında kalın ve ince ünlülü birçok sözcük örneği vermiştir.

Ele alınan kaynaklar kalınlık-incelik özelliğine aynı oranda yer vermedikleri gibi aynı bakış açısı ile de ele almamışlardır. Bazı yazarlar ses bilgisi kaynaklarında belirtildiği gibi kalın ünlüleri a, ı, o, u; ince ünlüleri e, i, ö, ü şeklinde sınıflamıştır (Elik, 2010: 64-75; Kaplan, 2009/10: 37; Özdemir, 2008: 50; M. Şahin, 2009: 87; Şenbay, 2010: 97; Taşer, 2009: 144; Yaman, 2007: 43). Bu yazarlardan Elik (2010: 70) Türkçede art damaktan çıkan bir ünlünün kalın ve ince şekillerinin olmadığı üzerinde görüş belirtmiştir. Örnek verilecek olursa Türkçede bir tek o vardır, o da art damaktan çıkan kalın o'dur. İnce o gibi bir sesin varlığından söz edilemez. M. Şahin (2009: 95-101) ise yukarıda belirtildiği gibi klasik bir sınıflamayla beraber ince a, ince ı, ince o ve ince u'dan da bahsetmiştir. 'ince ı' ünlüsüne sadece M. Şahin (2009: 98)'in kaynağında rastlanmıştır. Bunun yanında M. Şahin uzun a (â) ve uzun i (î) ünlülerinin de birer ön/ince ünlü olduğunu belirterek diğer kaynaklardan farklı bir bilgi sunmuş olur. Şenbay (2010: 102-104) da M. Şahin gibi ince a, ince u ve ince o ünlülerinden bahsetmiştir. Taşer (2009: 308-310) 'a, o, u' ünlülerinin kalın ve ince söylenişlerinin olduğunu belirtmiştir. Yaman (2007: 54), Türkçede harf olarak tek bir 'a' bulunduğunu, ses olarak ise normal a (araba), ince a (kâr, kâğıt, dikkat, saat...), uzun a (hâlâ, mana, katil, âşık...) ve darlaşan a (yapacağım > yapıcığım, arkadaşlar > arkadışlar, olacak, olıcak...) seslerinin bulunduğunu belirtir. Ancak bu daralan 'a'nın doğruluğu ya da yanlışlığı ile ilgili bir görüş bildirmemiştir.

Kimi yazarlar dilin ön bölümünde oluşan ünlüleri e, i, ö, ü ve kalın ünlülerin (^) imi almış hâlleri, dilin arka bölümünde oluşan ünlüleri ise a, ı, o, u sesleri olarak belirlemiştir (Önen, 2009: 96; Selçuker ve diğer., 2009: 38-40; Yılmaz, 2006: 22-28). Okur (2010: 75) ünlüleri kalın ünlüler: a, ı, o, u ve ince ünlüler: e, i, ö, ü olarak sınıflandırmakla birlikte (^) imi alan ince â, ince o ünlülerinden de söz eder (2010: 76-77; 84). Erata (2010: 386-437) ince ve kalın ünlülere kitabının 'Söyleyiş Kaynağı' adlı bölümünde başlıklar ve örnek sözcükler aracılığıyla yer vermiştir. Ayrıca bir açıklama yapmamıştır.

Örnek: Kalın ve kısa a örnekleri: **acaba**

İnce a örnekleri: **pilav**

ö: **ödün**

Şahzâde (2007) çalışmasında ünlüleri kalın: a, ı, o, u; ince: e, i, ö, ü şeklinde sınıflandırırken diğer yandan, hızlı boğumlama sonucunda ince a ve kalın a'yı birbirinin yerine kullanmanın bir boğumlama kusuru olduğunu belirtir. Böylece ince ve kalın a ayrımını da gözetmiş olur.

Salmış (2011: 181-185) a, ı, o, u ünlülerinin kalın; bu ünlülerin (^) imi almış hâllerinin de ince olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında e, i, ö, ü ünlülerine de yer vermekle birlikte ince ya da kalın olduklarına dair bir bilgi vermemiştir. Salmış (2011: 183) sadece i ünlüsünün damağın ön kısmından çıktığını belirtmiştir; e, ö, ü ünlülerinin çıkış noktası hakkında bilgi vermemiştir. Er (2010: 208-212) ise kalın a, kalın o ve kalın u ünlülerinden bahseder. Aynı ünlülerin (^) imiyle ince a, ince o ve ince u'yu oluşturduğunu belirtir. Bunun dışındaki e, i, ı, ö, ü ünlülerinin çıkış noktaları ile ilgili bir açıklamaya yer vermez.

Gürzap (2008: 98), 'Ses Bilimi' başlığı altında a ünlüsünün kalın veya ince sesletilebileceğini, bu durumun da önündeki ünsüzün sesletimini etkileyebileceğini belirtmiştir. Türkçede a sesinin (^) imiyle inceldiğini ve önüne gelen ünsüzü de bu nedenle incelttiğini "kâr" sözcüğü ile örneklemiştir. "kanı" sözcüğünde yer alan k ve a'nın ise kalın olduğunu ifade etmiştir. Bunun dışında ünlülerin kalınlık-inceliği ile ilgili başka bir bilgiye yer vermemiştir.

Tekinalp (2009: 91), tüm ünlüleri kapsayan bir kalın-ince ayrımı yapmamış, ünlülerin ünsüzlere etkisini anlatırken a'nın kalın, e'nin ince bir ünlü olduğunu belirtmiştir.

Taşer (2009: 337), ince ünlüler 'e, i' için 'ön vokal', kalın ünlüler 'a, ı, o, u' için 'arka vokal' adlandırmalarını kullanırken 'ö, ü' için 'orta vokal' adlandırmasını kullanır.

4.2.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık

Düzlük-yuvarlaklık durumu ünlülerin çıkarılışı esnasında dudakların aldığı durumdur. Dudaklar yayvan bir görünüm alıyorsa düz, yuvarlak bir görünüm alıyorsa yuvarlak bir ünlü oluşur.

Reca, Eren, Kops ve Worth, Sevgi Şahin ve Muallimoğlu kitaplarında ünlülere hiç değinmemiştir. Er, Erata ve Gürzap ise kitaplarında ünlülerle ilgili bilgilere yer vermelerine rağmen ünlülerin düzlük-yuvarlaklık ilişkisine değinmemiştir. Elik, Kaplan, Okur, Önen, Özdemir, M. Şahin, Şahzâde, Salmış, Selçuker ve diğer., Şenbay, Tekinalp, Taşer, Yaman ve Yılmaz ise düz-yuvarlak ünlülerle ilgili bilgi vermiştir. İncelenen kitapların çoğunda düz ünlülerin a, e, ı, i; yuvarlak ünlülerin o, ö, u, ü olarak belirlendiği görülmüştür (Kaplan, 2009/10: 37; Okur, 2010: 75; Önen, 2009: 97; Özdemir, 2008: 50; M. Şahin, 2009: 87; Şahzâde, 2007: 156; Salmış, 2011: 181-184; Selçuker ve diğer., 2009: 38-40; Taşer, 2009: 144; Yaman, 2007: 44; Yılmaz, 2006: 23-27). Elik (2010: 64-70), ünlüleri tek tek ayrı başlıklar altında incelediğinden doğrudan bir düz-yuvarlaklık sınıflaması yapmamış, ünlülerin bu özelliğini çıkarılış biçimlerini anlatırken vermiştir. a ve e ünlülerinin tanıtımında dudakların aldığı biçimle ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. o, ö, u, ü ünlülerinde dudakların büzüştürüldüğü (Elik, 2010: 70-73); ı, i ünlülerinde ağzın yana doğru açılarak bir düz ünlü oluşturduğu belirtilmiştir (Elik, 2010: 73-74). Şenbay (2010: 97); o, ö, u, ü ünlülerinin oluşumu esnasında dudakların yuvarlak oluşturduğunu, ı, i, kapalı e ünlülerinin oluşumunda ise kulaklara doğru gerildiğini belirtmiş, a ünlüsünün oluşumunda dudakların durumu ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Tekinalp (2009: 91), ünlülerin ünsüzlere etkisini anlattığı bölümde a ve e ünlülerinin düz olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Tunalı (2010: 42) b, f, v, p, o, ö, u, ü seslerinin dudak sesleri olduğunu belirtmiştir. Doğrudan ‘o, ö, u, ü’ ünlüleri için ‘yuvarlak ünlüler’ demese de bu ünlülerin oluşumunda dudağın oynadığı rolü göz önünde bulundurmuştur.

4.2.1.3. Darlık-Genişlik

Darlık-genişlik (kapalılık-açıklık) çene açıklığına bağlı bir durumdur. Oluşumları esnasında çene açıklığının fazla olduğu ünlüler geniş, az olduğu ünlüler dar ünlülerdir.

Reca, Eren, Kops ve Worth, Sevgi Şahin ve Muallimoğlu kitaplarında ünlülere hiç değinmemiştir. Er, Erata, Gürzap ünlüler hakkında bilgi vermelerine rağmen darlık-genişlik özelliğine yer vermezler.

İncelenen kitapların çoğunda geniş ünlülerin a, e, o, ö; dar ünlülerinse ı, i, u, ü olarak verildiği görülmüştür (Elik, 2010: 64-74; Kaplan, 2009/10: 37; Okur, 2010: 76; Önen, 2009: 96; M. Şahin, 2009: 87; Şahzâde, 2007: 156; Salmış, 2011: 181-184; Selçüker ve diğer., 2009: 38-40; Şenbay, 2010: 102-104; Taşer, 2009: 144; Yaman, 2007: 44; Yılmaz, 2006: 22-27). Tekinalp (2009: 91) ise ünlülerin ünsüzlere etkisini anlatmak maksadıyla örnek verdiği a ve e ünlülerinin geniş ünlüler olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Çene açıklığına göre, diğer ünlülerden farklı olarak, e ünlüsünün birden fazla telaffuzunun olduğu görülmüştür: açık e ve açık e'ye oranla alt ve üst çenenin birbirine daha yakın olduğu kapalı e (Erata, 2010: 392-393; Okur, 2010: 79-81; Önen, 2009: 102-105; Salmış, 2011: 182; Şenbay, 2010: 102-103; Taşer, 2009: 309; Yılmaz, 2006: 24-25). Selçüker ve diğer. (2009: 38-39), çene açıklığı açısından açık e, kapalı e ve yarı açık e olmak üzere üç çeşit e'nin bulunduğunu savunur. Aynı kitabın bölüm yazarlarından Mehmet Konak, açık ve kapalı e'nin yanında bir de 'ince e'den bahsetmiştir. Örnek olarak da 'mühendis' sözcüğündeki 'e' ünlüsünü vermiştir (Selçüker ve diğer., 2009: 73). Fakat ince e'nin oluşumuna ve sesletimine dair herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir. M. Şahin (2009: 96-98) Selçüker'le aynı e sınıflamasına yer vermiş; fakat yarı açık e adlandırması yerine yarı kapalı e adlandırmasını kullanmıştır. Elik (2010: 66-69), açık e ve kapalı e türlerine ek olarak bir de orta (normal) e çeşidinden bahsetmiştir. Açık e'yi a sesine yakın bir e, kapalı e'yi i sesine yakın bir e olarak tanımlayan Elik, orta e'nin a ve i sesleri arasında bir e sesi olduğunu belirtir. Yaman (2007: 55) 'e' ünlüsünü 'normal e' (evet, değil),

‘kapalı e’ (yedim) ve ‘yayvan e’ (keendi, beence, eelli, geençler) olarak üç gruba ayırmıştır.

4.2.1.4. Uzunluk-Kısalık

Şahzâde, Tekinalp ve Özdemir uzun ünlülere değinmemişlerdir. Diğer yazarlarsa Türkçede uzun ünlü bulunmadığını belirtmişlerdir. Şu an kullanılan uzun ünlülerin yabancı dillerden (Arapça, Farsça) Türkçeye geçtiklerini ifade etmişlerdir.

Elik (2010: 66, 72-73, 74-75, 70) uzun a (â) (âlim), uzun i (î) (îcat), uzun u (û) (rûya), uzun e (ê) (têlif) ünlülerinden bahseder.

Er (2010: 208, 209, 212) Türkçedeki uzun ünlüleri ince uzun a (â) (lâle), uzun i (î) (ilmî) olarak sıralar. û ünlüsünün uzun değil, ince u (û) (rûya, rûzgar) olduğunu belirtir.

Erata (2010: 387, 409) uzun ünlülerle ilgili sadece örnek sözcüklere yer vermiştir: uzun a (abide, âdet, cahil...), uzun i (Avrupai, fedai, hercai...).

Gürzap (2008: 99, 147, 148, 149) uzun ünlüleri tek tek açıklayıp örneklendirmemiş, “kanı” ve “kâni” sözcükleri arasındaki söyleyiş farklılığına dikkat çekmek için “kanı” sözcüğündeki a’nın kısa, “kâni” sözcüğündeki a’nın uzun olduğunu belirtmiştir. İlerleyen sayfalarda uzun okunması gereken a ve i örneklerine yer vermiştir.

Kaplan (2009/10: 40), uzun ünlülere ayrı bir başlık altında değinmemiştir. Uzun söylenmesi gereken seslere yanlış telaffuz edilen sözcükleri açıklarken yer vermiştir: uzun a: Azerbaycan (ilk a uzun) gibi.

Okur (2010: 85, 77, 82, 85) uzun a (â) (âfet), ince sesletilen uzun a (â) (kâfi), uzun i (î) (îkaz), uzun u (û) (rûya) seslerine yer vermiştir. Uzun u’nun son zamanlarda ü’ye dönüşmesini de ses kaybı olarak gördüğünü belirtmiştir.

Önen (2009: 99), ince uzun a (fare), kalın uzun a (ağlama), kapalı uzun e (meyus), açık uzun e (memur), açık uzun i (iğde), kapalı uzun i (hakiki), uzun ı (yığın), ince uzun o (doğru), kalın uzun o (noel), kalın uzun u (uğraşmak), ince uzun

u (nuri), kapalı uzun ö (öğrenci), kapalı uzun ü (düğme) seslerine yer vermiştir. Önen diğer yazarlardan farklı olarak ğ'nin uzatıcı etkisiyle uzayan ünlüleri de uzun ünlüler kategorisine almıştır. Burada belirtilen açık/kapalı ifadelerinin darlık/genişlikle ilgisi yoktur. Önen bu ünlüler için çene açıklığı bakımından ayrıca dar/geniş terimini kullanmıştır.

Murat Şahin (2009: 95, 99) uzun a (â) (nâne) ve uzun i (icat) ünlülerine yer vermiş ve bunların birer ön ünlü/ince ünlü olduğunu belirtmiştir.

Salmış (2011: 181-182, 183), uzun a (â) (câhil), uzun i (biçare) ünlülerine yer vermiştir.

Selçüker ve diğer. (2009: 38-39), Şenbay (Şenbay, 2010: 102-103) ve Yılmaz (2006: 23, 25) uzun a ve uzun i'ye yer vermiştir.

Taşer (2009: 308-310, 337), yabancı kökenli olduğunu belirttiği uzun a, uzun i ünlülerine yer verirken 'ğ' ünsüzünün uzatıcı etkisinden de bahseder: "yağmur > ya: mur, öğle > ö:le".

Yaman (2007: 55) uzun a (âlem), uzun i (millî) ve uzun u (rûhî)'ya yer verir. Bu ünlülerin kısaltmaları için de normal a, normal i, normal u ifadelerini kullanır.

4.2.1.5. Yükseklik-Alçaklık

Ünlünün telaffuzunda dilin kabarıp yükselmesi sonucu yüksek, alçalıp yayvanlaşması sonucu alçak ünlüler oluşur.

Gürzap, Elik, Kaplan, Erata, Şahzâde, Er ünlülerin alçaklık-yükseklik özelliğine değinmezken, Okur, M. Şahin, Şenbay, Salmış, Yılmaz ve Önen değinmiştir.

İncelenen kaynaklar arasında net bir yüksek-alçak ünlü sınıflaması yapan tek kaynak Önen'in kitabıdır. Önen (2009: 96), yüksek ünlüleri ı, i, u, ü; alçak ünlüleri a, e, o, ö olarak gruplandırmıştır.

Diğer kaynaklar ünlüleri açıklarken alçak-yüksek adlandırmasını kullanmamış, sadece dilin aldığı kabarık veya yayvan şekillerden bahsetmişlerdir.

Tablo 27
Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları Ünsüz Tablosu

Yazar Adı	Ünsüzler		
	Ses Tellerine Göre	Çıkış Biçimlerine Göre	Çıkış Yerine Göre
GÜRZAP	+	+	+
OKUR	+	+	+
M. ŞAHİN	+	+	+
ELİK	+	+	+
KAPLAN	+	+	+
ERATA	-	-	-
ŞENBAY	+	+	+
TUNALI	-	+	-
ŞAHZÂDE	+	+	+
ER	+	+	+
SALMIŞ	+	+	+
KOPS-WORTH	-	-	-
TEKİNALP	-	-	-
ÖZDEMİR	+	+	+
SELÇUKER VE DİĞER	-	+	+
RECA	-	-	-
S. ŞAHİN	-	-	-
YILMAZ	+	+	+
EREN	-	-	-
ÖNEN	+	+	+
YAMAN	+	-	+
MUALLİMOĞLU	-	-	-
TAŞER	+	+	+
<i>f</i>	14	15	15

4.2.2. Ünsüzler

Kops ve Worth, Reça, Sevgi Şahin, Tekinalp, Muallimoğlu ve Eren kitaplarında ünsüzlere değinmemiştir. Gürzap, Okur, Murat Şahin, Elik, Kaplan, Erata, Şenbay, Şahzâde, Er, Salmış, Özdemir, Selçuker ve diğer., Yılmaz, Önen, Taşer ve Yaman ise ünsüzlerle ilgili bilgilere yer vermişlerdir.

4.2.2.1. Ses Tellerine Göre Ünsüzler

Ünsüzlere değinen kaynaklar içerisinde Erata ve Selçuker ve diğer. ses tellerinin titreyp titrememesine göre ünsüzleri sınıflandırmamış ve bilgi vermemişlerdir. Ünsüzlerle ilgili bilgi içeren diğer kaynaklar ise (Gürzap, Okur, M. Şahin, Elik, Kaplan, Şenbay, Şahzâde, Er, Salmış, Özdemir, Yılmaz, Önen, Taşer) ünsüzlerin oluşumu esnasında ses tellerinin durumuna yer vermişlerdir.

Elik (2010: 76) ünsüzleri sert ve yumuşak ünsüzler olarak ikiye ayırır. Fakat bu ayrımı çıkış biçimlerine göre yaptığını belirtir. Ses tellerinden söz etmez. Aynı durum Yaman (2007) ve Taşer (2009) için de söz konusudur. Yaman (2007: 46) ünsüzleri ses yolundan çıkışlarına göre ‘sert’/‘yumuşak’ ünsüzler olarak sınıflandırmıştır ve ses tellerinin titreşiminden bahsetmemiştir.

4.2.2.1.1. Ötümsüz/Tonsuz/Titreşimsiz/Titremesiz/Sert Ünsüzler

Bu ünsüzlerin oluşumunda ses telleri titremez. Bu ünsüzler ç, f, h, k, p, s, ş, t ünsüzleridir ve incelenen kaynaklarda sert ünsüzler (Elik, 2010: 76; Kaplan, 2009/10: 37; Okur, 2010: 87; Önen, 2009: 112; Özdemir, 2008: 51; Şahzâde, 2007: 156; Taşer, 2009: 320; Yaman, 2007: 46; Yılmaz, 2006: 31), tonsuz ünsüzler (Er, 2010: 213; Gürzap, 2008: 97; M. Şahin, 2009: 88; Salmış, 2011: 191; Şenbay, 2010: 110-115) adlarıyla yer almışlardır. Gürzap (2008: 96-97) ‘Yanlış Çıkarılan Bazı Sesler’ başlığı altında h, r, s, z ünsüzlerini vermiştir ve bu ünsüzlerden sadece s’nin tonsuz olduğunu belirtmiştir. Er (2010: 213) ise sadece b, p, m ünsüzlerinin ses tellerine göre durumunu vermiştir. p ünsüzü için tonsuz terimini kullanmıştır. Salmış (2011: 191), tüm ünsüzleri ses tellerinin durumu açısından değerlendirmemiş, sadece s’nin tonsuz bir ünsüz olduğunu belirtmiştir. M. Şahin (2009: 89), tonlu ünsüzler için ötümlü/yumuşak, tonsuz ünsüzler için ötümsüz/sert terimlerini de kullanmıştır.

4.2.2.1.2. Ötümlü/Tonlu/Titreşimli/Titremeli/Yumuşak Ünsüzler

Bu ünsüzlerin oluşumunda ses telleri titrer. Bu ünsüzler b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z ünsüzleridir. İncelenen kaynaklarda belirtilen sesler, kimi kaynaklarda tonlu ünsüzler, kimi kaynaklarda yumuşak ünsüzler adlarıyla yer almıştır. Gürzap (2008: 96-97) ‘Yanlış Çıkarılan Bazı Sesler’ başlığı altında h, r, s, z ünsüzlerini vermiştir ve bu ünsüzlerden sadece z’nin tonlu olduğunu belirtmiştir. Er (2010: 213) ise sadece b, p, m ünsüzlerinin ses tellerine göre durumunu vermiştir. b, m ünsüzleri için tonlu terimini kullanmıştır. Salmış (2011: 193), tüm ünsüzleri ses tellerinin durumu açısından değerlendirmemiş, sadece z’nin tonlu bir ünsüz olduğunu belirtmiştir. M. Şahin (2009: 113) ‘l’ ünsüzünün ötümlü olduğunu belirtmekle birlikte sözcük içinde ötümsüz bir ünsüzden önce ya da sonra geldiği durumlarda yarı ötümlü hâle geleceğini ifade etmiştir.

4.2.2.2. Çıkış Biçimine Göre Ünsüzler

Gürzap, Okur, M. Şahin, Elik, Kaplan, Şenbay, Şahzâde, Er, Salmış, Özdemir, Selçüker ve diğer., Yılmaz, Taşer ve Önen ünsüzlerin çıkış biçimine ilişkin bilgi verirken, Erata ve Yaman ünsüzlerin çıkış biçimine değinmemiştir.

4.2.2.2.1. Kapantılı/Kapanmalı/Patlamalı/Süreksiz Ünsüzler

Bu ünsüzlerin çıkışı esnasında ses yolu önce tamamen kapanır, sonra patlamayla açılır. Bu ünsüzler b, p, c, ç, d, t, k, g şeklinde sıralanmış ve ‘süreksiz ünsüzler’ adlandırmasıyla verilmiştir (Kaplan, 2009/10: 37; Önen, 2009: 112; Özdemir, 2008: 51; M. Şahin, 2009: 89; Taşer, 2009: 319). Okur (2010: 86) ise bu ünsüzlere m, n ünsüzlerini de eklemiş, aynı adlandırmayı kullanmıştır. Bunun yanında süreksiz ünsüzlerin patlamalı ünsüzler olarak da adlandırılabilceğini belirtmiştir. Yılmaz (2006: 31) bu kategorideki ünsüzleri ‘patlayıcı ünsüzler’ olarak adlandırmış ve şöyle sıralamıştır: p, ç, t, k, b, c, d, g, m, n. Görüldüğü üzere Yılmaz da Okur gibi m ve n ünsüzlerini patlama sonucu oluşan ünsüzler olarak değerlendirmiştir. Er (2010: 104), b, p, d, t, g, k ünsüzlerinin patlayıcı ünsüz olduğunu belirtmiştir.

4.2.2.2.2. Sızmalı/Sürtünmeli/Daralmalı/Süreklı Ünsüzler

Bu ünsüzlerin çıkışı esnasında ses yolu önce tamamen kapanmaz, sesin aradan sızabileceği şekilde daralır. Bu ünsüzler f, s, ş, h, m, v, j, l, n, r, z, ğ, y şeklinde sıralanmış ve ‘süreklı ünsüzler’ adlandırmasıyla verilmiştir (Kaplan, 2009/10: 37; Önen, 2009: 112; Özdemir, 2008: 51; M. Şahin, 2009: 89; Taşer, 2009: 319). Okur (2010: 86) bu süreklı ünsüzlerden m ve n’yi süreksiz ünsüzler kategorisinde ele almıştır. Önen (2009: 112), m ve n ünsüzlerinin dudakların kapanmasıyla ses yollarının birden kesilmesi sonucu oluştuğları için bu ünsüzlere süreksiz ünsüzler de denebileceğini belirtir. Fakat m ve n ünsüzlerinin oluşum sürecinde ses genizden çıkmaya devam ettiği için bunları süreklı ünsüzler sınıfa dâhil ettiğini açıklamaktadır. Böylece Okur’la aralarındaki gruplandırma farkını da bir nedene dayandırmış olur. Önen (2009: 112-113) süreklı ünsüzlerden m, v, n için patlamalı, r ve l için sızmalı, y ve h içinse yarı ünlü terimlerinin de kullanıldığını belirterek dil araştırmacılarının adlandırmada bir ortaklık belirlemeleri gerektiğini savunur. Yılmaz (2006: 31), bu kategorideki ünsüzleri ‘sızıcı ünsüzler’ olarak adlandırmış ve şöyle sıralamıştır: f, s, ş, h, v, z, j, ğ, r, l, y.

Bazı yazarlar ünsüzleri çıkış biçimine göre sınıflandırmamış, onları tanıtırken çıkış biçimleri ile ilgili bilgi vermiştir. Şenbay (2010: 110) b, p, m ünsüzlerinin birleşip açılmayla; d, t, n ünsüzlerinin dayanıp açılmayla (2010: 111); v, f ünsüzlerinin dokunup açılmayla (2010: 111); c ve ç ünsüzlerinin havanın dil ve diş arasına sürünmesiyle (2010: 112); g ve k ünsüzlerinin kapanmayla (2010: 112); z, s, j, ş, l ünsüzlerinin sızarak (2010: 113-114) çıktığını belirtmiştir. h ünsüzünün soluk ünsüzü olduğunu belirtmiş, y ünsüzünün çıkış biçimi hakkında da herhangi bir bilgiye yer vermemiştir (2010: 115). Bu bilgilerden hareketle Şenbay’ın b, p, m, d, t, n, g, k ünsüzleriyle patlayıcı; c, ç ünsüzlerini sürtünücü; z, s, ş, l ünsüzlerini de sızıcı olarak değerlendirdiği düşünülebilir. Diğer kaynaklarda patlayıcı/süreksiz ünsüz olarak geçen c ve ç’nin Şenbay’ın kaynağında sürtünücü olarak verilmesi farklılık yaratmaktadır. Bu ünsüzlerin patlayıcılık özelliklerinin de olabileceğini belirtmek daha doğru ve eksiksiz bir bilgilendirme sağlayabilir.

Selçuker ve diğer. (2009: 42); b, p, m ünsüzlerinin dudakların birbirine yaklaşmasıyla, f ve v ünsüzlerinin üst diş ve alt dudağın birbirine dokunmasıyla, diş

ünsüzleri olan b, c, ç, d, j, l, n, r, s, ş, t, z ünsüzlerinin dil ucunun üst dişlere yaklaşması veya kısmen dokunmasıyla, g, ğ, k, y ünsüzlerinin dilin damağa yaklaşmasıyla, h ünsüzünün de ses tellerinin birbirine çarpmasıyla oluştuğunu belirtir.

Salmış (2011: 185-193) b, m ve p ünsüzünün dudakların birleşip açılmasıyla, r ünsüzünün birçok defa açılıp kapanmayla, n ve t ünsüzünün dilin ön damağa dayanmasıyla, c ve ç'nin dişlerin birbirine yaklaşmasıyla, d ve f, v ünsüzlerinin dokunmayla, g ve k ünsüzünün kapatmayla, j, s, ş, z, y ünsüzünün sızmayla, l ünsüzünün titrek bir sızmayla oluştuğunu, h ünsüzünün bir soluk ünsüzü olduğunu belirtir. Kapanma ve dayanmayla ses yolunun kapandığı düşünülürse b, m, p, r, n, t, g, k ünsüzlerinin kapanma sonucu; j, s, ş, z, y ünsüzlerinin sızma sonucu oluştuğu söylenebilir. Bu durumda r ünsüzünün patlamalı, y ünsüzünün sızıcı olduğunu kabul etmek diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında ciddi farklılık yaratacaktır.

M. Şahin (2009: 88-89), ünsüzleri sürekli/sürekli olarak ayırmış; fakat bu ayırımın yapılırken çıkış biçiminin temel alındığını belirtmemiştir. Çıkış biçimine göre sınıfladığı ünsüzlerde ise daha detaylı bir sınıflama tercih etmiştir: kapanma ünsüzleri (b, p, t, d, k, g), kapanma sürtünme ünsüzleri (c, ç), daralma ünsüzleri (f, v, s, z, ş, j, y, ğ, h), burun ünsüzleri (m, n), yan ünsüz (l) ve çarpmalı ünsüz (r).

Şahzâde (2007: 158), ünsüzleri çıkış biçimi açısından şöyle sınıflamıştır: ötümlü/ötümsüz, patlamalı (p, b, t, d, k, g), patlamalı sızmalı (c, ç), sızmalı (v, f, s, z, ş, j, h), genizsi (m, n), yan (l), çarpmalı (r), yarı ünlü (y).

Gürzap (2008: 95, 97), ünsüzleri sadece 'Yanlış Çıkarılan Bazı Sesler' başlığı altında yer vermiştir. Bu başlık altında da sadece h, r, s, z ünsüzleri yer almaktadır. r ünsüzünün titremeli bir ünsüz olduğu, s ve z'nin sızmalı ünsüzler olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Bunun dışında ünsüzlerle ilgili başka bir bilgiye rastlanmamıştır.

Er (2010: 104, 213); b, p, d, t, g, k ünsüzlerinin patlayıcı ünsüz olduğunu belirtmiştir. b, p, m ünsüzlerinin dudakların birleşip açılmasıyla meydana geldiğini belirtmiştir. Buradan hareketle b, p, m ünsüzlerinin patlama sonucu oluştuğu düşünülebilir. Er (2010: 214-216), diğer ünsüzlerin çıkış biçimi ile ilgili herhangi bir

bilgiye yer vermemiştir. Sadece bu ünsüzlerle başlayan atasözlerini örnek olarak vermiştir.

Elik (2010: 76-89)'e göre, b, g, m, z kapanıp açılmayla; c, ç, d, f, ğ, l, n, p, r, s, v, t, y değme/dokunmayla, j, ş üflemeyle, k vurup çekilmeyle oluşur. Elik (2010: 79) h'nin bir soluk ünsüzü olduğunu belirtmiştir. Elik ünsüzlerin iyi bir şekilde boğumlandırılabilmesi için her ünsüzün telaffuzunu ayrı ayrı, detaylı bir şekilde anlatmıştır. Fakat bu açıklamalarda çıkış biçimine dair verdiği bilgiler karışıklığa yol açabilir. Çünkü diğer kaynaklarla da karşılaştırıldığında 'kapanıp açılma' ya da 'dokunup açılma' gibi ifadelerin o ünsüzün oluşumunda ses yolunun kapandığı ve sonrasında havanın patlamayla dışarı verildiği anlamına gelir. Fakat z, f, ğ, l, r, s, v, t patlamayla oluşan ünsüzler değildir. Buna ek olarak Elik (2010: 80-89) j, p, s, ş, y, z ünsüzlerinin havanın üflenmesiyle oluştuğunu belirtir. Bu da 'sızıcı ünsüz' kategorisini çağırıştırır. Çünkü çıkış biçimi sızıcı olan ünsüzler daralan ses yolundan üflenerek sızar. Fakat p ses yolunun daralmasıyla değil, tamamen kapanmasıyla oluşan patlayıcı bir ünsüzdür.

Yukarıdaki çıkış biçimlerine ek olarak burun ünsüzleri m ve n (Selçuker ve diğer., 2009: 45; M. Şahin, 2009: 88), soluk ünsüzü h (M. Şahin, 2009: 114; Şenbay, 2010: 115), yarı ünlü y (M. Şahin, 2009: 115; Şahzâde, 2007: 158) bulunmaktadır.

c ve ç ünsüzleri çıkış biçimini iki ünsüzün karışımından alır ($c = j+d$, $ç = t+ş$) (Elik, 2010: 77). Bu nedenle bu ünsüzlere katışık/karışık ünsüzler denir. Önen (2009: 127, 129) ve Şenbay (2010: 112) da 'c' ve 'ç'nin iki ünsüzün karışmasıyla/kaynaşmasıyla oluştuklarını ifade eder.

Ünsüzlerin telaffuzuyla kaynaklarda karşılaşılan en önemli farklılık ve tartışma konusu ince-kalın ünsüzlerin varlığı-yokluğudur. Bazı yazarlar kalınlık-incelik özelliğini sadece ünlülere vermişlerdir. Bazı yazarlar ise kalın-inc ünlülerin yanı sıra kalın-inc ünsüzlerin de bulunabileceğini savunmaktadırlar. Hem kalın hem ince telaffuza sahip ünsüzler k, g, l olarak verilmiştir. Bu ünsüzler kalın ünlülerle kullanıldıklarında kalın/art damaksıl k, g, l; ince ünlülerle kullanıldıklarında ince/ön damaksıl k, g, l ünsüzleri oluşur. Bazı yazarlar ğ ünsüzünün de kalın ünlülerle art damakta, ince ünlülerle ön damakta oluştuğunu belirtmişlerdir.

4.2.2.3. Çıkış Yerine Göre Ünsüzler

Bu ünsüzler adını boğumlanmaya katılan ses örgenlerinden alır. Bu ses örgenleri akciğer, gırtlak, ağız, burun boşluğu, dişler, dil, damak, dudaklar, dişetleri, küçük dil, ses telleridir. Ünsüzlere yer veren yazarlardan Erata, Yaman ünsüzlerin çıkış yerine değinmemiştir.

4.2.2.3.1. b, m, p, v, f Ünsüzleri (Dudak Ünsüzleri)

b, m, p ünsüzlerinin çıkış yeri için Elik (2010: 76, 84, 85), Er (2010: 213), Salmış (2011: 185, 189, 190), Selçuker ve diğer (2009: 42), Şenbay (2010: 110) “dudak ünsüzleri” adlandırmasını kullanmıştır. Kaplan (2009/10: 37), Okur (, 2010: 87), Önen (2009: 111), Özdemir (2008: 51), Taşer (2009: 318), Yılmaz (2006: 29) dudak ünsüzleri kategorisine f ve v ünsüzlerini de eklemişlerdir. b, m, p ünsüzlerinin çıkış yeri için “çift dudak ünsüzleri” adlandırması da M. Şahin (2009: 88), Şahzâde (2007: 157) tarafından kullanılmıştır. Ayrıca f, v ünsüzlerinin çıkış yeri için “üst dişler-alt dudak” (Elik, 2010: 78; Şahzâde, 2007: 157; Salmış, 2011: 186, 192; Selçuker ve diğer., 2009: 42; Şenbay, 2010: 111) ve “diş-dudak” (M. Şahin, 2009: 88) adlandırmaları kullanılmıştır. Yılmaz (2006: 29) b, m, p, f, v ünsüzlerini “dudak ünsüzleri” başlığı altında vermesine rağmen açıklamalarında b, m, p’nin “çift dudak”, f, v’nin “diş-dudak” ünsüzleri olduğunu belirtmiştir. Şenbay (2010: 111) f, v’nin oluşumunda dudakların üst kesici dişlere değdiğini belirtmiştir. Er (214-216), b, m, p dudak ünsüzleri dışında hiçbir ünsüzün çıkış yerine değinmemiştir. Bunun yerine ünsüz gruplarını başlık olarak kullanmış ve bu başlıklar altında ilgili ünsüzlerle başlayan atasözlerine yer vermiştir.

Önen (2009: 118), Türkçede iki çeşit ‘v’nin varlığından söz eder: ‘v’ ve ‘w’. ‘w’ ünsüzünde ‘v’ye göre dudaklar yuvarlanır. ‘w’ ünsüzü sadece sözcük ortasında görülür: dawul gibi.

Tunalı (2010: 42); b, f, v, p, o, ö, u, ü seslerinin dudak sesleri olduğunu belirtmiştir.

4.2.2.3.2. s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d Ünsüzleri (Dil-Diş Ünsüzleri)

Kaplan, Önen, Özdemir, Taşer tarafından s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d ünsüzleri için “diş ünsüzleri” adlandırması kullanılmıştır (Kaplan, 2009/10: 37; Önen, 2009: 111; Özdemir, 2008: 51; Taşer, 2009: 318). Bu adlandırmayı kullanan bir başka yazar da Selçüker ve diğer.’dir; fakat Selçüker ve diğer. (2009: 42)’de bir ünsüzün farklı olduğu görülür: b, c, ç, d, j, l, n, r, s, ş, t, z. Selçüker ve diğer. (2009: 42), diş ünsüzleri oluşurken dil ucunun üst dişlere yaklaştığını ya da kısmen dokunduğunu belirtmiştir. Burada dudak ünsüzü olan b ünsüzünün diş ünsüzleri kategorisinde verildiği görülmektedir. b ünsüzünün bir dudak ünsüzü olduğu bilgisi diş ünsüzlerinden hemen önce verilmiştir. Bu nedenle böyle bir yanlışlık baskı ya da yazım hatası sayılabilir.

s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d ünsüz grubu için Okur (2010: 87), “dil ünsüzleri” adlandırmasını kullanmıştır. Okur (2010: 93), ayrıca l, r ünsüzlerinin çıkış yeri için “dil ucu diş eti” demiştir.

Elik (2010: 77-78, 80, 83-89); c, ç, j ünsüzlerinin çıkış yerinin dil-diş, d ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-ön diş kökü, l ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-orta damak, n ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-üst diş eti, r ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-üst ön dişlerin kökü, s ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-üst dişlerin ön ucu, ş ünsüzünün çıkış yerinin dişler-dil-üst damak, t ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-diş, y ünsüzünün çıkış yerinin dil ortası damak üst azı dişler, z ünsüzünün çıkış yerinin dil ucu-üst diş- altçene olduğunu belirtmiştir. Elik (2010: 83), iki çeşit l’nin varlığından bahsetmiştir: çıkış yeri dil ucu-orta damak olan l ve çıkış yeri dil ucu-ön damak olan l.

Gürzap (2008: 95-97), sadece dil-diş ünsüzleri kategorisine giren ünsüzlere yer vermiştir. r’nin dil ucunun ön üst diş köklerine çarpmasıyla, s’nin dilin alt arka ön dişlere dokunmasıyla, z’nin dil ucunun arka dişlere dokunmasıyla oluştuğunu belirtmiştir. Gürzap bunun dışında ünsüzlerin çıkış yeriyle ilgili hiçbir bilgiye yer vermemiştir.

M. Şahin (2009: 88), bu ünsüzlerden t, d, s, z, n, l, r ünsüzlerini “dişeti ünsüzleri”, ç, c, ş, j, l ünsüzlerini “dişeti damak ünsüzleri” kategorisinde ele almıştır.

Şahzâde (2007: 157) d, t ünsüzlerinin çıkış yerinin dil ucu diş ardı; s, z, n, l, r ünsüzlerinin çıkış yerinin dil ucu diş eti; c, ç ünsüzlerinin çıkış yerinin dil ucu diş eti damak; ş, j, y ünsüzlerinin çıkış yerinin dil önü sert damak olduğunu belirtmiştir.

Salmış (2011: 185-186, 188-193) s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d ünsüzlerinin çıkış yerlerini şöyle sıralamıştır: c, ç dil ucu diş, d dil ön damak üst diş kökleri, j dil diş, l dil ucu ön damak, l dil ucu arka damak, n dil damak önü diş kökleri, r dil ucu üst dişler, s dil ucu alt diş kökleri, ş dil sırtı katı damak, t dil ön damak diş kökleri, z dil ucu alt diş kökleri.

Şenbay (2010: 111-114) s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d ünsüzlerinin çıkış yerlerini şöyle sıralamıştır: c, ç dil ucunun dişlere değmesiyle, d, t, n dil ucunun ön damak ve üst diş köklerine değmesiyle, s, z dil ucunun üst diş köklerine değmesiyle, j, ş dişlerin birbirine değmesiyle, r dil ucunun üst kesici dişlere çarpmasıyla oluşur. Şenbay l için iki farklı çıkış yeri belirtmiştir: dil ucunun ön damağa değmesiyle oluşan ince l ve dil ucunun arka damağa değmesiyle oluşan kalın l.

Tunalı (2010: 39), ünsüzlerin çıkış yerlerini belli bir sınıflama gözeterek ve ayrıntılı bir şekilde vermemiştir. Fakat dil tembelliğinin ‘c, ç, d, j, l, n, r, s, ş, t, z’ ünsüzlerinin telaffuzunda sorun oluşturacağını belirterek bu ünsüzlerin oluşumunda dilin önemini ortaya koymuştur.

Yılmaz (2006: 29) d, t, s, z, n, l, r ünsüzlerinin dil ucunun üst dişlere değmesiyle, c, ç, j, ş ünsüzlerinin dil ucunun üst diş etlerine değmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

4.2.2.3.3. k, g, ğ, y Ünsüzleri (Damak Ünsüzleri)

Elik (2010: 79-88) damakta oluşan ünsüzleri g, ğ, ince k, kalın k ve y olarak sıralamıştır. g ünsüzünün dil sırtının arka damağa; ğ ünsüzünün dil kökünün damağa; kalın k ünsüzünün dilin arkasının art damağa; ince k ünsüzünün dilin ön kısmının ön damağa; y ünsüzünün de dilin ortasının damak ve üst azı dişlere değmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

Kaplan (2009/10: 37), Özdemir (2008: 51) ve Selçuker ve diğer. (2009: 42), Taşer (2009: 318) damak ünsüzlerini k, g, ğ, y olarak sıralamıştır.

Okur (2010: 88, 93), damak ünsüzlerini g, ğ, y, ön damak k'si, arka damak k'si olarak sıralamış, y'nin de bir sert damak ünsüzü olduğunu belirtmiştir.

Önen (2009: 111), damak ünsüzlerini g, k, y olarak sıralamış, ğ ünsüzünü bir kategoriye dâhil etmemiştir.

M. Şahin (2009: 88), damak bölgesinde oluşan ünsüzleri k, g, ğ, y olarak sıralamıştır. Bu ünsüzlerden y'nin yarı ünlü olduğunu belirtmiştir. Damak bölgesini ikiye ayıran M. Şahin damak ünsüzlerinin damağın önünde oluşan k, g ve y olduğunu belirtmiştir. Yumuşak damak ünsüzlerinin ise k, g, ğ'den oluştuğunu ifade etmiştir.

Şahzâde (2007:157), c ve ç ünsüzlerinin dil ucu diş eti damak birleşimiyle oluştuğunu, ş, j, y ünsüzlerinin dil önü ve sert damak birleşimiyle oluştuğunu belirtmiştir. Bu ünsüzler ön damakta oluşmuştur. Arka damakta oluşan ünsüzlerin dil ardının yumuşak damağa değmesiyle oluştuğunu ifade etmiş ve bu ünsüzlerin k, g ünsüzleri olduğunu belirtmiştir.

Salmış (2011: 187-188) da iki çeşit k ve g'den bahsetmiştir. Bunlardan ilki dil sırtı ve ön damağın birleşmesiyle oluşan k ve g; ikinci ise dil sırtı ve arka damağın birleşmesiyle oluşan k ve g ünsüzleridir. Salmış (2011: 192) ğ'nin çıkış yerine değinmemiştir. y'nin dil ortasının ön damağa değmesiyle oluşan bir ünsüz olduğunu belirtmiştir.

Şenbay (2010: 112-113, 115) damak ünsüzlerini k, g, ğ olarak belirlemiştir. Bunlardan dil sırtının ön damağa değmesiyle ince k ve ince g, dil sırtının arka damağa değmesiyle kalın k ve kalın g oluştuğunu ifade etmiştir. Şenbay damak ünsüzleri arasında yer vermese de y'nin dil ortasının ön damağa değmesiyle oluştuğunu belirtmiştir.

Yılmaz (2006: 30) damak ünsüzlerini k, g, ğ ve y olarak sıralamıştır. Yılmaz dil yüzeyinin ön damağa değmesiyle k, arka damağa değmesiyle ğ, y ön damak

ünsüzlerinin oluştuğunu belirtir. Dil altı ile art damak arasında kalan bölgede oluşan k, g, ğ ünsüzlerinin ise art damak ünsüzü olduğunu belirtir.

4.2.2.3.4. h Ünsüzü (Gırtlak Ünsüzü)

h ünsüzü gırtlakta oluşan bir soluk ünsüzüdür (Elik, 2010: 79; Kaplan, 2009/10: 37; Okur, 2010: 88; Önen, 2009: 111; Özdemir, 2008: 51; M. Şahin, 2009: 88; Şahzâde, 2007: 157; Selçuker ve diğer., 2009: 42; Taşer, 2009: 318; Yılmaz, 2006: 30). Salmış (2011: 187-188) ve Şenbay (2010: 115) h'nin çıkış yerine değinmemiştir.

Tablo 28
Güzel Konuşma ve Diksiyon Kitapları Ses Olayları Tablosu

Yazar Adı	Ses Olayları				
	Ses Düşmesi	Ses Türemesi	Benzeşme	Aykırılışma	Yer Değiştirme
GÜRZAP	+	-	+	-	-
OKUR	+	+	+	+	+
M. ŞAHİN	+	+	+	-	-
ELİK	+	-	+	+	+
KAPLAN	+	-	+	-	+
ERATA	+	-	+	+	-
ŞENBAY	+	-	+	+	-
TUNALI	+	+	+	-	-
ŞAHZÂDE	+	+	+	-	-
ER	+	+	+	+	-
SALMIŞ	+	+	+	+	+
KOPS-WORTH	-	-	-	-	-
TEKİNALP	-	-	-	-	-
ÖZDEMİR	-	-	-	-	-
SELÇUKER VE DİĞER	+	-	+	+	-
RECA	-	-	-	-	-
S. ŞAHİN	-	-	-	-	-
YILMAZ	+	-	+	+	-
EREN	-	-	-	-	-
ÖNEN	+	-	+	+	-
YAMAN	+	+	+	+	+
MUALLİMOĞLU	-	-	-	-	-
TAŞER	+	-	+	-	-
<i>f</i>	16	7	16	10	5

4.2.3. Ses Olayları

Tablodaki veriler sadece konuşma dilindeki ses olayları gözetilerek işlenmiştir. İncelenen kaynaklar arasında Kops ve Worth, Tekinalp, Özdemir, Reca, S. Şahin, Yılmaz, Muallimoğlu ve Eren’de ses olayları ile ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

4.2.3.1. Ses Düşmesi

Konuşma esnasında bazı seslerin yitirildiği görülür. Gürzap, M. Şahin, Okur, Elik, Kaplan, Erata, Şenbay, Tunalı, Şahzâde, Er, Salmış, Önen, Taşer, Yılmaz ses düşmesi olayına değinirken Kops ve Worth, Tekinalp, Özdemir, Reca, S. Şahin, Eren bu konuya yer vermemiştir. Güzel konuşma/diksiyon kitabı yazarları ses düşmesini bir boğumlanma kusuru/söyleyiş hatası olarak görmektedir.

4.2.3.1.1. Ünlü Düşmesi

Yazarlar genellikle ünlü düşmesini bir söyleyiş hatası olarak görmektedir.

Elik, ‘Boğumlama Kusurları’ arasında yer verdiği ‘Harf Atlama’ başlığı altında ünlü düşmesi örneklerine yer vermiştir. Er (2010: 219) ise ünlü düşmesiyle ilgili verdiği örnekleri ‘Söyleme Kusuru’ başlığı altında ele almamış ve örneklerin doğru ya da yanlış kullanımlar olduğuna dair herhangi bir bilgi vermemiştir: yukarıda > yukarda, orada > orda, içeride > içerde gibi.

DOĞRU

gazete

hakikaten

dakika

yalınayak

YANLIŞ

gaste

hakkaten

dakka

yanlayak

(Elik, 2010: 94; Okur, 2010: 99)

(Elik, 2010: 96; Okur, 2010: 98)

(Elik, 2010: 97)

cereyan ceryan

heyecan heyecan

orijinal orjinal

(Okur, 2010: 198-199)

misafirlerimizi misafirlermizi

(Okur, 2010: 212)

orada orda

nerede nerde

(Selçuker ve diğer., 2009: 68)

Okur (2010: 211), bu yanlış telaffuzların yerel söyleyişe ait olduğunu belirtmiştir. Taşer (2009: 361) de benzer örneklere yer vermiştir: orada > orda, yukarıdan > yukardan, nerede > nerde gibi.

Ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarında ‘Kayan Ünlüleşme’ (Demircan, 2009: 75-76; Güler ve Hengirmen, 2005: 46) veya ‘Ünlü Kaynaşması’ (Demircan, 2009: 74) adıyla geçen ses olayını Gürzap ‘Ünlüleri Bağlama’ başlığı altında vermiştir. Hangi adla anılırsa anılsın sonuçta ünlü yitiminin meydana geldiği ses olayı bu özelliği gereği ‘Ünlü Düşmesi’ başlığı altında yerini almıştır. Gürzap (2008: 97), ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde birinci sözcükteki son ünlü ile ikinci sözcükteki ilk ünlünün bağlandığını belirtmiştir: arka oda > arkoda gibi. Fakat Gürzap ünlü bağlamayı bir söyleyiş sorunu olarak görmektedir. Gerekçesi de ünlülerin bağlanmasıyla oluşan yeni tek sözcüğün bir anlam taşımamasıdır. Gürzap (2008: 103)’ın –ecek/-acak ekiyle çekimlenmiş fiil örneklerinde hem daralma hem de ünlü düşmesi göze çarpar: söyleyecek > söyliycek gibi. Fiilin söylenişinde –ecek ekindeki ‘e’nin düştüğü görülmektedir. Selçuker ve diğer. (2009: 67)’in bölüm yazarlarından Mehmet Konak, iki sözcüğü birbirine bağlayan ‘ile’deki ‘i’nin söyleyişte düşürülmesi gerektiğini ifade eder: ‘Ahmet ile Ali’ değil ‘Ahmet’le Ali’

gibi. ‘ile’ bağlacındaki ‘i’ düşmesine Şahzâde (2007: 183) ve M. Şahin (2009: 62) de yer vermiştir: Cem ile Canan > Cemle Canan, örnek ile > örnekle.

4.2.3.1.2. Ünsüz Düşmesi

Elik (2010: 92), bir boğumlanma kusur olarak gördüğü ünsüz düşmesinin dudak ve dil tembelliği nedeniyle oluştuğunu belirtir. Dudak boğumlaması iyi olmayan kişilerin söylediği b, m, p, f, v, o, u, ö, ü gibi dudaksıl sesler net anlaşılmaz. Yine l, r, s, z gibi oluşumunda dil ucunun rol oynadığı ünsüzler dil tembelliği olan kişilerce iyi boğumlandırılmaz. Elik (2010: 93), ‘geliyom, bakıyom’ gibi yerel kullanımların da dili tembelleştirdiğini savunmaktadır. Er (2010: 215, 218-219), ses düşmesini söyleme kusuru olarak vermemiştir. Sadece sözcüklerde bu tür bir ses olayı bulunduğunu belirtmiştir.

4.2.3.1.2.1. /ğ/ Düşmesi

Türkçenin yazıldığı gibi konuşulan bir dil olmadığı gerekçesiyle sözcük içindeki ‘ğ’ ünsüzünün daima sesletilmediği görülür. 28. tabloda yer alan yazarların çoğuna göre ‘ğ’ düşer. Bu konuyla ilgili kaynaklarda belirtilen görüşler aşağıda sıralanmıştır:

Elik (2010: 18-19, 45), Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmayan, okunmayan bir dil olması dolayısıyla ‘ğ’ ünsüzünün düştüğünü ve ‘ğ’ den önce gelen sesin iki sesmiş gibi uzun okunduğunu belirtir: alacağım > alıcaam gibi. Bu görüşü doğrultusunda gözlemlendiği bazı spikerlerin kullandığı “bakiciiz, görüşiciiz” gibi sözcüklerin doğru telaffuz örneği olmadığını ifade eder. Günlük hayatta bu sözcüklerin “bakıcaaz, yapıcaaz” şeklinde kullanıldığını ve doğru kullanımın da bu olduğunu belirtir.

Yazılışı

gideceğim

gideceksin

gidecek

Okunuşu (Söylenişi)

gidiceem

gidiceksin

gidicek

gideceğiz gidiceez

gideceksiniz gidiceksiniz

gidecekler gidicekler

(Elik, 2010: 19-20)

soracağım sorucaam

soracaksın sorucaksın

soracak sorucak

soracağız sorucaaz

soracaksınız sorucaksınız

soracaklar sorucaklar

(Elik, 2010: 20)

söyleyeceğim söyliyiceem (y harfinin öncesi ve sonrası i ye dönüşür)

toplayacağım toplıyicaam (y harfinin öncesi ve sonrası ı ya dönüşür)

gizleyeceğim gizliyiceem (sondaki e uzun ve kapalı e olarak söylenir)

(Elik, 2010: 21)

Olumsuz Fiil Çekimi

gelmeyeceğim gelmiyiceem

gelmeyeceksin gelmiyiceksin

gelmeyecek gelmiyicek

gelmeyeceğiz gelmiyiceez

gelmeyeceksiniz

gelmiyiceksiniz

gelmeyecekler

gelmiyicekler

(Elik, 2010: 22-23)

Elik (2010: 22), gelecek zaman eki ve kişi eki almış olumsuz bir fiilin nasıl telaffuz edileceğini genel bir kurala bağlamıştır: “Ğ harfi ve arkasından gelen harf düşüyor. C harfinden önceki sesli harf E ise İ’ye, A ise I’ya dönüşüyor. E ise İ ye, A ise I ya, O ise U ya, Ö ise Ü ye dönüşür. M olumsuzluk ekinden sonra gelen harf E ise İ’ye, A ise I’ya dönüşür.”.

Er (2010: 215), ‘ğ’nin kendinden önce gelen ünlüyü uzatmakla varlığını hissettirdiğini (boğaz > boaz, yoğurt > yourt, doğar > doar...), bazen ‘y’ veya ‘v’ ünsüzüne dönüşebileceğini (eğer > eyer, eğlence > eylence, soğan > sovan, döğmek > dövme...) belirtir.

Erata (2010: 342-343), ‘ğ’ ünsüzünün ince ünlülerle ön damakta, kalın ünlülerle arka damakta oluşan ötümlü bir ünsüz olduğunu belirtmiştir. Konuşma esnasında ‘ğ’ ünsüzünün değişimine ve etkisine maddeler hâlinde değinmiştir:

- ‘ğ’ seslem (hece) sonunda yer alırsa kendinden önce gelen ünlüyü bir değer uzatır: boğmak > boomak, sağmak > saamak
- ‘ğ’ ünsüzünün ‘o’ ve ‘a’ ünlüleri arasında yer alması durumunda ‘a’ ve ‘o’ ünlüleri kaynaşır: boğaz > boaz, soğan > soan
- ‘ğ’ ünsüzü iki ‘a’ ünlüsü arasındaysa ‘a’ bir değer uzun söylenir: dağarcık > daarcık, mağara > maara,
- ‘ğ’ ünsüzü ‘a’ ve ‘ı’ ünlüleri arasındaysa ‘a’ bir değer uzun söylenir: ağır > aar, kâğıt > kâat
- ‘ğ’ ünsüzü ‘o’ ve ‘u’ ünlüleri arasındaysa ‘o’ ve ‘u’ ünlüleri kaynaşır: doğu > dou, soğuk > souk

- ‘ğ’ ünsüzü ‘e’ ve ‘i’ ünlüleri arasındaysa ‘y’ ünsüzüne dönüşür: değil > deyil, eğitim > eyitim

- ‘ğ’ ünsüzü ‘e’, ‘i’ veya ‘ü’ ünlüsünden sonra geliyorsa ‘y’ ünsüzüne dönüşür: iğne > iyne, düğme > düyme

Gürzap, ‘ğ’ ünsüzünü söylemek için çaba sarf etmek gerektiğini, bu durumun da konuşmanın akışını bozduğunu belirtmiştir. Ayrıca Gürzap (2008: 99)’a göre ‘ğ’ ünsüzü gırtlığı zorlayarak çıkarılan, geriden gelen bir ses olduğu için estetik de değildir. Bu nedenlerle ‘ğ’ sesletilmez, önündeki ünlüyü uzatır, ünlüler arasında kaynaşır veya bazı ünlüler arasında ‘y’ ünsüzüne dönüşür. Gürzap (2008: 100-101), kısa açıklamadan sonra ‘ğ’ nin sözcük içindeki farklı durumlarına yer vermiştir:

- Hece sonunda olduğunda kendinden önce gelen ünlüyü bir değer uzatır: ağlamak > a:lamak

- ‘o’ ve ‘a’ ünlüleri arasındayken bu iki ünlünün kaynaşıp karışık ünlü (diftong) olmasını sağlar: boğaz > bo az

- ‘o’ ve ‘u’ ünlülerinin arasındayken karışık ünlü oluşturur: oğul > o ul

- İki ‘a’ ünlüsünün arasındaysa ‘a’ nın bir değer uzun söylenmesine neden olur: sağanak > sa:nak

- ‘a’ ve ‘ı’ ünlülerinin arasındaysa ‘a’ bir değer uzun söylenir: ağır > a:r, kâğıt > ka:t, bağır > ba:r

- ‘e’ ve ‘i’ ünlülerinin arasındaysa ‘y’ ünsüzüne dönüşür: değişim > deyişim

- ‘e’, ‘i’ veya ‘ü’ ünlülerinin yanındaysa ‘y’ ünsüzüne dönüşür: iğne > iyne

Kaplan ‘ğ’ ünsüzünün seslendirilmeyen bir ünsüz olduğunu ifade eder. Sözcük içinde geçtiği takdirde kaldırılır. Kaplan (2009/10: 42), ‘ğ’ için “...kendisinden sonraki sesli harf uzatılarak okunur (çekim eki hariç).” ifadesini kullanmıştır. Burada

bir ifade yanlışlığı olduğu hemen anlaşılmaktadır. Çünkü Kaplan (2009/10: 43)'ın verdiği örneklerde de görüldüğü gibi 'ğ'den sonraki ünlü değil, önceki ünlü uzar: sağanak > saanak, dağ > daa, yapacağı > yapıcaa, kağıt > kaat gibi.

Okur (2010: 91-92, 203, 205), 'ğ' ünsüzü için şu ifadeleri kullanır: "Dilimizde sadece yazıda gösterilen, söyleyişte ünlüler arasında eriyen bir ünsüzdür. Kelime başında bulunmaz.". "Kendi var, sesi yok bir harftir.". Okur 'ğ' ünsüzünün sesletimi için şu durumlardan söz eder:

- "Söyleyişte kalın ünsüzlerin arasındayken düşer, kendinden önceki ünlüyü uzatır.". Bu cümlede baskı hatası olduğu düşünülürse Okur kalın ünlülerin arasında bulunan 'ğ'nin düşüp önündeki ünlüyü uzattığını ifade etmiştir: bağımsız > bâımsız, kâğıt > kâıt, sağlam > sâlam gibi.
- İnce ünlüler arasında bulunan 'ğ' ünsüzü telaffuzda 'y' ünsüzüne dönüşür: ciğer > ciyer.
- "(ğ) sesi yuvarlak ünsüzlerin arasında (v) sesine dönüşmektedir. Bu dönüşüm artık imlâda da gösterilir.": döğmek > dövme.

Önen (2009: 77-78), 'ğ'nin boğumlandırılmayan, yalnızca yazıda gösterilen, ünlü uzamasına ya da kaymasına neden olan bir işaret olduğunu belirtir. Birlikte kullanıldığı ünlülere göre görevi değiştir. Bazen önündeki ünlünün süresini uzatır: bağış > ba:ış, yağmur > ya:mur gibi. Farklı nitelikteki iki ünlü arasındaysa ünlü kaymasına, diftong oluşmasına neden olur: oğul > .-oul., yoğurt > yo:urt gibi. Aynı iki ünlü arasındaysa önündeki ünlünün süresini uzatırken ardındaki ünlünün süresini yarı yarıya kısaltır: ağa > a:a, sığır > sı:r, yağar > ya:ar gibi. Düz ve ön ünlülerin arasındaysa 'y' ya da 'v'ye dönüşür: eğer > eyer, diğer > diyer gibi. Bu söylenişte 'y' ünsüzü ses bakımından 'i' ünlüsüne yakın bir yarı ünlü olduğu için 'sözde ünlü kayması' gerçekleşir: diyer > dijer > di:er gibi. Sözde de olsa ünlü kayması sonucu 'y'nin de düştüğü görülür: eğer > eyer > e:er gibi.

Salmış (2011: 187) 'ğ' ünsüzünün Türkçede varlığını önündeki ünlüyü uzatmakla hissettirdiğini belirtmiştir. İki ünlü arasında bulunduğu durumlarda 'ikili

ünlü' oluşturduğunu ifade etmiştir: doğal > doal, boğaz > boaz gibi. 'y' ve 'v' ünsüzlerine de dönüşebildiğini ifade etmiştir: soğuk > sovuk, diğer > diyer gibi.

M. Şahin, 'ğ' ünsüzünün kişinin diksiyon eğitimi alıp almadığını belirleyecek kadar önemli bir ünsüz olduğunu belirtir. M. Şahin (2009: 122-124)'e göre 'ğ'nin fonetikte ses değeri olmadığı için konuşmada kesinlikle söylenmez, düşürülür. Ötümlü ve yumuşak bir ünsüz olan 'ğ' ön ünlülerle damağın önünde, arka ünlülerle arkasında çıkar. Sözcük başında hiç bulunmazken, sözcük sonunda sadece tek heceli sözcüklerde bulunur: dağ, yağ gibi. 'ğ' sadece kendinden önceki ünlüyü uzatır, varlığını bu göreve borçludur. Bunun dışında sesletilmez. M. Şahin (2009: 124-130) 'ğ' ünsüzüne çok önem vermiştir. 'ğ'yi doğru bir diksiyonun olmazsa olmazı olarak göstermiştir. Bu nedenle de 'Ğ Kuralları' başlığı altında 'ğ'nin konuşma dilindeki yerini açıklamıştır:

1. 'ğ' ünsüzünün önünde ünlü, ardında ünsüz bir ses bulunuyorsa ünlü bir değer uzar: ağlamak > aalamak (a:lamak), bağlaç > baalaç (ba:laç)...

2. Tek heceli sözcüklerin sonunda yer alan 'ğ' önündeki ünlüyü bir değer uzatır: bağ > baa (ba:), çağ > çaa (ça:)...

3. İki 'e' ünlüsü arasında kalan 'ğ' ünsüzü düşer ve önündeki 'e'yi uzatınca ortaya üç 'e' sesi çıkar, bu da söyleyişi zorlaştırır. Bu nedenle iki 'e' ünlüsü arasında 'y' ünsüzü türer: beğendi > beyendi, meğer > meyer, eğer > eyer gibi...

4. 'e' ve 'i' ünlüleri arasında kalan 'ğ' ünsüzü 'y'ye dönüşür: eğik > eyik, değil > deyil > diyil > diil... 'değil' sözcüğünde 'e' ve 'i' ünlüleri arasında bulunan 'ğ', 'y'ye dönüşür. 'y' ünsüzü önündeki 'e'yi benzeşim sonucu 'i'ye dönüştürür. İki 'i' arasında kalan yarı ünlü 'y'nin de düşmesi sonucu sözcük 'diil' şeklini alır. 'değil' sözcüğü 'diil'e dönüştüğünde anlam farklılığı oluşmaz, bu nedenle daralma olur. 'değişim' sözcüğü daraldığında 'diyişim' şeklini alır ve anlam farklılığı ortaya çıkar. Bu nedenle 'değişim' sözcüğünde daralma yapılmaz.

5. İki 'i' ünlüsü arasında kalan 'ğ' ünsüzü düşer: yiğit > yiit, siğil > siil. Burada 'ğ'nin 'y'ye dönüşmesi söz konusu değildir. Çünkü 'y', 'i' sesine yakın

bir yarı ünlüdür. İki ‘i’ ünlüsü arasında ‘y’ ünsüzü yer alırsa 2,5 değerlik bir ‘i’ sesi oluşur. Bu da konuşma estetiğine uygun değildir.

6. ‘ğ’ birbirinin aynı olan iki kalın ünlü arasındaysa düşer, uzamaya neden olmaz: ağaç > aaç (a:ç), ağabey > aabi (a:bi), kuğu > kuu (ku:)... Çünkü uzama durumunda aynı olan iki kalın ünlü yanında bir ünlü daha türer, ard arda aynı üç ünlü de konuşma estetiğini bozar.

7. İki ‘ü’ arasında bulunan ‘ğ’ düşer, yan yana üç ‘ü’ konuşma estetiğini bozacağından uzamaya neden olmaz: düğün > düün (dü:n), düğüm > düüm (dü:m)...

8. ‘ğ’, ‘ö’ ve ‘ü’ ünlüleri arasındaysa düşer: böğür > böür, göğüs > göüs...

9. ‘ğ’, ‘a’ ve ‘ı’ ünlüleri arasındaysa ilk ünlü (a) uzar, ikinci ünlü (ı) düşer: ağır > aar (a:r), ağıt > aat (a:t), bağımsızlık > baamsızlık (ba:ımsızlık), kâğıt > kâât (kâ:t)...

10. ‘ğ’ ünsüzü ‘ö’ ve ‘ü’ ünlülerinin arasında kaldığı zaman bazen ‘v’ye dönüşür. Bu v’leşmenin ana sebebi ‘m’, ‘n’, ‘ş’ gibi hırıltılı ünsüzlerin ince ünlülerle sesletildiğinde kulağa kötü gelen bir ses oluşturmasıdır: döğüş > dövüş, öğün > övün...

11. ‘ğ’nin öncesinde ‘ö’, ‘ü’, sonrasında ‘e’ ünlüsü yer alırsa ‘ğ’, ‘v’ ünsüzüne dönüşür: döğen > döven, döğmek > dövme... Bu örneklerde ‘ğ’nin ‘v’ye dönüşme nedeni dudakların ‘ö’den ‘e’ye geçerken arada ‘v’ gibi bir geçiş sesi oluşmasıdır. Aynı zamanda ‘m’, ‘ş’, ‘n’ hırıltılı ünsüzleri de bu değişimde etkindir. ‘öge’ sözcüğünde bu hırıltılı ünsüzleri bulunmadığından ‘ğ > v’ değişimi oluşmaz.

12. ‘ğ’ ünsüzü ‘o’ ve ‘a’ ünlüleri arasındaysa düşer: doğan > doan, boğaz > boaz, soğan > soan...

13. ‘ğ’ ünsüzü ‘o’ ve ‘u’ ünlüleri arasındaysa düşer: boğuk > bouk, doğum > doum, yoğurt > yourt...

M. Şahin (2009: 131) ‘soğan’ ve ‘sovan’ söylenişindeki karmaşaya da değinmiştir. Bir görüşe göre sızmalı bir ünsüz olan ‘s’ ünsüzünden sonra ‘o’ ünlüsünün uzatılarak söylenmesi ‘v’ye yakın bir ses duyulmasına neden olur. M. Şahin’e göreyse belli belirsiz duyulan bu ‘v’ sesi ‘o’dan ‘a’ya geçişte duyulan sestir. ‘soğan’ sözcüğü ‘o’ uzatılmadan, dolayısıyla ‘v’ sesi oluşmadan ‘soan’ şeklinde söylenmelidir.

Şahzâde (2007: 175-176, 178), ‘ğ’nin sesletilmediğini, sadece kendinden önceki ünlüyü uzattığını belirtir. Şahzâde’ye göre ‘ağ’ sözcüğünde ‘ğ’ sesletilmez. Sözcüğün sesletimi 1,5 değer a’dan ibarettir. Eğer ‘ğ’den sonra geniş bir ünlü gelirse ‘ğ’ önündeki ünlüyü yarım değer uzatır, sonrasındaki geniş ünlünün süresinde bir değişiklik olmaz. Bu kural doğrultusunda ‘ağa’ sözcüğü söylenirken ‘ğ’ düşürülür, ilk ‘a’ kendi süresine ek olarak yarım değer uzun söylenir. İkinci ‘a’ ise kendi süresinde söylenir. Böylece ortaya 2,5 değerlik bir ‘a’ çıkar: ‘a, a (1+1/2 değer) a (1 değer)’. ‘ğ’yi ünsüz bir ses takip ediyorsa ‘ğ’ sadece önündeki ünlüyü yarım değer uzatır: ‘yağmur > ya (1 değer), a (yarım değer) mur’. ‘ğ’den sonra dar bir ünlü gelirse ‘ğ’ önündeki ünlüyü yine yarım değer uzatır; fakat ‘ğ’den sonra gelen dar ünlünün süresi kısılır ve normal süresinin ¼’ü kadar bir zamanda sesletilir: ‘doğum > do (1 değer), o (1/2 değer) (u) (1/4 değer) m’. Bazen de ‘ğ’nin ‘y’ ve ‘v’ ünsüzlerine dönüştüğü görülür: eğer > eyer, eğlence > eylence, soğan > sovan, göğermek > gövermek gibi. Fakat bu dönüşümün hangi şartlarda gerçekleşeceği açıklanmamıştır.

Şenbay (2010: 113) da ‘ğ’nin tek başına sesletilmeyen, görevi kendinden önceki ünlüyü uzatmak olan bir ünsüz olduğu görüşündedir: boğaz > boaz, yoğurt > yourt gibi. Bu sayede diftong oluşturduğunu belirtir. Kimi zamanda ‘y’ ve ‘v’ ünsüzlerine döndüğünü ifade eder: eğitsel > eyitsel, soğan > sovan gibi.

Taşer (2009: 337) ‘ğ’ ünsüzünün konuşmada tamamen kaybolduğunu ifade etmiştir. ‘a, ı, o, u, ö, ü’ ünlülerinden sonra geldiği durumlarda bu ünlüleri uzatır: tuğla > tu: la gibi. ‘e, i’ ünlülerinden sonra geldiğinde ‘y’ye dönüşür: çiğnemek > çiynek gibi. Taşer (2009: 338)’e göre ‘ğ’ ünsüzü Türkçede varlığını bir harf olarak korumaktadır, konuşma dilinde ise tamamen kaybolmuştur. Buna rağmen sesletmeye çalışmak yanlıştır.

Yaman (2007: 130), ‘ “a” Sesinin Uzatılması’ başlığı altında aslında ‘ğ’ ünsüzünün düşüp önündeki ‘a’ ünlüsünü uzattığı örneklere yer vermiştir; fakat bu ses olayına değinmemiştir. Örneklerden böyle bir çıkarıma varılmıştır.

Örnekler: bulunucâni⁶, olucâ, çıkıcâmız gibi

Yılmaz konuşma esnasında yanlış kullanılan sözcükleri örneklendirirken ‘ğ’ ünsüzünün düşmesiyle ilgili bir örneğe yer vermiştir: ‘boğa > boa’. Bu örnekte ‘boğa’ sözcüğünün ‘ğ’sini düşürerek ‘boa’ şeklinde sesletmenin yanlış olduğunu ifade etmiştir. ‘ğ’ ünsüzünün düşmesi ile ilgili başka bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Yılmaz bu örnek dışında ‘Ses Düşmesi’ ile ilgili başka bir bilgi de vermemiştir.

Yaman (2007) ile Selçuker ve diğer.’e (2009) göreyse ‘ğ’ düşmez, varla yok arası sesletilir. Bu konuyla ilgili kaynaklarda belirtilen görüşler aşağıda sıralanmıştır:

Selçuker (2009: 24), ‘ğ’ ünsüzünün söyleyişte atılmasına karşı çıkararak diğer yazarlardan ayrılmış olur. Örneğin ‘eğer’ yerine ‘eyer’ demenin at eyeriyle karışık anlam karmaşası yaratabileceğini söylemiştir. Bu nedenle ğ > y değişimine de karşı çıkmaktadır. Selçuker (2009: 22), ‘ğ’nin sesletilmesi gerektiğini savunmaktadır. Üstüne basa basa olmasa da varla yok arası yumuşak bir şekilde söylemek gerektiğini belirtir. ‘su içcem’ yerine ‘su içeceğim’ demenin doğru söyleyiş olduğunu ifade etmiştir. Yine ‘ağız’, ‘ağa’, ‘yoğurt’ sözcüklerinde ‘ğ’ ünsüzünü düşürüp sesletenleri eleştirmiştir (2009: 23-24). Aynı kitabın diğer bölüm yazarı Mehmet Konak (2009: 68, 72) ‘ğ’nin sözcüklerde ya hiç okunmayacağını ya da ‘y’ ünsüzüne dönüştüğünü belirtir. Örneğin ‘yağmur’ sözcüğündeki ‘ğ’ söylenmez, ‘a’ ise biraz uzatılarak söylenir. ‘ğ’nin düşmesiyle önündeki ünlünün uzun okunduğu diğer örnekler; ağaç > aaç, kağıt > kaat, geleceğim > geliceem, yaprağın > yapraan, söyleyeceğiz > söyliceez/söyliyciz, verebileceği > verebilici, yoğurt > yourt. Selçuker (2009: 24), kimi sözcüklerde ‘ğ’nin ‘y’ ünsüzüne dönüşmesini açık bir şekilde reddetmiştir. ‘meğer’ sözcüğündeki ‘ğ’nin ‘y’ ünsüzüne dönüştürülmesiyle sözcüğün kaleci ‘Meyer’i anımsatacağını ve anlam karmaşasına neden olacağını

⁶ Yaman, uzun söylenen a’ların üzerine (^) simgesini koymuştur. Fakat tezde bu simge harfin üzerine yerleştirilemediğinden ve tezin diğer bölümlerinde de uzun ünlülerde (^) simgesi kullanıldığından bu örnekler üzerinde de (^) simgesi kullanılmıştır.

esprili bir dille eleştirmiştir. Oysaki aynı meğer > meyer değişimi Konak (2009: 68)'ta estetik ve doğru kabul edilmiştir.

Yaman (2007: 55) 'ğ' ünsüzünün 'hissedilmeyecek derecede zayıf bir biçimde telaffuz edildiğini' belirtir. Bu nedenle bazı sözcüklerde düşüp önündeki ünlüyü uzattığını belirtir: yağmur > yâmur, Uludağ > uludâ gibi. Aynı zamanda bu ünsüzün 'döğmek, koğmak' gibi sözcüklerde 'v' ünsüzüne dönüştüğünü de eklemiştir.

'ğ' ünsüzü ister düşsün, ister varla yok arası sesletilsin görevi aynıdır: önündeki ünlüyü uzatmak. Önündeki ünlüyü bazen bir değer, bazen yarım değer uzatır. Bazen düşerek yan yana kalan iki ünlü arasında ünlü kaymasına neden olur. Bazen 'y' ünsüzüne dönüşür.

4.2.3.1.2.2. /h/ Düşmesi

Elik, 'h' düşmesini boğumlama kusurlarından 'Harf Atlama' sınıfına dâhil etmiştir. Verdiği örneklerle 'h' ünsüzünün düşürülmediği örneklerin doğru telaffuz, düşürüldüğü örneklerin yanlış telaffuz örneği olduğunu ifade etmiştir.

DOĞRU

hastahane

kahvehane

pastahane

kahve

evham

hastane

merhaba

YANLIŞ

hastane

kahvane

pastane

kave

evam

(Elik, 2010: 94)

hastahane

(Kaplan, 2009/10: 39)

meraba

(Okur, 2010: 198; Yaman, 2007: 132)

müthiş

mütiş

(Okur, 2010: 198)

Gürzap, ‘postane, hastane, pastane’ gibi sözcüklerdeki ‘h’ ünlüsünün yazıda düştüğünü, bu nedenle söyleyişte de ‘h’ ünsüzünün söylenmemesi gerektiğini ifade eder. Bu açıdan Gürzap’ın yazım kılavuzuyla örtüştüğü söylenebilir. ‘h’ ünsüzünün ‘hane’ sözcüğüyle kurulmuş örnekler dışında da sesletilmediği görülmektedir. Fakat Gürzap (2008: 94) bu kullanımların yanlış olduğunu ifade etmiştir. “Ben bir daha gideceğim.” yerine ‘h’ ünsüzünün atılarak “Ben bir daa gideceğim.” demenin anlam karmaşasına yol açacağını belirtmiştir. Gitme eyleminin tekrar mı yapılacağı, yoksa bir dağa mı gidileceği anlaşılmamaktadır. Bu karmaşaya ‘h’ ünsüzünün düşürülmesi ve ‘ğ’ ünsüzünün düşüp önündeki ünlüyü uzatması neden olmaktadır. Bu nedenle ‘h’ ünsüzünü düşürüp sesletmek anlam karmaşası ortaya çıkarmaktadır. Kaplan (2009/10: 39) da Gürzap gibi ‘hastahane’ sözcüğünün doğrusunun ‘hastane’ olduğunu belirtmiştir. Okur (2010: 197) ‘hane’ sözcüğüyle oluşturulan birleşik sözcüklerdeki ‘h’nin yazıda korunması, söyleyişte atılması gerektiği görüşündedir: dersane > dersane, postahane > postane. Önen (2009: 62) ‘pastahane’, ‘hastahane’ sözcüklerinin yazımında ‘h’ bulunmasına rağmen söyleyiş kolaylığı ve az çaba ilkesi gereği konuşmada düşürüldüğünü belirtmiştir. Bu ses düşmesine şu ifadeyle karşı olduğunu dile getirir: “Oysa konuşma dilimizin kuralına göre sesletilmesi, yani yazıldığı gibi okunması gerekir.”. Önen (2009: 138)’e göre ‘yemekhane’ sözcüğünde olduğu gibi sadece ‘k’ ile biten sözcükler ‘hane’ sözcüğüyle birleşirse ‘h’ ünsüzü düşebilir. ‘pastane, hastane’ gibi kullanımları bu nedenle yanlış olarak nitelendirir. Önen (2009: 137) özel adlarda seslenme esnasında ‘h’ ünsüzünün düşürülmesinin de yanlış olduğunu belirtir: Ahmet > A:met gibi. Önen (2009: 62), ‘h’ ünsüzünün düşerken başka sesleri de etkileyerek düşürdüğünü belirtir: bırak Alla:nı seversen, bırak Alla:sen, kaba:t senin, da:önce gibi. Önen bu örneklerdeki ses düşmelerini söyleyiş hatası olarak görür.

Salmış (2011: 222) ‘pastahane’ sözcüğündeki ‘h’ ünsüzünün düşmesi gerektiği görüşündedir. Çünkü Salmış’ın ifadesiyle “zayıf sesler (g, h, n, l, r, y, z)”den olan ‘h’

ünsüzü söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşer. Fakat Salmış ilerleyen sayfalarda bu bilgiyle çelişecek bir örneğe yer vermiştir: daha > daa. Salmış (2011: 312), bu örneği konuşma kusuru olarak nitelendirdiği ‘Sesleri ve Heceleri Yutma’ başlığı altında vermiştir. Acelecilikten sesleri ve heceleri yutmanın yanlış olduğunu belirtmiştir.

Selçüker ve diğer. (2009: 67)’in bölüm yazarlarından Mehmet Konak, ‘pastahane’, ‘hastahane’ sözcüklerindeki ‘h’nin düşürülmesi gerektiğini belirtir.

M. Şahin (2009: 151-153), ‘h’ ünsüzünün mümkün olduğunca ve doğru boğumlamayla seslendirilmesi gerektiği görüşündedir. M. Şahin, bir görüşe göre ‘h’ ünsüzünün iki ünlü arasında düştüğünü ve yan yana kalan iki ünlünün de kaynaşarak tek ünlü olduğunu belirtmiştir. Fakat bu görüşün kime ait olduğuna dair bir bilgi vermemiştir. M. Şahin yer verdiği bu görüşe karşı çıkmamış; ancak bu durumun sadece aynı iki ünlü arasında bulunan ‘h’ için geçerli olduğunu belirtmiştir: eczahane, pastahane gibi. M. Şahin’in savunduğu bir başka görüş de sert bir ünsüz olan ‘k’den sonra gelen yumuşak ünsüz ‘h’nin yutulmasıdır: yemekhâne > yemekâne, erik hoşafı > erikoşafı gibi. M. Şahin buradaki ‘h’ düşmesinin tartışmaya açık bir konu olduğunu belirtir. M. Şahin’e göre bu çelişki kural koyucular (dilbilimciler) ile uygulayıcılar (spiker ve sunucular)’ın ortak bir çalışma yapmamalarından kaynaklanmaktadır. M. Şahin, bu karışıklığın ‘h’nin doğru boğumlandırılmasıyla çözüleceğini savunur. M. Şahin’in bu görüşleri dikkate alındığında ‘h’ ünsüzünün sesletilmesini savunduğu ortaya çıkmaktadır.

Taşer (2009: 363) ‘hane’ sözcüğüyle oluşan bazı sözcüklerde ‘ha’ hecesinin düşebileceğini belirtmiştir; fakat bu durumu açıklamamıştır.

4.2.3.1.2.3. /l/ Düşmesi

Salmış (2011: 189) ‘l’ ünsüzünün bazı sözcüklerin başında veya ortasında kaybolabileceğini belirtmiştir: nasıl şey > nası şey, kalk ordan > kak ordan. Aynı açıklama ve örneklere M. Şahin’de de rastlanmıştır. M. Şahin (2009: 113) bu olayın ‘adi konuşma’dan kaynaklandığını belirtmiştir.

DOĞRU

kalksana

YANLIŞ

kaksana

(Elik, 2010: 94)

4.2.3.1.2.4. /n/ Düşmesi

Bu ünsüzün genellikle ‘sonra’ sözcüğünde düşüp önündeki ünlüyü uzattığı görülmüştür (Şahzâde, 2007: 183; Yaman, 2007: 131). Yaman (2007) ‘sonra’ sözcüğünde bazı söyleyişlerde ‘r’nin, bazı söyleyişlerde ‘n’nin düştüğünü; fakat her iki durumda da ‘o’ ünlüsünün uzadığını belirtmiştir ve bu düşmeyi dil yanlışı olarak tanımlamıştır.

4.2.3.1.2.5. /r/ Düşmesi

Erata (2010: 339), konuşurken ‘r’ ünsüzünü yutup ‘geliyo, ediyö, görüyö’ demenin yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Gürzap (2008: 95), sözcük sonunda bulunan ‘r’ ünsüzünü fazla titretmeden hafifçe söylemek gerektiğini belirtmiştir. ‘bir’ sözcüğünden sonra gelen sözcük ünlü ile başlıyorsa sondaki r’nin mutlaka sesletilmesi gerektiğini vurgulamıştır: bir adam, bir arslan gibi. Standart dilde şimdiki zaman ekinde bulunan r’nin yutulmaması gerektiğini belirtmiştir. “geliyolar, gidiyolar, yapıyolar” şeklindeki telaffuzların yanlış olduğuna değinmiştir. Konuşmada ‘r’ ünsüzünü sesletmemenin özensiz konuşmaya neden olduğunu belirtir. Bu nedenle sözcük başında, sonunda ya da ortasından bulunan r’lerin kulağa sert gelmeyecek şekilde, fazla titretmeden sesletilmesi gerektiğini ifade eder.

Okur (2010: 93), ‘r’ ünsüzünün titretilen bir ünsüz olması sebebiyle kolayca düşebileceğini belirtmiştir. Oluşumunda dilin önemli rol oynadığı ‘r’ ünsüzü dil tembelliği nedeniyle tam olarak söylenemezse gıllama denen konuşma sorunu ortaya çıkar. Okur ‘r’nin kolay düşebilecek bir ünlü olduğunu belirtse de düşürülmemesi gerektiğini de verdiği örnekle ifade etmiş olur:

DOĞRU**YANLIŞ**

bir dakika

bi dakka

sürpriz

süpriz

(Okur, 2010: 198)

bir şey

bişi

hiçbir şey

hiçbişi

bir adam

bi adam

(Okur, 2010: 207)

bir tanem

bi tanem

bir milyon

bi milyon

(Tunalı, 2007: 65)

görüyorlar

görüyolar

birkaç

bikaç

bir de

bide

(Yaman, 2007: 131)

Okur'a (2010: 207) göre sözcük başındaki 'r' en belirgin 'r' sesidir. Türkçe kökenli sözcüklerin başında 'r' bulunmaz, alıntı sözcüklerde bulunur. Sözcük ortasında bulunan 'r'ler ise titreşim değeri en zayıf olan r, en belirsiz r'lerdir. Sözcük sonundaki 'r'ler orta derecede titreşime sahiptir. Fazla belirginleştirilmeden, yumuşakça söylenmelidir; ama kesinlikle düşürülmemelidir. Hızlı konuşmak, bilgisizlik, özensizlik nedeniyle sözcük sonundaki r'lerin düşürüldüğü görülür: anlıyoz, biliyom gibi. Bu kullanımlar yanlıştır. Aynı şekilde 'bir' sözcüğündeki 'r' de kesinlikle düşürülmemelidir.

Önen (2009: 63), son sesteki ‘r’lerin sürtünücü olmaları sebebiyle düştüğünü belirtir. Fakat Türkçenin yazıldığı gibi okunduğunu savunduğu için bu ses düşmesinin hata olduğunu belirtir.

Salmış (2011: 222, 312) kendi ifadesiyle “zayıf sesler (g, h, n, l, r, y, z)”den olan ‘r’ ünsüzü söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşer: geliyor > geliyo gibi. Fakat ilerleyen bölümlerde bu bilgiyle çelişecek bir örneğe yer vermiştir: geliyor > geliyo. Salmış bu örneği konuşma kusuru olarak nitelendirdiği ‘Sesleri ve Heceleri Yutma’ başlığı altında vermiştir. Acelecilikten sesleri ve heceleri yutmanın yanlış olduğunu belirtmiştir.

M. Şahin (2009: 113), sözcük sonundaki ‘r’leri söylememeyi bir konuşma kusuru saymıştır. Bu ‘r’lerin söylenme zorunluluğu olmasaydı yazıda da yer almayacaklarını belirtmiş, bu nedenle ‘geliyo’ şeklinde ‘r’leri düşürerek konuşmanın özensiz konuşmadan başka bir şey olmadığını ifade etmiştir.

Taşer (2009: 357-358) de ‘-yor’ ekindeki ‘r’ düşmesini örneklendirmiş ve bunun bir tembellik, bir kusur olduğunu ifade etmiştir.

4.2.3.1.2.6. /t/ Düşmesi

Taşer (2009: 361) ‘rast, üst, ast...’ sözcükleriyle kurulan birleşik sözcüklerdeki ‘t’ ünsüzünün düştüğünü ifade eder: rasgele, assubay gibi.

DOĞRU

üstlenmek

rastlamak

astbaşkan

rastgele

YANLIŞ

üslenmek

(Elik, 2010: 94)

raslamak

(Er, 2010: 142)

asbaşkan

rasgele

(Okur, 2010: 199; Yaman, 2007: 132)

rastladım

rasladım

(Okur, 2010: 199)

serbest

serbes

çift

çif

(Okur, 2010: 199; Yaman, 2007: 132)

Okur (2010: 215), Fransızcadan alınmış sözcüklerin sonundaki ‘t’ ünsüzünün okunmayacağını belirtir: restoran, deodorant, artist. Önen’e (2009: 63) göre ‘rastlamak, çiftlik’ gibi sözcüklerdeki ‘t’ düşmesinin nedeni bu seslerin yan yana telaffuzunun zor olmasıdır. Salmış’ın (2011: 222) ifadesiyle “zayıf sesler (g, h, n, l, r, y, z)”den olan ‘t’ ünsüzü söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşer: çift > çif gibi.

4.2.3.1.2.7. /y/ Düşmesi

Er (2010: 219), ‘y’ ünsüzünün gevşeyerek önündeki ünlüyü uzattığını belirtmiştir: böyle > bö(~)le, söylemek > sö(~)ylemek gibi. Okur (2010: 197) ise ‘haydi’ olarak yazılan sözcüğün konuşma dilinde ‘y’ ünsüzünün düşmesi sonucu ‘hadi’ olarak söylendiğini belirtir. Okur sözcük içindeki ‘y’ ünsüzlerinin düşme eğilimi gösterdiğini belirtir. Hatta ‘y’ ünsüzü düşerken kendisiyle birlikte daha birkaç sesin yitmesine neden olur. Okur’a göre “pekiyi” sözcüğündeki ‘y’ ünsüzü düşerken zayıf bir ünlü olan ‘i’yi de düşürür ve sözcük ‘peki’ şeklini alır. ‘ağabey’ sözcüğünde ise hem ‘ğ’ hem ‘y’ ünsüzleri düşer. Kalın ünsüzler arasında bulunan ‘ğ’ düşerken ikinci a ünlüsünü de düşürür. Sözcük ‘âbey’ şeklini alır. ‘y’ daraltıcı etkisiyle ‘e’yi ‘i’ ünlüsüne dönüştürerek düşer ve son olarak sözcük ‘abi’ şeklini alır. Selçuker ve diğer.’in (2009: 68) yazarlarından Konak, öyle > öle, böyle > bööle örnekleriyle ‘y’ düşmesine yer vermiştir. Şahzâde (2007: 183) de benzer örnekleri kullanarak ‘y’ ünsüzünün söyleyiş esnasında düşüp önündeki ünlüyü uzattığını belirtmiştir: böyle > böö-le, söylemek > söö-lemek gibi. Şenbay (2010: 121) aynı örnekleri vermiş; fakat ‘y’nin gevşeyerek önündeki ünlüyü uzattığını belirtmiştir. Salmış (2011: 206) da Şahzâde ile aynı örnek ve bilgiye yer vermiştir.

M. Şahin'e (2009: 115) göre 'y' ünsüzü yarı ünlülük özelliği taşıdığı için sözcük ortasında ya da sonunda, özellikle de ince ünlülerle birlikte, varla yok arasında sesletilir: geleceğim > geliciyim > geliciim gibi. Sözcük başında bulunan 'y' ise tam olarak duyulur.

4.2.3.1.2.8. /z/ Düşmesi

DOĞRU

müezzin

YANLIŞ

meezin

(Elik, 2010: 94)

Konuşma esnasında birden fazla sesin aynı anda düştüğü de bilinmektedir. İncelenen kaynaklar arasında bu durumla ilgili birçok örneğe rastlanmıştır ve bu örnekler söyleyiş hatası olarak verilmiştir.

DOĞRU

anneanne

babaanne

kendisi

YANLIŞ

anane

babaane

kensi

(Elik, 2010: 94)

galatasaray

gassaray

(Elik, 2010: 94; Okur, 2010: 99)

anneanne

annane

(Okur, 2010: 98)

Mustafa amca

Mustaamca

nasılsınız

nassınız

kilitle

kitle

(Okur, 2010: 99)

ağabey

âbey/âbi

pekiyi

peki

(Okur, 2010: 197)

efendim

efem

hanımefendi

hanfendi

kilitlemek

kitlemek

(Okur, 2010: 198)

Elik (2010: 92), ‘kitledim’ sözcüğünün bir boğumlama hatası olduğunu belirtmiştir. Selçüker ve diğer.’in (2009: 67, 68) bölüm yazarlarından Mehmet Konak, ‘ne haber’, ‘ne oldu’ sözcüklerinin söyleyişte ‘naber’, ‘noldu’ şeklinde söylenmesinin doğru olduğunu belirtmiştir. ‘gitmeyeyim’ sözcüğünün söylenişinin ‘gitmiyim’ olması gerektiğini belirtmiştir. Şahzâde (2007: 291), birden fazla sesin düştüğü nassınız, kensi, kitledim, gassaray, kak, hamfendi gibi örnekleri konuşma kusuru olarak nitelendirmiştir. Şenbay (2010: 117) birden fazla ses düşmesinin rastlandığı kendisi > kensi, karşılaşma > kaşlaşma, hanımefendi > hamfendi gibi kullanımların hızlı ve özensiz konuşmalarda rastlanan bir konuşma kusuru olduğunu belirtmiş ve bu kusuru ‘atlama’ olarak adlandırmıştır. Aynı adlandırmaya Şahzâde (2007: 291) ve Salmış’ta (2011: 203) da rastlanmıştır.

Salmış (2011: 223, 216), ‘Hece Düşmesi’ başlığı altında konuşma dilinde düşen seslere şu örnekleri vermiştir: başlayayım > başlayım, söyleyeyim > söyleyim. ‘Hece Kaynaşması’ başlığı altında ise ‘ağabey’ sözcüğünün ses kaynaşması sonucu ‘âb’ şeklinde söylendiğini belirtmiştir. Bu değişimde etken yine zayıf olarak nitelendirdiği ‘ğ’ ve ‘y’ ünsüzleridir. Salmış yukarıda belirtilen ünsüzlere ek olarak

Arapçadan alınan hemze ve ayın seslerinin de Türkçede düşürüldüğünü belirtmiştir: sa'nat, ma'nâ gibi.

Genellikle 'Atlama' başlığı altında ses düşmesi olayına ve örneklerine yer verilmiştir. Taşer (2009: 326, 361) de bazı hece ve harflerin atlanmasını 'atlama' olarak adlandırmıştır. Atlamanın konuşma kusuru olduğunu belirtmiş; fakat herhangi bir örneğe yer vermemiştir. 'Aşınma' başlığı altında da Mustafa Efendi > Mustafendi gibi birden fazla sesin düştüğü örneklerin yanı sıra tek bir ünsüz ya da ünlünün düştüğü örneklere de yer vermiştir.

Yaman'ın (2007: 132) verdiği 'Ne yapıyorsunuz? > Napıyorsunuz?' örneğinde birden fazla ses düşmesi meydana gelmiştir. Yaman bu örneği yanlış söylenen sözcükler bölümünde ele almıştır.

4.2.3.2. Ses Türemesi

Konuşma dilinde meydana gelen ses türemesi ünlü ve ünsüz türemelerini kapsamaktadır.

4.2.3.2.1. Ünlü Türemesi

Ünlü türemesinin genellikle yabancı dillerden Türkçeye geçmiş sözcüklerin yan yana gelen iki ünsüzü arasında meydana geldiği görülmüştür. Bu yargının aksine, Er (2010: 219), bu ünsüzler arasında bir ünlü türemesi olacağına değinmemiş, iki ünsüzün kaynaşacağını belirtmiştir: blöf, bravo, fötr, prens gibi. Okur (2010: 201), yabancı sözcüklerde söyleyiş kolaylığı sağlamak amacıyla ünsüzler arasında ünlü türeyebileceğini belirtmiştir. İç seste meydana gelen bu türemenin yazıda gösterilmeyeceğini, söyleyişte de belli belirsiz sesletilmesi gerektiğini ifade etmiştir: elektrik > elektirik, plan > pilan, spiker > sipiker, tren > tiren gibi. Okur (2010: 206), Türkçeye yabancı dillerden geçmiş olan sözcüklerin başında 'r' ünsüzü bulunduğunu belirtmiştir. Halk dilinde söyleyiş kolaylığı yaratmak amacıyla 'r' nin önünde ünlü türer: iramazın, urus gibi. Salmış (2011: 217), Türkçe bir sözcüğün iki ünsüzle başlamayacağını, yabancı dillerden alınan sözcüklerde karşılaşılan bu durumun ağızlarda iki ünsüz arasında bir ünlünün türetilmesiyle çözüldüğünü belirtmiştir: kral > kırıl, tren > tiren, spor > sipor gibi. M. Şahin (2009: 39), Salmış gibi Türkçe

sözcüklerin iki ünsüzle başlamayacağını belirtir. Türkçeye yabancı dillerden geçen gram, spor, program, tramvay gibi sözcüklerde iki ünsüz arasında ünlü türeyeceğini ifade eder. Fakat türeyen ünlünün yarım ses kadar bir değere sahip olması gerektiğini ve yazıda gösterilmeyeceğini belirtir: gıram, sıpor, pırogram, tıramvay gibi. Şahzâde (2007: 136), yabancı dillerden Türkçeye geçen spor, spiker, stüdyo gibi sözcüklerin söyleyişinin zor olduğunu, bu nedenle eskiden söyleyiş kolaylığı sağlamak adına station > istasyon gibi bu sözcüklerdeki ünsüzlerin önüne veya arkasına ünlü eklendiğini; fakat günümüzde böyle bir türemenin yapılmadığını belirtmiştir. ‘spor’ yerine ‘ışpor, sipor’ sözcüklerini kullanmanın yanlış olduğunu ifade etmiştir. Böylece ünlü türemesini savunan Er, Okur, Salmış, M. Şahin’le zıt görüş bildirmektedir.

DOĞRU**YANLIŞ**

alırken

alırkene

hem de

hemi de

hepsi

hepisi

(Okur, 2010: 212)

Okur (2010: 211) bu yanlış telaffuzların yerel söyleyişe ait olduğunu belirtmiştir.

film

filim

(Tunalı, 2007: 68)

4.2.3.2.2. Ünsüz Türemesi**DOĞRU****YANLIŞ**

restoran

restaurant

(Er, 2010: 142)

alerji

allerji

(Okur, 2010: 199-200; Tunalı, 2007: 68)

cüzam cüzzam

hamal hammal

entelektüel entellektüel

(Okur, 2010: 199-200)

aillece ailecek

senle senlen

(Okur, 2010: 212)

Okur (2010: 211) bu yanlış telaffuzların yerel söyleyişe ait olduğunu belirtmiştir.

iade iyade

ait ayit

aile ayile

puan puvan

(Yaman, 2007: 13)

4.2.3.3. Benzeşme

Benzeşme iki ünlü, iki ünsüz, bir ünlü bir ünsüz arasında gerçekleşebilir. Aynı sözcük içinde bulunan sesler birbirini etkiler ve güçlü olan ses diğer sesi kendine benzeter. Ses olaylarına değinen her yazar az ya da çok benzeşme olayına değinmişlerdir. Selçuker ve diğer., ses olaylarından sadece benzeşmeye yer vermiştir.

Elik (2010: 95-96), 'Harf Değıştirme' başlığı altında benzeşme örneklerine yer vermiştir; fakat açıklamasında iki sesin benzeşmesine değinmemiş, ünsüz harflerin yer değıştirdiğini ifade etmiştir. Bu anlamda başlıkla verilen örneklerin çoğunun örtüşmediği görülmüştür. Ayrıca Elik harf değıştirmenin bir söyleyiş yanlışlığı olduğunu dile getirmiştir.

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

Amerika	Amarika
ateist	ataist
değil	deyil
diğeri	diyeri
soğan	sovan
eğer	eyer
fincan	filcan
birader	bilader
terlik	tellik
kerli ferli	kelli fellî
şarj	şarz
asfalt	asvalt
Kıbrıs	Kıprıs
şefkat	şevkat
seğirtmek	seyirtmek

Er (2010: 141-142, 246) de benzeşme örneklerini söyleyiş kusuru olarak vermiştir:

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

adale

adele

ameliyat

amaliyat

ambar

anbar

lânet

nalet

murdâr

mundar

şefkât

şevkat

takdir

taktir

birader

bilader

berber

belber

terlik

tellik

Gürzap (2008: 101-102), bir sesin yanındaki sesin etkisi altında kalması sonucu değişmesine ‘benzeşme’ demiştir ve benzeşme başlığı altında şu maddelere yer vermiştir:

1. n ve b seslerinin yan yana gelmesi hâlinde n ünsüzü m ünsüzüne dönüşür: binbaşı > bimbaşı

2. n ve ka seslerinin yan yana gelmesi sonucu n ünsüzü yumuşak damaktan çıkan bir **ŋ** ünsüzüne dönüşür: Ç**ŋ**kaya, ka**ŋ** kırmızı...

3. n ve ga seslerinin yan yana gelmesi sonucu n ünsüzü yumuşak damaktan çıkan bir **ŋ** ünsüzüne dönüşür: ka**ŋ**gal, so**ŋ** gece...

4. n ve ke seslerinin yan yana gelmesi sonucu n ünsüzü ön damakta oluşan bir n ünsüzüne dönüşür: manken, inkâr...

5. n ve ge seslerinin yan yana gelmesi sonucu n ünsüzü ön damakta oluşan bir n ünsüzüne dönüşür: yenge, engin...

6. n-ş, n-r, n-y, n-j, n-s, ünsüz çiftleri bir araya gelirse n ünsüzü [~] ünsüzüne dönüşür: i~şaat, Ta~rı, Ko~ya, pa~jur, pa~suman...

7. c-t ünsüz çifti bir araya gelince c ünsüzü j'ye dönüşür: Necdet > nejdet, vicdan > vijdan...

Kaplan'ın (2009/10: 39) yazım ve söyleniş farkını belirtmek için verdiği örnekler benzeşme kategorisinde değerlendirilebilir.

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

dinozor

dinazor

adale

adele

doküman

döküman

ıstırap

ızdırap

Okur (2010: 99), dikkatsiz ve bilgisiz insanların hecelerin yerini değiştirerek ya da eksik söyleyerek söyleyiş hatası yaptıklarını belirtir. Fakat verdiği örneklerde yer değiştirme veya eksik hece söylemeden ziyade seslerinin değişimi söz konusudur.

DOĞRU

YANLIŞ

abla

apla

Kıbrıs

Kıprıs

nankör

namkör

radyo

ratyo

şemsiye

şemşiye

Okur (2010: 100-101), ‘Yer Değiştirme’ başlığı altında z-s ünsüzlerinin benzeşmesine yer vermiştir. Oysa verilen örneklerde seslerin yer değiştirmesi değil, benzeşmesi söz konusudur.

“z”nin “s”ye dönüşmesi

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

bakmazsa

bakmassa

gelmezse

gelmesse

sözsüz

sössüs

Okur (2010: 240-255), yanlış telaffuz edilen kelimeleri sıralarken benzeşme örneklerine de yer vermiştir. Fakat bu sözcüklerdeki ses benzeşmesi ile ilgili herhangi bir açıklama yapmamıştır.

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

adale

adele

asfalt

asvalt

ezkaza

eskaza

küsür

küsür

kuaför

kooför

pantolon

pantalon

şefkat

şevkat

Önen (2009: 129, 58), ‘ç’ ünsüzüyle ilgili bilgi verirken bu ünsüzün t ünsüzü ile yan yana kullanıldığı zamanlarda dikkatsiz telaffuz edilmesi sonucu ş’ye dönüşebileceğini belirtir: açtı > aştı. Bunun yanında birader > bilader, berber > belbel, fincan > filcan gibi benzeşme örneklerine de yer vermiştir.

Salmış (2011: 189), adi konuşmada ‘r’ ünsüzünün ‘l’ ünsüzüne dönüşebileceğini belirtmiştir.

Örnekler:

birader > bilader

servi > selvi

kerli ferli > kelli fellî

terlik > tellik

amerikan > amelikan

Salmış güzel konuşma/diksiyon kitapları içerisinde benzeşmeyi ayrı bir konu olarak ele alan bir kaynaktır. Salmış (2011: 224) benzeşmenin tanımını yaptıktan sonra benzeşme türlerine yer vermiştir:

a. İlerleyici Benzeşme

“Önceki ünsüzün, sonraki ünsüzü kendine benzettiği benzeşmedir: anlamak > annamak, bunlar > bunnar, karanlık > karannık, nişanlı > nişannı, > samanlık > samannık, > yazsınlar > yazsınnar.”.

b. Gerileyici Benzeşme

“Sonraki ünsüzün, önceki ünsüzü kendine benzetmesi olayıdır: birlikte > billikte, gözsüz > gössüz, kalmazsa > kalmassa, tarla > talla, terli > telli, türlü > tüllü.”.

c. Oluşum Noktası Benzeşmesi

Sözcük içinde ‘n’ ve ‘b’ ünsüzlerinin yan yana bulunması hâlinde dudak ünsüzü olan ‘b’, n ünsüzünü kendi gibi dudak ünsüzü olan m’ye dönüştürür: anbar > ambar, onbaşı > ombaşı, penbe > pembe gibi.

M. Şahin (2009: 114), ‘r’ ünsüzünün iyi sesletilememesi sonucu ‘l’ye dönüştüğünü belirtmiştir: birader > bilader, diyerek > diyelek, kerli ferli > kelli felli, berber > belber, bari > bali, zemberek > zembelek, merhem > melhem, terlik > tellik, amerikan > amelikan gibi.

Şenbay (2010: 118-119), ‘Değiştirme’ başlığı altında benzeşme örneklerine yer vermiştir. Şenbay’a göre değiştirme bir ünsüzün başka bir ünsüz yerine söylenmesidir: zeleştirme: jaluzi > zaluzi, seleştirme: paşam > pasam, jeleştirme: ancak > anjak, şeleştirme: sana > şana, leleştirme: birader > bilader, berber > belber, merhem > melhem, terlik > tellik, kerli ferli > kelli felli, fincan > filcan, mintan > miltan gibi.

Taşer (2009: 326, 364) de “Boğumlanmada Değiştirme ve Pelteklik” başlığı altında ‘benzeşme’ye örnek olabilecek sözcüklere yer vermiştir: berber > belber, birader > bilader, şemsiye > şemşiye, herkes > herkez gibi. Bunun yanında “Benzeşme” başlığı altında ‘z’nin ‘s’ye dönüşmesine (vermezse > vermesse), ‘l’nin ‘n’ye dönüşmesine (anlat > annat), ‘c’nin ‘j’ ya da ‘z’ye dönüşmesine (ecnebi > ejnebi, eczane > ezzane), ‘ç’nin ‘ş’ye dönüşmesine (ilaçları > ilaşları) değinmiştir.

Yaman (2007: 144, 133)’ın yanlış telaffuz örneği olarak verdiği sözcükler de benzeşme kategorisinde ele alınmalıdır.

DOĞRU

birader

şemsiye

insanlar

YANLIŞ

bilader

şemşiye

insannar

Yılmaz (2006: 222-228) konuşma anında yanlış kullanılan sözcükleri verdiği bölümde benzeşme örneği olabilecek sözcüklere yer vermiştir. Yanlış olarak verilen sözcükler benzeşme örneğidir.

DOĞRU

ezkazâ

merhem

kerli ferli

matematik

YANLIŞ

eskaza

melhem

kelli felli

matamatik

Darlaşma/Daralma ses olayında da bazı seslerin etkisiyle geniş a, e ünlülerinin daraldığı, benzeştiği görülmektedir. Ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarının çoğu daralma yoluyla oluşan ses benzeşmelerine yer vermiştir. Bu nedenle ‘daralma’ da ‘benzeşme’ başlığı altında verilmiştir.

Elik (2010: 16-17), Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmayan ve okunmayan bir dil olduğunu belirtmiş, bunu örneklemek için de y'nin daraltıcı etkisinden yararlanmışır. Konuşma dilinde ‘y’ önünde bulunan geniş a, e ünlüsünü daraltıp ı, i'ye dönüştürür. Aynı daralma kuralı –ecek/-acak gelecek zaman eki için de geçerlidir. Gelecek zaman ekinin geniş ünlüleri a, e fiile eklendiğinde daralır. Düz ünlülü bir fiile eklendiğinde ı, i; yuvarlak ünlülü bir fiile eklendiğinde u, ü ünlülerine dönüşür.

Örnekler:

Yazılış Şekli

durduracak

dolduracak

görecek

Okunuş Şekli

durdurucak

doldurucak

görücek

(Elik, 2010: 17-18)

Elik (2010: 18), gelecek zaman eki almış bir fiile ünlüyle başlayan bir kişi eki geldiğinde söylenişinin nasıl değişeceğini de ‘alacağım’ örneği aracılığıyla anlatmıştır: “Yumuşak g ve sonrasındaki sesli harf düşer ve yumuşak g den bir önceki harf olan a harfi iki tane varmış gibi uzun okunur. C harfinden önce gelen a harfi ise ı ya dönüşür.”.

Yazılış Şekli

alacağım

Okunuş Şekli

alı caam

(Elik, 2010: 18-19)

Erata (2010: 339) –ecek, -acak gelecek zaman ekinde meydana gelen daralmaya yer vermiştir. Konuşmanın akıcılığını sağlamak, söyleyişi kolaylaştırmak, yumuşatmak amacıyla sadece konuşma dilinde –ecek, -acak eklerinin ilk ünlüsünün daraldığını belirtmiştir: yapıcak, edicek, görücek gibi.

Gürzap (2008: 102-103) –ecek/-acak ekinde ve y ünsüzünün etkisiyle geniş ünlülerde daralma olduğunu belirtmektedir: getirecek > getiricek, kıracak > kırıcak, yapacak > yapıcak, görececek > görücek, duracak > durucak, gülecek > gülücek; anlayarak > anlıyarak, söyleyen > söyliyien gibi.

Kaplan (2009/10: 41-42) –ecek/-acak ekinde ve y’nin önünde yer alan a, e ünlülerinde daralma meydana geldiğini belirtmiştir: yapacak > yapıcak, diyecek > diyicek, başlayan > başlıyan, bozacak > bozucak gibi.

Okur (2010: 208-210) y’nin daraltıcı etkisinden bahsetmiştir. Okur’a göre y’nin daraltıcı etkisi (-an/-en) sıfat fiil ekinde, (-acak/ecek) gelecek zaman ekinde, (-arak/-erek) ulaç fiil ekinde görülmektedir. y’nin daraltıcı etkisi konuşma diline özgü bir benzeşimdir.

Örnekler:

Yazılışı

gözleyen

Söylenişi

gözliyen

saklayacak	saklıyacak
söyleyerek	söyliyerek
alacak	alıcak
bulacak	bulucak
bilecek	bilicek
ölecek	ölücek

(Okur, 2010: 208-210)

Hem ‘y’ hem de –ecek/-acak ekini barındıran sözcüklerin söylenişini de şöyle örneklemiştir:

<u>Yazılışı</u>	<u>Söylenişi</u>
başlayacağım	başlıycâm
bekleyeceğim	bekliycêm
gözleyeceğim	gözliycêm

(Okur, 2010: 210)

Önen (2009: 69), ‘y’ nin daraltıcı etkisinin yazıyla söyleyiş arasında farklılıklar doğurduğunu belirtir: arayacak > arı: cak, tarayamayacak > tar ı am ı: cak gibi. –ecek/-acak eki ve kişi eki almış çekimli bir fiilde meydana gelen değişiklikleri de ‘söyleyeceğiz’ sözcüğüyle detaylı bir şekilde anlatmıştır. Öncelikle –ecek ekinin başındaki ‘e’ ünlüsünün daralarak ‘i’ ye dönüştüğü görülür: ‘söyleyiceğiz’. Önen’e göre (2009: 72-73) ‘ğ’ bir ses değildir ve bu nedenle düşer, düşerken de önündeki ünlüyü uzatır: ‘söyleyice: iz’. Sözcüğün bu hâlinde uzun e (e:)’ den sonraki ‘i’ ünlüsü ‘e’ ünlüsüne benzer; fakat onun yarısı kadar bir sesletim süresine sahiptir: ‘söyleyice: ez’. ‘y’ ünsüzleri hafif söylenişli ‘i’ ünlüsüne dönüşür: ‘söİl (eii) ce: ez’. Yan yana gelen ‘öi’ ünlüleri diftong oluşturur ve iki ünlü yumuşak bir geçişle ard arda

seslendirilir. ‘ei’ ünlülerinden oluşan üçlü grup ise benzeşerek uzun ve y ünsüzünü andıran bir ‘i’ (i:) sesine dönüşür: ‘söİİ: ce: ez’.

M. Şahin (2009: 159-164), ‘Geniş Ünlülerin Daralması’ başlığı altında –ecek/-acak ekinin daralmasına ve ‘y’ ünsüzünün daraltıcı etkisine yer vermiştir. M. Şahin ‘e göre gelecek zaman eki –ecek, -acak telaffuzda değişime uğrar. Eklendiği sözcüğün ünlülerine uyarak –ecek/-acak ekinin ilk ünlüsü (e, a) ı, i ya da u, ü’ye dönüşür: alacak > alıcak, yapacak > yapıcak, sevecek > sevicek, olacak > olucak, gülecek > gülücek, sökecek > sökücek gibi. Aynı kural –ecek/-acak ekinin sonundaki ‘k’ ünsüzü yumuşadığında da geçerlidir. ‘ğ’ ünsüzü ‘e’ ve ‘i’ ünlüleri arasında kaldığında ‘y’ye dönüşür. Yarı ünlü olan ‘y’ sesi kendinden önce gelen ‘e’ sesine uyum sağlar, benzeşir ve ‘e’ açık e’ye dönüşür. Fakat İstanbul ağzı açık e sesine kapalı olduğundan ‘ğ’den önceki ‘e’ ünlüsü daralır ve ‘i’ sesine dönüşür. Bu değişim sonucunda iki ‘i’ ünlüsü arasında kalan ‘y’ söylense de söylenmese de pek duyulmaz: seveceğim > seviceğim > seviceyim > seviciyim > sevicim, öpeceğim > öpüceğim > öpüceyim > öpüciyim > öpüciim. M. Şahin, ‘y’nin yarı ünlü olduğunu ve diğer ünsüzler gibi kendinden önce ve sonra gelen ünlülerle uyum sağladığını belirtir. Bu nedenle iki ‘i’ arasında bulunduğu zaman belli belirsiz bir ses olarak çıkar: anlayan > anlıyan, söyleyerek > söyliyerek gibi. M. Şahin kaynaştırma ünsüzü olarak tanımladığı ‘y’ ünsüzünün –ecek/-acak ekiyle birleştiğinde her iki kuralın da uygulandığını belirtir. ‘y’ ünsüzü bağlandığı kökün sonundaki ünlüyü daraltır, kendinden sonra gelen –ecek/-acak ekindeki ilk ünlüyü düşürür: anlayacak > anlıyacak gibi. Eğer sözcüğe ünlüyle başlayan bir ek gelirse gelecek zaman ekinin sonundaki ‘k’ yumuşayıp ‘ğ’ye dönüşür. Bu durumda ‘ğ’ ünsüzü iki farklı kalın düz ünlü arasında kalırsa ilk ünlü uzar, ikinci ünlü kalkar: oynamayacağım > oynamıyaam gibi. Eğer ‘ğ’ ünsüzü ‘e’ ve ‘i’ ünlülerinin arasında kalırsa ‘y’ ye dönüşür. ‘y’ ünsüzü kendinden önce gelen e’ye uyum göstererek onun açık e’ye dönüşmesine neden olur. İstanbul ağzı açık e ünlüsüne elverişli olmadığından ‘ğ’den önceki bu açık e ünlüsü ‘i’ ünlüsüne dönüşür. İki ‘i’ ünlüsü arasında kalan ‘y’ söylense de söylenmese de pek duyulmaz ve kendinden önce gelen ‘i’ye dönüşür: gelemeyeceğim > gelemiyceyim gibi.

M. Şahin (2009: 164-165), ‘de-’ ve ‘ye-’ sözcüklerini ayrıca incelemiş, bu sözcüklerin gelecek zaman eki almış hâllerindeki daralma ve değişimlere de yer vermiştir: de+y+ecek+im > diyeceğim > diyceğim > diyceyim > diyciyim > diiciim, ye+y+ecek+im > yiyeceğim > yiyceğim > yiyceyim > yiyciyim > yiiciim. M. Şahin halk arasında bu sözcüklerin ‘diycem’ ve ‘yiycem’ şeklinde telaffuz edildiğini belirtmiştir.

M. Şahin (2009: 166), yukarıdaki durumlar dışında ‘y’nin daraltıcı etkisini örnekleyen sözcüklere de yer vermiştir:

<u>Yazılışı</u>	<u>Okunuşu</u>
nereye	neriye
yemeye	yemiye
kalmaya	kalmıya
şurayı	şurıyı

M. Şahin (2009: 163), kaynaştırma ünsüzü olmayan, emir kiplerindeki y’lerde ve ekeylem birleşmelerindeki y’lerde daralma olmadığını ifade etmiştir.

Şahzâde, ‘Daralma Kuralı’ başlığı altında ‘y’nin daraltıcı etkisine ve -ecek/-acak eklerindeki daralmaya yer vermiştir.

Örnekler:

geleyim > geliyim

Şahzâde (2007: 179), ilk ‘e’ ünlüsünün kökte bulunması nedeniyle değişmeyeceğini ifade eder. ‘y’ daraltıcı etkisini kendinden önce gelen çekim eki ‘e’ üzerinde gösterir. İnce bir ünlü olan ‘e’ daralırken de bu özelliğini koruması nedeniyle ‘i’ ünlüsüne dönüşür.

seveyim > seviyim

“Burada kök ‘sev’dir. Bu kökte sesli harfimiz geniştir ancak kökte değişim olmadığı için öylece kalır. Kökten sonra gelen sesli harfimiz yine –e’dir; yani geniş ve ince. O halde dar ve ince olabilen iki harften birine –e ya da –ü’ye dönüşmesi gerekir ki, -e genelde –i’ye dönüşür. Burada da –i’ye dönüşecektir.”. Şahzâde bu örnekteki daralmayı açıklarken ‘e’ ünlüsünün dar ve ince olan ‘e’ ve ‘ü’ ünlülerine dönüşebileceğini belirtmiştir. Burada bir baskı hatası olduğu tahmin edilmektedir. Kastedilen ünlüler ‘i’ ve ‘ü’ ünlüleridir. ‘e’ ünlüsünün genelde ‘i’ye dönüşmeye meyilli olduğunu ifade etmiştir.

alayım > alıyım

‘al’ köküne getirilen –a çekim eki kalın ve geniş bir ünlü olduğundan ‘y’nin daraltıcı etkisiyle kalın ve dar bir ünlü olan ‘ı’ya dönüşür.

öpeyim > öpüyüm

‘y’nin daraltıcı etkisi sonucu bu sözcükteki –e çekim ekinin ‘i’ ye dönüşmesi beklenirken ‘ü’ye dönüştüğü görülür. Şahzâde (2007: 180), bu durumu şöyle açıklar: “İlk hecesinde, kendisinden önce yuvarlak ses bulunursa (‘o’, ‘ö’) –a’lar –u’ya, -e’ler –ü’ye dönüşür.”.

Sonu ünlü ile biten fiil köklerine –e, -a çekim eki bağlanırken arada ‘y’ ünsüzü oluşur, bu da Şahzâde için farklı bir kuralı beraberinde getirir:

ağlayayım > ağlıyım

Şahzâde (2007: 181) ‘âmâ’ sözcüğünden yola çıkarak ‘ağlayayım’ sözcüğünün kökünü ‘ağ’ olarak belirlemiştir. Birinci ve ikinci eklerin (-la, -(y)a) ‘ı’ya dönüştüğünü belirtir. Bu durumda ortaya ‘ağlıyım’ sözcüğü çıkar. Fakat Şahzâde ‘ıyım’ ses grubunun estetik olmaması ve ‘y’, ‘ı’ seslerinin ard arda tekrarlanmasının zor olması nedeniyle bu seslerin birbiri içinde eridiğini ifade eder. Kendisi sonuç olarak belirtmese de sözcüğün telaffuzda ‘ağlayım’ şeklini aldığı anlaşılır.

Şahzâde (2007: 182) –ecek/-acak ekindeki daralmaları da örneklendirmiştir: aşacağım: aş-a-ca-ğım > aş-ı ca, a (ı)m. Örnekte de görüldüğü gibi –acak ekinin ilk a’sı daralıp ‘ı’ ünlüsüne dönüşmektedir. ‘ğ’ ünsüzü düşmekte, önündeki ‘a’ ünlüsü

ise 1,5 değer okunmaktadır. ‘ı’ ünlüsü ise konumunu korumaktadır. ‘y’ ünsüzünün – ecek/-acak ekiyle birlikte kullanıldığı durumlarda ‘y’ önündeki ünlüyü daraltır, ‘ğ’ düşer, ‘ğ’nin önündeki ünlü 1,5 değer okunur: gelmeyeceğim: gel-me-ye-ce-ğim > gel-mi-yi-ce, e (i)m.

Selçuker ve diğer. (2009: 66), ‘y’ ünsüzünün eklendiği fiildeki geniş ünlüyü daralttığını ifade etmiştir: ağlayan > ağlıyan, bekleyen > beklıyen, gözleyen > gözliyen, yürüyerek > yürüyerek gibi. Selçuker ve diğer, ‘buraya, oraya’ gibi yön bildiren sözcüklerin ‘burıya, orıya’ şeklinde telaffuz edilmesi gerektiğini savunur.

Selçuker ve diğer. (2009: 66-68), gelecek zaman ekinde daralmayı “büzülme” olarak adlandırır: yapacak > yapıcak, başlayacak > başlıyıcak > başlıcak. Eğer gelecek zaman ekli fiil kişi eki alırsa büzülme şöyle olur: yapacağım > yapıcıim/yapıcaam, donmayacağız > donmıyciiz > donmıycaaz. Yine konuşma dilinde ‘gitmeyeyim’ yerine ‘gitmiyim’ diyerek daralma yapmanın daha doğru olduğunu savunur.

Selçuker ve diğer.’e göre (2009: 68) ‘ğ’ ünsüzünü ‘y’ ünsüzüne dönüştürerek sesletmek kulağa daha hoş gelir. Bu yüzden ‘eğer’ yerine ‘eyer’, ‘meğer’ yerine ‘meyer’, ‘eğilmek’ yerine ‘eyilmek’ denir. Tam bu noktada kitap içerisinde bir çelişki doğmaktadır. Kitap üç yazarlıdır: Nedret Selçuker, Mehmet Konak, Sevcan Ada. Fakat yazarların görüşleri arasında bir uyum yoktur. Bu uyumsuzluğu somut bir şekilde anlatma adına çelişkili ifadeler aynen alıntılanmıştır. Kitabın Nedret Selçuker’e ait bölümünden:

“Beğendi, beyendi, beğendirmen, beyendirmek, beğeni, beyeni, beğenmek, beyenmek yapmayın hayır. Meğer, meyer kaleci Meyer gibi. Değerli, deyerli günah oluyor bunlara bu kadar ğ düşmanı olmamak gerekir.” (Selçuker ve diğer., 2009: 24).

Kitabın Mehmet Konak’a ait bölümünden: “Meğer kelimesinde yine Ğ’yi Y’ye dönüştürmemiz Meyer dememiz kulağa daha hoş gelir.” (Selçuker ve diğer., 2009: 68). Kısaca Mehmet Konak ğ’lerin y’ye dönüşebileceği, Nedret Selçuker dönüşmeyeceği görüşündedir.

Taşer (2009: 314) de ‘y’ ünsüzünün söyleyişte meydana getirdiği daraltıcı etkiye yer vermiştir: arayacak > arıyacak, bilmeyerek > bilmiyerek gibi.

Tunalı (2007: 69), ‘y’ ünsüzünün kendinden önceki ünlüyü daralttığını belirtmiştir; fakat verdiği örneklerde bu daraltıcı etkiyi göstermemektedir:

Örnek:

Kelime

Yazılışı

söyleyerek

söyleyerek

Yaman’ın (2007: 130-131, 57) ‘ “ı” Sesinin Genişletilmesi’ başlığı altında verdiği ‘bağış > bağaş’, ‘aşağı > aşaa’ gibi örnekler de ‘ı’nın ‘a’ ünlüsüne benzeştiği düşünülerek ‘Benzeşme’ başlığı altında teze alınmıştır. Bunun dışında Yaman daralma örneklerine de yer vermiştir. ‘ “a” Sesinin Daraltılması (“a”nın “ı”ya yaklaştırılması)’ ve ‘ “e” Sesinin Daraltılması (“e”nin “ı”ya yaklaşması)’ başlığı altında verdiği örnekler daralmaya, dolayısıyla benzeşmeye örnektir: olacak > olıcak, yapacaklar > yapıcaklar, anlatacağım > anlıtıcığım, dinleyici > dinliyici, değil > diğil, geleceğiz > geleciğiz, edeceğini > ediciini, gelecek > gelicek. Fakat Yaman tüm bu daralmaları konuşma kusuru olarak nitelendirmiştir. Bunlara ek olarak ‘y’nin daraltıcı etkisine de değinmiştir: dinleyiciler > dinliyeciler, parlayacak > parlıyacak gibi.

Ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarında ‘ğ’ ünsüzünün y ünsüzüne dönüşmesi, ‘ğ’ ve ‘y’nin uzatıcı etkisi sonucu ünlülerin kaynaşması da benzeşme çerçevesinde ele alınmıştır. ‘ğ’ ve ‘y’ ünsüzleri ile ilgili ‘Ses Düşmesi’ bölümünde detaylı bilgi verildiği için burada dipnot vermekle yetinilecektir: Elik, 2010: 18-25; Erata, 2010: 342-343; Gürzap, 2008: 99-101; Kaplan, 2009/10: 42-43; Okur, 2010: 204-205; Önen, 2009: 99; Salmış, 2011: 187; M. Şahin, 2009: 124-130; Şahzâde, 2007: 175-178; Selçüker ve diğer., 2009: 22-24, 68; Şenbay, 2010: 113.

4.2.3.4. Aykırılışma

Aykırılışma aynı sözcük içinde bulunan çıkış biçimleri ya da çıkış yerleri birbirine benzeyen iki sestem birinin farklılaşmasıdır. Fakat ses bilgisi bölümünde

görülmüştür ki ‘birader > bilader, fincan > filcan, kerli ferli > kelli fellî’ gibi örnekler hem benzetme (Demircan, 2009: 79; Güler ve Hengirmen, 2005: 70-71) hem aykırılışma (Atabay ve diğer., 1978: 42) örneği olarak kullanılmıştır. Bu nedenle bu sözcüklerin geçtiği kaynaklarda veri tablosuna hem benzeşme hem de aykırılışma için + işareti konulmuştur.

‘bilader > birader, fincan > filcan, kerli ferli > kelli fellî’ ses değişimlerine yer veren kaynaklar ikinci kullanımların telaffuz hatası olduğunu belirtmişlerdir (Elik, 2010: 95, Er, 2010: 246; Salmış, 2011: 189; Yılmaz, 2006: 227)

ç > ş değişimi kimi ses bilgisi kaynaklarında aykırılışma örneği olarak yer alırken (Atabay ve diğer., 1978: 43) kimi ses bilgisi kaynaklarında da benzeşme örneği olarak yer almıştır (Bergstrasser, 1936: 27; Güler ve Hengirmen, 2005: 67). Güzel konuşma/diksiyon kitabı yazarları arasında Önen (2009: 129) ‘açtı’ sözcüğü yerine ‘aştı’ dendiğini; ama bunun bir söyleyiş kusuru olduğunu belirtmiştir. Önen’e göre (2009: 63) c > j, ç > ş değişimlerinin nedeni ‘c’ ve ‘ç’ ünsüzlerinin kendilerinden sonra gelen ünsüzle sesletilmelerinin zor olmasıdır.

c > j değişimini ses bilgisi kaynaklarında genellikle aykırılışma örneği olarak geçer (Atabay ve diğer., 1978: 43). Bu nedenle güzel konuşma/diksiyon kitaplarındaki c > j değişimi de bu bölümde ele alınmıştır: jimnastik > cimnastik (Er, 2010: 141)

Okur (2010: 100-101), hem c’nin j’ye dönüşmesine hem de j’nin c’ye dönüşmesine yer vermiştir:

“c”nin “j”ye dönüşmesi

Örnekler:

DOĞRU

meclis

vicdan

secde

YANLIŞ

mejlis

vijdan

sejde

“j”nin “c”ye dönüşmesi

Örnekler:

DOĞRU

YANLIŞ

jandarma

candarma

jip

cip

panjur

pancur

Salmış (2011: 188) ‘j’ ünsüzünü tanıtırken bu ünsüzün halk arasında c ünsüzüne dönüşebileceğini belirtir: Japon > Capon, jandarma > candarma, panjur > pancur gibi.

Şenbay (2010: 118) ‘c’ yerine ‘j’ ünsüzünü kullanmaya ‘jeleştirme’ demiş ve şu örnekleri vermiştir: ancak > anjak, kucak > kujak.

Salmış (2011: 225), ‘Aykırılışma’ başlığına yer veren tek yazardır. Aykırılışmayı “Birbirine benzeyen veya aynı olan iki ünsüzden birinin başkalaşması” olarak tanımlamıştır. aşçı > ahçı değişimini aykırılışmaya örnek olarak vermiştir. Ses bilgisi yazarlarından Karaağaç (2010: 65) da bu örneğin bir gerileyici aykırılışma olduğunu belirtmiştir.

Bazı yazarlar aşçı > ahçı değişimine yer vermiş, ama burada aykırılışma bulunduğunu belirtmemişlerdir (Erata, 2010: 254; Okur, 2010: 240; Selçüker ve diğer., 2009: 71).

Yaman (2007: 133), ‘araç’ ve ‘üçlü’ sözcüklerini ‘araş’ ve ‘üşlü’ olarak sesletmenin yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu sözcüklerde aykırılışma meydana geldiğinden bahsetmese de tezin ses bilgisi bölümünde ç > ş değişimi aykırılışma başlığında verildiği için Yaman’ın örnekleri de bu kategoriye alınmıştır.

4.2.3.5. Yer Değiştirme

Ses bilgisi ve ses bilim kitaplarında genellikle yerel söyleyişlerde yer değiştirme olayının gerçekleştiği belirtilmiştir. Yan yana bulunan iki sesin yer değiştirmesidir.

Er, Erata, Gürzap, Önen, Özdemir, Selçuker ve diğer., M. Şahin, Şahzâde, Şenbay, Yalçın yer değiştirmeye değinmemiş, bu ses olayıyla ilgili örneğe yer vermemiştir.

Elik (2010: 95), yer değiştirme konusunu “ekşi > eşki, fincan > filcan, birader > bilader” sözcükleriyle “Harf Değiştirme” başlığı altında işlemiştir ve harf değiştirme olayının boğumlama hatalarından biri olduğunu belirtir. Kaplan (2009/10: 40), “kirpik” sözcüğünü “kiprik” olarak telaffuz etmenin yanlış telaffuz olduğunu belirtmiştir. Buradaki değişimi yer değiştirme adıyla vermese de verilen örnek bir yer değiştirme örneğidir. Okur (2010: 99-100), “Yer Değiştirme” başlığı altında ‘c > j’ ve ‘j > c’ değişimini ele almıştır: meclis > mejlis gibi. Fakat görüldüğü gibi burada iki sesin yer değiştirmesinden ziyade bir sesin kendine yakın başka bir sese benzeşmesi söz konusudur. Bu durum adlandırma ile gerçekleşen ses olayı arasında bir farklılık yaratmaktadır. Bunun yanı sıra Okur bilgisiz, dikkatsiz, konuşmaya yeterli özeni göstermeyen insanların konuşurken bazı seslerin yerlerini değiştirebildiklerini belirtmiştir. Örnek olarak verdiği abla > apla, Kıbrıs > Kıpırıs, şemsiye > şemşiye gibi sözcükler Okur’un verdiği bilgiyi örnekleme de kibrit > kirbit, kirpik > kiprik sözcükler tipik yer değiştirme örneğidir. Fakat ilgili başlık altında yer almamaktadır. Salmış (2011: 223), yer değiştirmenin ağızlarda görülen bir ses olayı olduğunu, sözcük içindeki iki ünsüzün yer değiştirmesiyle meydana geldiğini belirtmiş ve konuşurken yer değiştirme yapmanın yanlış olduğunu ifade etmiştir. Kibrit > kirbit, kirpik > kiprik, kirpi > kipri, Meryem > Meyrem, toprak > torpak örneklerini vermiş ve bu örneklerde ikinci kullanımların yanlış olduğunu belirtmiştir. Yaman (2007: 144), yer değiştirme sonucu oluşan sesletimleri yanlış telaffuz örneği olarak vermiştir. ‘yanlış, yalnız, ekşi, kirpik, kibrit’ gibi sözcükleri ‘yalnış, yalnız, eşki, kiprik, kirbit’ şeklinde söylemenin yanlış olduğunu belirtmiştir.

4.2.4. Güzel Konuşma Kitaplarında Karşılaşılan Diğer Farklılıklar

4.2.4.1. Diftong Meselesi

Diftong meselesiyle ilgili iki farklı tartışma söz konusudur. Bunlardan ilki Türkçede diftongun varlığı/yokluğudur. Bir grup Türkçede diftongun varlığından bahsederken (Gürzap, 2008: 100; Önen, 2009: 66-68; Salmış, 2011: 187; Şenbay, 2010: 113) bir grup da Türkçede diftongun olmadığını (M. Şahin, 2009: 39; Yaman, 2007: 53) ifade eder. İkinci tartışma konusu ise diftongun ne olduğudur. Bir grup yazar diftongun iki ünlünün yan yana gelmesiyle oluştuğunu savunurken (Gürzap, 2008: 100; Önen, 2009: 66-68; Salmış, 2011: 187; Şenbay, 2010: 113) diğer bir grup da iki ünsüzün yan yana gelmesiyle oluştuğunu (M. Şahin, 2009: 39, 101; Şahzâde, 2007: 135; Yaman, 2007: 53) savunur.

Er (2010: 219), iki ünlünün yan yana bulunduğu sözcüklerde bu iki ünlünün tek bir hece olacak şekilde kaynaştığını belirtmiştir. Fakat bu durumu ‘diftong’ olarak adlandırmamış, herhangi bir terim kullanmamıştır.

Gürzap (2008: 100), diftongu ‘karışık ünlü’ olarak adlandırmıştır. Böylece Gürzap Türkçede diftongun varlığını kabul eden ve diftongun iki ünlünün yan yana gelmesiyle oluştuğunu savunan grupta yer almış olur. ‘ğ’ ünsüzünün söyleyişte düşmesiyle yan yana kalan ünlüler için ‘karışık ünlüler (diftong)’ adlandırmasını kullanır: boğaz > bo az gibi.

Önen (2009: 66-67), güzel konuşma/diksiyon kitabı yazarları içerisinde diftong meselesine en detaylı şekilde yer veren yazardır. Önen diftong için ‘ikiz ünlü/ünlü ikizleşmesi’ adlandırmalarının da kullanılabileceğini ifade ederek diftongun iki ünlünün birleşmesiyle oluştuğu görüşüne katılmaktadır. Bu adlandırmalara ek olarak ‘kayan ünlü’ terimini de diftong için kullanmıştır. Dil bir ünlüden diğer ünlüye kayarak geçer ve diftong oluşur. Diftongun ilk ünlüsü daha güçlü bir solukla seslendirilen ana ünlüdür. İkinci ünlüde soluk güçsüzleşir. Önen (2009: 67-68); Demircan, Üçok ve Selen’in diftongla ilgili görüşlerine yer verdikten sonra Demircan’a dayanarak diftongları başlıklar hâlinde açıklar:

- ‘ei’ Diftongu: Dil ucu alt dişlerin gerisinde, dudaklar yayvandır. Dil ‘e’ ünlüsünden ‘i’ ünlüsüne kayar: ey (**eï**), şey (**şei**)...
- ‘ai’ Diftongu: Dil ucu alt dişlerin gerisinde, dudaklar ‘a’da çok açıktır, ‘i’ye doğru daralır. Dil ‘a’ ünlüsünden ‘i’ ünlüsüne kayar: say (**saï**), alay (**alai**)...
- ‘ou’ Diftongu: Dil ucu alt dişlerin biraz gerisinde, dudaklar ‘o’da yuvarlakken ‘u’da daha da büzülür. Dil ‘o’dan ‘u’ya kayarken alt çene de açıkken daha kapalı hâle gelir: **sovuk, kovuk, do:u, yo:urt**...
- ‘au’ Diftongu: Dil ucu ‘a’da alt dişlerin gerisindeyken, ‘u’da biraz daha geri çekilir. Dil ‘a’dan ‘u’ya kayarken alt çene de yukarı doğru kalkar: **au** (av), **yavru** (yavru)...

Önen (2009: 68, 77-78), Demircan’a dayanarak anlattığı diftonga Şenbay’ın ‘oi’ ve ‘ai’ diftonglarını da ekler. Aynı nitelikte iki ünlü arasında yer alan ‘ğ’nin de ünlü kaymasına/diftonga neden olduğunu belirtir: oğul > oul, yoğurt > yo.urt gibi. ‘ğ’nin düz, ön ünlüler arasında bulunduğu durumlarda ‘y’ye dönüştüğü görülür. ‘y’ de ‘i’ ünlüsüne yakın bir ses olduğundan ‘e’ ve ‘y’ sesleri arasında ‘sözde ünlü kayması’ oluşur: eğitim > ejitim > e:itim gibi. Önen (2009: 94), kaynaklardan yararlanarak verdiği örneklerde sadece ‘y, v, ğ’ gibi akıcı ünsüzlerle ünlülerin yan yana geldiği diftonga yer vermiştir. Bu örnekler arasında aynı hecede yer alan iki ünlünün oluşturduğu diftong bulunmamaktadır. Zaten Önen, Türkçenin ses özelliklerini sıralarken aynı hecede iki ünlünün bulunmayacağını belirtmiştir.

Salmış (2011: 187), ‘ğ’ ünsüzünün iki ünlü arasında bulunması durumunda düşerek ‘ikili ünlü’ meydana getirdiğini belirtir: boğaz > boaz, yoğurt > yourt gibi. Bunun yanında Salmış (2011: 216), Türkçede aynı hecede iki ünlünün bulunamayacağını, bulunan sözcüklerin alıntı olduğunu belirtir.

M. Şahin (2009: 39, 101), diftongun aynı hecede iki ünsüzün yan yana gelmesiyle oluştuğunu belirtir: gram, spor...

Şahzâde (2007: 135, 383-389), iki ünsüzle başlama durumunun diftong olarak adlandırıldığını ve diftong taşıyan sözcüklerin Batı dilleri aracılığıyla Türkçeye geçtiğini ifade etmiştir. Kitabının son bölümünde ‘Diftong Alıştırmaları’ başlığı altında diftong içeren örnek sözcükleri sıralamıştır.

Şenbay (2010: 113), ‘ğ’ ünsüzünün iki ünlü arasında diftong meydana getirdiğini belirtir: doğar > doar gibi. Böylece Türkçede diftongun varlığını kabul etmekle birlikte diftongun iki ünlünün yan yana gelmesiyle oluştuğunu da ifade etmiş olur.

4.2.4.2. Türkçede Kaç Ünlü Vardır?

Türkçede ünlü sayısı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Elik, Şahzâde ve Taşer, Türkçede sekiz (8) ünlü harf bulunduğunu belirtir (Elik, 2010: 64; Şahzâde, 2007: 53; Taşer, 2009: 144). Er, Erata, Özdemir, Salmış, Selçuker ve diğer., M. Şahin, Yılmaz Türkçede sekiz (8) ünlü bulunduğu görüşündedir (Er, 2010: 207; Erata, 2010: 224; Özdemir, 2008: 50; Salmış, 2011: 180; Selçuker ve diğer., 2009: 33; M. Şahin, 2009: 87; Yılmaz, 2006: 22). Okur (2010: 73, 76) yazı dilinde sekiz (8) ünlü bulunduğunu belirtir. Alfabe de olmayıp konuşma dilinde yer alan ünlülerin varlığından söz etmiş; fakat bu ünlülerin nasıl sesler olduğunu dair bilgi vermemiştir. Sadece bu ünlülerin olması gerekenden farklı sürede ve yanlış yerde kullanılmasının konuşma kusuruna neden olduğunu belirtmiştir. Önen’e göre (2009: 97) Türkçede asıl ünlü olarak kabul edilen sekiz (8) ünlü vardır. Fakat yabancı sözcükler aracılığıyla dile giren ünlülerle birlikte bu sayı on ikiyi (12) bulmaktadır. Şenbay (2010: 102), konuşma dilinde on iki (12) ünlünün kullanıldığını belirtir.

4.2.4.3. Ünsüzler Tek Başına Sesletilebilir Mi?

İncelenen kaynakların tümünde ünsüzlerin ancak ünlüler yardımıyla sesletilebileceği görüşü hâkimdir (Elik, 2010: 76-89; Er, 2010: 207; Erata, 2010: 228; Okur, 2010: 88; Salmış, 2011: 185-193; M. Şahin, 2009: 88, 102, 121). Elik (2010: 76), direkt olarak belirtmese de tüm ünsüzlerin ses organlarının birbirine değip/dokunup açılması sonucu oluştuğunu belirterek bu görüşe katılmaktadır. Çünkü ünsüz oluşumunda ses organları (değip/dokunup) bir şekilde havanın engellenmesine neden olur ve böylece ünsüz oluşur. Ses organlarının açılması demek

bir sonraki sese geçiş yaptığını gösterir. Bir ünsüz ancak bir ünlüyle sesletilirse ses organlarında ard arda bir kapanma/daralma ve açılma olur. Ayrıca verdiği örneklerde ünsüzleri tüm ünlülerle yan yana göstermiştir: ba, be, bo, bö, bu, bü, bı, bi gibi. Er (2010: 213) de ünsüzlerin oluşumunda önce kapanma/daralma sonra açılma olduğunu dile getirerek ünsüzlerin ünlülerle sesletildiğini belirtmiş olur. Zaten Er bu noktayı çıkarıma gerek kalmayacak şekilde açıklamıştır. Erata (2010: 228), ünsüzlerin ‘e’ ünlüsüyle seslendirilmenin daha kolay ve estetik olduğunu belirtmiştir. Salmış (2011: 185-193) da ünsüzlerin kapanma ya da daralma sonrasında açılıp oluştuğunu belirtir. Bu durum ancak ünsüzün bir ünlüyle söylenmesi hâlinde görülür. Anlaşıldığı üzere Salmış ünsüzlerin ünlülerle sesletildiği görüşündedir. M. Şahin’e göre (2009: 92) tüm ünsüzler incedir. Çünkü ünsüzler ancak bir ünlüyle sesletilebilir ve bu ünlü de estetik gereği ince ünlü ‘e’ ünlüsüdür.

4.2.4.4. Güzel Konuşma/Diksiyonda Yerel Dil/Ağız Kullanımının Yeri Var mıdır?

Elik (2010: 8, 93), yöresel kullanımda ünlü ve ünsüzlerin gerektiği gibi boğumlandırılmadığını belirtmiştir. Bu kullanımları boğumlama hatası olarak görmektedir. Er (2010: 28-33) İstanbul Türkçesinin öneminden, gerekliliğinden bahsetmiştir. Kaplan (2009/10: 26, 30) da yerel ağızla konuşmayı konuşma yetersizliği sayarak ağız kullanımına karşı olanlar arasında yer almıştır. Yöresel ağız ifadelerinden kaçınıp İstanbul Türkçesi kullanmanın önemine işaret etmiştir. Okur (2010: 96), konuşma dilinde yazı dilinde olduğu gibi bir standart yakalamak, bu nedenle de yöresel dil kullanmamak gerektiğini belirtmiştir. Önen (2009: 63) yerel dilde gerçekleşen ses yitimlerini standart konuşma dilinde olmaması gereken yanlış kullanımlar olarak görmektedir. Salmış (2011: 225, 240, 308), ‘Ses Olayları’ başlığı altında yöresel söyleyişlerden kaynaklanan bazı ses olaylarına da yer vermiştir ve bu yerel kullanımlardan kaçınmak gerektiğini, konuşma dilinin de yazı dili gibi bir standarda kavuşması gerektiğini belirtmiştir. Telaffuzda dikkat edilmesi gereken önemli özelliklerden birinin de İstanbul ağızıyla konuşmak olduğunu ifade etmiştir. İstanbul ağızının güzelliğinden ve öneminden söz eden diğer yazarlar ise Selçüker ve diğer. (2009: 23), M. Şahin (2009: 31), Şenbay (2010: 12), Yılmaz (2006: 93)’dir. M. Şahin (2009: 91, 92) ağız kullanımını özensiz konuşma olarak görmektedir. Şive ve

yerel ağzın düzeltilmesi gereken bir sorun olduğunu ifade eder. Taşer (2009: 143, 305) de genel kültür Türkçesinin İstanbul ağzı olduğunu belirtmiştir.

4.2.4.5. Türkçe Yazıldığı Gibi Konuşulan Bir Dil Midir?

Çoğu yazarın görüşüne göre Türkçe yazıldığı gibi okunan ya da konuşulan bir dil değildir. Konuşma dili ayrı, yazı dili ayrıdır (Elik, 2010: 14; Erata, 2010: 339; Kaplan, 2009/10: 41-43; Okur, 2010: 197, 203, 208-210; Önen, 2009: 61; Salmış, 2011: 180; Selçuker ve diğer., 2009: 33; M. Şahin, 2009: 33-34; Şahzâde, 2007: 41; Şenbay, 2010: 154, 116-117; Tekinalp, 2009: 91). Elik'e göre (2010: 14, 15, 16, 19, 94) konuşma dilinin alfabesi fonetik alfabe olmalıdır. Çünkü yazı dilinin alfabesi konuşma dilindeki her sesi karşılamamaktadır. Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmadığına en iyi örnek 'ğ' ünsüzüdür. 'ğ' ünsüzü yazıda gösterilse de konuşmada sesletilmez: yapacağız > yapıcaaz. 'y'nin daraltıcı etkisi, -ecek/-acak ekinde daralma ve düşmeler de konuşma diliyle yazı dili farkını somut bir şekilde gösterir: bekleyemedim > beklileyemedim, gideceğim > gidiceem. Tüm bu açıklamalarına rağmen Elik (2010: 94), 'hastahane, pastahane' gibi sözcükleri 'hastane, pastane' şeklinde söylemeyi harf atlama vesilesiyle yapılan bir boğumlama hatası olarak görmektedir. 'Güzel Konuşma Kitaplarındaki Ses Olayları' adlı bölümünün 'h Düşmesi' başlığında belirtildiği gibi kimi yazarlar 'hastane, pastane' söyleyişini savunmaktadır. Buna benzer bir çelişkiyi 'değil' ve 'diğer' sözcüklerinde de görmekteyiz. Elik (2010: 79, 95), 'ğ' ünsüzünün söyleyişte eridiğini belirtmiştir. Fakat 'değil' ve 'diğer' sözcüklerini 'deyil' ve 'diyer' şeklinde söylemeyi yanlış bulmaktadır. Bunların doğru kullanımlarının 'diğer' ve 'değil' olduğunu belirtmiştir.

Erata (2010: 339), yazı dili ve konuşma dili ayrımına detaylı bir şekilde değinmemiştir. 'Neden Kimi Sözcüklerimizi "Yazıldıkları Gibi" Dillendirmeyiz?' başlığı altında -ecek/-acak ekinin akıcılığı aksatmamak ve daha kolay bir sesletim sağlamak amacıyla 'yapıcak, edicek, görücek' şeklinde 'yumuşatıldığını' ifade etmiştir.

Gürzap (2008: 89) yazı dili ile konuşma dili arasındaki farka değinmiştir. Yazı dilinde 'harf' olarak nitelenen işaretlerin konuşma dilinde 'ses' olarak

adlandırıldığını belirtmiştir. Buradan yola çıkılarak Türkçede 29 harf, 48 ses bulunduğunu ifade eder.

Kaplan (2009/10: 41-43) –ecek/-acak eklerindeki ‘e’ ve ‘a’nın söyleyişte daralarak ‘i’, ‘ı’ ve ‘u’, ‘ü’ olduğunu ifade etmiştir: yapacak (yazılışı) > yapıcak (söylenişi), edecek (yazılışı) > edicek (söylenişi), bozacak (yazılışı) > bozucak (söylenişi), görecek (yazılışı) > görücek (söylenişi) gibi. Ayrıca söyleyişte ‘ğ’ ünsüzünün seslendirilmediğini belirtir: sağanak > saanak gibi. Kaplan ‘ğ’ ünsüzünün ‘çekim eki hariç’ sesletilmeyerek önündeki ünlüyü uzattığını belirtir.

Okur (2010: 197, 203, 210) ‘h’ ve ‘ğ’ ünsüzlerinin yazıda korunması, konuşmada düşürülmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca –ecek/acak ekinin konuşmada daraldığını belirtir: başlayacağım (yazılışı) > başlıycâm (söylenişi) gibi. Böylece yazı ve konuşma dili farkına değinmiş olur. ‘ğ’ ünsüzünün konuşmada düşürülmesi gerektiğini belirten Okur (2010: 241), ‘Yanlış Telaffuz Edilen Kelimeler’ bölümünde ‘barsak’ telaffuzunun yanlış, ‘bağırsak’ telaffuzunun doğru olduğunu belirtmiştir.

Önen (2009: 64, 69) yazı dili ile konuşma dili arasındaki farkın ilköğretimde öğretilmesi gerektiğini belirtir. ‘-ecek/-acak’ ekindeki daralmanın yazı ve konuşma dili arasındaki farkı betimlediğini belirtir: arayacak (yazılışı) > arı:cak (sesletimi) gibi. Önen (2009: 72, 73) Türkçenin yazıldığı konuşulmadığını savunur. Fakat bazı durumlarda yazıldığı gibi okumak gerektiğini belirtir. Önen yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılığın en net ‘y’nin daraltıcı etkisinde görüldüğünü ifade eder. Yazı dili ile konuşma dili arasındaki bu fark nedeniyle alfabe konuşmadaki sesleri karşılamakta yetersiz kalır. Önen (2009: 94), Türkçede toplam 40 sesin varlığından söz eder. Fakat bu seslerin hepsi alfabede karşılık bulmaz. Alfabede karşılığı olmayan sesler; nazal n (ñ), gırtlak sesi-hırıltılı h- (h), çift dudak v’si (w), kapalı e (é), ince a [a], ince o [ø], ince u, ince ı [ĩ], ince k, ince g, ince l. Yazı dili ve konuşma dilinin farklı olduğunu ifade eden Önen (2009: 62), ‘pastahane, hastahane’ gibi sözcüklerdeki ‘h’ ünsüzünü düşürerek okumanın yanlış olduğunu ifade eder. Gerekçe olarak da konuşmanın dilinin kuralına göre sesletilmesi, yani yazıldığı gibi okunması gerektiğini gösterir.

Özdemir (2008: 49), yazı dili ve konuşma dili ayrımında oldukça çelişen ifadeler yer vermiştir. Öncelikle Türkçenin özelliklerini tanıttığı bölümde şu ifadeleri kullanır: “Türkçe, sescil bir dildir. Genellikle yazıldığı gibi konuşulur, konuşulduğu gibi yazılır.”. “Türkçedeki bütün sesler ve bu seslerin işaretleri olan harfler (yumuşak g (ğ) dışında) yazıda ve konuşmada ortaktır. Yazıldığı halde söylenmeyen ya da söylendiği halde yazıda gösterilmeyen hiçbir ses yoktur.”. Bu görüşüyle Özdemir incelenen diğer kaynaklarla çelişmektedir. İncelenen kaynakların çoğu Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmayan bir dil olduğunu savunur. Özdemir (2008: 56) kitabının ilerleyen sayfalarında yazı dili ile konuşma dili arasında farka değinir. Konuşma metni ile okuma metni arasındaki ayrımların konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılıkları gösterdiğini belirtir. Özdemir (2008: 57-61), yazı dili ve konuşma dili farkından bahsederken söyleyiş, sesletim-yazı farkı üzerinde durmaz. İki arasında farkı ‘üslûp’ açısından değerlendirir. Konuşma dili üslûbunun yazı diline göre daha samimi, açık, anlaşılır olması gerektiğine değinir.

M. Şahin (2009: 33), yazı dili ve konuşma dili arasındaki farkı net bir ifadeyle ortaya koymuştur: “Türkçenin okunduğu gibi yazılan, yazıldığı gibi okunan bir dil olmadığını kesinlikle unutmamak gerekir.”. Fakat M. Şahin (2009: 113), ‘r’ ünsüzünün söyleyişte neden düşürülmemesi gerektiğini açıklarken bu görüşüyle tezat olabilecek bir ifade kullanmıştır: “Eğer söylenmesine gerek olmasaydı yazılmazdı.”. Bu durumda yazılan her harfin sesletilmesi gerekir. Ama diğer kaynaklarda da görüldüğü gibi ‘ğ’ ünsüzü yazıldığı hâlde sesletilmemektedir. Zaten M. Şahin (2009: 131) de Türkçenin yazıldığı gibi okunmadığını ve bunun en önemli kanıtının da ‘ğ’ olduğunu belirtmiştir.

Taşer (2009: 307), net bir şekilde genellikle Türkçenin yazıldığı gibi konuşulan, konuşulduğu gibi yazılan bir dil olduğunu belirtmiştir. ‘ğ’ dışında yazılmasına rağmen söylenmeyen bir ses olmadığını ifade etmiştir.

4.2.4.6. Türkçede Kalın Ünsüz-İnce Ünsüz Var Mıdır?

Elik (2010: 37, 11, 29), Türkçede kalınlık-incelik özelliğinin ünlülere değil⁷, ünsüzlere özgü bir özellik olduğunu belirtir. Elik'e göre ince o (ô), ince (â), ince u (û) gibi ünlüler yoktur. Bu ünlüler ince l, ince k gibi ünsüzlerle birlikte kullanılan ünlülerdir. Arapçada bu sesler kaf, kef harfleriyle ayrılmıştır. 'kağıt' sözcüğündeki 'k' inceyken, 'Kaan' sözcüğündeki 'k' kalındır. 'Lâle' sözcüğünde ince olan harf 'a' değil, 'l'dir. 'lâ' hecesi uzatılarak söylendiğinde bu durum fark edilir: Lâ aaa... gibi. Bu nedenle bu sözcüğü 'L⁸âle' şeklinde yazmanın daha doğru olduğunu belirtir. Elik'e göre (2010: 81-84) ince k ve ince l ünsüzleri 'â, ô, û, î' ünlüleriyle ve ince (ön) ünlülerle kullanılır. Kalın k ve kalın l ünsüzleri ise kalın (arka) ünlülerle kullanılır. Kullanılan Türk alfabesi ünsüzlerin kalınlık-incelik özelliğini yansıtmadığı için yetersizdir. Kapalı e'yi ve çift dudaksız v'yi yansıtan bir harfin bulunmaması da alfabenin yetersizliğini gösterir. Elik (2010: 10-12, 32), bu örneklerle dayanarak TDK'nın Türkçenin fonetik alfabesini hazırlaması gerektiğini belirtir. Farklı sesler tek bir harfle karşılanınca telaffuz hatalarının oluştuğunu ifade eder ve bu nedenle öneri niteliğinde harfler için çeşitli işaretlere yer vermiştir: A (Â), B, C, Ç, D, E (É, È, Ê), F, G, Ğ, H, I, İ (Î), J, K (K⁹), L (L¹⁰), M, N, O, Ö, P, R, S, Ş, T, U (Û), Ü, V, Y, Z. Elik (2010: 12, 16) alfabedeki eksikliği belirtmenin yanında ilkokullarda diksiyon dersi olmamasını da bir eksiklik olarak görür. Milli Eğitim Bakanlığının öğretim programına diksiyon dersini eklemesi ve bu derslerin ikinci ya da üçüncü sınıftan itibaren işlenmeye başlaması gerektiğini ifade eder. Elik (2010: 78-79), ince k-kalın k, ince l-kalın l ayırımına detaylı bir şekilde değinmesine rağmen ince g-kalın g ayırımından hiç bahsetmemiş, tek bir 'g' sesine yer vermiştir. Bazı yazarlar da önde (ince) ve arkada (kalın) oluşan iki çeşit 'ğ' sesinden bahseder. Elik (2010: 79) yine tek 'ğ' sesine yer veren yazarlardandır. Elik (2010: 11), kitabının giriş bölümünde 'h' harfinin 'ha' ve 'he' söylenişlerinin olduğunu belirtmiştir. Fakat ne önerdiği alfabede ne de ünsüzleri başlıklar hâlinde incelerken 'h' ünsüzünün farklı söylenişlerinden bahsetmiş, bu söylenişlere farklı işaretlemeler önermiştir.

⁷ Elik ünlüleri kalın ünlüler ve ince ünlüler olmak üzere iki sınıfa ayırmıştır. Burada karşı çıktığı, 'ince ünlü' olarak adlandırılan ünlüler 'â, ô, û, î' ünlüleridir.

⁸ 'L' ünsüzünün üzerinde (~) simgesi bulunmaktadır.

⁹ Elik, bu 'K' harfinin üzerine (~) simgesini koymuştur. Böylece iki farklı 'K' sesi işaretlemiştir.

¹⁰ Elik, bu 'L' harfinin üzerine (~) simgesini koymuştur. Böylece iki farklı 'L' sesi işaretlemiştir.

Er (2010: 53), (^) işaretinin görevlerinden birinin de ‘a’ ve ‘u’ önündeki ‘k’, ‘l’ ünsüzlerini incelemek olduğunu belirtmiştir. Bu vesileyle de ‘k’ ve ‘l’ ünsüzlerinin kalın ve ince söylenişleri olduğunu ifade etmiş olur. Er (2010: 211, 208, 212), Elik’ten farklı olarak ‘ince ô, ince uzun â, ince û’ gibi ünlülerin varlığını da kabul etmiştir.

Erata (2010: 412-417), kalın k-ince k, kalın l-ince l ünsüzlerine ve bu ünsüzlerle ilgili birçok örneğe yer vermiştir. İnce k örneklerine bakıldığında Erata’nın ön (ince) ünlülerle (e, i, ö, ü) kullanılan ‘k’leri ince kabul ettiği görülmektedir. â, î, ô, û ünlüleriyle kullanılması durumunda ‘k’nin kalın mı, ince mi olacağına değinmemiştir. Erata (2010: 387, 420-421), ince ünsüzlerin varlığını kabul etmekle beraber ince a, ince o ünlülerinin varlığını da kabul eder. Elik ve Er gibi Erata (2010: 397, 406) da ince g- kalın g ayırımına değinmemiştir. ‘h’ ünsüzü için de tek bir ‘h’ sesletiminden bahsetmiştir.

Gürzap (2008: 98), ünlülere konan (^) işaretinin eklendiği ünlüyü de bu ünlüden önce gelen ünsüzü de incelttiğini belirterek ince-kalın ünsüz ayırımına katılmış olur. “kani” sözcüğündeki ‘k’nin kalın, “kâni” sözcüğündeki ‘k’nin ince olduğunu ifade eder. “Türkçede kuraldır, ince “k”dan sonra gelen “a”lar incedir.” ifadesiyle bu ayırımı örneklemiştir. Gürzap’ın (2008: 147) ‘Hakkâri’ sözcüğündeki ilk ‘k’nin kalın, ikinci ‘k’nin ince söylendiğini belirtmesi de somutlaştırıcı başka bir örnektir. Elik, Er, Erata gibi Gürzap (2008: 94) da ince g- kalın g ayırımına değinmemiş, ‘h’ ünsüzünün farklı sesletimlerine yer vermemiştir.

Kaplan (2009/10: 37) “Limon” derken ilk sessiz olan “L” için dil ucumuzu, üst diş ve diş etlerimizi kullanırız. Alâeddin ve Aysel’deki “L” sesine dikkat! ” diyerek ‘l’ ünsüzünün farklı boğumlanabileceğine dikkat çekmek istemiştir. Açıkça ince l- kalın l dememiş, tespiti okuyucuya bırakmıştır.

Okur (2010: 78), Gürzap gibi (^) simgesi almış ünlülerin kendilerinden önce gelen k, g, l ünsüzlerini incelttiğini belirtir. Okur’a göre (2010: 76-77) ince (â) ünlüsü damağın ön kısmında oluşan, ince bir ünlüdür. ‘dikkat-li’, ‘saat-e’ sözcüklerine getirilen eklerin de ince ünlü olduğu görülmektedir. Bu sözcüklerdeki ‘a’ ünlüleri ince (â) olduğu için gelen eklerdeki ünlüler de ince olur. İnce (â)

kendinden önce gelen k, g, l ünsüzlerini de inceltir. Bu seslerin kalın sesletilmesi ise söyleyiş kusurudur. Okur (2010: 88); ince (ô), ince (â) gibi ince ünlülere ve ince k, ince l, ince g gibi ince ünsüzlere yer vermiştir. Okur'a göre sadece (^) imi almış ünlüler ünsüzleri inceltmez, ince ünlülerle (e, i, ö, ü) kullanılan ünsüzler de (k, g, l) ince ünsüzlerdir: 'kedi'deki 'k'nin ince, 'karga'daki 'k'nin kalın; 'gazi'deki 'g'nin kalın, 'gezi'deki 'g'nin ince olması gibi. Okur (2010: 91, 88); Elik, Er, Erata, Gürzap ve Kaplan'dan farklı olarak 'g' ünsüzünün de ince ve kalın söylenişlerinin olduğunu belirtmiştir. 'e, i, ö, ü' ve (^) imi almış a, o ünlüleri ile kullanılan 'g'nin ince, 'a, ı, o, u' ünlüleri ile kullanılan 'g'nin kalın olduğunu ifade etmiştir. Fakat 'h' ünsüzü için tek bir söylenişten bahsetmiştir.

Önen (2009: 130-131), 'l' ünsüzün ince ünlülerle (lûgat, ilim, losyon...) ve kalın ünlülerle (alay, kol, salla...) kullanılan iki çeşidinin olduğunu belirtir. Önen'e göre ince l sözcük başında bulunur ve Türkçeye yabancı dillerden geçmiştir. Bu nedenle Önen sözcük başında bulunan 'l'lerin daima ince l olduğunu ve bu sözcüklerin de yabancı kökenli sözcükler olduğunu kesin bir şekilde ifade eder: la:le, lokum, lider gibi. İnce l'nin oluşumunda dil ucu dişlerin bitim noktasına dokunurken kalın l'de dil ucu diş etlerinin bitiminden damağa doğru kalkıktır.

Önen'e göre (2009: 133-136) 'k' ve 'g' ünsüzleri de ince ve kalın sesletimlere sahiptir. İnce k (kâğıt, kültür...) ve ince g (güneş, gû:ya: ...) 'e, i, ö, ü' ünlüleriyle ön damakta oluşurken, kalın k (kan, kroki...) ve kalın g (gar, ga: fil...) 'a, ı, o, u' ünlüleriyle arka damakta oluşur. Diğer kaynaklardan farklı olarak Önen üçüncü bir 'k' çeşidinden söz eder. Bu 'k', ince k ile kalın k arasında bir sestir: 'hakiki > hakî:ki', 'inkılâp' > inkîlâp... Örneklerde de görüldüğü gibi 'î' sesi 'ı' – 'i' arası bir sestir. Bu nedenle 'k' ünsüzü de ince k ile kalın k arasında bir ses olarak çıkar. Bu noktada M. Şahin'le Önen arasında bir görüş ayrılığı ortaya çıkmaktadır. M. Şahin (2009: 132-133), TDK'nın 1988 yılında yayınladığı sözlükte 'telkin' sözcüğünün 'k' ünsüzünün kalın okunduğunu belirtmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü 'i' ince bir ünlüdür ve yanındaki 'k' ünsüzünü de inceltir. Sözcüğün Arapça aslında 'k' kalın okunmaktadır. Fakat gırtlığa dayalı bir dil olan Arapçadan alınan bu sözcük ağızsız bir dil olan Türkçeye geçince kalın okunamaz. Bu nedenle bu gibi sözcüklerdeki ünsüzlerin fonetik açıdan kalın okunamayacağına değinir.

Önen (2009: 121-122), diğer yazarlardan farklı olarak k, g, l ünsüzlerinin dışında ‘n’ ünsüzünün de incenin ve kalınının bulunduğunu belirtir. Kalın ünlülerle kullanılan ‘n’ kalın n, ince ünlülerle kullanılan ve ‘k’, ‘g’ ünsüzlerinin önünde bulunan ‘n’ ince n’dir. Önen ince n ile geniz n’si için aynı simge ve açıklamayı kullanmıştır. Bu nedenle Önen’in ‘n’ ünsüzünü ince n/geniz n’si ve n/kalın n olarak ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır.

Önen (2009: 101, 107, 108), ünsüzlerde incelik-kalınlık özelliğinin bulunduğunu belirtmenin yanı sıra ünlülerdeki incelik-kalınlık özelliğini de göz ardı etmez. Ünlüleri bilindik ince ünlüler (e, i, ö, ü) ve kalın ünlüler (a, ı, o, u) olarak gruplandırırken bir yandan da ince a, ince o, ince u ünlülerine de yer verir. İnce a, ince o ve ince u ünlüleri Türkçeye yabancı dilerden geçmiştir, kalın a, kalın o ve kalın u’ya göre daha önde boğumlanırlar.

Salmış (2011: 181, 183-184, 187-189) ince a, ince o, ince u ünlülerinden bahsetmiştir. Bu ünlülerle ve e, i, ö, ü gibi ince ünlülerle kullanılan g, k, l ünsüzlerinin damağın ön tarafında; a, ı, o, u gibi kalın ünlülerle kullanılan g, k, l ünsüzlerinin damağın arka tarafında oluştuğunu belirtir.

Selçüker ve diğer. (2009: 15), direkt bir ince-kalın ünsüz ayırımından söz etmemiştir. (^) iminin kullanıldığı yerleri verirken Milli Eğitim Bakanlığının imlâ kılavuzundan alıntı yapmıştır. Bu alıntıda da ince g, k, l ünsüzlerinden bahsedilmiştir.

M. Şahin (2009: 108, 113), ‘k, g, l’ ünsüzlerinin damağın önünde ve arkasında olmak üzere iki farklı boğumlanma yerinin olduğunu ifade eder. Bu ünsüzlerin damağın önünde oluşabilmeleri ince ünlülerle kullanılmalara, arkasında oluşabilmeleri de kalın ünlülerle kullanılmalara bağlıdır.

Şahzâde (2007: 158), sadece ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerinin ön ve art damakta oluşan iki çeşidinin olduğundan bahsetmektedir. ‘l’ ünsüzü için böyle bir ayırmadan söz etmez.

Şenbay (2010: 112-114), ‘l’ ünsüzü oluşurken dil ucunun damağın ön kısmına ya da daha arka kısmına dokunduğunu belirtir. Aynı şekilde ‘k’ ve ‘g’ ünsüzleri ince ünlülerle birlikte kullanıldığında dil sırtının damağın ön kısmını (gâh, gel, kâr, kel

gibi), kalın ünlülerle birlikte kullanıldığında ise damağın arka kısmını (gıcık, kar gibi) kapattığını belirtir.

Taşer ünsüzlerde kalınlık-incelik olmadığını belirtmiştir. Ünsüzlerin buldukları hecelerdeki kalın-ince ünlülere göre söylendiğini ifade etmiştir. 21 ünsüzden sadece ‘k, g, l’ ünsüzlerinin çift çıkağı olduğunu vurgulayan Taşer (2009: 324) bu ünsüzlerin ince ünlülerle kullanıldığında önden, kalın ünlülerle kullanıldığında arkadan çıktığını açıklamıştır. Batı dillerinden alınan sözcüklerde bulunan ‘l’ ünsüzü ince ünlüyle kullanılmasa da ince söylenir: petrol, lastik gibi.

Yılmaz (2006: 30, 223), ‘g, k, ğ’ ünsüzlerinin dil ön damağa dokunursa ‘ön damak ünsüzleri’, arka damağa dokunursa ‘arka damak ünsüzleri’ adını aldığını belirtmiştir. ‘l’ ünsüzü için böyle bir açıklama yapmasa da yanlış kullanılan sözcüklerin doğru kullanımlarına yer verdiği bölümde ‘ince l’ ve ‘kalın l’den bahsetmiştir. Kalın l yerine ince l, ince l yerine kalın l kullanmanın yanlış olduğunu belirtmiştir: blok (kalın l) yanlış > blok (ince l) doğru gibi.

Yaman (2007: 55-56), ‘k’ ve ‘l’ ünsüzlerinin ince ve kalın şekillerinin bulunduğunu belirtir. Yaman ünsüzlerin kalınlık-incelik özelliğini önlerindeki ünlüye göre aldıklarını ve bu özelliğin yazıda gösterilmediğini belirtmiştir. Türkçeye Batı dillerinden geçmiş ‘ekonomi’ gibi sözcüklerin ‘k’lerinin kalın telaffuz edilmesi gerektiğini belirtir. Türkçeye Arapça, Farsça, Batı dilleri gibi yabancı dillerden geçen sözcüklerde ince l (rol, istikbâl gibi) ünsüzünün bulunduğunu öz Türkçe sözcüklerde bulunan ‘l’ninse normal l olduğunu ifade eder (elli gibi). ‘g’ ünsüzü için bu kadar net bir ayırım yapmaz. Yabancı dillerden gelen bazı sözcüklerdeki ‘g’lerin daha kalın sesletildiğini belirtmekle yetinir: gri, gram, grev gibi.

4.2.4.7. Konuşma Dilinde Kaç Ses Vardır?

Gürzap (2008: 89) Türkçede 48 sesin varlığından söz eder. Önen’e göre ise (2009: 94) bu sayı 40’tır. M. Şahin (2009: 90) Türkçenin farklı söyleyiş özellikleri dikkate alındığında Türkçede 30’dan fazla ses olduğunu belirtir. Kimi uzmanların bu sayıyı 49’a kadar çıkardığını ifade eder. Şahzâde (2007:155), Türkçede 29 ses bulunduğunu, artzamanlı değişim sonucu ortaya çıkan yeni seslerle bu sayının 33’ü

bulabileceğini belirtir. Taşer (2009: 143) Türkçede 29 ses bulunduğunu ifade etmiştir.

Tablo 29
Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ünlü Tablosu

Yazar Adı	Ünlüler				Yükseklik- Alçaklık
	Kalınlık- İncelik	Düzlük- Yuvarlaklık	Darlık- Genişlik	Uzunluk- Kısalık	
BAYRAKTAR VE DİĞER.	+	+	+	+	-
BABACAN	+	-	-	-	-
ÜNALAN	+	+	+	-	+
KIBRIS	+	+	+	+	-
BULGURCU	+	+	+	-	-
BEYRELİ VE DİĞER.	-	-	-	-	-
AKTAŞ VE GÜNDÜZ	-	-	-	-	-
ADALI	+	+	+	+	-
ÇOTUKSÖKEN	+	+	+	+	+
TEMİZYÜREK VE DİĞER.	+	+	+	+	+
TEMUR VE ÇAKIROĞLU	+	+	+	-	-
AKBAYIR	-	-	-	-	-
ÇEKİÇ VE DİĞER.	-	-	-	-	-
GÜNEŞ	-	-	-	-	-
YAKICI VE DİĞER.	-	-	-	-	-
<i>f</i>	9	8	8	5	3

4.3. Yazılı-Sözlü Anlatım Kitaplarında Türkçenin Sesleri

4.3.1. Ünlüler

İncelenen ses bilgisi ve ses bilim kitaplarının ışığında ünlülerle ilgili beş kategori belirlenmiştir. Ünlüler ağızın ön veya arka kısmında oluşmalarına göre kalın (a, ı, o, u) – ince (e, i, ö, ü), oluşumlarında dudakların aldığı şekle göre düz (a, e, ı, i) – yuvarlak (o, ö, u, ü), oluşumlarında çenenin açıklığına göre dar (ı, i, u, ü) – geniş (a, e, o, ö), oluşum sürelerine göre uzun-kısa ve oluşumları sırasında dilin yükselip

alçalmasına göre yüksek (ı, i, u, ü) - alçak (a, e, o, ö) ünlüler olarak gruplandırılmıştır. Güneş, ünlülere ve ünlülerle ilgili bilgilere yer vermemiştir. Akbayır da ünlülere yer vermeyen yazarlar arasındadır.

4.3.1.1. Kalınlık-İncelik

İncelenen kaynaklarda Türkçenin kalın ünlülerinin a, ı, o, u; ince ünlülerinin e, i, ö, ü olarak belirlendiği görülmüştür (Adalı, 2009: 55; Bayraktar ve diğer., 2008: 92; Bulgurcu, 2009: 48; Çotuksöken, 2010: 257; Kıbrıs, 2011: 114-120; Temizyürek, Erdem ve Temizkan, 2011: 137; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 172; Ünal, 2007: 131).

Bunun yanı sıra ince a (â) – kalın a (a) gibi ünlülerden de bahsedildiği gözlemlenmiştir (Babacan, 2010: 334; Çotuksöken, 2010: 258; Kıbrıs, 2011: 114; Ünal, 2007: 113-114). Çotuksöken (2010: 258) ‘a’ ünlüsünün ünsüzlerin etkisiyle incelendiğini belirtir: “Arapça ve Farsça kimi sözcüklerde ince g, k ve l’den sonra gelen a sesleri ince söylenir: dergâh, segâh, sanatkâr, tavizkâr, silah, ahlak, yadigâr, gibi.” Çotuksöken (2010: 258) ince a’ya örnek olarak ‘harp, harf, saat’ gibi sözcükleri de vermiştir. Fakat bu sözcüklerde a’yı incelediğini belirttiği ‘k, g, l’ ünsüzleri bulunmamaktadır. Bu sözcüklerde ‘a’ ünlüsünün nasıl incelendiği açıklanmamıştır.

Çotuksöken (2010: 258, 261)’e göre Batı dillerinden gelen bazı sözcüklerdeki ‘a’ ünlüsü de ünsüzlerin etkisiyle ince sesletilmektedir: klasik > klâ.sık, reklam > rek.lâm gibi. Bunun dışında ince o (lodos > lô.dos), ince u (bluz) ünlülerinden bahsedilmiştir. Çotuksöken (2010: 261) ince o ünlüsünün ön damaksıl l ünsüzünün etkisiyle oluştuğunu belirtmiştir.

Temizyürek ve diğer. (2011: 102); g, k, l ünsüzlerinden sonra gelen a ünlüsünün bazen ince söylendiğini belirtir: rengârenk, hikâye gibi.

Kıbrıs (2011: 119-120), ince a ünlüsü yanında ince o ve ince u ünlülerine de yer vermiştir. İnce o ünlüsünün ikinci harfi ‘l’ olan sözcüklerde bulunduğunu ya da sözcük içinde ‘l’ den önce geldiği durumlarda ince söylendiğini belirtmiştir: loca, gol gibi. Her iki şekil de yabancı dillerden alınan sözcükler aracılığıyla Türkçeye

girmiştir. İnce u ünlüsü Arapça ve Farsçadan Türkçeye geçen sözcüklerde bulunur, ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerinden önce yer alır: makûl, lûgat gibi. Batı dillerinden geçmiş sözcüklerde de bu ünlüye rastlanabilir. Kıbrıs (2011: 114-120), ince ünlüler için ön dil ünlüleri, kalın ünlüler için de arka dil ünlüleri adlandırmalarını kullanmıştır. Bunlardan ayrı olarak ‘ı’ ünlüsü için ‘orta dil ünlüsü’ adlandırmasını kullanmıştır.

Kıbrıs (2011: 240), ‘a’ ünlüsü için üç farklı türden bahseder: kalın a (art a), normal a (ön a), ince a. Kalın a art, düz ve geniş bir sestir. Dil doğal duruşundan biraz yüksektir. Kalın l, g, kalın l ve kalın t sesleriyle birlikte kullanılır: zabıta, kalas, Almanya, banka, dağ... Kalın a’nın fonetik işareti ‘ ^ ’ olarak verilmiştir. Normal a en sık kullanılan ‘doğal a’ olarak verilmiş ve Türkçedeki sözcüklerin %80’inin bu ‘a’ sesine sahip olduğu belirtilmiştir. Fonetik işareti ‘au’ olarak belirlenmiştir: çay, arkadaş, bağ... İnce a ise ince k ve ince l’den sonra gelen bir ön ünlüdür: kâğıt, kâr, celâl...

Ünalın (2007: 114-116), ‘a, o, u’ ünlülerinin kalın ve ince hâllerinin bulunduğunu belirtir. İnce a (â) yabancı dillerden Türkçeye geçen ve kalın a’ya göre daha ileriden söylenen bir ünlüdür. İnce o ünlüsü de kalın o’ya göre daha ileriden söylenen ve ağzın daha az yuvarlak olduğu bir ünlüdür. İnce u da kalın u’ya oranla daha ileriden söylenir ve yazıda genellikle ‘ü’ ünlüsü olarak yer alır.

4.3.1.2. Düzlük-Yuvarlaklık

İncelenen kaynaklarda Türkçenin düz ünlülerinin a, e, ı, i; yuvarlak ünlülerinin o, ö, u, ü olarak belirlendiği görülmüştür (Adalı, 2009: 55; Bayraktar ve diğer., 2008: 92; Bulgurcu, 2009: 48-49; Çotuksöken, 2010: 257; Kıbrıs, 2011: 114-120; Temizyürek ve diğer., 2011: 138; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 173; Ünalın, 2007: 131).

4.3.1.3. Darlık-Genişlik

İncelenen kaynaklarda Türkçenin geniş ünlülerinin a, e, o, ö; dar ünlülerinin ı, i, u, ü olarak belirlendiği görülmüştür (Adalı, 2009: 55; Bayraktar ve diğer., 2008: 92; Bulgurcu, 2009: 48-49; Çotuksöken, 2010: 257; Kıbrıs, 2011: 114-120; Temizyürek ve diğer., 2011: 139; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 173; Ünalın, 2007: 131-132). Bu

sınıflama dışında Çotuksöken (2010: 259) açık e, normal e, kapalı e olmak üzere üç çeşit ‘e’den bahsetmektedir. Fakat ‘ölçünlü’ Türkçede, anlam ayrımı oluşturmadığı için, bu üç sesi birbirinde ayırmanın zor olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle açık e’nin de kapalı e’nin de aynı söylendiğini belirtir. Fakat ses bilgisi kaynaklarında da görüldüğü gibi açık e ve kapalı e seslerinin farklı yerlerde olduğu ve farklı şekillerde söylendiği görülmektedir. Temizyürek ve diğer. (2011: 104) de açık ve kapalı olmak üzere iki ‘e’ çeşidinden söz eder. Temizyürek ve diğer. bu iki ‘e’nin birinden farklı söylendiğini kabul edilmektedir. Kapalı e’de çene açık e’ye göre daha kapalı, dudaklar daha kulaklar yayılmış durumdadır. Kapalı e’ye mahallî ağızlarda ve Osmanlı Türkçesinde rastlanır: *gece* gibi.

Kıbrıs (2011: 116) ‘e’ ünlüsü için de üç farklı sesletim öne sürer: doğal e (normal e), kapalı e ve açık e. Normal e’de çene biraz daha aşağıdadır, düz ve geniş bir ünlüdür. Fonetik işareti ‘ɛ’ olarak verilmiştir. Türkçedeki e’lerin çoğu bu türdendir: *çiğdem*, *ebe*, *keyif*, *geniş*... Kapalı e ön ve düz bir ünlü olmasına karşın diğer e’lere göre daha kapalıdır. Fonetik işareti ‘er’ olarak verilmiştir. İstanbul ağzında bol miktarda kapalı e sesi bulunmaktadır. Kapalı e’ye örnek olarak verilen sözcüklerden bazıları şunlardır: *gece*, *pencere*, *kedi*... Doğal e’ye göre çenenin daha açık olduğu bir e sesidir. Orta Anadolu, Ege ve Akdenizdeki bazı yörelerde sıklıkla kullanılır: *erkek*, *kel*, *Perşembe*... Fonetik işareti ‘æ’dir. Kıbrıs açık e için ‘eş, sen, neden, genç’ gibi sözcüklere, kapalı e için ‘kedi, mendil, elma, renk’ gibi sözcüklere yer vermiştir.

4.3.1.4. Uzunluk-Kısalık

Bayraktar ve diğer. (2008: 96), Türkçede kendiliğinden uzun ünlü bulunmadığını, böyle aslı uzun ünlülerin alıntı sözcüklerle Türkçeye geçtiğini belirtmiştir: *mesa:fe*, *a:lem* gibi. Çotuksöken (2010: 257), söyleniş sürelerine göre ünlülerin uzun ve kısa ünlüler olarak ikiye ayrıldığını belirtir. Türkçedeki tüm ünlülerin kısa olduğunu belirten Çotuksöken son sesi ‘ğ’ olan sözcüklerde ünlünün uzayabileceğini belirtir: *bağ > ba:*, *dağ > da:*, *öğretmen > ö:retmen* gibi. Bunun dışında Türkçede Arapça ve Farsçadan alınmış sözcüklerde uzun ünlü bulunduğunu ifade eder: *te:lif > telif*, *ta:lim > talim* gibi. Adalı (2009: 55-56) da Türkçe sözcüklerde uzun ünlü bulunmadığını belirtir. Fakat konuşma dilinde söylenmeyen

seslerden önce gelen ünlünün söylemeyen ses nedeniyle uzadığını belirtir. Bu uzunluklarsa yazıda gösterilmez: ağabey > a:bi, böyle > bö:le, ne olur > no:lur, kütüphane > kütüpa:ne gibi. Bunun dışında alıntı sözcüklerde uzun ünlü bulunmaktadır: a:rıza, âdet, ma:vi, rüzgâr gibi.

Çotuksöken (2010: 258, 259, 260, 261, 262); uzun a (üçra > üç.ra:), ince uzun a (kâğıt > kâ:t), uzun e (telif > te:lif), uzun ı (kızıım), uzun i (bi:ça:re), uzun o (ooof), uzun ö (öhööö), uzun u (uuuuffff), ince uzun u (sükûnet > sü.kû.net), uzun ü (Hüüülyaaaa) ünlülerine yer verir. Bu ünlülerden uzun o, uzun ü, özellikle de uzun ö, uzun ı ünlülerine sadece bu kaynaktan rastlanmıştır. Ayrıca Çotuksöken (2010: 259, 260, 261, 262) seslenme, ezgileme durumlarında uzatılan ünlüleri de uzun ünlü olarak nitelendirmiştir: “eveet, kızıım, ooof, öhööö, uuuuffff, Hüüülyaaaa”.

Kıbrıs (2011: 115), Türkçede alıntı sözcüklerde bulunan ve ‘ğ’ ünsüzünün etkisiyle uzayan ünlüler bulunduğunu belirtmiştir. ‘ca:hil’, ‘ha:kim’ gibi sözcükler Türkçeye yabancı dillerden girmiş sözcüklerdir. Uzun ünlüler de bu yolla Türkçeye girmiş olur. Ayrıca ‘ğ’ ünsüzünün düşmesiyle önündeki ünlü uzar: mağara > ma:ra, ağız > a:z, kâğıt > kâ:ıt, dağ > da:, ağı > a:rı.

Temizyürek ve diğer. (2011: 102, 106, 110; 140, 141), Türkçede uzun ünlü bulunmadığını yabancı dillerden alınan sözcükler aracılığıyla Türkçeye uzun ünlülerin girdiğini belirtmiştir: uzun a (katil, hakim, bahane), uzun i (hakîkten, rezîl, ailevî), uzun u (hükûmet, sükût, lüzûm).

4.3.1.5. Yükseklik-Alçaklık

İncelenen kaynaklar arasında doğrudan bir yükseklik-alçaklık sınıflaması yapılmasa da ses bilgisi kaynaklarına dayanarak oluşumlarında dilin kabardığı ünlüler yüksek ünlüler, yayvanlaştığı ünlüler alçak ünlüler olarak sınıflandırılabilir. Bu açıdan bakıldığında Çotuksöken (2010: 259-260), ‘i, e’ ünlülerinde dilin kabardığını belirtir. Bu nedenle ‘i’ ve ‘e’ ünlülerinin yüksek ünlüler olduğunu ve Çotuksöken’in ünlülerin yükseklik-alçaklık özelliğine yer verdiği söylenebilir. Temizyürek ve diğer. (2011: 102, 104, 106) de bazı ünlülerin oluşumu esnasında dilin tümsekleştiğini belirtir. ‘a’, ‘i’ ünlülerinde dil tümsekleşirken ince a’da bu

tümseklik kaybolur. ‘e’ ünlüsünde dil yayılır. Bu anlamda ‘a’ ve ‘i’ ünlülerinin ‘yüksek’, ‘e’ ve ‘ince a’ ünlülerinin alçak ünlüler olduğu söylenebilir. Ünalın (2007: 114), kalın a ünlüsünde dilin ortaya doğru biraz yükseldiğini, açık e ünlüsünde de ileri doğru yükseldiğini belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında ‘a’ ve ‘e’ ünlüleri yüksek ünlü kabul edilebilir.

Tablo 30
Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ünsüz Tablosu

Yazar Adı	Ünsüzler		
	Ses Tellerine Göre	Çıkış Biçimlerine Göre	Çıkış Yerine Göre
BAYRAKTAR VE DİĞER.	-	-	+
BABACAN	-	-	-
ÜNALAN	+	+	+
KIBRIS	+	+	+
BULGURCU	+	+	+
BEYRELİ VE DİĞER.	-	-	-
AKTAŞ VE GÜNDÜZ	-	-	-
ADALI	+	+	-
ÇOTUKSÖKEN	+	+	+
TEMİZYÜREK VE DİĞER.	+	+	+
TEMUR VE ÇAKIROĞLU	+	+	+
AKBAYIR	-	-	+
ÇEKİÇ VE DİĞER.	-	-	-
GÜNEŞ	-	-	-
YAKICI VE DİĞER.	-	-	-
<i>f</i>	7	7	8

4.3.2. Ünsüzler

İncelenen ses bilgisi ve ses bilim kitaplarının ışığında ünsüzlerle ilgili üç kategori belirlenmiştir. Oluşumlarında ses tellerinin titrediği ünsüzlere ötümlü/tonlu/titreşimli/titremeli/yumuşak ünsüzler, titremediği ünsüzlere ötümsüz/tonsuz/titreşimsiz/titremesiz/sert ünsüzler denir. Güneş, ünsüzlere ve ünsüzlerle ilgili bilgilere yer vermemiştir. Akbayır ünsüzleri ayrı bir başlık altında incelemese de telaffuzla ilgili bölümlerde ünsüzlerle ilgili bilgilere yer vermiştir. Kıbrıs ünsüzleri ve ünsüzlerle ilgili özellikleri ayrıca açıklamamıştır. Önemli

gördüğü ünsüzleri tek tek açıklamıştır ve bu ünsüzlerin çıkış biçimine, çıkış yerine ve ses tellerine göre durumuna yer vermiştir. Akbayır ünlülere yer vermezken ünsüzlerde de sadece çıkış yerine değinmiştir. Fakat tüm ünsüzleri kapsayan bir sınıflama yapmamıştır. Ünalın her bir ünsüzü ayrı bir başlık altında incelemiştir.

4.3.2.1. Ses Tellerine Göre Ünsüzler

Bulgurcu, Çotuksöken ünsüzleri ses tellerinin titreşmesine göre sınıflarken, Temizyürek ve diğer. (2011: 146), bu sınıflamayı hava yolunun açıklığına göre yapmıştır. Ağzın içinde boğumlanan ünsüzleri ‘yumuşak’, havanın ağzın dışında da hissedildiği ünsüzleri ‘sert’ ünsüzler olarak nitelendirmiştir.

4.3.2.1.1. Ötümsüz/Tonsuz/Titreşimsiz/Titreşimsiz/Sert Ünsüzler

Oluşumlarında ses tellerinin titreşmediği bu ünsüzler f, s, t, k, ç, ş, h, p olarak verilmiştir (Adalı, 2009: 60; Bulgurcu, 2009: 48; Çotuksöken, 2010: 271, Temizyürek ve diğer., 2011: 146; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 174; Ünalın, 2007: 135). Adalı ‘titreşimsiz/sert’, Bulgurcu (2009: 48) bu ünsüzler için ‘tonsuz/sert’, Çotuksöken (2010: 271) ‘ötümsüz/titreşimsiz’, Temizyürek ve diğer. (2011: 146), ‘sert’, Temur ve Çakıroğlu (2010: 174) ötümsüz (sert) terimini kullanmıştır. Kıbrıs (2011: 241, 242, 243) incelediği ünsüzlerden ‘k’ ve ‘t’ ünsüzlerinin ‘sert’ olduğunu belirtmiştir. Her bir ünsüzü tek tek incelemediğinden ve sınıflandırmadığından diğer kaynaklarda ‘sert ünsüz’ adıyla geçen diğer ünsüzlerle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ünalın (2007: 135) bu ünsüzler için ‘tonsuz (sert)’ terimini kullanmıştır.

4.3.2.1.2. Ötümlü/Tonlu/Titreşimli/Titreşimli/Yumuşak Ünsüzler

Oluşumlarında ses tellerinin titreştiği bu ünsüzler b, c, d, g, ğ, j, m, n, l, r, y, v, z olarak verilmiştir (Adalı, 2009: 60; Bulgurcu, 2009: 50; Çotuksöken, 2010: 271; Temizyürek ve diğer., 2011: 146; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 174; Ünalın, 2007: 135). Adalı ‘titreşimli/yumuşak’, Bulgurcu (2009: 50) bu ünsüzler için ‘tonlu/yumuşak’, Çotuksöken (2010: 271) ‘ötümlü/titreşimli’, Temizyürek ve diğer. (2011: 146), ‘yumuşak’, Temur ve Çakıroğlu (2010: 174) ötümlü (yumuşak) terimini kullanmıştır. Kıbrıs (2011: 240, 242, 244) incelediği ünsüzlerden ‘c’, ‘l’, ‘n’ ve ‘v’

ünsüzlerinin ‘yumuşak’ olduğunu belirtmiştir. Her bir ünsüzü tek tek incelemediğinden ve sınıflandırmadığından diğer kaynaklarda ‘yumuşak ünsüz’ adıyla geçen diğer ünsüzlerle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ünalın (2007: 135) bu ünsüzler için ‘tonlu (yumuşak)’ terimini kullanmıştır.

4.3.2.2.Çıkış Biçimine Göre Ünsüzler

Ünsüzlere yer veren yazarlar arasında Ünalın ünsüzlerin nasıl çıkarıldığını anlatmış; ancak bir adlandırma ya da sınıflamaya gitmemiştir.

4.3.2.2.1. Kapantılı/Kapanmalı/Patlamalı/Süreksiz Ünsüzler

Bulgurcu (2009: 49, 50) bu ünsüzleri b, p, c, ç, d, t, g, k olarak sıralamıştır ve ‘patlayıcı/süreksiz ünsüzler’ adlandırmasını kullanmıştır. Çotuksöken (2010: 271), bu ünsüzleri b, d, g, k, p, t olarak sıralamıştır ve ‘patlamalı’ adlandırmasını kullanmıştır. ‘c, ç’yi patlamalılara dâhil etmemiştir. Adalı (2009: 60), Temizyürek ve diğer. (2011: 146), Temur ve Çakıroğlu (2010: 173) ses yolunun kapanması sonucu patlayarak çıkan bu ünsüzleri b, c, ç, d, g, k, p, t olarak sıralamış ve bu ünsüzleri ‘süreksiz ünsüzler’ olarak adlandırmıştır. Kıbrıs (2011: 240, 241, 242, 243) incelediği ünsüzlerden ‘c’, ‘k’ ve ‘t’ ünsüzlerinin ‘süreksiz’ olduğunu belirtmiştir. Her bir ünsüzü tek tek incelemediğinden ve sınıflandırmadığından diğer kaynaklarda ‘süreksiz ünsüz’ adıyla geçen diğer ünsüzlerle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır. Ünalın (2007: 116, 118, 119, 120, 121) ‘b, g, k, m, p’ ünsüzlerinin kapanmayla oluştuğunu ifade eder. Ek olarak ‘r’ ünsüzünün de dil ucu üst kesici dişler arasındaki çoklu kapanma sonucu oluştuğunu belirtir.

4.3.2.2.2. Sızmalı/Sürtünmeli/Daralmalı/Sürekli Ünsüzler

Bulgurcu (2009: 49, 50), bu ünsüzleri ‘m, v, f, j, ş, n, z, s, l, r, y, ğ, h’ olarak sıralamıştır ve ‘sızıcı/sürekli ünsüzler’ adlandırmasını kullanmıştır. Bu bilgiye ek olarak çıkış biçimi açısından ‘y’nin yarı ünlü olduğunu belirtmiştir.

Çotuksöken (2010: 271), çıkış biçimine göre ünsüzleri ‘patlamalı, sızmalı, çarpmalı, genizsi, yan ünsüz’ olmak üzere beş gruba ayırmıştır. Yukarıdaki

sınıflamaya ek olarak çarpmalı ünsüz ‘r’ye, genizsi ünsüzler ‘m, n’ye ve yan ünsüz ‘l’ye yer vermiştir.

Adalı (2009: 60), Temizyürek ve diğer. (2011: 146), Temur ve Çakıroğlu (2010: 173) ses yolunun darlaşması sonucu oluşan bu ünsüzleri f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z olarak sıralamış ve bu ünsüzleri ‘sürekli ünsüzler’ olarak adlandırmıştır.

Kıbrıs (2011: 241, 244), incelediği ünsüzlerden ‘akıcı c’ ve ‘v’ ünsüzlerinin ‘sürekli’ olduğunu belirtmiştir. Her bir ünsüzü tek tek incelemediğinden diğer ünsüzlerle ilgili bir bilgiye rastlanmamıştır.

Ünalın (2007: 119, 120, 122), ‘j’, ‘l’, ‘s’ ünsüzlerinin sızarak çıktığını belirtir. ‘h’ ünsüzü için de “soluk harfi” ifadesini kullanır ve çıkış biçiminin kalın a ile aynı olduğunu belirtir.

4.3.2.3. Çıkış Yerine Göre Ünsüzler

Bayraktar ve diğer. (2008: 96), ünsüzleri çıkış yerine göre incelememiş, sadece küçük ünlü uyumunu anlatırken dudak ünsüzlerine değinmiştir.

Adalı ünsüzlerin çıkış yerine değinmemiştir. Akbayır belli başlı ünsüzlerin çıkış yeriyle ilgili bilgi vermiştir.

Ünalın ünsüzleri çıkış yeri açısından sınıflamamış; fakat her ünsüzü başlık hâlinde incelemiştir.

4.3.2.3.1. b, m, p, v, f Ünsüzleri (Dudak Ünsüzleri)

Akbayır (2007: 212) ‘b, m, p, v, f’ seslerini ‘dudak ünsüzleri’ olarak nitelendirmiştir. Bulgurcu (2009: 49) ‘m, b, p’ ünsüzlerini ‘çift dudak ünsüzleri’, ‘v, f’ ünsüzleri ‘diş dudak ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır. Bayraktar ve diğer. (2008: 96), ‘b, m, v’ ünsüzleri için ‘dudak ünsüzleri’ adlandırmasını kullanmıştır. Çotuksöken (2010: 271, 289) ‘b, p’ ünsüzleri için ‘dudaksıl’, ‘f, v’ ünsüzleri için ‘dişsil-dudaksıl’ adlandırmalarını kullanmış, ‘m’ ünsüzü için ‘çift dudak ünsüzü’ demiştir. Temizyürek ve diğer. (2011: 146), ‘b, m, p’ ünsüzlerini ‘çift dudak ünsüzleri’, ‘v, f’ ünsüzlerini ‘diş-dudak ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır. Temur ve

Çakıroğlu (2010: 173) ‘b, m, p, f, v’ ünsüzlerini ‘dudak ünsüzleri’ olarak adlandırmış, ‘b, m, p’ ünsüzlerin çift dudağın birleşmesiyle, ‘f, v’ ünsüzlerinin üst dişler ve alt dudağın birleşmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Ünalın (2007: 116, 118, 120, 121, 123) ‘b’, ‘m’, ‘p’ ünsüzlerinin dudakların dokunup açılmasıyla, ‘f’, ‘v’ ünsüzlerinin üst kesici dişlerin alt dudağa dokunup açılmasıyla oluştuğunu ifade eder.

4.3.2.3.2. s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d Ünsüzleri (Dil-Dış Ünsüzleri)

Akbayır (2007: 213) ve Ünalın (2007: 125) ‘s, ş, ç, c, t, j, l, n, r, z, d’ ünsüzlerini ‘dış ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır.

Bulgurcu (2009: 49, 50) ‘n, z, d, s, t’ ünsüzlerini ‘dış ünsüzleri’, ‘j, c, ş, ç’ ünsüzlerini ‘diş-damak/diş eti ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır. ‘l, r’ ünsüzlerini ‘ön damak ünsüzleri’ içerisinde ele almıştır.

Çotuksöken (2010: 271-273, 288-290) ‘c, ç, d, l, n, s, t, z’ ünsüzlerini ‘dış eti ünsüzü’ olarak adlandırmıştır. ‘ş, j, r’ ünsüzleri ayrı ayrı açıklanmıştır. ‘j’, ‘dış eti damak’, ‘ş’ ‘ön damak’ ünsüzü olarak verilmiştir. ‘r’nin çıkış yeri ile ilgili bir adlandırma yapılmamıştır. Çotuksöken’e göre ‘r’, ‘sürekli, çarpmalı, ötümlü, titrek’ ünsüzdür. Dil ucunun üst damağın dişlerinin yanlarına dokunmasıyla oluşur. Çotuksöken ‘l, c, ç, ş’ ünsüzlerine damak ünsüzleri arasında da yer vermiştir. Ünsüzler tek tek başlıklar altında incelenmiş ve bu başlıklarda ‘c’ dişeti-damak, ‘ç’ ön damak ünsüzü, ‘d’ diş ünsüzü, ‘j’ diş eti-damak, ‘l’ damak, ‘n’ ve ‘s’ diş ünsüzü, ‘ş’ ön damak ünsüzü, ‘t’ diş ünsüzü, ‘y’ damaksıl ünsüz, ‘z’ diş yuvası ünsüzü olarak adlandırılmıştır.

Temizyürek ve diğer. (2011: 106, 146), ‘c, ç, d, l, n, r, s, ş, t, y, z’ ünsüzlerini ‘dış ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır. Temizyürek ve diğer., sınıflamada ‘j’ ünsüzünün çıkış yerini belirtmese de ünsüzleri tek tek başlıklar hâlinde incelerken ‘j’ ünsüzünün çıkış yerini belirtmiştir. Bu açıklamaya göre ‘j’nin dil-damak-dış ünsüzü olduğu söylenebilir. ‘y’ ünsüzüne hem damak ünsüzleri hem de dış ünsüzleri kategorisinde yer vermiştir.

Temur ve Çakıroğlu (2010: 173) ‘s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d’ ünsüzlerini ‘diş ünsüzleri’ olarak adlandırır.

4.3.2.3.3. k, g, ğ, y Ünsüzleri (Damak Ünsüzleri)

Bulgurcu (2009: 50) ön damak ünsüzlerini ‘l, r, y, g’; art damak ünsüzlerini ‘g, ğ, k’ olarak sınıflandırmıştır.

Çotuksöken (2010: 271, 290) ‘k’ ve ‘g’ ünsüzlerinin art damaksıl kalın k, kalın g ve ön damaksıl ince k ve ince g olmak üzere iki çeşidi bulunan damak ünsüzleri olduğunu belirtir. ‘y’ ünsüzünün de ‘damaksıl’ bir ünsüz olduğunu ifade eder.

Temizyürek ve diğer. (2011: 146), ‘ğ, y, g, k’ ünsüzlerini ‘damak ünsüzleri’ olarak adlandırmıştır. Temur ve Çakıroğlu (2010: 173) da bu ünsüzler için ‘damak ünsüzleri’ adlandırmasını kullanmıştır.

Ünalın (2007: 118, 119, 123), ‘g’, ‘k’ ünsüzünün dil sırtının damağın ön ya da arka kısmını kapatmasıyla oluştuğunu belirtir. ‘ğ’ ünsüzünün çıkış yeri hakkında bilgi vermemiştir. ‘y’ ünsüzünün dil ortası ile ön damak arasından çıktığını ifade etmiştir.

4.3.2.3.4. h Ünsüzü (Gırtlak Ünsüzü)

‘h’ ünsüzü oluşum yeri bakımından ‘gırtlak ünsüzü/gırtlaksıl ünsüz’ olarak nitelendirilmiştir (Bulgurcu, 2009: 50; Çotuksöken, 2010: 271; Temizyürek ve diğer., 2011: 146; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 173).

Kıbrıs klâsik sınıflama yöntemi dışında, ünsüzlerin bir kısmını ele almış, bu ünsüzleri de ayrı başlıklar altında incelemiştir. Bu nedenle bazı ünsüzler yukarıdaki sınıflamalara dâhil edilemediğinden ayrıca verilecektir:

‘akıcı c’, ‘ince t’ ünsüz çeşitleriyle ilk defa Kıbrıs’ın kaynağında karşılaşılmıştır. Kıbrıs (2011: 240-241) ‘normal c’ olarak adlandırdığı ‘c’ ünsüzünün bir dil öndamak ünsüzü olduğunu belirtir. Bu ünsüz sürtünücü, sürekli, yumuşak bir ünsüzdür: cici, lâcivert, acayip gibi. ‘akıcı c’ olarak nitelendirdiği ‘(~)’ ünsüzü dilin ön kısmının değil, orta kısmının damağa değmesiyle oluşan, ‘j’ye yakın bir sestir. Bu sesle ilgili

Kıbrıs şöyle bir kuralın varlığından bahsetmiştir: “Genellikle e sesinden sonra gelen c’den sonra b, d, l, m, n, r sesleri varsa ve söz doğal akışında söylenirse akıcı c ortaya çıkar.”. Kıbrıs akıcı c’nin normal c’ye göre süreklilik gösterdiğini belirtir: meclis, mecmua, eczane, mecra gibi.

Genellikle ‘geniz/burun ünsüzü’ olarak geçen ‘n’ ünsüzü Kıbrıs’ta (2011: 242-243) ‘normal n’ ve ‘nazal n’ olarak ikiye ayrılmıştır. Normal n dilin üst diş köklerine değip ayrılmasıyla oluşan bir diş sesidir. Sözcük başında ya da sözcük içinde ve iki ünlü arasında bulunan n’ler normal n’ye örnek teşkil eder: nane, ancak, niyet, ben... Normal n yumuşak bir diş sesidir, fonetik işareti de ‘n’dir. Nazal n ise sözcük başında ya da iki ünlü arasında bulunmaz, fonetik işareti ‘ŋ’dir, yumuşak bir geniz sesidir. Kıbrıs nazal n’yi ise kendi içinde ikiye ayırır: önde oluşan nazal n ve arkada oluşan nazal n. Arkada oluşan nazal n kalın ünlülerden sonra ya da ‘k, g’ ünsüzlerinden sonra kullanılır: Ankara, hangi... Ön damaksıl n kendinden sonra ön damak sesi ‘y’, diş-dudak sesleri ‘f, v’, diş sesleri ‘s, ş, z’ ve diş eti sesi ‘j’ geldiğinde oluşur. Yumuşak bir sestir, burundan gelir: Konya, künye, engin...

Kıbrıs (2011: 244), ‘v’ ünsüzünün de iki çeşidinden söz eder: normal v ve yumuşak v. Ön üst dişlerle alt dudağın birbirine dokunmasıyla çıkarılan normal v sürekli, sürtünücü, yumuşak bir diş dudak sesidir: vali, vapur... Yumuşak v ise alt ve üst dudağın birbirine dokunmasıyla oluşur. Sürekli, yumuşak bir dudak sesidir: tavuk, gâvur... Fonetik işareti ‘w’dir.

Kıbrıs (2011: 133), ‘r’ ünsüzünün de dil ucunun damağa doğru kalkıp kıvrılmasıyla, titreyerek oluştuğunu belirtir.

Tablo 31
Yazılı-Sözlü Anlatım Kitapları Ses Olayları

Yazar Adı	Ses Olayları				
	Ses Düşmesi	Ses Türemesi	Benzeşme	Aykırılışma	Yer Değiştirme
BAYRAKTAR VE DİĞER.	+	-	+	-	-
BABACAN	-	-	+	+	-
ÜNALAN	+	-	+	+	+
KIBRIS	+	-	+	+	-
BULGURCU	-	+	+	-	+
BEYRELİ VE DİĞER.	+	-	+	-	-
AKTAŞ VE GÜNDÜZ	-	-	-	-	-
ADALI	+	+	-	-	-
ÇOTUKSÖKEN	+	-	-	+	-
TEMİZYÜREK VE DİĞER.	+	+	+	-	+
TEMUR VE ÇAKIROĞLU	+	-	+	-	-
AKBAYIR	+	+	+	-	-
ÇEKİÇ VE DİĞER.	-	-	-	-	-
GÜNEŞ	-	-	-	-	-
YAKICI VE DİĞER.	+	-	+	-	-
<i>f</i>	10	4	10	4	3

4.3.3. Ses Olayları

Tablodaki veriler sadece konuşma dilindeki ses olayları gözetilerek işlenmiştir. Güneş, konuşma dilinde meydana gelen ses olaylarına yer vermemiştir.

4.3.3.1. Ses Düşmesi

Konuşma esnasında birden fazla sesin aynı anda düştüğü bilinmektedir. İncelenen kaynaklar arasında bu durumla ilgili birçok örneğe rastlanmıştır. Bayraktar

ve diğ er., ses olaylarından ‘Büzülme (Hece Kaynaşması)’ başlığı altında ses düşmesi örneğine yer vermiştir: Emine Hanım > Emina:nım (Bayraktar ve diğ er., 2008: 98). ‘Konuşma Yetersizlikleri’ başlığı altında yer verdiği ‘Atlama’ olayında da hızlı konuşma sonucu bazı seslerin yittiğini belirtmiştir: gazete > gaste, üniversite > üniverste (Bayraktar ve diğ er., 2008: 351).

4.3.3.1.1. Ünlü Düşmesi

‘bura, şura, ora, yukarı, içeri, dışarı’ gibi yön bildiren sözcüklerde söyleyiş esnasında ünlü düşmesi meydana gelebilir.

Yazılışı

burada

şuradan

orada

içeride

Söylenişi

burda

şurdan

orda

içerde

(Temizyürek ve diğ er., 2011: 144)

Örnek:

Yazı Dili

burada

içeride

satılık

Konuşma Dili

burda

içerde

satılık/satlık

(Beyreli, Çetindağ ve Celepoğ lu, 2011: 19)

ne olur > no:lur

(Adalı, 2009: 55)

Adalı, konuşma esnasında söylenmeyen seslerin ünlü uzamasına neden olduğunu belirtmek için bu örneği vermiştir.

4.3.3.1.2. Ünsüz Düşmesi

Beyreli ve diğer. (2011: 154), hızlı konuşmaya bağlı olarak bazı seslerin düşebileceğini belirtmiştir. Temizyürek ve diğer.'e göre (2011: 149) bu sesler ağızda boğumlanma alanları geniş olan 'ğ', 'h' ve 'y' sesleridir.

4.3.3.1.2.1. /ğ/ Düşmesi

Bayraktar ve diğer. (2008: 98), ses olaylarından 'Büzülme (Hece Kaynaşması)' başlığı altında 'ğ' düşmesi örneğine yer vermiştir: mağaza > ma:za.

Akbayır'a göre (2007: 219-220) 'ğ', 'o-a', 'o-u' arasındaysa düştüğünde bu ünlüler kaynaşır: boğaz > boaz, soğuk > souk gibi. 'a-a' veya 'a-ı' arasındaysa 'a' iki değerde söylenir: sağanak > sa:nak, ağır > a:ır gibi. 'e-e' veya 'e-i' arasındaysa 'y'ye dönüşür: beğeni > beyeni gibi. Hece sonundaysa da önündeki ünlüyü bir değer uzatır: sağmak > sa:mak gibi.

Çotuksöken (2010: 273), 'ğ' ünsüzünün Türkçede tek başına varlık gösteremediğini, sözcük içinde ya da sonunda yer aldığı durumlarda düşüp önündeki ünlüyü uzattığını belirtir.

Örnekler:

dağ > da:

boğaz > bo:az

yağmur > ya:mur

yoğurt > yo:urt

doğal > do:al

Kimi zaman 'ğ' ünsüzünün 'y' ünsüzüne dönüştüğü görülmektedir.

Örnekler:

eğer > eyer

diğer > diyer

eğence > eyence

eğitim > eyitim

oğmak > ovmak

soğan > sovan

(Çotuksöken, 2010: 273)

Kıbrıs ‘ğ’ ünsüzünün uzatıcı etkisine ve dönüşümüne detaylı bir şekilde yer vermiştir (2011: 115-121):

‘ğ’ ünsüzünün düşmesi sonucu Türkçede uzun ünlüler oluştuğunu belirtmiştir: Kağan > Ka:n, ağaç > a:ç, sağanak > sa:nak gibi. Kıbrıs iki ‘a’ ünlüsü arasında yer alan ‘ğ’ ünsüzün düşmesi sonucu iki ‘a’nın birbirine ulandığını belirtir. ‘a’ ve ‘ı’ ünlüleri arasında yer alan ‘ğ’nin düşmesi sonucu ‘ı’ da düşer, ‘a’ iki sesbirim uzun okunur. ‘ğ’ ünsüzü ‘a’ ve ‘u’ ünlülerinin arasındaysa –ki bu sıralama Türkçede sadece ‘ağustos’ sözcüğü için geçerlidir- ‘ğ’nin düşmesi sonucu ‘a’ ve ‘u’ birbirine ulanarak, yumuşak bir geçişle söylenir. Kıbrıs her ne kadar söyleyişte ‘ğ’ ünsüzünün düştüğünü savunsa da ‘ğ’nin az da olsa hissettirilmesi gerektiğini belirtir.

İki ‘e’ ünlüsü ya da ‘e’ ve ‘i’ ünlüleri arasında kalan ‘ğ’ ünsüzü ‘y’ye dönüşür: eğer > eyer, değişim > deyişim, eğitsel > eyitsel gibi. Fakat bu sözcüklerdeki ‘y’, ‘ğ’ ünsüzünün görevini üstlendiğinden normal ‘y’ gibi baskın bir şekilde sesletilmez. ‘ğ’nin ‘y’ ünsüzüne dönüştüğü bir diğer durum da ‘e + ğ + ünsüz’ birlikteliğidir: eğri > eyri gibi.

‘ğ’ ünsüzü iki ‘ı’ arasındaysa düşmesi hâlinde iki ‘ı’ ünlüsü birbirine ulanır ve iki ses uzunluğunda söylenir: yığmak > yı:nak. ‘ğ’nin ‘ı’ ile ‘a’ arasında bulunması

hâlinde bu iki ünlü birbirine ulanır: ışıġa > ışı:a. ‘ġ’ ünsüzü ‘ı’ ünlüsü ve bir ünsüz arasında kalırsa ‘ı’ iki ses uzunluġunda söylenir: çıġlık > çı:lık.

‘ġ’ ünsüzü iki ‘ı’ ünlüsü arasındaysa ‘ġ’nin düşmesi sonucu ‘ı’ iki değer söylenir: sevdiġi > sevdi:i, ‘e’ ve ‘ı’ ünlüleri arasındaysa ‘y’ ünsüzüne dönüşür ve ‘ı’ bir buçuk değer uzun okunur: ciġer > ci:(y)er, ‘ı’ ve bir ünsüz arasındaysa ‘ġ’nin düşmesi sonucu ‘ı’ bir buçuk değer uzun okunur: iġne > i:(y)ne. Fakat Kıbrıs (2011: 162) ilerleyen sayfalarda bu bilgiyle çelişen bir açıklamaya yer vermiştir. ‘iġne’ yerine ‘iyne’ demenin ‘ġ’ ünsüzünün yanlış söylenişinden kaynaklanan bir konuşma yanlış olduğunu belirtmiştir.

‘ġ’ ünsüzü ‘o-a’ ya da ‘o-u’ ünlülerinin arasında bulunuyorsa iki ünlü birbirine ulanır ve yumuşak bir geçişle sesletilir: doġa > doa, doġum > doum. ‘o + ġ + ünsüz’ birlikteliġi söz konusuysa ‘o’ iki ses değerinde sesletilir: doġru > do:ru.

‘ö + ġ + e’ ve ‘ö + ġ + ü’ birleşimlerinde iki ünlü birbirine ulanır: öġüt > ö:üt. ‘ö + ġ + ünsüz’ birleşiminde ise ‘ö’ iki sesbirim uzunluġunda söylenir: öġretmen > ö:retmen.

İki ‘u’ ünlüsü arasında kalan ‘ġ’ düşerek ‘u’nun iki ses uzunluġunda söylenmesine yol açar: uġultu > u:ltu. ‘u + ġ + ünsüz’ birleşiminde de ‘u’ iki ‘u’ değerinde söylenir: uġraşmak > u:raşmak.

İki ‘ü’ ünlüsü arasında kalan ‘ġ’ ‘ü’ ünlüsünün iki değerinde söylenmesini sağlar: düġüm > dü:m. ‘ü + ġ + ünsüz’ birleşiminde de ‘ü’ iki ses değerinde söylenir.

Kıbrıs (2011: 160) ‘ġ’ ünsüzüyle ilgili bu bilgileri verdikten sonra ‘daġa > daa’ örneġine boġumlama kusurları başlıġı altında yer vermiştir. Başka bir deyişle ‘daġa’ yerine ‘daa’ demeyi, ‘ġ’ ünsüzünü düşürerek ‘a’yı uzun okumayı bir boġumlama kusuru saymıştır. Bu da kendi içinde çeliştiġinin bir kanıtıdır. Aynı şekilde ‘ġ’ ünsüzünün söyleyişte ‘y’ ünsüzüne dönüşmesini de (yaġı > yayı) boġumlama kusuru olarak nitelendirmiştir. Fakat burada bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü ‘ġ’nin düşmesi sonucu ‘a’ ve ‘ı’ ünlüleri birbirine ulanır, ‘ġ’ ünsüzü ‘y’ye dönüşmez.

Temizyürek ve diğer. (2011: 149), ‘ğ’ ünsüzünün boğumlanma noktasındaki zorluk nedeniyle söyleyişte aşınmaya uğrayarak önündeki ünlüyü uzatacağını, bunun da bir telaffuz hatası olmadığını belirtir. Fakat diğer yazarların aksine ‘ğ’ ünsüzü aşınsa da konuşmada dinleyiciye hissettirilmesi gerektiği görüşündedir. Diğer bir deyişle ‘ğ’ ünsüzü tamamen ortadan kalkmaz, varlığını hissettirir. Temizyürek ve diğer.’e göre zaten tamamen yutulsaydı yan yana kalan iki ünlü kaynaştırma sesiyle bağlanmalıydı. Kaynaştırma sesi olmadığına göre ‘ğ’ sesi çıkarılmalıdır, ‘ğ’ sesini çıkarmak da ancak önündeki ünlü aracılığıyla mümkündür. Ayrıca ‘ğ’ ünsüzü yerine Arapçadaki ‘ğayın’ sesini çıkarmanın da yanlış olduğunu belirtir.

Örnekler:

yağmur > yâ¹¹ amur

ağlamak > âlamak

yağlı > yâlı

(Temizyürek ve diğer., 2011: 149)

Temur ve Çakıroğlu (2010: 165, 166), ‘ğ’ ünsüzüne dair bilgiyi Ergenç’ten alıntıladıklarını belirtmiştir. Bu bilgiye göre yazıda gösterildiği hâlde sesletilmeyen ses ‘ğ’ kendinden önceki ünlünün uzamasına ya da ünlü kayması oluşmasına neden olur. ‘a’ ve ‘ı’ ünlülerinin arasındaysa önce ünlü kayması olur, sonra ‘a’ ünlüsü ‘ı’yı kendine benzetir ve uzun bir ‘a’ elde edilir: ağız > a:z gibi. ‘ğ’ ünsüzü sözcüğün son sesiye, aynı iki ünlü arasındaysa ya da bir ünlü bir ünsüz arasındaysa önündeki ünlünün bir değer uzun söylenmesine neden olur: uğur > u:r, dağ > da:, yağmur > ya:mur gibi. ‘e’ ve ‘i’ ünlülerinin arasındaysa ‘y’ye dönüşerek sözde ünlü kaymasına neden olur: eğlence > eylence > e:ilence gibi.

Ünalın (2007: 118-119), ‘ğ’ ünsüzünün konuşma dilinde bazen ‘y’ ünsüzüne dönüştüğünü, iki ünlü arasında kaldığında da düşerek ‘ikili ünlü’ oluşturduğunu belirtir.

¹¹ Adı geçen kaynakta uzayan ünlüleri göstermek için (¯) işareti kullanılmıştır.

4.3.3.1.2.2. /h/ Düşmesi

Bayraktar ve diğer. (2008: 98), ses olaylarından ‘Büzülme (Hece Kaynaşması)’ başlığı altında ‘h’ düşmesi örneğine yer vermiştir: pasta+hane > pastane. ‘h’ boğumlanmaya kalın ünlülerin boğumlandığı, havanın sese dönüştüğü bölgede başlar. Bu nedenle kalın ünlülerle –özellikle de a ünlüsüyle- kullanıldığı durumlarda düşmeye eğilimlidir (Temizyürek ve diğer., 2011: 149). Temizyürek ve diğer. (2011: 149), ‘h’ düşmesinin en çok ‘hane’ sözcüğü ile yapılan sözcüklerde meydana geldiğini belirtir. İlk sözcük ‘a’ ünlüsü ile bitiyorsa ardından gelen ‘hane’ sözcüğündeki ‘ha’ hecesi düşer. Bu durum yazı dili için de geçerlidir: hastahane > hastane, eczahane > eczane gibi. Sonunda ‘a’ ünlüsü bulunmayan ilk sözcüklerin ‘hane’ sözcüğü ile birleşmesi durumunda ses düşmesi meydana gelmez: dersane > dersane, yatakhane > yatakhane gibi. Adalı (2009: 55) ise ‘kütüphane > kütüpa:ne’ örneğiyle Temizyürek’in aksi yönünde görüş bildirmektedir. Temizyürek ve diğer. Bu bilgiyle ‘hane’ sözcüğüyle kurulan birleşik sözcüklerin yazımına ilişkin güncel bir bilgi vermiş olur.

Temizyürek ve diğer. (2011: 150), ‘h’nin boğumlanma noktası nedeniyle diğer kullanımlarında da düşme eğilimi olduğunu belirtmekle birlikte yine de söyleyişte tamamen yok olmaması, hissettirilmesi gerektiği görüşündedir. Tamamen yok olmasının belli bir zaman sonra yazıdaki yerini de kaybetmesine neden olacağına inanmaktadır. Bunun yanında düşmeye eğilimli olmadığı durumlarda düşürülmesinin de söyleyiş yanlışı olduğunu belirtmektedir.

Doğru

herhalde

şüphe

Yanlış

heralde

şüpe

(Temizyürek ve diğer., 2011: 150)

Kıbrıs (2011: 160) ‘daha’ yerine ‘daa’ demeyi bir boğumlama kusuru saymıştır. Akbayır (2007: 219), ‘daha’ sözcüğünü ‘da:a’ olarak söylemeyi kusur saymamış ve

bunu yazı ile konuşmayı ayıran bir durum olarak vermiştir. Aynı ayrımı örneklemek için ‘hastahane’ sözcüğündeki ‘h’ düşmesine de yer vermiştir.

4.3.3.1.2.3. /l/ Düşmesi

Akbayır (2007: 209) ve Kıbrıs (2011: 160) ‘kalk oradan’ söz birliğini ‘ka:k oradan’ şeklinde ‘l’ ünsüzünü düşürerek söylemenin bir boğumlama kusuru olduğunu belirtmiştir. Ünalın (2007: 120) ‘l’ ünsüzünün sözcük ortasında ya da sonunda kaybolabileceğini belirtir: nasıl şey > nası şey.

4.3.3.1.2.4. /n/ Düşmesi

‘sonra’ sözcüğünde ‘n’ ünsüzü hafif bir sesle çıkarılır. Bu nedenle önündeki ‘o’ ünlüsü uzun söylenir: sonra > so:(n)ra (Kıbrıs, 2011: 119). Akbayır (2007: 218) da ‘sonra’ sözcüğündeki ‘n’ ünsüzünün yarım sesle söylendiğini belirterek Kıbrıs’a katılmış olur: so:ra.

4.3.3.1.2.5. /r/ Düşmesi

Bayraktar ve diğer. (2008: 350), yerel ağızda ‘gidiyorum’ sözcüğünün ‘gidiyom/gidim’ gibi telaffuz edildiğini belirtir. Beyreli ve diğer.’e göre (2011: 155) ‘r’ düşmesi bir ses yutumudur. Ağız ve dudak tembelliğinden kaynaklanır. ‘r’ ünsüzünün düşürülmesi bir söyleyiş hatasıdır.

Örnekler:

gidiyorum > gidiyom/gidim

(Bayraktar ve diğer., 2008: 350)

gidiyor > gidiyo

bir gün > bi gün

(Beyreli ve diğer., 2011: 154)

Temizyürek ve diğer. (2011: 145), Türkçede çıkarılmayacak sesin olmadığı görüşündedir. ‘r’ ünsüzünü çıkaramamanın nedenlerinin boğumlanma noktalarındaki

yanlılıklar olduğunu belirtir. Telaffuz kusurları bölümünde ‘Atlama’ başlığı altında bir ‘r’ düşmesi örneğine yer vermiştir. Akbayır da aynı başlık altında benzer örneklere yer vermiştir:

Doğru

bir dakika

Yanlış

bi dakka

(Akbayır, 2007: 209; Kıbrıs, 2011: 160; Temizyürek ve diğer., 2011: 156)

Ünalın (2007: 16), ‘bir dakika’ sözcüğünü ‘bi dagga’ olarak söylemenin yanlılığına değinmiştir.

Kıbrıs (2011: 160, 161), ‘r’ ünsüzünün söyleyişte özel bir çaba gerektirdiğini ‘r’ ünsüzünü düşürmenin ya da başka seslere dönüştürmenin doğru olmadığını belirtmiştir. ‘bi dakka’, ‘geliyo’ gibi söyleyişlerin yanlış olduğunu ifade etmiştir.

Yakıcı, Yücel, Doğan ve Yelok (2012: 302) da ‘r’ sesinin en çok şimdiki zaman eki ‘-yor’da düştüğünü belirtmiştir: “uğraşıyo”, “kaçıyo” sözcüklerini “uğraşiyor”, “kaçıyor” şeklinde telaffuz etmenin doğru olduğunu belirtmiştir.

4.3.3.1.2.6. /t/ Düşmesi

Kıbrıs (2011: 160), ‘dost’ sözcüğünün ‘dos’ şeklinde ‘t’ ünsüzünü düşürerek sesletmeyi bir boğumlama kusuru olarak nitelendirmiştir.

4.3.3.1.2.7. /y/ Düşmesi

Temizyürek ve diğer. (2011: 149), ‘y’ ünsüzünün boğumlanma noktasının geniş olması dolayısıyla düşmeye meyilli olduğunu, özellikle de ‘ö’ ünlüsünden sonra geldiği durumlarda daha çok düştüğünü belirtir: böyle > bö:le, söyledim > sö:ledim gibi. ‘böyle > bö:le’, ‘söylemek > sö:lemek’ örneklerine Adalı (2009: 55) ve Kıbrıs’ta (2011: 120) da rastlanmıştır. Adalı (2009: 55) konuşma esnasında söylenmeyen seslerin ünlü uzamasına neden olduğunu belirtmek için bu örnekleri vermiştir. Kıbrıs (2011: 120), ‘y’ ünsüzünün düşmesi sonucu ‘ö’nün iki ses birim değerinde söylendiğini belirtmiştir.

Akbayır (2007: 219), konuşma esnasında düşen seslerin yazı ve konuşma farkını ortaya koyduğunu belirtir ve ‘y’ ünsüzünün düştüğü şu örneklere yer verir: iyi > i:i, böyle > bö:le, öyle > ö:le.

Konuşma esnasında birden fazla sesin aynı anda düştüğü de bilinmektedir. İncelenen kaynaklar arasında bu durumla ilgili birçok örneğe rastlanmıştır ve bu örnekler söyleyiş hatası olarak verilmiştir.

Temizyürek ve diğer. birden fazla sesin düştüğü bu durumları ‘Atlama’ adıyla ‘Telaffuz Bozuklukları’ başlığı altında incelemiştir. Atlamanın ses organlarının tembelliğinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Doğru

Yanlış

allahısmarladık

alasmaldık

(Temizyürek ve diğer., 2011: 156)

kendisi

kensi

karşılaşma

kaşlaşma

hanımefendi

hamfendi

nasılsınız

nassınız

kilitledim

kitledim

galatasaray

gassay

bir dakika

bi dakika

(Akbayır, 2007: 209; Temizyürek ve diğer., 2011: 156)

bir şey

bişe

(Akbayır, 2007: 209)

ağabey > a: bi

ne haber > naber

(Adalı, 2009: 55)

Kıbrıs (2011: 160), birden fazla sesin düştüğü durumları boğumlama kusuru saymıştır: kendisi > kensi, karşılaşma > kaşlaşma, hanımefendi > hamfendi, nasılsınız > nassınız, kilitlemek > kitlemek.

Ünalın (2007: 16) da ses düşmesi örneklerine ‘Atlama’ başlığı altında yer vermiştir. Diğer kaynaklarda karşılaşılan örneklere yer vermiştir.

4.3.3.2. Ses Türemesi

4.3.3.2.1. Ünlü Türemesi

Türkçe sözcükler iki ünsüzle başlayamayacağından yabancı dillerden alınan sözcüklerin iki ünsüzü arasında söyleyişte bir ünlü türer (Temizyürek ve diğer., 2011: 134).

Örnekler:

tren > tiren

spor > sıpor

gram > gıram

grup > gurup

klasik > kılasik

flaş > fılaş

(Temizyürek ve diğer., 2011: 134)

Bazı yazarlar söyleyişte meydana gelen bu ünlü türemesini bir söyleyiş kusuru olarak görürken Temizyürek ve diğer., bu türemenin yanlış olduğunu belirtmemiştir. Mahallî ağızlarda ‘-ken’ ekinden sonra ‘e’ ünlüsünün türemesini, ‘hem’ bağlacının sonuna ‘i’ ünlüsünün eklenmesini doğru bulmamaktadır: giderken > giderkene, hem

Ahmet hemi de Mehmet gibi (Temizyürek ve diğer., 2011: 142). Bu türden ünlü türemelerini ayrıca ‘Telaffuz Bozuklukları’ başlığı altında ‘Ses Eklenmesi’ adıyla işlemiştir (Temizyürek ve diğer., 2011: 155).

Adalı (2009: 59) konuşma dilinde meydana gelen bu türemelerin konuşma kusuru olduğuna dair bir bilgi vermemiştir: spor > ispor, limon > ilimon gibi.

Akbayır (2007: 236) ise iki ünsüzün yan yana bulunduğu bu alıntı sözcükler arasında bir ünlü türetmeyi söyleyiş yanlışı olarak vermiştir: pirestij, tırafo.

4.3.3.2. Ünsüz Türemesi

Bulgurcu (2009: 53), ‘ikizleşme’ başlığı altında sözcük kökündeki herhangi bir sesin ikizleştiğini belirtip ‘eşek > eşşek, yaşa > yaşşa, maşallah > maşşallah, sekiz > sekkiz’ örneklerini vermiştir. Bu ses olayının daha çok ağızlarda görüldüğünü belirtmiştir.

4.3.3.3. Benzeşme

Akbayır (2007: 209), boğumlama kusurlarından ‘Pelteklik’ başlığı altında benzeşme kabul edilebilecek örneklere yer vermiştir: rapor > lapor, merhem > melhem, fincan > filcan, menemen > melemen.

Babacan (2010: 333), söyleme kusuru olarak gördüğü ‘Pelteklik’ başlığı altında benzeşme örneklerine yer vermiştir: birader > bilader, berber > belber, merhem > melhem, terlik > tellik gibi.

Bayraktar ve diğer. (2008: 350, 351), yerel ağızda ‘on beş’ sözcüğünün ‘om beş’ olarak söylenebildiğini belirtmiştir. ‘b’ ünsüzü ‘n’ ünsüzünü kendi çıkış yerine benzettiği için bu olaya ‘Benzeşme’ başlığı altında yer verilmiştir. Bayraktar ve diğer., yerel ağız kullanımı dışında ‘değiştirme’ ses olayını da bir konuşma kusuru olarak görür: şemsiye > şemşiye gibi. Görüldüğü gibi bu örnekte s > ş benzeşmesi söz konusudur.

Bulgurcu (2009: 54), ‘Teşekkül Noktası Bakımından Benzeşme’ başlığı altında sözcük içinde yan yana bulunan ‘b’ ve ‘n’ seslerinden dudak sesi olan ‘b’nin diş sesi

olan ‘n’yi kendine benzeterek dudak sesi ‘m’ye dönüştürdüğünü ifade etmiştir: penbe > pembe, çarşanba > çarşamba gibi. ‘Genizleşme’ başlığı altında ise sözcük içinde bulunan ‘b’ ve ‘n’ seslerinden geniz sesi olan ‘n’nin ‘b’yi kendi gibi geniz sesi olan ‘m’ye dönüştüreceğini belirtmiştir: ben > men, binmek > minmek gibi. Bulgurcu bu benzeşmenin ağızlarda görüldüğünü belirtmiştir.

Ses tellerinin titreşmediği ötümsüz ünsüzler bir ünlüyle yan yana geldiklerinde o ünlüye benzeyerek ötümlü hâle gelebilirler. Bu benzeşme çoğunlukla yazıda gösterilir. Fakat ötümsüz ünsüz özel bir adda yer alıyorsa ve bu özel ad ünlüyle başlayan bir ek almışsa oluşan benzeşme/ötümlüleşme yazıda gösterilmez, söyleyişte meydana gelir.

Yazılışı

Söylenişi

Ahmet’in

Ahmedin

Zonguldak’a

Zonguldağa

Antep’e

Antebe

(Temizyürek ve diğer., 2011: 147)

Temizyürek ve diğer. ‘-sız’ ve ‘-se’ eklerinde meydana gelen ‘s-z’ benzeşmesini söyleyiş hatası saymaktadır.

Doğru

Yanlış

namussuz

namusuz, namussus

kalmazsa

kalmassa

işsiz

issiz, issis

(Temizyürek ve diğer., 2011: 151)

Kıbrıs (2011: 162, 163) ‘Ünsüzleri Değiştirme’ başlığı altında ‘r > l’, ‘n > l’ değişimlerini boğumlama kusuru olarak nitelendirmiştir: birader > bilader, berber > belber, oralar > ollar, merhem > mehlem, terlik > tellik, kerli ferli > kelli felli, fincan

> filcan, kadınlar > kadınnar, Kıbrıs > Kıprıs, program > proğram, şemsiye > şemşiye, doküman > doküman.

Ünalın (2007: 16, 120) ‘Değıştirme’ başlığı altında benzeşme ve aykırılışma sınıfına giren örneklere yer vermiştir: birader > bilader, merhem > melhem, terlik > tellik gibi. Ünalın adi konuşmada rastlanılan bu olay için ‘leleşme’ ifadesini kullanmıştır.

Darlaşma/Daralma ses olayında da bazı seslerin etkisiyle geniş a, e ünlülerinin daraldığı, benzeştiği görölmektedir. Ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarının çoğu daralma yoluyla oluşan ses benzeşmelerine yer vermiştir. Bu nedenle ‘daralma’ da ‘benzeşme’ başlığı altında verilmiştir. Daralma yoluyla oluşan benzeşmelerde sıkça karşılaşılan iki örnek ‘y’nin daraltıcı etkisiyle oluşan benzeşmeler ve ‘-ecek/-acak’ ekinin daraltıcı etkisiyle oluşan benzeşmelerdir. ‘-ecek/-acak’ ekinde ses düşmesi de ayrıca görölmektedir.

Beyreli ve diğer. (2011: 19), ‘y’nin konuşma dilinde daraltıcı etkisine değinmiş ve şu örneklere yer vermiştir: başlayan (yazı dili) > başlıyan (konuşma dili), isteyerek (yazı dili) > istiyerek (konuşma dili).

Beyreli ve diğer. (2011: 154), hızlı konuşma sonucu bazı seslerin daralmasını konuşma ahengini bozan bir söyleyiş kusuru olarak görür. Bu nedenle verdiği ‘parlayacak’ örneğini ‘parlıyacak’ olarak sesletmenin yanlış olduğunu ifade eder.

Temur ve Çakıroğlu (2010: 166, 167) ‘y’nin konuşma dilindeki daraltıcı etkisini ‘başlayan > başlıyan, taşıyan > taşlıyan’ örnekleriyle belirtmiştir. ‘-ecek/-acak’ ekinde ise ‘y’nin etkisiyle hem bir daralma hem de bir ses düşmesi söz konusudur: söyleyecek > söylyecek gibi. ‘y’nin etkisiyle önünde bulunan ünlü daralır, sonraki ünlü düşer.

Darlaşma/Daralma ses olayında da bazı seslerin etkisiyle geniş a, e ünlülerinin daraldığı, benzeştiği görölmektedir. Ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarının çoğu daralma yoluyla oluşan ses benzeşmelerine yer vermiştir. Bu nedenle ‘daralma’ da ‘benzeşme’ başlığı altında verilmiştir.

Yazılışı**Söylenişi**

gözleyecek

gözliyecek

söyleyerek

söyliyerek

anlayan

anlıyan

(Temizyürek ve diğer., 2011: 140)

‘-ecek/acak’ eki ünlüyle biten sözcüklere getirildiğinde arada ‘y’ ünsüzü türer ve bu ünsüz kendinden önceki ünlüyü daraltma görevi görür (Temizyürek ve diğer., 2011: 150):

Yazılışı**Söylenişi**

bekleyecek

bekliyecek

gözleyecek

gözlüyecek

patlayacak

patlıyacak

(Temizyürek ve diğer., 2011: 150)

olacak

olıcak

görecek

görücek

(Temizyürek ve diğer., 2011: 151)

‘-ecek/acak’ ekinin sonundaki ‘k’ ünsüzünün ‘ğ’ye dönüştüğü durumlarda ise ses düşmesi de görülür:

Yazılışı**Yanlış Söylenişi****Doğru söylenişi**

yapacağım

yapacam, yapcam

yapıca:ım

yapacağız

yapacaz, yapcaz

yapıca:ız

(Temizyürek ve diğer., 2011: 150)

Kıbrıs (2011: 115, 116, 117), ‘-ecek/-acak’ ekindeki daralma ve ses düşmesini şöyle örneklendirmiştir: “yapacağım > yapıca:m, unutmayacağım > unutmiyca:m, yazmayacağımı > yazmıyca:nı, görmeyeceğini > görmiyce:(i):ni, seveceğiz > sevice:(i)z ” gibi.

Akbayır (2007: 218), ‘-ecek/-acak’ ekinin yazı ve söyleyiş ayrımı yarattığını belirtmiştir. Bu ayrımın da ‘-ecek/acak’ ekindeki daralmadan kaynaklandığını örneklerle göstermiştir: yapacak > yapıcak, geleceğim > gelice:m, ağlayacağız > ağılyıca:z.

Yakıcı ve diğer. (2012: 302-303), ‘-ecek/acak’ ekindeki düşme ve daralmaları doğru bulmamaktadır. ‘etcez’ yerine ‘edeceğiz’, ‘öldürcen’ yerine ‘öldürecekisin’, ‘çıldırıcan mı’ yerine ‘çıldırırtacak mısın’, ‘yaşıyacağıma’ yerine ‘yaşayacağıma’ demenin daha doğru olduğunu belirtiyor.

4.3.3.4. Aykırılışma

Babacan (2010: 333), söyleme kusuru olarak gördüğü ‘Pelteklik’ başlığı altında aykırılışma örneklerine yer vermiştir: jale > zale, ancak > anjak gibi.

Çotuksöken (2010: 273), halk arasında kimi zaman ‘j’ ünsüzünün ‘c’ olarak sesletildiğini belirtir: jandarma > candarma, jilet > cilet... Ünalın (2007: 119) da japon > capon, panjur > pancur gibi örneklere yer vermiştir.

Kıbrıs (2011: 161), ‘Ünsüzleri Değiştirme’ başlığı altında aykırılışma kabul edilebilecek örneklere yer vermiştir: jaluzi > caluzi, paşa > pasa, ancak > anjak, jandarma > candarma/cenderme...

Ünalın (2007: 16) ‘Değiştirme’ başlığı altında aykırılışma sınıfına giren örneklere yer vermiştir: ancak > anjak, adale > adele gibi.

4.3.3.5. Yer Değiştirme

Bu ses olayına Bulgurcu (2009), Ünalın (2007) ile Temizyürek (2011) ve diğer.'de rastlanmıştır. Bulgurcu (2009: 53) daha çok 'l, p, r' ünsüzlerinden en az ikisinin bulunduğu sözcüklerde yer değiştirmenin görüldüğünü belirtmiştir. Bu ses olayının daha çok konuşma dilinde görüldüğu belirtilmiştir.

Örnekler:

kirpi > kipri

toprak > torpak

(Temizyürek ve diğer., 2011: 149)

kibrit > kirbit

ekşi > eşi

köprü > körpü

(Bulgurcu, 2009: 53; Temizyürek ve diğer., 2011: 149, 155)

yalnız > yalnız

(Bulgurcu, 2009: 53; Yakıcı ve diğer., 2012: 304)

kirpik > kiprik

yüksek > yüskek

(Bulgurcu, 2009: 53)

Ünalın (2007: 16), 'Değiştirme' başlığı altında yer değiştirme sınıfına giren örneklere yer vermiştir: sarmısak > sarımsak, bayram > baryam.

4.3.4. Yazılı-Sözlü Anlatım Kitaplarında Karşılaşılan Diğer Farklılıklar

4.3.4.1. Diftong Meselesi

Diftongun varlığı/yokluğu tartışma konusudur. Ünalın (2007: 118) Türkçede diftongun varlığından bahsederken Bulgurcu (2009: 55) Türkçede diftongun olmadığını ifade eder. Bulgurcu (2009: 55) diftongun iki ünlünün yan yana gelmesiyle oluştuğunu savunur. ‘saat, şiir, fiil’ gibi sözcüklerin diftong örneği olduğunu belirtir. Akbayır (2007: 193) diftongun varlığına yokluğuna değinirse de diğer kaynaklarca diftong kabul edilen çift ünsüz ya da çift ünlüye yer vermiştir ve iki ünlünün de iki ünsüzün de Türkçede yan yana bulunmayacağını belirtmiştir. Ünalın (2007: 118), ‘ğ’ ünsüzünün iki ünlü arasında kaldığı durumlarda ‘ikili ünlü’ meydana getirdiğini belirtir.

4.3.4.2. Türkçede Kaç Ünlü Vardır?

Çoğu kaynağa göre Türkçede sekiz (8) ünlü vardır (Bulgurcu, 2009: 48; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 172). Bayraktar ve diğer. (2008: 92), Türkçede 10’u ünlü, 28’i ünsüz olmak üzere en az 38 ses olduğunu belirtmiştir. Fakat ‘Ünlüler’ başlığı altında Türkçede 8 ünlü bulunduğunu ifade etmiştir. Temizyürek ve diğer. (2011: 136) yazı dilinde sekiz ünlü olduğunu; fakat konuşma dilinde “9’u uzun olmak üzere 21 birincil ve ikincil ünlü bulunmaktadır.” Bu ünlü zenginliğinde ‘ğ’ ünsüzünün payı büyüktür. Önündeki ünlüyü uzatması sebebiyle Türkçeye sekiz ünlü kazandırmaktadır. Bunlara alıntı sözcükler aracılığıyla gelen uzun ön a (â:) (ilâve), arka ön o (alkol, gol), ön a (â) (kâr), arka ön u (û) (Halûk) ve kapalı e de dâhil edilirse Türkçenin 21 ünlüye sahip olduğu ortaya çıkar.

4.3.4.3. Ünsüzler Tek Başına Sesletilebilir Mi?

Ünsüzler ünlüler olmadan seslendirilemez (Akbayır, 2007: 212; Bayraktar ve diğer., 2008: 93; Bulgurcu, 2009: 49, Temizyürek ve diğer., 2011: 136, 145). Özellikle de ‘e’ ünlüsü yardımıyla söylenirler (Bayraktar ve diğer., 2008: 93). Çotuksöken (2010: 272), ünsüzlerin ünlüyle sesletimine ilişkin bir açıklama yapamasa da ünsüzleri tek tek başlık altında incelerken tüm ünsüzlerin ‘e’ ile okunuşunu vermiştir: be, ce, çe... Bu açıdan bakıldığında Çotuksöken’in ünsüzlerin

ancak ‘e’ ünlüsü ile söyleneceği görüşünde olduğu düşünülebilir. Kıbrıs (2011: 123-137) da ünsüzlerin ünlüler yardımıyla sesletileceğine dair bir bilgi vermemiştir; fakat aksi yönünde de bir görüş bildirmemiştir. Ünsüzlerin söylenişiyle ilgili verdiği tüm örnekler ise ‘bi, ce, da...’ şeklindedir. Bu da Kıbrıs’ı ‘Ünsüzler ünlülerle sesletilir.’ görüşüne yaklaştırmaktadır. Ünalın (2007: 116-123) da ünsüzleri örneklendirirken ünlüyle kullanımını vermiştir. Aynı zamanda ünsüzlerin kapanıp açılma ya da dokunup açılma yoluyla oluştuğunu ifade etmiştir. Temur ve Çakıroğlu (2010: 167) kısaltmalardaki ünsüzlerin ‘e’ yardımıyla söyleneceğine değinmiş, bu konu hakkında başka bir bilgiye yer vermemiştir.

4.3.4.4. Konuşmada Yerel Dil/Ağız Kullanımının Yeri Var mıdır?

İncelen kaynaklar konuşmada yerel ağız kullanımından ziyade ortak söyleyiş olan İstanbul ağzının temele alınması gerektiğini, yerel ağız kullanmanın konuşma kusuru olduğunu belirtir (Akbayır, 2007: 183; Aktaş ve Gündüz, 2010: 107; Babacan, 2010: 323; Bayraktar ve diğer., 2008: 350; Kıbrıs, 2011: 114, 163; Temizyürek ve diğer., 2011: 98; Ünalın, 2007: 113; Yakıcı ve diğer., 2012: 29). Temizyürek ve diğer. (2011: 95, 219), mahallî söyleyiş yanlışlıklarının okulda düzeltilmesi, öğrencilere İstanbul ağzının öğretilmesi gerektiği görüşündedir. ‘Ahmet’ yerine ‘Amet’ demeyi mahallî söyleyiş özelliği olarak görmekte ve yanlış olduğunu belirtmektedir. Yakıcı ve diğer.’e göre (2012: 29), yerel ses ve sözcük kullanımı konuşma yanlışlarının başında gelir. Özellikle eğitilmiş kimselerin bu hataya düşmesinin daha vahim bir durum olduğunu dile getirir.

4.3.4.5. Türkçe Yazıldığı Gibi Konuşulan Bir Dil Midir?

Beyreli ve diğer. (2011: 18), incelenen diğer kaynaklardan farklı olarak Türkçenin yazıldığı gibi konuşulan bir dil olduğunu belirtir: “Türkçe, genel olarak yazıldığı gibi seslendirilen, seslendirildiği gibi yazılan bir dildir.”. ‘ağabey > âbi’ gibi değişimlerin günlük dil ve ağız etkisiyle meydana geldiğini; fakat bu durumun Türkçenin yazıldığı gibi sesletildiği gerçeğini değiştirmeyen, kural dışı bir durum olduğunu ifade eder. Aynı şekilde ‘geliyorum, tutacağız, sağlam, secde’ gibi sözcüklerdeki değişimlerin de istisnai durumlar olduğunu belirtir. Temur ve Çakıroğlu (2010: 165) Türkçenin sesçil bir dil olduğunu belirtir. Bu özelliği

dolayısıyla da, bazı sözcükler hariç, Türkçenin yazıldığı gibi okunan, okunduğu gibi yazılan bir dil olduğunu dile getirir. Bunun yanında konuşma dilindeki değişimlerin yazıya sonradan geçtiğini, böylece okunuş/söyleniş biçimlerinin zaman içinde değişebileceğini dile getirmiştir. Fakat Temur ve Çakıroğlu (2010: 172), yazıda gösterilmeyen sesin konuşma dilinde de söylenmeyeceğini net olarak ifade etmiştir. Akbayır (2007: 218-222), ‘-ecek/-acak’ ekinin, ‘ğ’ ünsüzünün ince ve kalın k, g, l ünsüzlerinin yazı dili ve konuşma dili arasında farklılıklara neden olduğunu belirtir.

4.3.4.6. Türkçede Kalın Ünsüz-İnce Ünsüz Var Mıdır?

Bulgurcu (2009: 50), ön ve art damakta oluşan iki farklı ‘k’ ve ‘g’ ünsüzünden bahsederek Türkçede kalın (art)- ince (ön) ünsüzlerin varlığını kabul eder.

Aktaş ve Gündüz (2010: 153), telâffuz hatalarına örnek verirken kalın ve ince ünsüzlere değinmektedir: erkan (erkân k ince), Hakkari (Hakkâri k ince), ikâmetgâh (ikametgâh k kalın, g ince, a kısa), râkip (rakip a kısa, k uzun), rol (rol l ince) gibi. Burada ince ve kalın ünsüz dışında bir de ‘uzun ünsüz’ tanısıyla karşılaşmıştır: ‘k uzun’. Bir ünsüzün uzunluğuna ilk defa bu kaynakta rastlanmıştır.

Akbayır (2007: 220, 222, 234, 235) da ince kalın ünsüz ayırımına değinen kaynaklar arasındadır. ‘l’ ünsüzünün, bazı istisnalar dışında, kalın bir ünsüz olduğunu belirtmiştir. Bu istisnaları “lapa lapa, alp” sözcükleriyle örneklendirmiştir. Dolayısıyla ince l yabancı kökenli sözcüklerde kendini göstermektedir. ‘g’ ünsüzü ise ‘â, û’ uzun ünlüleriyle birlikte kullanıldığında ince okunmaktadır: ‘yadigâr’ gibi. Kalın k ve ince k ayırımına ise söyleyiş yanlışlarını tartıştığı bölümde yer vermiştir. ‘Hakkâri’ sözcüğündeki birinci k’nin kalın, ikinci k’nin ince söylenmesi gerektiğini ifade etmiştir. ‘ikametgâh’ sözcüğündeki ‘k’nin kalın k olduğunu belirtmiştir.

Çotuksöken (2010: 258, 271) ince ünsüzleri ince k, ince g ve ince l olarak sıralar. ‘k, g, l’ ünsüzlerinin ön damakta oluşan ince, art damakta oluşan kalın şekillerinin bulunduğunu belirtmiştir. Temizyürek ve diğer. (2011: 105, 106, 107), Türkçede kalın ve ince olmak üzere iki sesletimi bulunan ‘k, ‘g’ ve ‘l’ ünsüzlerinden bahseder. Bu ünsüzler kalın ünlülerle damağın arkasında, ince ünlülerle damağın önünde oluşur. Yakıcı ve diğer. (2012: 302), Türkçede ince ve kalın söylenen iki ‘k’, ‘g’, ‘l’

ünsüzünden bahsetmektedir. Bu ünsüzler kalın ünlülerle söylendiklerinde kalın, ince ünlülerle söylendiklerinde ince söylenir: ‘harekât’ sözcüğündeki ‘k’ ince söylenmelidir. ‘ikâmetgâh’ sözcüğündeki ‘k’ kalın, ‘g’ ince söylenmelidir.

Kıbrıs (2011: 241-243), dilin ön kısmının damağın ön kısmını kapatmasıyla oluşan ince k’nin, dilin ortasının damağın arka kısmını kapatmasıyla oluşan kalın k’nin varlığından bahseder. Osmanlıcadaki ‘kef’in karşılığı olan ince k sert, süreksiz bir öndamak sesidir: kitap, yüksek, kenar... Osmanlıcadaki ‘kaf’ın karşılığı olan kalın k sert, süreksiz bir artdamak sesidir: kar, kış, soğuk... Kıbrıs ince k’nin fonetik işaretini ‘c’, kalın k’nin fonetik işaretini ‘k’ olarak vermiştir. Kıbrıs ‘l’ ünsüzünün de ince ve kalın söylenişlerinin bulunduğunu ifade eder. Dil ucu damağın ön kısmına değerse ince l, orta kısmına değerse kalın l oluşur. Her iki ses de yumuşakken, çıkış yeri açısından ince l öndamak sesi, kalın l artdamak sesidir. İnce ünlülerle birlikte kullanılan ince l’nin fonetik işareti ‘l’ olarak verilmiştir: saatler, limon... Kalın ünlülerle birlikte kullanılan kalın l’nin fonetik işareti ‘L’ olarak verilmiştir: İstanbul, altın, almak...

Diğer kaynaklardan farklı olarak Kıbrıs’ta (2011: 243) ‘ince t’ ve ‘kalın t’ ayrımıyla karşılaşmaktayız. Dilin üst diş köklerine çarpıp açılmasıyla kalın t, dilin üst dişlerin arkasına değip açılmasıyla ince t oluşur. Her iki ‘t’ de sert, süreksiz, diş ünsüzüdür. İnce ünlülerle kullanılan ince t’nin fonetik işareti ‘t’dir: tane, kent... Kalın ünlülerle kullanılan ve Osmanlıcadaki tı harfinin karşılığı olan kalın t’nin fonetik işareti ‘t’dir: zabıt, ağustos...

Kıbrıs (2011: 242-243), nazal n’yi ise kendi içinde ikiye ayırır: önde oluşan nazal n ve arkada oluşan nazal n. Arkada oluşan nazal n kalın ünlülerden sonra ya da ‘k, g’ ünsüzlerinden sonra kullanılır: Ankara, hangi... Ön damaksıl n kendinden sonra ön damak sesi ‘y’, diş-dudak sesleri ‘f, v’, diş sesleri ‘s, ş, z’ ve diş eti sesi ‘j’ geldiğinde oluşur. Yumuşak bir sestir, burundan gelir: Konya, künye, engin...

Ünalın (2007: 118, 119, 120), damağın ön ve arka kısmında oluşan iki farklı ‘g, k, l’ ünsüzünün bulunduğunu belirtmiştir.

4.3.4.7. Konuşma Dilinde Kaç Ses Vardır?

Bayraktar ve diğer. (2008: 92), konuşma dilinde 10 (on) ünlü, 28 (yirmi sekiz) ünsüz olmak üzere 38 (otuz sekiz) ses olduğunu belirtir. Aynı zamanda Türkçede sekiz (8) ünlü bulunduğunu da belirterek kafa karışıklığı yaratmaktadır. Bu sekiz ünlüye Türkçenin eski dönemlerinden kalma kapalı e ünlüsünün de eklenebileceğini belirtir.

Çotuksöken (2010: 256), Türkçede 29 harfe denk gelen 29 ses olduğunu; fakat alt sesler de hesaba katıldığında bu sayının 29'u geçeceğini belirtmiştir. Temur ve Çakıroğlu (2010: 172) Türkçede 36 ses bulunduğunu ifade eder. Ünalın (2007: 113) Türkçede 8 sesli olduğunu belirtmiştir.

BÖLÜM V

5. SONUÇ, TARTIŞMA, ÖNERİLER

5.1. TARTIŞMA

Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplarla ses bilgisi ve ses bilimine yönelik hazırlanan kitapların tartışması ve ulaşılan sonuçlar alt başlıklar hâlinde sunulmuştur. Çalışmanın önceki bölümleri gereği tartışma-sonuç bölümü de ‘Ünlüler’, ‘Ünsüzler’ ve ‘Ses Olayları’ başlıkları altında toplamıştır.

5.1.1. Ünlüler

İncelenen konuşma eğitime yönelik kitapların bazılarında (Kops ve Worth, Reza, Sevgi Şahin, Muallimoğlu, Eren, Çekiç ve diğer., Güneş) ünlülere değinilmemiştir. Ünlüleri esas alan kaynaklarda ünlüler değerlendirildiği zaman konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplarla ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda ünlüler konusunda benzer bilgilere rastlanmıştır. Bu kitaplarda ön/ince ünlüler ‘e, i, ö, ü’, arka/kalın ünlüler ‘a, ı, o, u’; düz ünlüler ‘a, e, ı, i’, yuvarlak ünlüler ‘o, ö, u, ü’; geniş ünlüler ‘a, e, o, ö’, dar ünlüler ‘ı, i, u, ü’ olarak verilmiştir. Bunlara ek olarak bazı kaynaklar (Önen, 2009: 96; Tansu, 1963: 42) ünlüleri dilin yükselip alçalmasına göre yüksek ünlüler ‘ı, i, u, ü’; alçak ünlüler ‘a, e, o, ö’ olarak sınıflamıştır. Kaynaklarda farklı gruplamalara da rastlanmıştır. Selen (1979: 51), Coşkun (2010: 43), Kıbrıs (2011: 117) ‘orta dil ünlüsü (ı)’dan bahsetmektedir. Güzel konuşma kitaplarında ‘orta vokal’ adıyla orta dil ünlüsünden bahseden tek yazar Taşer’dir. Fakat Taşer (2009: 337) orta ünlüleri ‘a, ı, u’ olarak

verir ve gruplamasını dayandırdığı gerekçeyi açıklamaz. ‘e, ö, ü’ ünlüleri için ‘orta ünlü’ ifadesini kullanan bir diğer yazar da Demircan’dır. Fakat Demircan (2009: 23) bu gruplamayı dilin bölümlerine göre değil, çene açıklığına göre yaptığını belirtir. Böylece Taşer’den ayrılmış olur. Dilin orta bölümünden çıkan ünlüler konusundaki karmaşa uygulamalı çalışmalarda telaffuz sıkıntısı yaratabilir. M. Şahin (2009: 98) ‘ince ı’ adlandırmasıyla diğer kaynaklarda rastlanmayan bir ifadeye yer vermiştir. Sözlü anlatım yazarlarından Kıbrıs ise (2011: 240) ‘a’ ünlüsü için kalın a ve ince a’nın yanında normal a adlandırmasıyla farklı bir a çeşidinden bahsetmiştir.

Çene açıklığına göre yukarıda belirtilen geniş/dar sınıflamasından farklı sınıflamalar kullanan yazarlar bulunmaktadır. Özsoy (2004: 36-48) daha açık e, daha açık ı, daha açık i, daha açık u, daha açık ü ünlülerinden bahsetmiştir. Demircan (2009: 23) ve Üçok (1951: 64) ise geniş (a), orta (e, ö, o) ve dar (ı, i, u, ü) şeklinde bir gruplama yapmıştır. Coşkun (2010: 43) ‘dar (kapalı): i, ü, u; dar-yarı dar (kapalı-yarı kapalı): û; yarı dar (yarı kapalı): yarı kapalı e ve ı; yarı geniş (yarı açık): e, ö, o; arka ön o ve geniş (açık): â, a’ sınıflamasıyla farklılık göstermektedir. Bergstrasser ise açık a, çok fazla açık e gibi farklı gruplamalar yapmıştır. Gruplamadaki bu farklılık uygulayıcılar açısından sesin doğru boğumlanmasında sorun yaratabilir. Darlık-genişlik kategorisine ‘e’nin özel durumu da dâhil edilmiştir. Konuşma eğitimine ve ses bilgisine-ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda açık e ve kapalı e’ye değinilmiş, kapalı e’nin ‘i’ ünlüsüne yakın bir ses değeri olduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında ‘e’ ünlüsünün söylenişi esnasında farklı adlandırmalar olduğu görülmüştür. Adlandırmada görülen farklılık kapalı e’nin sesletiminde görülmemektedir. Konuşma eğitimine ve ses bilgisine-ses bilime yönelik hazırlanan kitaplar açık e ve kapalı e seslerinin farklı yerlerde oluştuğunu ve farklı şekillerde söylendiğini belirtir. Bu görüşe katılmayan tek yazar Çotuksöken’dır. Çotuksöken (2010: 259), ölçünlü Türkçede bu sesleri birbirinden ayırmanın zor olduğunu, bu nedenle aynı şekilde söylendiğini ifade eder. Oysaki diğer kaynaklar kapalı e’yi açık e gibi söylemeyi ciddi bir telaffuz kusuru saymaktadır.

Konuşma eğitimine yönelik kitapların yazarları ve ses bilgisi-ses bilim yazarları yabancı diller etkisiyle Türkçeye giren î, â, ô, û gibi ünlüleri de ince ünlü sınıfına dahil etmişlerdir. Ses bilgisi yazarlarından Coşkun (2010: 129, 130, 131), yabancı

dillerin etkisiyle Türkçeye geçmiş olan â, ô, û gibi ünlülerin oluşumları esnasındaki frekans farklılıklarına yer vererek bu ünlülerin varlığını deneysel yolla kanıtlamıştır. Bu görüşe katılmayarak kalın bir ünlünün ince şeklinin bulunamayacağını belirten tek yazar Elik'tir Alıntı ünlülerden 'â' ile ilgili çelişkili ifade ve örnekler saptanmıştır. Çotuksöken (2010: 258) 'a' ünlüsünün ünsüzlerin etkisiyle incelendiğini belirtir ve ince a'ya örnek olarak 'harp, harf, saat' gibi sözcüklere yer verir. Fakat bu sözcüklerde a'yı incelttiğini belirttiği 'k, g, l' ünsüzleri bulunmamaktadır. Çotuksöken'in açıklamasıyla örneklerinin örtüşmediği görülmüştür.

Uzunluk-kısalık açısından bakıldığında konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplarla ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplar Türkçede uzun ünlü bulunmadığı, ünlülerin 'ğ, y, h' gibi ünsüzler aracılığıyla uzadığı görüşünde birleşirler. Önen (2009: 99) ve Coşkun (2010: 42) 'ğ'nin etkisiyle uzayan ünlüleri de uzun ünlüler kategorisine dâhil ederek farklı bir görüş sergilemişlerdir. Alıntı uzun ünlüler genellikle 'â, î, û' ünlüleri olarak belirlenmiştir. Uzun o, uzun ü, uzun ö, uzun ı ünlülerine sadece Çotuksöken (2010: 259, 260, 261, 262)'in kaynağında rastlanmıştır. Ayrıca Çotuksöken seslenme, ezgileme durumlarında uzatılan ünlüleri de uzun ünlü olarak nitelendirmiştir: "eveet, kızım, ooof, öhööö, uuuuffff, Hüüülyaaaa".

Yukarıdaki bilgilere ek olarak ses bilgisi kitaplarında yer almalarına rağmen (Demircan, 2009: 43; Karaağaç, 2010: 46; Tansu, 1963: 47; Üçok, 1951: 71-72) konuşma eğitimi kitaplarında 'karma ünlü', 'katışık ünlü', 'kayan ünlü', 'yarı ünlü' gibi kavramlara yer verilmediği görülmüştür.

5.1.2. Ünsüzler

Konuşma eğitime yönelik kitaplarla ses bilgisine ve ses bilime yönelik kitaplarda ses tellerine göre ünsüzlerin iki gruba ayrıldığı görülmüştür. Bu gruplar farklı kaynaklarda farklı adlarla yer almaktadır: ötümlü/ötümsüz, titreşimli/titreşimsiz, tonlu/tonsuz, yumuşak/sert gibi. Ünsüzlerin bu özelliğine Erata ve Selçuker ve diğer.'in kaynaklarında rastlanmamıştır.

Ses tellerinin durumuna göre ünsüz sınıflamasında adlandırma çeşitliliği bulunurken bilgide ortaklık mevcuttur. Oluşumunda ses tellerinin titremediği ünsüzler ‘f, s, t, k, ç, ş, h, p’; titrediği ünsüzler ise ‘b, c, d, g, ğ, j, l, m, n, r, v, y, z’ olarak verilmiştir. Okur ise ünsüzlerin çıkış biçimi ile ilgili olan ‘Süreksiz Ünsüzler’ başlığı altında yer verdiği ‘f, s, ş, h, v, ğ, j, l, r, z, y’ ünsüzlerinde ses tellerinin titreştiğini belirtmiştir . Oysaki ‘f, s, ş, h’ ünsüzlerinde ses telleri titreşmez. Burada bir bilgi yanlışı mevcuttur.

Ses tellerinin durumuna göre ünsüzlerin sınıflanmasında bazı çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Elik (2010: 76) ünsüzleri yumuşak ve sert diye sınıflandırırken ünsüzlerin çıkış biçimini dikkate aldığını belirtmiştir. Ses bilgisi kaynaklarına bakıldığında çıkış biçiminin ünsüzün ağızdan çıkarken tamamen engellenerek patlaması ya da az engellenip sızmasıyla ilgili bir durum olduğu görülür. Bu nedenle Elik’in çıkış biçimi ifadesini kullanıp ses telleriyle ilgili bir sınıflama yapması bilgi karmaşası yaratmaktadır. Sınıflamadaki tutarsızlıklardan biri de sözlü anlatım kaynaklarından Temizyürek ve diğer. ile ses bilgisi kaynağı Coşkun arasında görülmektedir. Temizyürek ve diğer. (2011: 146), sert ve yumuşak ünsüzler sınıflamasını hava yolunun açıklığına göre yaptığını belirtmiştir. Coşkun (2010: 78) ise “Hava Yolu Bakımından Ünsüzler” başlığı altında ses tellerinin durumundan bahsetmemiş, ağız ve geniz ünsüzlerini açıklamıştır. Dolayısıyla Temizyürek ve diğer.’in adlandırması ses bilgisi kaynaklarıyla örtüşen bir adlandırma olmamakla birlikte, ünsüzlerin ‘yumuşak/sert’ olma durumunun tamamen ses telleriyle ilgili bir olay olması nedeniyle doğru da değildir.

İncelenen kaynaklarda Erata, Yaman, Muallimoğlu, Çekiç ve diğer., Güneş dışındaki yazarların ünsüzlerin çıkış biçimine değindiği görülmektedir. Gürzap ve Er ise ünsüzlerin çıkış özelliği ile ilgili bilgi vermede yetersiz kalmışlardır. Bu da tam ve doğru bir telaffuza engel olabilir.

Çıkış biçimi açısından ünsüzlere bakıldığında hem adlandırma hem gruplama farklılığı ortaya çıkmaktadır. Konuşma eğitimine yönelik kitaplar çoğunlukla ‘sürekli/süreksiz’ adlandırmasını kullanırken ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplardaki adlandırma çeşitliliği daha fazla ve karmaşıktır. Ses bilgisi kitapları arasında sadece Güler ve Hengirmen (2005: 20) ‘sürekli/süreksiz’

adlandırmasını kullanmıştır. Konuşma eğitime yönelik kitaplarda ‘patlayıcı ve sızıcı’ terimlerinin de kullanıldığı görülmüştür (Adalı, 2009: 60; Bulgurcu, 2009: 49, 50; Temizyürek ve diğer., 2011: 146; Temur ve Çakıroğlu, 2010: 173).

Çoğu kaynak süreksiz ünsüzleri ‘b, c, d, g, p, ç, t, k’; sürekli ünsüzleri ‘f, ğ, h, j, l, m, n, r, s, ş, v, y, z’ olarak sıralamıştır. Fakat bu gruptan ayrılan yazarlar da vardır. ‘m, n’ ve ‘c, ç’ ünsüzleri gruplama sıkıntısının en çok yaşandığı ünsüzlerdir. Bazı yazarlar ‘m, n’ ünsüzlerinin oluşumunda ses yolunun birden kapanmasını gerekçe göstererek ‘m, n’ ünsüzlerini süreksiz ünsüzler grubuna dâhil eder (Okur, 2010: 86; Ünal, 2007: 120; Yalçın, 2006: 31). Çoğu kaynaksız ‘m, n’ ünsüzlerinde ses genizden çıkmaya devam ettiği için bu ünsüzlere sürekli ünsüzler grubunda yer vermiştir. Ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplar ‘m, n’ ünsüzlerini ‘akıcı ünsüzler (Coşkun, 2010: 79; Üçok, 1951: 55), genizsiz ünsüzler (Demircan, 2009: 53; Güz, 1992: 85; Karaağaç, 2010: 40; Özsoy, 2004: 27; Selen, 1979: 89), nazal ünsüzler (Deny, 1951: 33), burun ünsüzleri (Tansu, 1963: 57)’ gibi farklı gruplarda ele alarak daha çeşitli bir gruplama yapmışlardır. Aynı gruplama sıkıntısı ‘c, ç’ ünsüzlerinde de görülmektedir. Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplarda genel kabul bu ünsüzlerin süreksiz olduğu yönündedir. Fakat ses bilgisi ve ses bilim kitaplarının yarısından fazlasıyla konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplardan Er (2010: 104) ve Çotuksöken (2010: 271) onları bu kategoriye dâhil etmemiştir. Kimi yazarlarsa bir adlandırma ve gruplamaya gitmeden ünsüzleri tek tek başlıklar hâlinde incelemiş ve çıkış biçimini tarif etmişlerdir. Bu durum adlandırma ve gruplama sıkıntısını daha da karmaşık hâle getirmiştir. Ünsüzleri tek tek başlıklar hâlinde açıklayan Selçuker ve diğer. (2009: 42) b, p, m ünsüzlerinin dudakların birbirine yaklaşmasıyla, g, ğ, k, y ünsüzlerinin dilin damağa yaklaşmasıyla oluştuğunu belirtir. Fakat bu ünsüzler ses örgenlerinin birbirine yaklaşmasından ziyade birbirine değmesiyle ya da kapanmasıyla oluşurlar. Salmış (2011: 185-193) ise r ünsüzünün birçok defa açılıp kapanmayla oluştuğunu belirtir. Bu durumda r ünsüzünün patlamalı olduğunu kabul etmek diğer kaynaklarla karşılaştırıldığında ciddi farklılık yaratacaktır. Gruplama sıkıntısının yaşandığı bir diğer kaynak da Elik’e aittir. Elik (2010: 76-89, 80-89) z, f, ğ, l, r, s, v, t ünsüzlerinin dokunup açılmayla, j, p, s, ş, y, z ünsüzlerinin havanın üflenmesiyle oluştuğunu belirtir. Bu da birinci grubun patlamalı, ikinci grubun sızmalı ünsüzler olduğunu düşündürür. Fakat

birinci grupta ‘t’ dışındaki ünsüzler patlamayla, ikinci gruptaki ‘p’ ünsüzü sızmayla oluşmaz. Elik’in açıklamalarında kavram karmaşasına neden olan unsur yanlış seçilen sözcüklerdir. Sonuç olarak Selçuker ve diğer., Elik ve Salmış’ın açıklamaları ünsüzlerin telaffuzuna ilişkin kafa karıştırıcı bilgiler içermektedir. Bu da ünsüzleri doğru telaffuz etmeyi zorlaştırmaktadır.

Yukarıdaki çıkış biçimlerine ek olarak yarı ünlü y, titretilmiş r ve l, burun ünsüzü m ve n, soluk ünsüzü h gibi ünsüzlere ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda ve kimi konuşma eğitimi kitaplarında rastlanmıştır. Özdemir (2008: 50) “Türkçenin sesleri gırtlaksızlıktan, burunsuluktan kurtulduğu için, hırıltılı bir nitelik taşımaz, pırıltılıdır.” ifadesiyle gırtlak ünsüzü olan ‘h’ ve burun ünsüzleri olan ‘m’ ve ‘n’yi göz ardı etmiş olur.

Görüldüğü gibi ünsüzlerin çıkış biçimi konusunda adlandırma ve sınıflamalar kaynaklara göre çeşitlilik ve değişiklik göstermektedir. Araştırmacıların bu konuda bir ortaklık belirleyememeleri uygulayıcılar için ünsüzlerin doğru telaffuzunda engel oluşturabilir.

Ünsüzler çıkış yeri bakımından ele alındığında hem konuşma eğitimine yönelik kitaplarda hem ses bilgisi-ses bilime yönelik kitaplarda birçok farklı adlandırmayla karşılaşılacaktır. Bu nedenle tezin alt başlıkları çıkış yerinin adından değil, ünsüzlerin adlarından oluşturulmuştur. Örneğin ‘Dudak Ünsüzleri’ yerine ‘b, m, p, f, v Ünsüzleri’ başlığı kullanılmıştır. Adlandırma karmaşası en çok ünsüzlerin çıkış yerinde kendini göstermektedir. Konuşma eğitimine ve ses bilgisi-ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda farklı adlandırmalar kullanılsa da bu kaynaklar ‘b, m, p’ ünsüzlerinin çift dudak birleşmesiyle; ‘f, v’ ünsüzlerinin üst diş-alt dudak etkileşimiyle, ‘s, ş, ç, t, j, l, n, r, z, c, d’ ünsüzlerinin dil-diş ya da dişeti-dil etkileşimiyle; ‘k, g, ğ, y’ ünsüzlerinin damakta; ‘h’ ünsüzünün ise gırtlakta olduğu görüşünde birleşirler. Kimi yazarlarsa ‘c, ç, ş, j, l, r’ ünsüzlerinin oluşumunda, damağın rol oynadığını belirterek genel görüşten ayrılırlar (Bulurcu, 2009: 50; Çotuksöken, 2010: 273, 289; Demircan, 2009: 49, 50, 51, 52; Güler ve Hengirmen, 2005: 19; Özsoy, 2004: 23, 25, 26, 27, 31; Tansu, 1963: 76; Üçok, 1951: 43, 44, 45, 47, 48). Yılmaz (2006: 30), dilin arka damağa değmesi sonucu ‘ğ, y’ ön damak

ünsüzlerinin oluştuğunu belirtir. Bu doğruluğu tartışılabilir bir bilgidir. Çünkü dilin arka damağa değmesi sonucu ön damak sesi oluşması olası değildir.

Ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda gruplama farklılığı görülmezken konuşma eğitimi kaynaklarında gruplamada da farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bayraktar ve diğer. (2008: 96) dudak ünsüzleri grubuna ‘f’ ve ‘p’yi dâhil etmez. Temizyürek ve diğer. (2011: 146) aynı ünsüzü farklı farklı çıkış yeri gruplarına dâhil etmiştir. Gruplamalar arasındaki çelişkinin ön plana çıktığı ünsüzler ‘d’ ve ‘y’ ünsüzleridir. Bu ünsüzler bir sayfada damak ünsüzü olarak yer alırken bir sayfada diş ünsüzü olarak geçmektedir. Selçüker ve diğer. (2009: 42) ise ‘b’ ünsüzünü hem dudak ünsüzlerine hem diş ünsüzlerine dâhil etmiştir. Şenbay (2010: 112-115) damak ünsüzlerine ‘y’yi, Çotuksöken (2010: 271, 290) ve Ünalın (2007: 118, 119, 123) ‘ğ’yi dâhil etmez, Bulgurcu (2009: 50) ise bu ünsüzlere ‘l’ ve ‘r’yi de ekler. Bu farklılık ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarından uzaklaşılmasının yanlış bilgilendirmeye neden olduğunu ve konuşma eğitime yönelik kaynaklar arasında gruplama yönünden bir netlik olmadığını gösterir. Bu kitaplardan yararlanan bir konuşucu ünsüzün doğru çıkış yerini tespit edemeyeceği için doğru bir boğumlamaya da ulaşamaz.

Yukarıda sayılanların gruplama ve adlandırma farklılıkları dışında konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplarda bazı tartışmaya açık noktalara ve bazı eksikliklere de rastlanmıştır. Konuşma eğitimi yazarlarından Yılmaz (2006: 30) dil yüzeyinin arka damağa değmesiyle ‘y’ ve ‘ğ’, ön damağa değmesiyle ‘k’ ünsüzünün oluştuğunu ifade etmiş ve bunların ön damak ünsüzü olduğunu belirtmiştir. Dil yüzeyinin arka damağa değmesi sonucu ön damak ünsüzleri olarak ‘ğ’ ve ‘y’ ünsüzlerinin oluşması çelişkili bir durumdur. Arka damakta oluşan bir ünsüzün ön damak ünsüzü olması adlandırmayla boğumlanmanın çelişmesine yol açmaktadır. Ses bilgisi ve ses bilime yönelik kitaplarda ‘h’nin birkaç çeşidine yer verilirken konuşma eğitimi kitaplarının tek bir ‘h’ ünsüzüne yer verdiği görülmüştür. Bu anlamda Arapçada ‘hemze, ha, hı’ olarak bilinen seslere konuşma eğitime yönelik kitaplarda rastlanmamıştır. Bu da konuşma eğitime yönelik kitaplar için bir eksikliklerdir.

Ünsüzlerle ilgili incelenen diğer kaynaklarda rastlanmayan ‘akıcı c’ ve ‘ince t’ ünsüzlerine Kıbrıs (2011: 241, 243)’ın kitabında rastlanmıştır. Ayrıca ses bilgisi ve ses bilime yönelik kaynaklarda ‘çift dudaksıl v’ olarak geçmesine rağmen konuşma eğitimine yönelik kitaplarda yer almayan ‘yumuşak v’ye de Kıbrıs (2011: 244)’ın kaynağında rastlanmıştır.

5.1.3. Ses Olayları

İncelenen kaynaklarda ses düşmesi, ses türemesi, benzeşme, aykırılışma ve yer değiştirme olayları saptanmıştır. Söyleyişte meydana gelen ses olayları güzel konuşma kitapları tarafından söyleyiş kusuru olarak nitelendirilmiş, ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplar ses olaylarının doğruluğuna ya da yanlışlığına değinmemiştir. Sözlü anlatım kitapları ise bu konuda güzel konuşma ve ses bilgisi-ses bilim kitapları kadar net bir tavır sergilememiş, bazı ses olayları konuşma kusuru kabul edilirken bazıları edilmemiştir. Boğumlama hatası olarak görülen ses olaylarının hızlı konuşma, eğitimsizlik, özentisi gibi nedenlerden kaynaklandığı belirtilmiştir.

Ses bilgisine-ses bilime yönelik kitaplarla konuşma eğitimine yönelik kitaplar ses olaylarından ünlü düşmesinin genellikle yön bildiren ‘burada, şurada, orada’ gibi sözcüklerde meydana geldiğini belirtmişlerdir.

Konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplarla ses bilgisine-ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarda ünsüz düşmesi başlığı altında ‘ğ, h, l, n, r, y, z’ ünsüzlerinin düştüğü görülmüştür. Bu ünsüzlerden ‘ğ, y, h’ ünsüzlerinin düşmesiyle ilgili daha çok açıklama ve örneğe yer verilmiştir. Düşmesinin konuşma kusuru sayılmadığı ünsüzler ise ‘ğ’ ve ‘y’ ünsüzleridir.

Türkçenin yazıldığı gibi konuşulan bir dil olmadığı gerekçesiyle sözcük içindeki ‘ğ’ ünsüzünün daima sesletilmediği görülür. Kimilerine göre ‘ğ’ düşer, kayar. Kimilerine göre ise düşmez; ama varla yok arası sesletilir. Ortak olan görüş ise ‘ğ’ ünsüzünün diğer ünsüzler kadar (b, c, ç...) baskılı boğumlandırılmayacağıdır. ‘ğ’ ünsüzü ister düşsün, ister varla yok arası sesletilsin görevi aynıdır: önündeki ünlüyü uzatmak. Önündeki ünlüyü bazen bir değer, bazen yarım değer uzatır. Bazen düşerek

yan yana kalan iki ünlü arasında ünlü kaymasına neden olur. Bazen ‘y’ ünsüzüne dönüşür. Ses bilgisine ve ses bilime yönelik kaynaklar ‘ğ’ ünsüzünün düşmesi hâlinde yan yana gelen seslerin etkileşimini, ‘ğ’nin ‘y’ veya ‘v’ ünsüzlerine dönüşümünü detaylı olarak anlatmışlardır. Özellikle Coşkun (2010: 163) ses laboratuvarındaki deneysel çalışmalarının sonuçları doğrultusunda ‘ğ’nin bir ünsüzden çok kendinden önceki ünlüyü uzatmaya yarayan bir grafem olduğunu belirtir. Kısaca ‘ğ’yi ses değeri olan bir ünsüz olarak görmediği için sesletilmemesi gerektiğini savunur. Coşkun (2010: 167) ‘ğ’nin ‘y’ ünsüzüne dönüşmesini de kurala bağlamıştır. Coşkun’a göre sadece ön ünlülerden sonra gelen ‘ğ’, ‘y’ ünsüzüne dönüşür. Çünkü ‘y’ ön ünlülerden ‘i’ ünlüsüyle yakın bir ses değerine sahiptir. Konuşma eğitime yönelik kaynaklarda ise ‘ğ’nin ‘y’ye dönüşümü genellikle ‘e-i’ ünlüleri arasında kalmasına bağlanmıştır. Bu anlamda Coşkun’un ifadesi daha genel ve kapsamlı bir bilgidir.

‘ğ’ ünsüzünün sesletilmediğini savunan çoğunluğun yanı sıra Kıbrıs (2011: 116), Temizyürek ve diğer. (2011: 149) ile Demircan (2009: 93) söyleyişte az da olsa hissettirilmesinden yanadır. Temizyürek ve diğer. (2011: 149) ‘ğ’nin sesletilmemesi durumunda yan yana kalan iki ünlünün arasında bir kaynaştırma ünsüzünün türemesi gerektiğini, böyle bir ünsüz türemediğine göre de tam bir ses kaybı olmadığını belirtmiştir. Fakat Temizyürek ve diğer. bu açıklamayla yan yana kalan ünlüler arasında ünlü kayması olma ihtimalini göz ardı etmiş olur. Demircan (2009: 93) ise ‘ğ’nin sadece sözcük sonunda düştüğünü, sözcük içinde yer aldığı anda ise Türkçede her hecenin ünsüzle başlaması gerektiğine dayanarak düşmediğini, bir sonraki hecenin başına geçtiğini belirtir. Bu durumda ‘ğ’ ünsüzünün düşürülmeden sesletilmesi gerekir. ‘ğ’ ünsüzünün düşürülmemesini savunan bir diğer yazar da Selçüker’dir. Selçüker (2009: 22-24) ‘ğ > y’ değişimine de olumlu bakmamaktadır. Bu görüşüyle sadece diğer kaynaklarla değil, aynı kitabın diğer bölüm yazarı Mehmet Konak (2009: 68, 72)’la da çelişmektedir. Böylece aynı kitap içinde ‘ğ’ ünsüzünün düşmesi ve ‘y’ ünsüzüne dönüşmesiyle ilgili taban tabana zıt iki görüş bulunmaktadır. Kitap kendi içinde tutarsızdır. Bu durum ‘ğ’ ünsüzünü doğru sesletmek için bu yazılı kaynaktan yararlanan okuyucular ve uygulamalı çalışmalar için ciddi bir sıkıntı doğuracaktır. Konuşma eğitimi yazarlarından Kıbrıs (2011: 118, 160-162) ve Salmış (2011: 187, 312) da ‘ğ’ ünsüzünün düşmesiyle ilgili çelişkili

ifadelere yer vermiştir. Önce ‘ğ’ ünsüzünün düşmesini ve ‘y’ye dönüşmesini kurallar hâlinde açıklamışlar, ilerleyen sayfalarda ise bu düşme ve değişimin söyleyiş kusuru olduğundan bahsetmişlerdir. Kaplan’da ‘ğ’ ünsüzüyle ilgili ifade yanlışlıkları göze çarpmaktadır. Kaplan (2009/10: 42), ‘ğ’ için “...kendisinden sonraki sesli harf uzatılarak okunur (çekim eki hariç).” ifadesini kullanmıştır. Burada bir ifade yanlışlığı olduğu hemen anlaşılmaktadır. Çünkü Kaplan (2009/10: 43)’ın verdiği örneklerde de görüldüğü gibi ‘ğ’den sonraki ünlü değil, önceki ünlü uzar: saġanak > saanak, daġ > daa, yapacağı > yapıcaa, kağıt > kaat. Kaplan’ın açıklamasındaki “çekim eki hariç” ifadesi de açıklanmadığı ve örneklendirilmediği için anlaşılmamaktadır. Eğer kastettiği sonu ‘k’ sert ünsüzüyle biten bir sözcüğe (Örnek: ‘çiçek’) gelen ‘-i’ çekim ekinin ‘çiçeği’ sözcüğünü oluşturması ve bu durumda ‘ğ’nin düşmediği ve önündeki ünlüyü uzatmadığıysa Kaplan kendi örneğiyle çelişmiş olur. Çünkü ilerleyen kısımlarda verdiği ‘yapacağı’ sözcüğu ‘-i’ çekim ekini almıştır ve söylenişi ‘yapıcaa’ olarak verilmiştir. Özetle Kaplan’ın ‘çekim eki hariç’ ifadesi açık bir ifade değildir, anlam karmaşası yaratmaktadır.

İfade yanlışlığıyla dikkat çeken bir diğer yazar Okur’dur. Okur (2010: 205), “(ğ) sesi yuvarlak ünsüzlerin arasında (v) sesine dönüşmektedir. Bu dönüşüm artık imlâda da gösterilir:” ifadesini kullanmış ve bu durumu ‘döğmek > dövmeğ’ örneğiyle somutlaştırmıştır. Büyük ihtimalle baskı hatası yüzünden ‘yuvarlak ünsüzler’ ifadesi oluşmuştur. Okur, yuvarlak ünlüler arasında kalan ġ’nin v’ye dönüşeceğini belirtir; fakat yine bir ifade bozukluğu söz konusudur. Çünkü örneklerde de görüldüğü gibi ‘ğ’ yuvarlak ünlülerin arasında değildir, yuvarlak ünlüden sonra gelmektedir.

Söyleyişte sıkça düşen diğer bir ünsüz de ‘h’dir. ‘h’ ünsüzünün daha çok “hane” sözcüğuyle kurulan birleşik sözcüklerde düştüğu görülmüştür. Bu düşme güzel konuşma kaynaklarınca bir söyleyiş kusuru sayılırken sözlü anlatım kaynakları ve ses bilgisi-ses bilim kaynakları bunu bir söyleyiş kusuru olarak görmemektedir. Hatta Coşkun (2010: 163), ‘h’nin de ‘ğ’ gibi bazı durumlarda ses değerini taşımayan bir grafem olduğunu öne sürer. Ses bilgisi-ses bilim kaynakları ‘hane’ sözcüğuyle oluşturulan söz öbeklerinde iki ‘a’ ünlüsü arasında kalan ‘h’ ünsüzünün düştüğünü belirterek bu konuya net bir açıklama getirmişlerdir. Fakat güzel konuşma kitaplarının yazarları bu konuda hem yazım hem de söyleyiş açısından ikiye

ayrılmaktadır. Yazımdaki ayrımı netliğe kavuşturmak için TDK yazım kılavuzuna başvurulmalıdır. TDK Yazım Kılavuzu'nda (2005: 238, 378) 'hane' sözcüğüyle oluşturulmuş 'hastahane, pastahane' gibi sözcüklerin 'hastane, pastane' şeklindeki yazımları yer almaktadır. Elik'in kitabının yayın yılının da 2010 olduğu göz önünde bulundurulursa kitabın güncel bilgilere dayandırılmadığı çıkarımına ulaşılabılır.

'h' ünsüzünün 'hane' sözcüğü dışında düştüğü durumlar genellikle söyleyiş kusuru olarak nitelendirilmiştir. Fakat Akbayır (2007: 219) bunun yazı dili ile konuşma dili arasındaki farklılığı yansıttığını belirterek bu görüşe katılmamaktadır.

Konuşma eğitimi yazarlarından Salmış (2011: 222, 312) 'h' ünsüzünün söyleyiş kolaylığı nedeniyle düşmeye meyilli bir zayıf ünsüz olduğunu belirtir; fakat kitabının ilerleyen bölümlerinde 'h' sesini yutmanın yanlışlığına değinerek çelişki yaratır.

'l, n, y' ünsüzlerinin bazı durumlarda düşerek önündeki ünlüyü uzattığı görülmüştür. 'l' ve 'n' düşmesi güzel konuşma kitaplarınca söyleyiş kusuru kabul edilirken 'y' ünsüzünün düşmesine olumlu bakılmıştır. 'r' ve 't' ünsüzlerinin düşmesini konuşma eğitimi yazarları bir boğumlama kusuru olarak görürken ses bilgisi-ses bilim yazarları bunu söyleyiş kolaylığı için gerekli görür. Coşkun (2010: 194) 'bir' sözcüğündeki ve '-yor' ekindeki gibi sözcük sonunda bulunan sızıcı 'r'lerin düştüğünü belirterek 'r' düşmesini bir kurala bağlamış olur. 'z' düşmesine ise incelenen tüm kaynaklar arasında sadece Elik'in kaynağında bir söyleyiş yanlışı olarak rastlanmıştır.

Ünlü türemesi konusunda da farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Ses bilgisi ve ses bilime yönelik hazırlanan kitaplarla bazı konuşma eğitime yönelik hazırlanan kitaplar söyleyiş kolaylığı gerekçesiyle iki ünsüz arasında ünlü türeyebileceğini savunurken, konuşma eğitime yönelik bazı kaynaklar (Er, 2010: 219; Şahzâde, 2007: 136; Tunalı, 2007: 68; Akbayır, 2007: 236) türememesi gerektiğini savunur. Buna ek olarak yerel dilde '-ken' ekinden sonra '-e' ünlüsü türemesine (-kene) yer veren tüm yazarlar bu türemenin yanlış olduğu fikrinde birleşmişlerdir (Karaağaç, 2010: 96; Okur, 2010: 211-212; Temizyürek ve diğer., 2011: 142) Bu çalışma sonucunda ünlü türemesine dair şöyle bir yorum geliştirilebilir: Bir ünsüzden diğerine geçerken ses çıkmaya devam ettiği için ister istemez ünlüye benzer bir ses

duyulmaktadır. Bu nedenle ünsüzler arasında belli belirsiz bir ünlünün işitilmesi kaçınılmazdır.

Konuşma dilinde ünsüz türemesiyle ilgili az sayıda örnek verilmiş, bu konu üzerinde fazla durulmamıştır. Genellikle ünsüz ikizleşmesi şeklinde görülen bu olaya ses bilgisi-ses bilim kaynaklarıyla konuşma eğitimi kaynaklarının bakış açısı diğer ses olaylarında olduğu gibidir.

Ses bilgisine-ses bilime yönelik hazırlanan kitaplar benzeşmeyi yazı dili ve konuşma dili arasındaki farkı yansıtan, söyleyiş kolaylığı ve en az çaba ilkesi gereği ortaya çıkan bir ses olayı olarak ele almışlardır. Boğumlama kusuru olarak görmemişlerdir. Konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplarda ise bunun zıttı bir görüş hâkimdir.

Kaynaklarda geçen ses değişimleri ses bilgisi kitapları da göz önünde bulundurularak benzeşme ve aykırılışma başlıkları altında incelenmiştir. Fakat benzeşme ve aykırılışma kavramlarını açıklama ve örneklendirme noktasında ses bilgisi kitaplarında da bir birlik olmadığı görülmüştür. ç > ş değişimi Güler ve Hengirmen (2005: 67) ve Bergstrasser'e göre (1936: 27) benzeşme iken, Atabay ve diğer.'e göre (1978: 43) aykırılışmadır. Bu nedenle bu değişim, gerekçesi açıklanarak hem benzeşme hem de aykırılışma başlıkları altında incelenmiştir. Hazırlanan bu çalışma kaynak kitaplara dayalı bir çalışma olduğundan kaynak farklılığı sıkıntısı yaşanmıştır. Bu noktada çıkış yeri ya da biçimi, kısacası oluşumu açısından birbirine yakın sesler benzeyen ses kabul edilmiş, benzeşme ve aykırılışma başlığı altında yer verilen güzel konuşma ve sözlü anlatım kitaplarındaki örnekler de bu bakış açısıyla gruplandırılmıştır. Ses bilgisi kitaplarında benzeşme veya aykırılışma başlığı altında yer alan kerli ferli > kelli felli, terlik > tellik, merhem > melhem, birader > bilader gibi örnekler güzel konuşma, sözlü anlatım kitaplarında da sıkça geçmektedir. Bu nedenle bu örneklerin gruplandırılmasında ses bilgisi kitapları temel alınmıştır. Sözlü anlatım kitaplarından Temizyürek ve diğer., diğer konuşma eğitimi kaynaklarından farklı olarak sonu ötümsüz ünsüzle biten özel isimlere ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde konuşma dilinde ünsüz yumuşamasının gerçekleştiğini belirtmiştir. Ötümlü bir ses olan ünlü önündeki ötümsüz ünsüzü kendine benzetip, ötümlüleştirildiği için bu durum da benzeşme kapsamına alınmıştır.

Aynı olaya M. Şahin de yer vermiştir; fakat söyleyişte özel adların sonundaki ötümsüz ünsüzün ötümlüleşmeyeceğini savunmuştur.

Konuşma eğitimi kaynakları incelendiğinde en çok ünsüzlerin benzeşmeye uğrayan sesler olduğu görülmüştür. Bu durum şöyle yorumlanabilir: Ünsüzler engelleme sonucu oluşan seslerdir ve konuşan ard arda gelen ünsüzleri, yani engellemeleri azaltma ya da benzer engellemelere çevirme amacıyla benzeşme yapabilir. Bu durum ses bilgisi ve konuşma eğitimi kitaplarında ‘söyleyiş kolaylığı, en az çaba ilkesi’ adlarıyla açıklanmıştır.

Gruplamada sıkıntı yaratan bir başka ses olayı da ‘daralma/darlaşma’dır. ‘y’nin ‘i’ye yakın ses değeri taşıyan bir yarı ünlü olduğu gözlenmiş, bu nedenle önündeki ünlüyü ‘i’ye yakın bir şekilde daraltması ‘Benzeşme’ başlığı altında ele alınmıştır. İncelenen kaynaklarda ‘y’ ünsüzünün ve ‘-ecek/-acak’ ekinin daraltıcı görevlerinin olduğu saptanmıştır. ‘y’nin daraltıcı etkisi sonucu oluşan değişimlerde konuşma eğitimi, ses bilgisi-ses bilim kitapları arasında bir uzlaşım görülürken ‘-ecek/-acak’ ekinin yarattığı değişiklik kaynaklar arasında çeşitlilik göstermektedir. Ünlü ile biten bir fiile ‘-ecek/-acak’ eki geldiğinde kimi kaynaklar ses düşmesi ve daralma oluşacağını belirtirken (Elik, 2010: 18-19; Okur, 2010: 210; Önen, 2009: 72-73; Özsoy, 2004: 113), Demircan (2009: 72) ses düşmesi olmadan sadece daralma olacağını belirtmiştir. Güler ve Hengirmen ise (2005: 51-52) her iki durumun da ayrı ayrı uygulandığı örnekler verir. Tek örnek üzerinden durumu somutlaştırmak gerekirse Şahzâde (2007: 182) ‘gelmeyeceğim’ sözcüğünü ‘gelmiyice(i)m’ şeklinde söylemenin daha doğru olduğunu savunur. M. Şahin (2009: 164)’de bu sözcüğün ‘gelmiyeyim’ şeklini aldığı görülebilir. ‘geleceğim’ sözcüğü bir ses bilgisi kaynağı olan Karaağaç (2010: 69)’ın kaynağında ‘gelcem’ şeklinde yer almaktadır. Fakat Karaağaç’ın bu söyleyişin doğruluğuna ya da yanlışlığına ilişkin bir bilgi vermediğini de belirtmek gerekir.

Şahzâde (2007: 181)’de ‘y’nin daraltıcı etkisini açıklayan ‘ağlayayım’ ve ‘bağlayayım’ örneklerinde Türkçe kökenbilgisine ve ek-kök ilişkisine dikkat edilmediği görülmektedir. Şahzâde (2007: 181), ‘ağlayayım’ sözcüğünün kökünü ‘ağ’, ‘bağlayayım’ sözcüğünün kökünü ‘bağla-’ olarak vermiştir. Doğru kök-ek ayrımı ‘y’nin daraltıcı etkisinin ekte mi yoksa kökte mi olduğu açısından önem taşır.

‘ağlayayım’ sözcüğünün kökü ‘ağla-’dır, ‘ıgla’ dan gelmektedir (Gülensoy, 2007: 50-51). ‘ağ’ sözcüğünün ‘ağlamak’ sözcüğüyle ilişkisi yoktur (Gülensoy, 2007: 56). Dolayısıyla ‘y’ sözcük kökündeki ‘a’ ünlüsünün daralmasına neden olur. ‘bağla-’ sözcüğü, Şahzâde (2007: 181)’nin belirttiğinin aksine, kök hâlinde değildir, bu sözcüğün kökü ‘bağ’dır. ‘bağ’, ‘düğüm, bağlanacak ip’ anlamına gelir (Gülensoy, 2007: 100). ‘bağla-’ sözcüğü ise ‘bağ’ adından türemiş bir eylemdir, ‘bağ veya başka bir araçla tutturmak’ anlamına gelir (Gülensoy, 2007: 104). Dolayısıyla daralma, Şahzâde’nin belirttiği gibi sözcüğün kökünde değil, gövdesinde meydana gelir.

Tek bir doğru söyleyiş belirlenmemiştir. Bu durum da konuşmasını daha güzel hâle getirmek için bu kaynaklara başvuran kişilerin kafasını karıştıracaktır. Ağız özellikleri konu dışı tutulacak olursa Türkçenin tek, doğru ve estetik bir söyleyişi olması gerekir.

‘-ecek/-acak’ eki sesletimi aydınlığa kavuşturulmamış bir ektir. Okura doğru telaffuzu ve güzel konuşmayı öğretmeye çalışan kitaplar kendi aralarında doğru telaffuzun ne olduğuna karar verememişlerdir. Bu nedenle bu kitaplar Türkçenin ses bilgisi, tarihsel evrimi, Türkçenin ses ve gırtlak yapısı iyice incelendikten sonra yazılmalı ve ortak bir doğruyu savunmalıdır. Bu alanda TDK’nın ses bilgisi, ses bilim araştırmacılarıyla, ses laboratuvarı çalışanlarıyla ve dil tarihçileriyle yapacağı uygulamalı ve yazılı kaynak destekli bir çalışma sorunu ortadan kaldırılabılır. Bu amaçla hazırlanan sesli sözlükte de hem ses bilgisi hem konuşma eğitimi kitapları arasında bir ortaklık yoktur. Ses bilgisi kitapları ve konuşma eğitimi kitapları ‘ğ’ nin sesletilmemesi gerektiğini ya da belli belirsiz hissettirilmesi gerektiğini savunurken sesli sözlükte “ağız, ağır, ağıt” gibi sözcüklerdeki ‘ğ’lerin baskılı bir şekilde söylendiği görülmüştür. Dil araştırmacıları, TDK üyeleri ve konuşma eğitmenleri ile yapılacak ortak bir çalışma bu karışıklığı ortadan kaldırılabılır.

Aykırılışmada da benzeşmede karşılaşılan belirsizlik göze çarpmaktadır. Gerek ses bilgisi gerek konuşma eğitimi kaynaklarında aynı ses değişimi örnekleri hem benzeşme hem aykırılışma için kullanılmıştır. ç > ş değişimi Atabay ve diğer.’de (1978: 43) aykırılışma örneği olarak yer alırken Bergstrasser (1936: 27), Güler ve Hengirmen’de (2005: 67) benzeşme örneği olarak yer almıştır. Bu çalışmada ç > ş, c > j, j > z değişimlerine adlandırma karışıklığına rağmen, sınıflama zorunluluğu ve

çıkış biçimi ve yeri farklılığı gereği aykırılışma başlığı altında yer verilmiştir. Bu konuda da bir bilgi ortaklığına varılması ses bilgisi ve güzel konuşma adına faydalı olacaktır. Bu çalışmada aykırılışma başlığı altında yer verilen tüm örnekler bu ikilem doğrultusunda incelenmiştir. Konuşma eğitimi yazarları konuşma yanlışı olarak verdikleri örneklerin bir aykırılışma örneği olduğunu belirtmemişlerdir. Bu başlığı kullanan tek yazar Salmış'tır (2011: 225).

Yer değiştirme genellikle ağızlarda meydana gelen bir ses olayı olarak verilmiş ve söyleyiş kusuru olduğu kabul edilmiştir. Verilen örnekler de benzer örneklerdir. Bu konuda bir ikilem ya da bilgi farklılığına rastlanmamıştır. Fakat adlandırmadaki bir farklılık göze çarpmaktadır. Sözlü anlatım yazarlarından Ünalın (2007: 16) bu olayı 'Değiştirme' başlığı altında açıklarken diğer kaynaklarda aynı adlandırmanın benzeşme örnekleri için kullanıldığı görülmektedir (Elik: 'Harf Değiştirme', Okur: 'Yer Değiştirme', Şenbay: 'Değiştirme', Taşer: "Boğumlanmada değiştirme ve pelteklik") (Elik, 2010: 95-96; Okur, 2010: 100-101; Şenbay, 2010: 118-119; Taşer, 2009: 326). Farklı olaylar için farklı kaynaklarda aynı adlandırmanın kullanılması anlam karmaşasına yol açmaktadır.

5.1.4. Diğer Farklılıklar

Konuşma eğitimi kitaplarına bakıldığında diftongla ilgili iki tartışma konusu göze çarpar:

1. Diftong var mıdır/yok mudur?
2. Diftong iki ünlüden mi oluşur, iki ünsüzden mi oluşur?

Ses bilgisi kitapları bu maddelerden sadece birincisinde fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Diftongun iki ünlüden oluştuğu konusunda hemfikirdirler. Ses bilgisi kaynakları arasında Türkçede diftongun varlığını kabul eden yazarlar Bergstrasser (1936: 15) ve Üçok (1951: 92-93)'tur. Karaağaç (2010: 45-46) ve Coşkun (2010: 166) Türkçede aynı hecede iki ünlü bulunamayacağı için diftongun varlığından söz edilemeyeceğini belirtir. Bergstrasser ve Üçok 'y' ve 'v' yarı ünlüleriyle ünlülerin birlikte kullanımını diftong olarak adlandırmıştır. Böylece Karaağaç ve Coşkun'un Türkçede aynı hecede iki ünlünün bulunmayacağı kuralıyla da çelişmeden Türkçede

diftongun varlığını örneklendirmiş olur. Öte yandan diftongun iki ünlülü hece olduğu düşünülürse bu yazarların diftong örnekleri geçersiz olmaktadır. Sözlü anlatım kitaplarından Ünalın (2007: 118) diftongun varlığını kabul ederken Bulgurcu (2009: 55) reddeder. Diftong terimini kullanmamakla birlikte Ünalın (2007: 118) ‘ğ’ ünsüzünün düşerek ikili ünlü meydana getirdiğini savunurken, Akbayır (2007: 193) Türkçede iki ünlü ya da iki ünsüzün yan yana bulunmayacağını ifade eder. Fakat Coşkun (2010: 166) ‘ğ’ ünsüzünün düşmesiyle yan yana gelen ünlülerin diftong oluşturmayacağını, diftongun oluşması için ünlülerin aynı hece içinde bulunmaları gerektiğini net bir şekilde belirtmiştir. Böylece Ünalın’ın diftongun varlığına dair görüşü ses bilgisi kaynaklarınca çürütülmüş olur. Güzel konuşma kitaplarından M. Şahin (2009: 39, 101), Şahzâde (2007: 135) ve Yaman (2007: 53) ise diftongun iki ünsüzün yan yana gelmesiyle oluştuğunu savunur. Oysaki ses bilgisi kaynaklarının hiçbirinde diftongun iki ünsüzün yan yana gelmesiyle oluştuğu bilgisine rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu bilgi ses bilgisi kaynaklarınca doğrulanmayan bir bilgidir.

Konuşma eğitimi kitaplarına bakıldığında Türkçedeki ünlü sayısında ve konuşma dilindeki ses sayısında farklılıklar göze çarpmaktadır. Coşkun (2010: 42), sesyazarlarla yaptığı araştırmalar sonunda ‘ğ’ ünsüzünün uzatıcı etkisi, alıntı ünlüler ve kapalı e ile birlikte Türkçede toplam 21 ünlü olduğunu saptamıştır. Davutoğlu (2010: 79) ise standart Türkçede 3 tane a, 3 tane e, 3 tane ı, 2 tane i, 3 tane o, 2 tane ö, 3 tane u, 2 tane ü olmak üzere 21 ünlü bulunduğunu, bu ünlülere ait 10 tane de uzun ünlü olduğunu belirtir. Konuşma dilinin yazı dili gibi nesnel bir şekilde masaya yatırılıp incelenememesi nedeniyle ses sayısının kaynaklar arasında farklılık gösterdiği görülmektedir.

Güzel konuşma ve sözlü anlatım kitapları gerek örnekler aracılığıyla gerekse doğrudan açıklamayla ünsüzlerin ancak ünlüler, özellikle de ‘e’ ünlüsü, yardımıyla telaffuz edilebilen sesler olduğunu belirtmişlerdir. İncelenen ses bilgisine, ses bilime ve dil bilgisine yönelik kaynaklar da ünsüzlerin ünlüler yardımıyla seslendirilebildiği görüşünü desteklemektedir (Ergin, ? : 38; Güler ve Hengirmen, 2005: 17; Karaağaç, 2010: 32; Selen, 1979: 74). Dil bilgisi kaynaklarından Demir ve Yılmaz (2003), 1 Kasım 1928 ve 1353 sayılı kanunu kaynak göstererek ‘k’ ünsüzünün ‘a’ ünlüsüyle,

diğer ünsüzlerin ise ‘e’ ünlüsüyle okunduğunu ifade etmiştir. Fakat son 7 yılda ilköğretim okullarında ‘ses temelli okuma’ yöntemiyle okuma öğretildiği bilinmektedir. Öğrenciler ünsüzleri, yanına bir ünlü getirmeden okumayı öğrenirler. 2005 yılından önceki uygulamada ise öğrencilerin ünsüzleri öğrenirken bir ünlüden yardım aldığı görülmektedir. Fakat yapılan araştırmalarda okuma öğrenme aşamasında ünsüzleri tek başına seslendirmenin okumayı kolaylaştıracağı ve hızlandıracağı saptanmıştır. Bu çalışmalar ünsüzlerin tek başına sesletilebileceğini göstermektedir. Sonuç olarak ünsüzler ünlü olmadan da havanın ses yolundan çıkması sonucu iştilirler. Tek fark ünsüzler çıkış aşamasında bir engelle karşılaşır.

Yerel dil kullanımını konuşma eğitimine yönelik kitaplarda söyleyiş kusuru kabul edilmiş, İstanbul Türkçesinin kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Ses bilgisi-ses bilime yönelik kitaplarsa sadece yerel dil kullanımına ve örneklerine yer vermiş, bir konuşma kusuru olduğundan bahsetmemişlerdir.

Ses bilgisi-ses bilim kitaplarıyla konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitaplar Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmayan bir dil olduğu görüşündedir. Kaynaklar yazı dilinin konuşma dilindeki tüm sesleri karşılamadığını, bu nedenle konuşma dilinin ayrı bir alfabetesi olması gerektiğini vurgular. Kaynaklara göre konuşma dilinde ‘ğ’ ünsüzünün düşmesi, ‘y’ ünsüzünün ve ‘-ecek/-acak’ ekinin yarattığı daralmalar Türkçenin yazıldığı gibi konuşulmayan bir dil olduğu görüşünü destekler. Sözlü anlatım kitaplarından Beyreli (2011: 18), Temur ve Çakıroğlu (2010: 165) ise Türkçenin yazıldığı gibi konuşulan, okunan bir dil olduğunu belirterek genel kabulün zıttı yönünde görüş bildirirler. Yardımcı ses bilgisi kaynaklarından Yardımcı (1996: 8) da Temur ve Çakıroğlu, Beyreli ile aynı görüşü dile getirmiştir.

Türkçenin yazıldığı gibi okunan bir dil olduğu görüşüne karşı çıkan Demir ve Yılmaz (2003: 152), bu yaygın yanlışın nedenini Türkçenin Latin kökenli bir alfabe kullanmasına, bu alfabenin yeni olmasına ve bir sese bir harf denk gelmesine bağlar.

Yazı dili ve konuşma dilinin farklı olduğunu ifade eden Önen (2009: 62) ‘pastahane, hastahane’ gibi sözcüklerdeki ‘h’ ünsüzünü düşürerek okumanın yanlış olduğunu ifade eder. Gerekçe olarak da konuşmanın dilinin kuralına göre sesletilmesi, yani yazıldığı gibi okunması gerektiğini gösterir. Verdiği diğer

örneklerle ve kullandığı diğer ifadelerle karşılaştırıldığında Önen'in bu açıklaması çelişki yaratmaktadır. Türkçede yazı dili ve konuşma dili ayrımı 'pastahane' gibi sözcüklerde de kendini göstermelidir.

Özdemir (2008: 49) yazı dili ve konuşma dili ayrımında oldukça çelişen ifadelerle yer vermiştir. Öncelikle Türkçenin özelliklerini tanıttığı bölümde şu ifadeleri kullanır: "Türkçe, sescil bir dildir. Genellikle yazıldığı gibi konuşulur, konuşulduğu gibi yazılır.". Bu görüşüyle Özdemir incelenen diğer kaynaklarla çelişmektedir. Ayrıca Türkçenin konuşulduğu gibi yazıldığı bilgisiyle sadece bu kaynaktan karşılaşılmıştır. Bu bilginin yanlışlığı ortadadır. 'yapacağım' sözcüğü 'yapıcam' şeklinde telaffuz edilebilir; ama 'yapıcam' şeklinde yazılmaz. Özdemir (2008: 56) kitabının ilerleyen sayfalarında yazı dili ile konuşma dili arasındaki farka değinir. Konuşma metni ile okuma metni arasındaki ayrımların konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılıkları gösterdiğini belirtir. Böylece Özdemir kendi içinde çelişmiş olur. Türkçe yazıldığı gibi konuşulan bir dilse yazı dili ve konuşma dili farkı da söz konusu olamaz. Ayrıca Özdemir'in yazı dili ve konuşma dili arasındaki farkı belirtmek için 'okuma metni' ve 'konuşma metni' ifadelerini kullanması da okuma metniyle yazı dilini eşleştirdiğini göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında Özdemir Türkçenin yazıldığı gibi okunan bir dil olduğu görüşündedir. Böylece diğer kaynaklardaki 'Türkçe yazıldığı gibi okunmaz.' görüşüyle çelişmiş olur.

Gerek ses bilgisine ve ses bilime yönelik kitaplarda gerek konuşma eğitime yönelik kitaplarda 'g, k, l' ünsüzlerinin ince ve kalın şekillerine yer verildiği görülmüştür. Bazı kaynaklar bu ünsüzlere 'ğ'yi de ekler. Bazı konuşma eğitime yönelik kaynakların bu ünsüzlerin hepsine değinmediği görülür. Elik (2010: 78-79), Erata (2010: 397, 406) 'ince g' ve 'kalın g' ünsüzlerinin varlığından, Şahzâde (2007: 158) ise 'ince l' ve 'kalın l' ünsüzlerinin varlığından bahsetmemiştir. Kimi yazarlarsa diğer konuşma eğitime yönelik kitaplarda rastlanmayan ünsüz çeşitlerine yer vermişlerdir: ince t (Kıbrıs, 2011: 243), ince n ve kalın n (Önen, 2009: 121-122). Diğer kaynaklardan farklı olarak Önen (2009: 136) üçüncü bir 'k' çeşidinden söz eder. Bu 'k', ince k ile kalın k arasında bir sestir: 'hakiki > hakî:ki'. Önen'e göre 'î' sesi 'ı'-'i' arası bir sestir. Bu nedenle 'k' ünsüzü de ince k ile kalın k arasında bir ses olarak çıkar.

Araştırmanın örneklemini oluşturulan kaynaklar ince l'nin Türkçe sözcüklerde bulunmadığı konusunda fikir birliği içerisindeyler. Konuşma eğitimi kitabı yazarlarından Akbayır (2007: 220) da bu görüşe katılmakla birlikte bazı istisnai durumların varlığından bahseder. Örneğin Türkçe olmasına karşın 'alp' sözcüğündeki 'l'nin de ince olduğunu ifade ederek Türkçenin ses özellikleriyle örtüşmeyen bir bilgi vermiş olur.

İncelik-kalınlık dışında uzunluk özelliğinin de ünsüzlere yüklendiği görülmektedir. Aktaş ve Gündüz (2010: 153) 'râkip' sözcüğündeki 'k' ünsüzünün uzun olduğunu belirtmiştir.

5.2. Sonuç ve Öneriler

Dil canlı ve değişken bir varlık olduğu kadar sistemattir. Bu nedenle konuşma dilinde gerçekleşen ses düşmelerinin ya da ses değişimlerinin de bir sistematiği olmalıdır. Gelişigüzel bir değişim dilin bu özelliğine aykırıdır. Konuşma dili ve yazı dili ayrımı genel kabul görmüş bir ayrımdır. Yazı dilinin kuralları olduğu gibi konuşma dilinin de kendine özgü kuralları vardır ve bu kurallar dilden dile farklılık gösterebilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta Türkçenin konuşma dilindeki kurallarının belirlenmesi ve konuşma eğitimine yönelik hazırlanan kitapların bu kurallar çerçevesinde okuyucuları bilgilendirmesidir. Aksi takdirde bu çalışmada da görüldüğü gibi tek bir doğru telaffuz yerine yazarların görüşleri kural olarak sunulmaktadır. Yazıda ortak dil kullanılırken konuşmada da ortak dil olarak İstanbul Türkçesi kabul edilmiştir. Diğer bir deyişle konuşma dilinde de bir ortaklık söz konusudur. Fakat incelenen kaynaklarda bu ortaklığa rastlanmamıştır. Okuyucuya güzel konuşma bilgisi vermeyi amaçlayan bu kitapların her biri kendi doğrusunu savunmaktadır. Bu kitaplardan yararlanan öğretmenler, öğrenciler ya da güzel bir telaffuzla iş hayatında, günlük hayatta başarıyı yakalamak isteyen konuşurlar farklı telaffuzlar edinmektedirler. İncelenen konuşma eğitimine yönelik kitaplarda beden dili, doğru nefes alma teknikleri ya da iletişim gibi konularda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çoğu da benzer bilgilerdir. Fakat nefesini, beden hareketlerini çok iyi kullanıp telaffuzuyla gülünç duruma düşen birinin iyi bir konuşmacı olduğu söylenemez. Doğru bir telâfuza sahip olmak isteyen kişi bu kaynaklardan hangisinin doğru bilgiyi verdiği konusunda kararsızlığa düşebilir. Bu

karışıklığa neden olan kaynaklar azımsanmayacak kadar fazladır. Kâr amacı güdülerek gelişmiş güzel, konunun uzmanı olmayan kişilerce yazılmış birçok konuşma eğitimi kitabı göze çarpmaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar aşağıdaki maddelerde şu şekilde ifade edilebilir:

- Ses bilgisi ve ses bilim merkezli kaynaklarda yer yer terminoloji ve içerik farklılıkları gözlenmiştir.
- Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kaynak kitaplarda tutarlılık görülmemektedir. Özellikle kimi kaynaklarda “ses”e dair herhangi bir bölüm bulunmamaktadır.
- Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kaynakların ses bilgisi ve ses bilim kaynaklarıyla yeteri kadar desteklenmediği görülmüştür.
- Konuşma eğitime yönelik hazırlanan kaynaklarda verilen örnek ve uygulamalar arasında “ses” yönünden farklılık olduğu görülmüştür.

Türkçeyi güzel ve doğru konuşan nesillerin yetişebilmesi için konuşma eğitimi kitaplarındaki bilgi karmaşasına bir açıklık getirilmelidir. Bu tez çalışması doğru telaffuzun ne olduğuna ilişkin karmaşanın altını çizmek ve soruna dikkat çekebilmek amacıyla yapılmıştır. İlgili konuda karşılaştırmalı bir bilgi sunmaktadır. Ortaya çıkan bilgiler ışığında çalışmanın bundan sonra yayınlanacak yayınlara ve akademik çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Konuşma dilinde bir ortaklık sağlanması, konuşurların Türkçenin estetiğine uygun, doğru ve güzel konuşabilmesi için bu alanda yazılmış yayınların incelenmesi, denetlenmesi gerekmektedir. Bu alanda yazılacak yardımcı kitaplara kaynaklık edebilecek bir ana kaynak hazırlanması soruna daha etkili bir çözüm getirecektir. Bu ana kaynak uzmanlarca Türkçenin ses bilgisine ve ses bilimine uygun olarak hazırlandığında şu an yaşanmakta olan telaffuz sıkıntısı, adlandırma ve sınıflama karmaşası son bulacaktır.

KAYNAKÇA

- Adalı, O. (2009). **Anlamak ve Anlatmak**. İstanbul: Pan Yayınları.
- Ahanov, K., Ceritoğlu, M. (Çev.) (2008). **Dil Bilimin Esasları**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akbayır, S. (2007). **Dil ve Diksiyon Yazılı ve Sözlü Anlatım Bozuklukları**. (4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Akerson-Erkman, F. (2007). **Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış**. (2. Baskı). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Aksan, Prof. Dr. D. (2000). **Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)**. 1. Cilt (2. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktaş, Prof. Dr. Ş. ve Gündüz, Prof. Dr. O. (2010). **Yazılı ve Sözlü Anlatım Okuma Dinleme Konuşma Yazma**. (13. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atabay, N., Özel, S., Çam, A. ve Pirali, N., Aksan, Prof. Dr. D. (Ed.) (1978). **Türkiye Türkçesi Gelişmeli Sesbilimi**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Babacan, Yrd. Doç. Dr. M. (2010). **Yazılı ve Sözlü Anlatım (Kompozisyon Bilgileri)**. (4. Baskı). İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Banguoğlu, T. (1986). **Türkçenin Grameri**. (2. Basılış). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bayraktar, N., Ercan, Y., Şengezer, N., Bulan, H. İ., Kasımoğlu (Aydın), H., Yaşar (Örge), F., Yüzbey, İ., Üstün, Ö., Sezen, N., Eldemir, M., Tarhan, N. ve Külcü, M. (2009). **Türk Dili Yazılı Anlatım-Sözlü Anlatım**. (4. Baskı). İstanbul: Kriter Yayınları.
- Bergstrasser., Akkaya, Dr. Ş. (Çev.). (1936). **Türk Fonetigi**. İstanbul: Devlet Basımevi.

- Beyreli, L., Çetindağ, Z. ve Celepoğlu, A. (2011). **Yazılı ve Sözlü Anlatım**. (6. Baskı). Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Bulgurcu, A. (2009). **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım Bilgileri**. Isparta: Manas Yayınları.
- Coşkun, Prof. Dr. M. V. (2010). Türkçenin Ses Bilgisi. (2. Baskı). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Coşkun, Yard. Doç. Dr. V. (2000). *Fonetik ve Fonetik Lâboratuvarları*. **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**. Sayı 581. (Mayıs 2000). s. 393.
- Çekiç, İ., Uzun Şubaşı L. ve İleri C. (Ed.). (2007). **Türkçe Yazılı ve Sözlü Anlatım**. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Çevik, N. (2002). **Konuşma Tekniği**. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çotuksöken, Y. (2010). **Uygulamalı Türkçe Yazılı ve Sözlü Anlatım**. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Davutoğlu, Y. A. (2010). Standart Türkçedeki Ünlülerin Akustik Analizi ve Fonetik Altyapı. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. ve Yılmaz E. (2003). **Türk Dili El Kitabı**. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Demircan, Ö. (2009). **Türkçenin Ses Dizimi**. (3. Basım). İstanbul: Der Yayınları.
- Deny, J., Şahin, O. (Çev.). (1951). **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Deny, J., Şahin, O. (Çev.). (2004). **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları (Türkiye Türkçesi)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilaçar, A. (2010). Talât Tekin : Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler, V+278 s., Hacettepe Üniversitesi Yayınları/B15 Ankara 1975. http://www.tdkdergi.gov.tr/TDA/1975_1976/1975_1976_141_Dilacar.pdf (12 Mayıs 2012).

- Eker, S. (2006). **Çağdaş Türk Dili**. (4. Baskı). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Elik, R. (2010). **Etkili Konuşma Teknikleri Diksiyon**. (2. Baskı). İstanbul: Akis Kitap.
- Er, S. (2010). **Etkili ve Güzel Konuşma Sanatı**. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Erata, R. (2010). **Türkçe Konuşmanın Püf Noktaları**. (2. Baskı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Eren, Doç. Dr. Ş. (2006). **Güzel Konuşmanın Sırları**. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Ergenç, İ. (2002). **Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü**. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Ergin, Prof. Dr. M. (?). **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım.
- Ertan, E. (2006). Oyuncuların ve Oyunculuk Eğitimi Alan Öğrencilerin Sesi Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörlere Maruz Kalma Sıklıkları, Ses Suiistimalli Konuşma Alışkanlıkları ve Ses Yıpranma Semptomlarının Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Evliyaoğlu, G. (1973). **Konuşma Sanatı Diksiyon Fonetik Retorik**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Gencan, T. N. (2007). **Dilbilgisi**. Ankara: Tek Ağaç Eylül Yayıncılık.
- Göğüş, B. (1978). **Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi**. Ankara: Gül Yayınevi.
- Gökçe, O. (2001). **İçerik Çözümlemesi Teori-Metod-Uygulama**. Konya: Selçuk Üniversitesi Vakfı Yayınları.
- Gülensoy, Prof. Dr. T. (2007). **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güler, E. ve Hengirmen, M. (2005). **Ses Bilimi ve Diksiyon**. Ankara: Engin Yayınevi.

- Güneş, S. (2009). **Anlatım Bilgisi**. İzmir: Çağlayan A.Ş.
- Gürzap, C. (2008). **Söz Söyleme ve Diksiyon**. (12. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güz, Doç. Dr. N. (1992). **Sesler ve Kurallar**. İstanbul: Der Yayınları.
- Güz, Prof. Dr. N., Huber, Prof. Dr. E., Senemoğlu, Prof. Dr. O., Öztokat, Prof. Dr. E. ve Vardar, Prof. Dr. B. (Ed.). (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Huber, Prof. Dr. E. (2008). **Dilbilime Giriş**. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Kaplan, M. (2009/10). **Diksiyon 10 Derste Güzel Konuşma Sanatı**. Çanakkale: Çanakkale Kitaplığı Akademi Yayın.
- Karaağaç, Prof. Dr. G. (2010). **Türkçenin Ses Bilgisi**. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karasar, N. (2007). **Bilimsel Araştırma Yöntemi**. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kıbrıs, Yrd. Doç. Dr. İ. (2011). **Türkçe 2 Sözlü Anlatım Güzel Konuşma/Diksiyon**. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Kıran, Z. ve Kıran (Eziler), A. (2006). **Dilbilime Giriş**. (3. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kops, G. ve Worth R. (?). **Etkili ve Güzel Konuşma Sanatı**. İstanbul: Gün Yayıncılık.
- Korkmaz, Prof. Dr. Z. (2009). **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**. (3. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Prof. Dr. Z. (2010). **Gramer Terimleri Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurudayıoğlu, M. (2003). Konuşma Eğitimi ve Konuşma Becerisini Geliştirmeye Yönelik Etkinlikler. **TÜBAR**. Sayı XIII. (Bahar 2003).

<http://www.tubar.com.tr/TUBAR%20DOSYA/pdf/2003BAHAR/22mehmet%20kuruday.287.309.pdf>

- Muallimoğlu, N. (2011). **Bütün Yönleriyle Hitabet**. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Nurol, S. (2009). Spikerlik Eğitiminde Ses Kalitesi ve Boğumlama Bozukluklarının Düzeltmesinde Ses Eğitimi Yöntemlerinin Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okur, S. (2010). **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı Diksiyon**. (3. Baskı). İstanbul: Lamia Yayınları.
- Önen, A. (2009). **Türkçeyi Türkçe Konuşmak**. (3. Baskı). İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özben, R. (1989). **Türkçe Diksiyon**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Özdemir, E. (2008). **Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**. (12. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Özsoy, A. S. (2004). **Türkçe'nin Yapısı-I Sesbilim**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Pekacar Ç. ve Dilek F. G. (2009). (Çev.). Uluslararası Fonetik Alfabe-I. **Dil Araştırmaları**. Sayı 4. Bahar 2009. 135-150 s.
- Reca, Ö. F. (2010). **Başarılı ve Güzel Beden Dili ve Konuşma Sanatı**. (4. Basım). Ankara: Tutku Yayınevi.
- Rifat, M. (2005). **XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları**. (3. Baskı). İstanbul: YKY Yayınları.
- Salmış, F. (2011). **Konuşma Estetiği ve Diksiyon**. İstanbul: Armoni Yayıncılık.
- Selçuker, N., Konak, M. ve Ada, S. (2009). **Doğru, Güzel ve Etkili Konuşma Diksiyon**. (2. Baskı). İstanbul: Kitapdostu Yayınları.

- Selen, Prof. Dr. N. (1979). **Söyleyiş Sesbilimi Akustik Sesbilim ve Türkiye Türkçesi**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Sever, S. (1998). Dil ve İletişim (Etkili Yazılı ve Sözlü Anlatım). **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**. Sayı 1. 1998. <http://dergiler.ankara.edu.tr/search.php> (12 Mayıs 2012).
- Şahin, M. (2009). **Söz Söyleme ve Konuşma Sanatı Diksiyon**. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Şahin, S. (2007). **Güzel, Etkili Konuşma ve Yazma Sanatı**. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Şahzâde, D. (2007). **Türkçe'yi Doğru, Etkili ve Güzel Konuşma Kit-hapı**. (2. Baskı). İstanbul: Omega Yayınları.
- Şenbay, N. (2010). **Söz ve Diksiyon Sanatı**. (27. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı. (2005). Türkçe 6-8. Sınıflar Öğretim Programı ve Kılavuzu. <http://ttkb.meb.gov.tr/program.aspx> (10 Nisan 2012).
- Tansu, M. (1963). **Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe**. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Taşer, S. (2009). **Örneklerle Konuşma Eğitimi**. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Tekinalp, Prof. Dr. Ş. (2009). **Güzel Konuşma Bir Markadır**. (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Temizyürek, F., Erdem, İ. ve Temizkan, M. (2011). **Konuşma Eğitimi**. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Temur, T. ve Çakıroğlu, A. (2010). **Etkinliklerle Yazılı ve Sözlü Anlatım**. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

- Tunalı, M. (2010). **Başarılı ve Güzel Konuşma Sanatı**. (20. Baskı). İstanbul: Yakamoz Yayıncılık.
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2012). Büyük Türkçe Sözlük. <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (5 Mayıs 2012).
- Türk Dil Kurumu [TDK]. (2012). Güncel Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.4fc5344a2128c8.81393413 (5 Mayıs 2012).
- Türk Dil Kurumu. (2005). Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). **Yazım Kılavuzu**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçgun, D. (2007). Konuşma Eğitimi Etkileyen Faktörler. **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**. Sayı 22. (2007/1). s. 59-67. [http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_22/4-%20\(59-67.%20syf.\).pdf](http://sbe.erciyes.edu.tr/dergi/sayi_22/4-%20(59-67.%20syf.).pdf)
- Üçok, Dr. N. (1951). Genel Fonetik (Ana Çizgileri). İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.
- Ünal, D. (1997). Kalabalık Sınıflardaki Konuşma Etkinliklerinin Yöntemsel Değerlendirilmesi: Uygulamalı Bir Araştırma. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, Ş. (2007). **Sözlü Anlatım**. (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yakıcı, Dr. A., Yücel, M., Doğan, Dr. M. ve Yelok, Dr. V. S. (2012). **Üniversiteler İçin Türkçe-2 Sözlü Anlatım**. (5. Baskı) Ankara: Gazi Kitabevi.
- Yaman, E. (2007). **Doğru Güzel ve Etkili Konuşma Sanatı**. İstanbul: Savaş Yayınları.
- Yardımcı, M. (1996). **Türkçe'de Seslerle İlgili Kurallar ve Noktalama İşaretleri**. Ankara: Ürün Yayınları.

Yelok, V. S. ve Dolunay, S. K. (2007). Telaffuz Meselesi ve Ülkemizde Telaffuz Eğitimi. **Türk Yurdu**. Cilt 27. Sayı 239. (Temmuz 2007). s. 63-66.

Yılmaz, A. (2005). Oyuncunun Konuşma Eğitiminin Teorik İçeriği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, M. Y. (2006). **Güzel ve Etkili Konuşmak İçin Diksiyon**. İstanbul: Elit Kültür Yayınları.